ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 1

URALKODÓ PÁRT

A Fidesz nemzetközi és hazai
történeti összehasonlításban

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 2

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 3

Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia –
Novák Zoltán – Paár Ádám – Rajnai Gergely

URALKODÓ PÁRT

A Fidesz nemzetközi és hazai
történeti összehasonlításban

Gondolat – Méltányosság Politikaelemző Központ
Budapest 2021

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 4

Szerkesztette:

Csizmadia Ervin
Lakatos Júlia
Novák Zoltán

Szaklektor
Metz Rudolf

© Szerzők, 2021

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

ISBN 978-963-556-205-3

A kiadásért felel a két kiadó igazgatója
Olvasószerkesztő Tímár Krisztina
Tördelő Keresztes Mária
A borítót tervezte Novák Zoltán

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 5

Tartalom

Bevezetés 9

I. RÉSZ: A DOMINÁNS PÁRTOK ELMÉLETE 13

1. Kiindulópontok 17
A korai definíciók 18
Predominancia és hegemónia 19
Az idő jelentősége 21
A fölény jelentősége 23
A hatalom jelentősége 26
A domináns pártrendszerek 28
A dominancia megítélése 32
Demokrácia és dominancia 34
A dominancia lehetséges okai 38
A dominancia öt fő oka 43

II. RÉSZ: A FIDESZ NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN 47

2. Múltszemlélet 49
Bevezetés 49
Az ANC múltszemlélete 54
Az ANC viszonya a múlthoz 54
A múlt a párt programjaiban és egyéb megnyilvánulásaiban 56
Nelson Mandela szerepe a történelmi emlékezetről szóló vitákban 58
A SAP múltszemlélete 60
A múlt a párt programjaiban és egyéb megnyilvánulásaiban 61
A múlt a politikai közéletben és kampányokban 63
A szociáldemokrata miniszterelnökök hatása a párt múltképére 64
Néhány tanulság 65

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 6

A Fidesz múltszemlélete 67
Önidentifikáció 68
A rezsimalapító paradigma 71
Cselekvéslegitimáció 73
A múltértelmezés dinamikatartománya 76
A történelemszemléleti hegemónia 77

3. Nemzetkép 79
Bevezetés 79
A Kuomintang nemzetképe 81
A Kuomintang sikere és annak lehetséges magyarázatai 81
A „nagy Kína”-koncepció politikai jelentősége 82
A Kuomintang meggyengülése 84
A politikai nemzetkép mint a dominanciát biztosítani képes tényező 85
A Skót Nemzeti Párt nemzetképe 86
A skót nemzeti mozgalom hirtelen sikere 86
Az új nemzetkép mint a siker oka 87
A központ ellen folytatott küzdelem hagyománya 88
A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség nemzetképe 89
A nemzetfogalom korai hangsúlyai 89
A 2002-es fordulat 91
A politikai nemzetfogalom használata a dominancia legitimációjaként 92
Párhuzamok a Fidesz és a Kuomintang stratégiája között 94
Párhuzamok a Fidesz és a Skót Nemzeti Párt stratégiája között 95
A nemzetfogalom jelentősége 97
A politikai nemzetfogalom 99

4. Demokráciafelfogás 101
Bevezetés 101
A PRI demokráciafelfogása 106
A PRI megalakulása és arculata 107
A PRI történeti szerepe 108
A demokratizálódás folyamata 111
Az IPA demokráciafelfogása 113
A peronizmus elhelyezése az ideológiák között 113
Az IPA és vezére 114
Az IPA arculatváltozásai 116
A mexikói és argentin demokráciafelfogás összehasonlítása 118
A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség viszonya a demokráciához 122
A rendszerváltás demokráciaképe 124
Az építkezés kezdete 125

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 7

A többségidemokrácia-modell bűvkörében 128
A Fidesz dominánspárti demokráciafelfogása 131

5. Vezető és dominancia 135
Bevezetés 135
Dzsaváharlál Nehru 137
Az INC történeti előzménye 138
A külső ellenzék 141
Nehru hatalmi módszere 142
Nehru politikájának értékelése 144
Li Kuang-jao 146
A szingapúri dominancia meglepő tartóssága 146
Li Kuang-jao vezetési stílusa mint a dominancia oka 147
A kompetens vezetés mint a dominancia legitimációja 148
Orbán Viktor 150
A vezetői dominancia kulcstényezői 150
Vezetői karakterfejlődés 159
Vezetői eszközkomponensek 163

6. Pártdominancia és ellenzék 166
Bevezetés 166
Köztársasági Néppárt 170
A domináns párt uralmának két szakasza 170
A hosszú kormányzás titka 171
Az ellenzék állapota 174
Ellenzéki kormányzás és visszacsúszás ellenzékbe 175
Liberális Demokrata Párt 177
Az LDP sikerének okai 178
A hosszú kormányzás és az ellenzék állapota 179
Az ellenzék ritka kormányra kerülésének háttere 180
A domináns párt visszatérése 182
A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség 182
A centrális erőtér ideológiai megalapozása 183
A Fidesz és az ellenzék az első kormányzati ciklusban 187
A Fidesz második ciklusa és az ellenzék 191
2018 után: túlfutó dominancia vagy lassú erjedés? 195

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 8

III. RÉSZ: A FIDESZ TÖRTÉNETI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN 199

7. Jelenkortörténeti és történeti perspektíva 201
Jelenkortörténeti dimenzió 202
Szemléleti alapfogalmak: folyamatok és aktorok 202
Pártrendszer-változás, társadalom és politikai aktorok 203
A nagy párt degenerálódása 209
Tágabb történeti dimenzió 211
Összehasonlítható-e a jelen a távolabbi múlttal? 211
A történeti örökség kutatása a nemzetközi irodalomban 213
A folytonosság vizsgálata a magyar politikatörténetben 216
Elitdimenzió és pártfejlődés a dualizmus rendszerében 218
A Horthy-korszak elit- és pártpolitikája 225
Uralkodó pártok és tanulságok: három korszak összehasonlítása 230

Konklúzió 236

Irodalom 246

Névmutató 260

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 9

Bevezetés

A Fidesz megalakulásától fogva megkülönböztetett figyelemben részesül. Nyilván a politikában minden párt változik, de nincs a magyar politikának még egy pártja, amely ilyen szédítő mozgásirányt írt volna le. A szabadság ünnepelt híveiből, a politika fiatal megújítóiból nagyon sokak szemében a szabadság eltipróivá, a fiatalos lendület visszafogóivá váltak. Nagyjából ebben rögzíthető az a gondolkodási ív, amely a Fidesz pályaképe kapcsán a nemzetközi és hazai liberális és baloldali közvéleményben megfogalmazódik.

A mi optikánk ebben a könyvben más lesz. Elismerjük, hogy a Fidesz az új demokráciának az a pártja, amely a *legtöbbet* változott. De úgy érzékeljük, hogy a Fidesz, illetve tágabban az Orbán-rendszer változása kapcsán ritkán kerülnek szóba az *okok*. Vajon miért változik a Fidesz annyit, amennyit más párt nem? Könyvünkben ez a kérdés számos vetületben előjön; most csak a *generációs* szempontot említjük. A Fidesz tagjai voltak messze a legfiatalabbak és a legtapasztalatlanabbak, amikor elindult a rendszerváltás. A párt első öt éve (1988–1993) nem is egy professzionális pártról, hanem egy *szubkulturális mozgalomról* szól. Csak 1993 végén dől el, hogy egyáltalán párttá válnak. Onnan viszont már elég egyértelmű a pálya, és két kérdés kerül előtérbe: hogyan lehet *nagy* párttá válni, és hogyan lehet *kormányra* kerülni. Igazából ez a legérdekesebb része a Fidesz-történetnek. Hogy egy kis „alig-pártból" hogyan lesz aztán nagy párt, a nagy pártból pedig három egymást követő választást kétharmaddal megnyerni képes párt. A történet nem éppen szokványos, és csakis komplex magyarázattal van esélyünk adekvát választ adni rá.

Ha most már példákkal is illusztrálnánk, hogy a Fidesz kezdettől a magyar politika talán legérdekesebb pártja, akkor a sort egy 830 oldalas kötet nyitja. A beszédes című *Tiszta lappal* című könyv 1992-ben jelenik meg, és a kötet szerkesztői előszavában Bozóki András politikatudós a következőt írja: A rendszerváltás pártjai között „megjelent egy olyan is, amelynek nemcsak sikere, de már puszta léte is páratlan a demokráciák történetében: a FIDESZ. Nem volt még példa arra, hogy egy fiatalokból álló párt a választópolgárok közel 9 százalékának

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 10

támogatását elnyerve, csaknem félmillió szavazattal bejusson a parlamentbe, s ezáltal komoly tényezővé váljék" (Bozóki, 1992: 19). E sorok egyértelműen a Fidesz körüli értelmiség Fidesz-eufóriájáról tanúskodnak, ami persze nem is olyan sokkal később már alábbhagy. Kéri László 1994-es, *Orbán Viktor* című interjúkötete már jó néhány vitás pontot jelenít meg a Fidesz és a baloldali-liberális körök gondolkodása között (Kéri, 1994). 1996-ban Wéber Attila szociológus kiadja a *A Fidesz-jelenség* című könyvet, amely talán az első elemző kismonográfia a Fidesz első nyolc évéről. Ugyanő 2011-ben átfogóan is megírja a témát: *Metamorfózisok. A magyar jobboldal két évtizede* című könyvében (Wéber, 1996; Wéber, 2011).

A korai évek elfogadó vagy finoman kritikus trendje után aztán a 2000-es évek elejétől látványos a változás, amit a legjobban Debreczeni József könyvcímei (és persze azok tartalma) mutatnak. 2002-ben jelenik meg a szerző életrajzi jellegű: *Orbán Viktor* című könyve (Debreczeni, 2003), hogy aztán 2009-ben *Arcmás* címmel már egy egészen másfajta Orbán-kép jelenjék meg (Debreczeni, 2009). Ettől kezdve pedig sorban jönnek a lesújtó értékelések: *A politika fertője* (Debreczeni, 2011); *A fideszes rablógazdaság* (Debreczeni, 2013); *Az Orbán-rezsim 2010–20??* (Debreczeni, 2017). De még egy olyan akadémiai tudósnál, mint amilyen Körösényi András is jól nyomon követhető a változás az általa az 1990-es években írott dolgozatok és a maiak között. Elég csak utalnunk az Illés Gáborral és Gyulai Attilával írott nemrégiben megjelent monográfiára: *Az Orbán-rezsim. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata* (Körösényi–Illés–Gyulai, 2020). Természetesen itt szó sincs olyan politikai szenvedélyekről, mint Debreczeninél, de azért az értékelés itt is egyértelmű: az Orbán-rezsim bizonyos részeiben (és ez nem túl nagy rész) *demokratikus,* míg más részeiben *autoriter.*

Természetesen itt csupán jeleztünk néhány fontosabb munkát; a Fideszről – pontosabban az Orbán-rendszerről – szóló nemzetközi és hazai irodalom ezeken túlmenően hatalmas. Feltűnik, hogy a legtöbb munka valóban *orbánizmusként,* egyetlen politikus rendszereként beszél az elmúlt évtizedről, és viszonylag háttérbe szorul a kormányzó pártnak a rendszerben elfoglalt helye. Napjaink legismertebb kategóriája (a populizmus) sem következetesen végigvitt pártértelmezés, inkább egy rendszerelemzés következménye. Miközben tehát elvben minden a Fideszről, a Fidesz kritikájáról szól, valójában elég keveset tudunk meg a legtöbb ilyen elemzésből a pártról. Ami persze annak is lehet a következménye, hogy a mai rendszer működtetői valóban másodlagosnak tekintik a pártot. De mi inkább arra gondolunk, hogy a legtöbb elemzés a párt vizsgálatára nem tud vagy akar megfelelő elméleti kereteket alkalmazni.

A Méltányosság Politikaelemző Központ kutatóit régóta érdekli a Fidesz mint párt, illetve tágabban: a magyar jobboldal. A cég munkatársai néhány évvel ezelőtt publikálták *A magyar jobboldal természetrajza* című tanulmányukat, amely helyet kapott az *Élet és Irodalom* 2013. május 17-ei számában. E tanulmány bő-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 11

vített angol verziója (Csizmadia Ervin és Lakatos Júlia munkája): *The Fidesz Phenomenon: An Alternative Approach* címen megjelent *a The Second Term of Viktor Orbán. Beyond Prejudice and Enthusiasm* című kötetben (Csizmadia–Lakatos, 2015). A cég munkatársai e két hosszabb anyagon túlmenően is számos tanulmányban foglalkoztak a témával, amelyet a jelenlegi hazai politika egyik legérdekesebb kihívásának tekintenek.

Könyvünkben mi egy olyan elméleti kerethez nyúlunk, amely az elmúlt évtized Fidesz-irodalmában marginális jelentőségű. *Ez a domináns párt elmélete*. A fogalom természetesen a szűkebb politikatudományban ma is jelen van, de a Fidesz értelmezésében messze nincs úgy előtérben, ahogyan lehetne. A mi álláspontunk az, hogy ez egy olyan közelítésmód, amely nagyobb sikerrel – és főleg tudományos nóvummal – kecsegtet, mint a populista párt elmélete.

Elismerjük persze, hogy a domináns párt fogalma inkább az 1960-as és 1970-es években futott be nagy karriert, amikor Giovanni Sartori (és más politikatudósok) a pártok egyik típusaként azonosították a domináns pártot, illetve a domináns párt által uralt pártrendszert. A fogalom – azon olvasóink kedvéért, akik nem ismerik az akadémiai politikatudomány fogalmait – jelentése: noha az adott ország pártrendszere elvben sokpártrendszer, a választásokat sorozatosan ugyanaz a párt nyeri, kialakítva ezzel egy szinte kizárólagos uralmat a maga számára. De abból, hogy egy párt egymás után több választást nyer, még nem következik, hogy a rendszer elmozdulna a demokráciától. Fontos hangsúlyozni, hogy a domináns pártrendszer a demokráciák egy lehetséges pártrendszer-konfigurációja mindaddig, amíg a rendszerben több párt indul a választáson, és bármikor kialakulhat a váltógazdaság. A domináns pártrendszer akkor válik nemdemokratikussá (szakszóval hegemónná), ha a domináns párt látványosan megváltoztatja a játékszabályokat, és a pártversenyben ellenfeleit egyenlőtlen helyzetbe kényszeríti.

Vajon milyen a mai pártrendszer? Domináns vagy hegemón? Mai ellenfelei a Fideszt nyilvánvalóan nem domináns, hanem hegemón pártnak tekintik. Mi könyvünkben nem arra helyezzük a hangsúlyt, hogy eldöntsük ezt a kérdést: elemzéseinkben a Fidesz és a vele összehasonlítandó pártok *mint domináns* pártok jelennek meg. Egyértelmű, hogy a Fideszt domináns pártnak tekintjük, viszont ettől kezdve nem arra törekszünk, hogy a dominancián esetleg *túlmenő* karakterjegyeket elemezzük, hanem két másik megközelítés fontos a számunkra.

Először is azt szeretnénk bizonyítani, hogy a Fidesz mint domináns párt *nem egyedi*. Ezt elég fontos kiindulópontnak tekintjük, már csak azért is, mert az elmúlt tíz év kapcsán a közvélemény Fidesszel szembenálló része hajlamos úgy tekinteni a Fideszre, mint amely valami soha nem látott pártképződmény lenne. Könyvünkben ezt a képet nem csak árnyalni, hanem cáfolni szeretnénk.

Másodszor szeretnénk magyar politikatörténeti perspektívát is nyitni. Itt viszont azt kívánjuk bizonyítani, hogy a Fidesz örököse a magyar politikatörténet

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 12

nagy domináns pártjainak, tehát valamennyire (e történethez kapcsolódóan) mégiscsak *egyedi*.

És most már lássuk a kötet egyes fejezeteit, könyvünk felépítésének logikáját. Munkánk három nagyobb egységre, s azon belül hét fejezetre tagolódik. Az I. részben a politikatudomány álláspontját foglaljuk össze a domináns pártokra vonatkozóan. A II. rész a Fideszt nemzetközi összehasonlító perspektívába helyezi, míg a III. rész történeti összehasonlításban vizsgálja a pártot. Az első fejezetben alapos áttekintést adunk a domináns pártokra vonatkozó nemzetközi szakirodalomból. Ebből az olvasó megismerheti a legfontosabb fogalmakat és elméleteket, amelyek segítségével az elmúlt évtizedek politikatudományi megpróbálta leírni ezt a jelenséget. Az elméletek összefoglalását követően a másodiktól a hatodik fejezetig esettanulmányokat talál az olvasó, amelyekben – az elméleti irodalom intenciói alapján – a Fidesz múltképét, nemzetfelfogását, demokrácia-felfogását, vetjük össze más domináns pártok felfogásával. E mellett megnézzük, hogy milyen a Fidesz vezetése más domináns pártokhoz viszonyítva, illetve hogy hogyan viszonyul a Fidesz az ellenzéki pártokhoz, és hogyan teszik ezt más domináns pártok. A példák segítenek megvilágítani, hogy a Fidesz sikere mennyiben illeszkedik a nemzetközi trendekbe, illetve mennyiben unikális; melyik vizsgált szempont milyen mértékben és módon járult hozzá a Fidesz domináns szerepéhez. Így tehát a 2. fejezetben a *múltkép* vizsgálata áll a középpontban. A Fideszt a dél-afrikai Kongresszus Párttal és a svéd Szociáldemokrata Párttal vetjük össze. A 3. fejezet témája a *nemzetfelfogás*. Itt a két referencia-párt a tajvani Kuomintang és a Skót Nemzeti Párt. A 4. fejezetben vizsgáljuk a demokráciafelfogást. Itt az összehasonlítást a Mexikói Forradalmi Párttal, valamint az argentin Juszticionalista Párttal tesszük meg. Az 5. fejezetben azt vizsgáljuk, hogy milyen szerepet játszanak az egyszemélyi politikai vezetők a domináns pártokban. Itt két választott nemzetközi példánk az indiai Kongresszus Párt és a szingapúri Népi Akció Párt. A 6. fejezetben nézzük meg, hogy a Fidesz és más domináns pártok milyen viszonyt alakítanak ki ellenzékükkel. Itt vonatkozási pontként a török Köztársasági Néppárt és a Japán Liberális Demokrata Párt kínálkozik. Ezekben a fejezetekben mindig a két külföldi párt elemzésével kezdünk és a Fidesz elemzésével zárjuk az adott fejezetet. Azt, hogy a nemzetközi példákból miért éppen az adott pártokat választottuk, az egyes fejezetek elején indokoljuk.

Az összehasonlító jellegű fejezetek után a 7. fejezet már egészében a Fideszről szól. A fejezet első részében elhelyezzük a Fideszt az 1990 utáni magyar pártrendszerben. Egybehangzóan más politikatudósok véleményével, mi is úgy látjuk, hogy a magyar pártrendszer ugyan a kezdetektől stabilnak tekinthető, de a *társadalom* stabilitása korántsem ilyen egyértelmű. Bemutatjuk, hogy a társadalmi viszonyok instabilitása hogyan formálja újra és újra a pártrendszert, és hogyan járul hozzá a domináns rendszer megjelenéséhez (és mostani) stabilizálódásához.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 13

A fejezet második részében a Fidesz történetét a magyar történelem *hosszabb trendjei* felől is megvilágítjuk, azaz visszamegyünk a 19. századi magyar pártpolitikáig. Itt részletekbe menően feltárjuk a domináns hagyomány jellemzőit, megragadjuk elit- és intézményes viszonyait, hogy aztán a fejezet legvégén a régi és a mai politika, a régi kormánypártok és elitek, valamint a mai Fidesz között megvilágítsuk a lehetséges folytonosságokat.

A domináns pártok létrejöttéhez bizonyos feltételek és körülmények együttállása szükségesek. Célunk ezeknek a feltételeknek és körülményeknek (értve ezek alatt társadalmi, kulturális és egyéb feltételeket, hagyományokat) a komplex bemutatása, annak érdekében, hogy megvilágítsuk: miközben a domináns pártok hosszútávú uralkodása nem egyedi eset, a magyar példa mégis sok tekintetben különleges. Számos olyan jellemzővel rendelkezik, ami sem térségünkben, sem az általunk vizsgált egyéb „ideáltipikus" domináns pártnál nem jelenik meg. Azt reméljük, hogy a dominánspárti tematika segítségével - a politikatudomány és a történettudomány szemléletmódjának együttes használatával - többet és mást tudunk mondani, mint amit a Fideszről (és általában a populista pártokról) szóló irodalom mond. Mindezzel talán sikerül új megvilágításba is helyezheti a magyar pártrendszer, azon belül a Fidesz (összehasonlító és történeti) kutatását.

Budapest, 2021. szeptember 15.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 14

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 15

I. RÉSZ
A DOMINÁNS PÁRTOK ELMÉLETE

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 16

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 17

1. Kiindulópontok
(Rajnai Gergely)

A magyar pártrendszer 2010-ben jelentősen átalakult. Ezt a választást, amit a második Orbán-kormány „fülkeforradalomként" azonosított, a politikatudomány kritikus választásként (Enyedi–Benoit, 2011) aposztrofálja. Egy kritikus választás alapvetően megváltoztatja a pártok és politikusok viszonyát az adott országban; a korábban megismert minták, jellemzők jelentős része elveszíti a relevanciáját, és új megközelítésekre van szükség a politikai rendszer leírásához. Erre sokan kísérletet tettek az elmúlt bő évtizedben, közülük voltak, akik kifejezetten az új pártrendszer leírásával foglalkoztak (pl. Tóth–Török, 2014; Horváth–Soós, 2015; Tábori, 2018). Amivel az ilyen típusú elemzéseknek, így ennek a kötetnek is valamilyen formában mindenképp foglalkoznia kell, az a tény, hogy egy párt 2010 óta folyamatosan kiemelkedik a magyar politikai palettán; jóval erősebb, mint riválisai, és szinte leválthatatlannak tűnik a kormányzati pozícióból. A 2010 utáni magyar politikai rendszer ezen tulajdonsága áll kötetünk középpontjában, és ebben a fejezetben megpróbáljuk felvázolni, hogy a politikatudomány mit tud mondani az ilyen pártokról – ezzel is közelebb kerülve a 12 éves Fidesz-korszak mélyebb megértéséhez.

Az első kérdés, hogy milyen névvel illetik az ilyen kiemelkedően erős pártot. Adódik a lehetőség, hogy *domináns pártként* azonosítsuk ezt a jelenséget, hiszen ezt a fogalmat a politikatudomány már a '40-es évek óta ismeri és tárgyalja. A jelenség ugyanis egyáltalán nem ritka a legfejlettebb nyugati demokráciákban. A világban számos országban volt arra példa, hogy hosszú ideig egyetlen párt határozza meg a politikát. Gyakran halljuk azt, hogy a magyar helyzet ebből a szempontból kivételes, pedig olyannyira nem az, hogy a politikatudomány egyik legalaposabban vizsgált fogalma éppen a domináns párt.

Ebben a kötetben arra teszünk kísérletet, hogy a 2010 utáni magyar pártrendszert domináns pártrendszerként értelmezzük. Erre akadtak már kísérletek Magyarországon (pl. Csizmadia, 2018; Horváth–Soós, 2015; Tábori, 2018), de itt alaposabban próbálunk utánajárni, hogy milyen jellegű ez a dominancia, és mik lehetnek a Fidesz dominanciájának okai. Mielőtt azonban ezekre az okokra és

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 18

jellemzőkre rátérnénk a következő fejezetekben, először meg kell indokolnunk, hogy miért is nevezhetjük a Fideszt domináns pártnak. Ennek érdekében az indokokat keresve az alábbiakban a domináns pártok irodalmát tekintjük át.

A korai definíciók

Az első ismert elemzés, amely domináns pártokra fókuszált, 1949-ből származik, amikor is V. O. Key (1949) az amerikai Demokrata Párt bizonyos déli államokban kialakult leválthatatlannak tűnő uralmát írta le dominanciaként. Ez még nem szisztematikus tárgyalása volt a fogalomnak, de néhány évvel később már megérkeztek a kiemelkedően erős, domináns pártok első alapos politológiai leírásai.

A korszak egyik legnevesebb politikatudósa, Duverger akkor említi a domináns pártokat, amikor a pártok különböző típusait taglalja (Duverger, 1960: 40–42). Miután ő a korabeli francia politikából indult ki, amelyet akkoriban Charles de Gaulle személye és a köré épülő párt dominált, úgy írja le a domináns pártot, mint egy olyan szereplőjét a politikának, amely jóval komolyabb befolyást gyakorol a politikai döntéshozatalra, mint az átlagos kormánypártok. Mint egy későbbi munkájában (Duverger, 1964: 308) kifejti, a domináns pártokat nem méretük, támogatottságuk vagy népszerűségük különbözteti meg az átlagos kormánypártoktól, hanem az, hogy a párt hoz meg tulajdonképpen minden fontos politikai döntést közvetve vagy közvetlenül, nem szorul rá arra, hogy más szereplőkkel egyeztessen, kompromisszumokat kössön. Bár ő az '50-es, '60-as évek Franciaországát tartotta szem előtt, amikor ezt a meghatározást megalkotta, ez a politikai játéktér a közelmúlt Magyarországáról is ismerős lehet.

Duverger kortársa, Gabriel Almond azonban egy másik meghatározását kínálja a domináns pártoknak. Almond a politikai pártok és pártrendszerek tipizálása során emlegeti a domináns pártokat, amelyek nem elsősorban befolyásukkal, hanem támogatottságukkal emelkednek ki a többiek közül. A domináns pártok olyan népszerűek (vagy olyan rendszert alakítottak ki), hogy leváltásuk lehetetlen feladatnak tűnik az ellenzék számára (Almond–Coleman, 1960: 40–42). Itt megint csak ráismerhetünk a 2010 óta kialakult magyar politikai arénára.

Miután ez a népszerűség a kulcsfontosságú pozíciókban olyan előnyt biztosít a domináns párt számára, hogy az kimagasló befolyásra tesz szert, Duverger és Almond megközelítései, bár különbözőek, tulajdonképpen hasonló jelenségeket írnak körül. Mindkét megközelítés alkalmasnak tűnik a Fidesz elmúlt 12 éves uralmának leírására, így a domináns párt fogalma, úgy tűnik, valóban alkalmas lehet a magyar eset alaposabb körülírására és mélyebb megértésére.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 19

Predominancia és hegemónia

Nem kerülhető meg azonban az a tény, hogy a politikatudomány talán legtöbbet alkalmazott párt- és pártrendszer-tipológiája alapján (amit Sartori alkotott meg 1976-os klasszikus *Pártok és pártrendszerek* című művében) nem biztos, hogy a dominancia fogalmát egyszerűen rá lehetne húzni a jelenlegi magyar esetre. Sartori éppen azért alkotta meg a maga tipológiáját, mert úgy érezte, a korábbi rendszerezések helyenként nem elég egyértelműek, illetve sokszor egysíkúnak tűntek. A legtöbb pártrendszer-tipológia ugyanis ekkoriban (egyébként azóta is) a releváns, azaz valódi politikai befolyással bíró pártok száma alapján sorolta különböző csoportokba az egyes országokat, de Sartori úgy érezte, a pártok száma nem mond eleget egy pártrendszerről, mert fontos az is, hogy ezek a pártok milyen távol állnak egymástól ideológiailag (mennyire polarizált egy országban a politika), illetve az is, hogy melyik milyen erős.

A domináns pártrendszerek elemzése ezen nézőpont kapcsán kerül elő nála, de ő nem találja kielégítőnek a dominancia korábbi homályos meghatározásait több okból sem. Egyrészt úgy gondolja, hogy a korábbi tanulmányok nagyon sokféle pártot soroltak be a domináns pártok közé: a francia radikálisok és a svéd szociáldemokraták mellett olyan pártok is megkapták ezt a jelzőt, akiknél megkérdőjelezhető, hogy egyáltalán demokratikus rendszerben szereznek-e meggyőző többséget, pl. Paraguay vagy Uruguay korabeli kormánypártjai esetében. Nagyon különböző pártok egy kalap alá sorolása Sartori szerint nem szerencsés, de további probléma számára, hogy a meghatározás jellemzően nagyon homályos, általában annyit írnak a szerzők, hogy a domináns pártok tartósan népszerűbbek a riválisaiknál, de az, hogy mi is a tartós, és mi is a népszerű, az nincs precízen körülhatárolva (Sartori, 2016: 171–172).

Sartori meg is kísérli a precíz elhatárolást, ami véleménye szerint a dominancia ködös fogalma esetében lehetetlen, ezért ezen a ponton egy új fogalmat, vezet be, amelyet *predominanciának* nevez. A predomináns pártok legalább három egymást követő demokratikus választáson szereznek abszolút többséget. Így valójában nem az a lényeg, hogy mekkora a különbség a győztes és a második között, hanem az, hogy a hatalom nem cserél gazdát hosszú időn keresztül. Ebbe a definícióba belefférnek akár hosszú időn keresztül fennálló koalíciók is. A predominancia fontos jellemzője, hogy elméletileg bármikor megszűnhet, ennek egyetlen akadálya a kormánypárt töretlen népszerűsége; nincsenek intézményes biztosítékai a hatalom megőrzésének (Sartori, 2016: 173–174).

A predominancia nemcsak országos szinten valósítható meg, bár a figyelem természetesen erre a jelenségre irányul, de fontos kiemelni, hogy ennél jóval gyakoribb a regionális, önkormányzati predominancia. Magyarországon is ismerünk olyan eseteket, amikor egy párt vagy politikus évtizedeken keresztül a ha-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 20

talom birtokosa egy városban, pl. Demszky Gábor húsz éven keresztül szinte leválthatatlan volt a főpolgármesteri posztról. Sartori (2016: 191) szerint minden, legalább részben egyéni választókerületekben zajló választásokon kialakult pártrendszer felfogható kis regionális predominanciák összességeként, hiszen az egyéni választókörzetekben rendkívül gyakori, hogy egy párt biztosra veheti a sikert hosszú időszakokon keresztül. Ha egy párt megfelelő mennyiségű regionális predominanciát tud összekapcsolni, akkor lesz országos szinten is predomináns. Ez utóbbi helyzetben előfordulhat, hogy az adott régió (vagy akár az egész ország) tökéletlenül versengő (szubkompetitív) rendszerrel bír, azaz lehet, hogy nincs is ellenzéki induló egy adott körzetben, vagy egy adott polgármester ellen egyszerűen nem látszik remény a győzelemre, így nincs komoly ellenzéki induló, annak ellenére, hogy az indulásnak nincsenek intézményi akadályai. Az Egyesült Államokban például számos olyan körzet van, ahol csak egyetlen valódi jelölt van a szavazólapokon, mert a kampányra fordított pénz, idő és energia senki számára nem vállalható reménytelen helyzetben. Sartori ezért azt állítja, hogy a verseny potenciális jelenléte már elegendő ahhoz, hogy demokratikus predominanciáról beszélhessünk, tehát mind versengő, mind tökéletlenül versengő rendszerekben előfordulhat, hogy egy párt predominánssá válik.

Míg a predominancia a versengő és a szubkompetitív rendszerekben tapasztalható jelenség, addig a nemversengő (nonkompetitív), azaz nem demokratikus politikai rendszerekben kiemelkedő pártokat Sartori (2016: 193) *hegemón* pártoknak nevezi. Az ilyen rendszerekben az ellenzék győzelmének intézményi akadályai vannak, a hegemón pártot akkor sem lehet eltávolítani a hatalomból, ha annak támogatottsága visszaesik.

Kétféle hegemón pártrendszert ismertet itt Sartori, aki egyértelműen a ’70-es évek aktuális példáiból indul ki. Az egyik az *ideologikus hegemón pártrendszer*, ahol az állampárt ideológiájához hasonló nézeteket valló szatellit pártok indulnak a választásokon, amelyek azonban csupán színjátéknak tekinthetők, hiszen az indulók választékát korlátozza a kormány. Ilyen rendszer volt a keleti blokk azon országaiban, ahol a többpárti választásokat a kommunista hatalomátvétel után is megtartották, pl. az NDK-ban. A látszólag többpárti választások legitimáló ereje mellett azért is tartotta meg az elit a többpártrendszert ezekben az országokban, mert így, ha ideológiai korlátok között is, de kaphatott alternatív javaslatokat az „ellenzéktől”, azaz tulajdonképpen több párhuzamosan működő, de azonos ideológiai célokat követő közpolitikai centrumot tartott fenn az ötletek versenyeztetésére (Sartori, 2016: 204).

Ezzel szemben a *pragmatikus hegemón pártrendszerekben* az indulók köre nincs előre kijelölve, de bizonyos intézmények korlátot szabnak a sikerességüknek, pl. nem indulhatnak minden körzetben; bizonyos támogatottság felett nem jár nekik további mandátum stb. Az ilyen rendszerekre a korabeli Mexikót nevezi meg példaként Sartori (2016: 206–208).

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 21

Magyarország esetében nyilvánvalóan fennáll, hogy egy párt legalább három egymást követő választáson többséget szerzett, hiszen 2010, 2014 és 2018 is a Fidesz sikerét hozta. A kérdés, hogy ezt Sartori keretrendszerében predominanciának vagy hegemóniának értelmezzük. Ez attól függ, hogy mennyire gondoljuk a magyar politikai rendszert versengőnek. Tábori (2018: 52–54) egyértelműen amellett érvel, hogy a Fidesz predomináns párt, mert a választásokon a kormánypárttól független pártok indultak intézményes korlátok nélkül, tehát a demokratikus versengés feltételei jelen voltak.

A Fidesz kritikusainak állításai alapján azonban vélhetjük úgy is, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszere egy hegemón pártrendszer, amely Sartori két kategóriájának jegyeit sajátos módon magán viseli. Az ellenzéki pártokat, közülük is különösen a Mi Hazánkat gyakran éri az a vád, hogy valójában csak látszatellenzékét képezik a kormánynak, és tulajdonképpen nem is szeretnének választást nyerni, mert már beleszoktak a kényelmes ellenzéki pozícióba, esetleg közvetve „a Fidesz ügynökei" irányítják őket. Szintén gyakori az a vád, hogy 2010 óta az intézményes változások (a választási rendszer, a pártfinanszírozás stb.), valamint a pártok hátországának és erőforrásainak átalakulása (közpénzek Fidesz közelébe kerülése, ellenzéki sajtó visszaszorulása stb.) nem explicit, hanem implicit korlátokat állítanak az ellenzék elé, ami lehetetlenné teszi azt, hogy megnyerjenek egy választást. Ez alapján a pragmatikus hegemóniára is emlékeztet a 2010 utáni magyar pártrendszer.

Ezek alapján attól függően, hogy a magyar demokráciát mennyire tartjuk versengő rendszernek, nevezhetjük predomináns vagy hegemón pártnak is a Fideszt. Ahogy Sartori (2016: 243) is megállapítja, az egyes esetek ritkán sorolhatók be egyik vagy másik tiszta kategóriába, inkább egy skálán lehet elhelyezni az egyes országokat, és rengeteg a magyarhoz hasonló vitatható, köztes eset, így nem feltétlenül kell egyértelmű döntést hoznunk ebben a kérdésben. Az viszont vitathatatlan, hogy a Sartori által dominancia helyett bevezetett, azzal rokon fogalmak valamelyikébe egyértelműen beletartozik a Fidesz.

Az idő jelentősége

Sartori egyértelmű meghatározása alapján tehát a predomináns vagy hegemón pártok meghatározó és más pártoktól megkülönböztető jegye az, hogy hosszú ideig megszakítás nélkül a hatalomban maradnak. A politikatudományi irodalom a predomináns és hegemón pártok fogalmát Sartori klasszikus írása óta kevésbé használja, mint a *domináns párt* megnevezést, ezért is választottuk ezt a sokkal inkább bevett fogalmat kötetünk vezérfonalának. Viszont abban rengeteg, a témával foglalkozó szerző követi az olasz politológust, hogy egy hosszabb időtartamú kormányzáshoz köti a dominanciát. A legáltalánosabban ezt Pempel (1990:

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 22

15) fogalmazta meg, amikor a dominanciát permanens vagy félpermanens kormányzásként határozta meg. Hasonló meghatározást ad Arian és Barnes (1974: 613) tanulmánya, miszerint a domináns pártrendszer olyan versengő rendszer, amelyben az eredmény állandó. Abban viszont már eléggé eltérnek a vélemények, hogy mennyi időre is van szükség ahhoz, hogy valamit permanensnek, félpermanensnek vagy állandónak nevezzünk.

Przeworski és szerzőtársai (2000: 27) például egyenesen Sartori predominancia-definícióját használják kiindulópontként, igaz, ezt nem teszik explicitté. Az ő meghatározásuk szerint egy párt már akkor domináns, ha egymást követő két választást meg tud nyerni – azaz az újraválasztás már önmagában dominanciát jelent. Ez meglehetősen tág definíciónak tűnik, és rengeteg olyan pártot is magába foglal, amely távol áll azoktól, amelyeket általában a dominanciáról szóló irodalom vizsgálni szokott. A magyar példa alapján láthatjuk a különbséget: a 2002 és 2010 között regnáló szocialista kormányokat senkinek nem jutott eszébe dominánsnak nevezni, ráadásul előrehozott választások esetén ennél is rövidebb, akár néhány évnyi uralmat is jelenthet ez a definíció. Mégis érdemes észben tartani, hogy akár minden újraválasztás potenciálisan dominanciát jelenthet, hiszen, ha visszaemlékszünk 2014–2015 tájékára, a Fidesz domináns jellemzői már láthatóvá kezdtek válni, és az ellenzék is Orbán Viktor hosszú távú kormányzását vizionálta, valamint a miniszterelnök is egészen messzire, 10-20 évre tekintett előre. Ez is mutatja, hogy a dominancia nem egy adott pillanatban, hirtelen alakul ki, hanem folyamatosan szilárdul meg, és már az első újraválasztás után láthatóvá válnak bizonyos jelei, amelyek később csak tovább erősödnek.

A definíciók másik végletét Coxnál (1997: 238) találjuk, aki csak akkor tekint egy pártot dominánsnak, ha az 30-50 éven keresztül megszakítás nélkül kormányoz. Tehát Magyarországon jelenleg közel sem beszélhetünk dominanciáról, legfeljebb akkor lehetne erről szó, ha a rendszerváltás óta folyamatosan ugyanaz a párt lenne hatalmon. Értelemszerűen ebbe a kategóriába világszinten csupán néhány párt tartozik, és a legritkább esetben beszélhetünk ilyen dominanciáról versengő környezetben. Legfeljebb a korábban is említett helyi szintű dominancia lehet ilyen, egyes tartományokat, önkormányzatokat képes lehet egyetlen párt ilyen hosszú ideig vezetni anélkül, hogy riválisait jelentős mértékben korlátozná, de országos szinten ez rendkívül ritka, és legtöbbször kifejezetten autoriter környezetben találkozhatunk ilyen típusú dominanciával.

A legtöbb szerző valahol Przeworski és Cox definíciója között foglal állást. Magaloni (2006: 36–37), Greene (2007) és Templeman (2010: 48) egyaránt 20 év folyamatos kormányzásnál húzza meg a dominancia határát. Ez a legelterjedtebb definíció a Fideszt nem sorolja a domináns pártok közé, csak akkor, ha 2022-ben és esetleg 2026-ban is megnyeri a választást, és kitölti a ciklusát.

Kérdéses lehet, hogy ezek alapján érdemes-e alkalmazni a fogalmat a jelenlegi magyar helyzet vizsgálatára. Fentebb is írtuk, hogy a dominancia nem egyik

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 23

pillanatról a másikra alakul ki, hanem egy folyamat, és a dominánsnak titulált pártok rendkívül sokfélék, ráadásul különböző időszakaikban rendkívül különböző jegyeket figyelhetünk meg rajtuk. Látjuk, hogy a Fidesz kapcsán is tapasztalható a dominancia számos jellemzője, éppen ezeket a jellemzőket elemzik részletesen a II. rész fejezetei, ezért érdemes domináns pártként is értelmezni a Fideszt, de a leggyakoribb dominancia-definíció által megkövetelt időt még nem töltötte kormányon. Az ilyen pártokat nevezi Greene (2009: 810) protodomináns pártoknak.

A *protodominancia* nem széles körben használt fogalom, ezért nem tervezzük használni, a *dominanciá*t viszont annak ellenére igen, hogy számos definíciónak nem felel meg a jelenlegi magyar eset. A *domináns párt* láthatóan ernyőfogalom, amelyet minden kutató úgy definiál, hogy az érdeklődése középpontjában álló jelenségeket, eseteket vizsgálni tudja. A kormányzási idő tekintetében így érdemes egy olyan időtartamot meghatároznunk, amibe a jelenlegi magyar eset belefér, és összevethetővé teszi más, hasonló esetekkel. Przeworskiék definíciója talán túlságosan megengedő, a 2014-es Fideszről még korai lett volna olyan kötetet írni, amely a dominancia fogalma köré szerveződik, de 2018 óta talán már időszerűnek érezhető ez. Így Sartori definíciójához csatlakozva a három, sorozatban megnyert választás kritériuma nem tűnik rossz kompromisszumnak, de nem is feltétlenül kell ilyen éles határt meghúznunk, hiszen nem 2018 áprilisában lett domináns párt a Fidesz úgy, hogy 2018 márciusában még egyáltalán nem volt az, hanem egy lassú, de egyértelmű folyamatról beszélünk. Érdemes viszont leszögezni, hogy amikor domináns pártokról olvasunk, fontos a kontextust is megértenünk, mert nagyon különböző pártok is bekerülhetnek a domináns párt fogalmi ernyője alá.

A fölény jelentősége

Éppen ezért nem szerencsés egyetlen dimenzió, például a kormányzási időtartam mentén definiálnunk a dominanciát. Számos szerző a kormányzási időtartamot nem is gondolja fontos tényezőnek, hanem inkább egy másik jellemzőt, a kormányzó párt fölényét tartja meghatározónak. A korábban taglalt első definíciók közül Almond mindenképpen ebbe a kategóriába tartozik, hiszen ő a domináns pártok kiemelkedő népszerűségét emeli ki megkülönböztető jelként.

Ebben az értelemben nem igazán fontos, hogy milyen régen kormányoz az adott párt, hanem csak annyi kell a dominanciához, hogy egy párt vagy stabil koalíció kiemelkedjen a többi közül, és a második helyezett rövid távon ne is tudjon abban reménykedni, hogy a hatalom közelébe kerülhet. A kiemelkedő népszerűség természetesen csak akkor számíthat dominanciának, ha ez a törvényhozásban is kimagasló többséget eredményez a kormánypártnak; és for-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 24

dítva: hiába viszonylag szoros a pártok közötti népszerűségi verseny, ha a parlamentben az egyik párt sokkal több mandátumot szerez, akkor dominánsnak lehet nevezni. Egy rendkívül népszerű, de szűk parlamenti többséggel bíró párt nem tudja dominálni a törvényhozást, így nem lehet dominánsnak nevezni. Természetesen a népszerűség és a parlamenti mandátumarány szorosan összefügg, de érdemes tisztázni, hogy hiába használja több definíció is az előbbit zsinórmértékként, valójában utóbbin van a hangsúly.

Ezen gondolat mentén megkülönböztethetünk kétféle dominanciát: a választási dominanciát (Boucek, 2012: 12), ami a választások fölényes és egyértelmű megnyerését foglalja magában, és a parlamenti dominanciát (Boucek, 2012: 21), ami a törvényhozásban jelent meghatározó, megkerülhetetlen pozíciót. Boucek szerint ugyan az utóbbi jelent nagyobb befolyást, mégis előbbi a fontosabb, mert a választási dominancia nélkül kialakított parlamenti dominancia rendkívül instabil, míg, ha a választási dominancia adott, abból előbb-utóbb kialakul a parlamenti dominancia is.

Sartori (2016: 172) fő problémája a dominancia fogalmi meghatározásával, hogy a parlamenti vagy választási fölényre támaszkodik, ezt pedig nehéz úgy kvantifikálni, hogy valóban a domináns pártok kerüljenek bele egy definícióba. Ő úgy gondolja, hogy amennyiben a legnagyobb párt tíz százalékponttal előzi meg a második helyezettet, akkor már dominálja az adott ország politikáját, de ezt a gyakorlati tapasztalatok alapján nem találja kielégítő határnak. Ugyanis amikor megnézi, hogy a korabeli, azaz hetvenes évekbeli választási eredmények alapján mely pártok számítanak dominánsnak bármilyen ilyen szabály alapján, úgy találja, hogy túlságosan sokszínű csoportot kap, akármilyen határt is húz meg. Éppen ezért empirikus okok miatt fordul az azóta bevetté vált, kormányzási időtartamon alapuló definícióhoz.

Sartori neves kortársa, Blondel viszont egyértelműen amellett foglal állást, hogy a dominancia egy párt komoly előnyét jelenti az országos politikában. Véleménye szerint a domináns párt a szavazatok legalább negyven százalékát szerzi meg a választáson, és legalább kétszer akkora a támogatottsága, mint a második helyezett pártnak (Blondel, 1968: 186). Blondel meghatározása rámutat arra, hogy a legtöbb választási rendszerben a kiemelkedő szerephez nem szükséges az, hogy egy párt a szavazatok többségét megszerezze, ha nincs egyértelmű kihívója.

Ezt tapasztaljuk Magyarországon is, ahol, bár a Fidesz csak ritkán szerzi meg a voksok többségét, mégis magabiztos többséget tudhat magáénak az Országgyűlésben. Az alábbi táblázat illusztrálja, hogy a 2010 óta megtartott öt országos választáson (három országgyűlési, két európai parlamenti) a Fidesz mindig megfelelt Blondel első kritériumának, tehát 40% fölött volt a támogatottsága, és csak 2014-ben nem teljesült a második kritérium, azaz a második helyezettnél kétszer nagyobb szavazatarány, és akkor sem állt messze a kormánypárt ettől a határtól. Blon-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 25

del klasszikus definíciója alapján tehát egyértelmű, hogy a Fidesz domináns párt.

Viszonyszámok mellett másféle definíciói is vannak a dominanciának, amelyeket ugyanebbe a kategóriába lehet sorolni, tehát dominánsnak azt a pártot

Blondel kritériumai és a 2010 utáni Fidesz	Fidesz–KDNP listás szavazataránya	A Fidesz–KDNP listás szavazataránya elosztva a második helyezett listás szavazatarányával
2010. országgyűlési	52,7%	2,73
2014. országgyűlési	44,9%	1,75
2014. európai parlamenti	51,48%	3,51
2018. országgyűlési	49,27%	2,58
2019. európai parlamenti	52,56%	3,27

ítélik meg, amelyik nagy fölénnyel nyeri meg a választásokat. Dunleavy (2010: 24) például egyebek mellett azt hangsúlyozza, hogy a domináns pártok esszenciája az, hogy a választók szokatlanul széles körének nyújt elfogadható alternatívát; képes olyan pártversenyt létrehozni (feltehetően az ellenzéki pártok közreműködésével), amelyben sokkal több szavazó áll közel az általa képviselt álláspontokhoz, mint a rivális pártok.

Caulier és Dumont (2010) azt mutatják meg, hogy lehet objektív mutatókkal is tesztelni, hogy egy adott pártrendszerben van-e domináns párt. A Laakso és Taagepera (1979) által kidolgozott effektív pártszámmutató erre kevésbé pontos, a Banzhaf (1965) által bevezetett hatalmi index pedig kifejezetten megbízható játékelméleti megoldást nyújt. A két megközelítés hatékonysága közötti eltérésnek éppen az az oka, hogy az effektív pártszám a választási eredményekből indul ki, míg a hatalmi index azt méri, hogy egy-egy szereplőnek mekkora a valós mozgástere a parlamentben, így utóbbi a valóban fontos szempontot közelíti meg analitikus szemmel.

Amint láthatjuk, a fő probléma a dominancia-definíciók ezen típusával az, hogy nem olyan egyszerű kvantifikálni. Míg a kormányzási időtartam esetében csak a határ meghúzása okoz problémát, ebben az esetben az se nyilvánvaló, hogy milyen mutatók esetében kellene megállapítanunk egy bizonyos szintet, ami felett dominanciáról beszélhetünk. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a domináns pártok jellemzően hosszú ideig vannak hatalmon, és kérdés, hogy mely választási eredményeket érdemes bevenni a vizsgálatba. Például Blondel mérőszámait figyelembe véve mondhatnánk azt is, hogy a Fidesz 2010-ben és

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 26

2018-ban domináns volt, de 2014-ben nem, ami nyilvánvalóan nonszensz, vagy vonhatunk átlagot is a három választás eredményeiből, és akkor megállapíthatjuk, hogy 2010 óta folyamatos a dominancia Magyarországon. Az átlagszámítás is rejt magában csapdákat azonban, hiszen például az EP-választásokat is figyelembe véve az átlag alapján a Fidesz 2004 óta folyamatosan dominálja a magyar politikát, miközben 2010-ig kormányon sem volt, de a sikerek olyannyira felemelik az átlagot, hogy a dominancia időszakát mesterségesen megnyújthatja ez a számítási mód. Ezek pedig csak a Blondel által felvetett kritériumok kapcsán felmerülő problémák, a játékelméleti és más mérőszámokról nem is beszéltünk. Elég annyi, hogy a mérési nehézségek okozzák a definíciók problémáit akkor, ha a dominanciát a parlamenti fölény szemszögéből nézzük.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a szempont ne lenne fontos a domináns pártok azonosításában, sőt. Mind a köznyelv, mind a szakirodalom gyakran nevezi dominanciának azt, ha egy párt kiemelkedik egy adott politikai mezőnyből, és a Fidesz esetében is inkább ez a jellemző áll középpontban, nem feltétlenül az, hogy hosszú ideje kormányozhat a párt. Érdemes ezt és az előző alfejezetben ismertetett szempontot egymás kiegészítőjeként kezelni: a hosszú távon, nagy fölénnyel kormányzó pártok biztosan dominánsnak tekinthetők. A kötetben hozott példák túlnyomó részére mind a két jellemző igaz, de a mértékek mind a fölény, mind a kormányzási időtartam tekintetében eltérők lesznek, hogy a domináns pártok sokszínűségét reprezentálni tudjuk.

A hatalom jelentősége

A harmadik lehetséges szempont, ami alapján a dominanciát meghatározhatjuk, az a kormánypártok hatalmának mértéke. Hiába marad sokáig vezető pozícióban egy politikai szereplő, és hiába van nagy fölénye a riválisokkal szemben, ha nincs kimagasló befolyása a közügyek alakítására, nem feltétlenül nevezhetjük dominánsnak. Éppen azért érdekesek és élveznek megkülönböztetett figyelmet az ilyen pártok, mert alapvetően átalakítják a politika dinamikáját az országukban. Ez természetesen részben abból következik, hogy sokáig és nagy fölénnyel kormányoznak, de érdemes megkülönböztetni a domináns pártok ezen tulajdonságát.

Így tesz Duverger (1968: 308) is, aki egyértelműen úgy határozta meg a domináns pártokat, mint amelyek kimagasló befolyást gyakorolnak a politikai rendszerre. Ő De Gaulle Franciaországából indult ki, amelyben ugyan nem volt mindig kiemelkedő fölénye a gaullista pártnak – a Szenátusban sokszor kisebbségben is maradt –, de a párt és annak vezetője Nyugat-Európában nem tapasztalt szinten határozta meg a francia politika minden elemét. Azok, akiknek nem

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 27

tetszik a magyar politika elmúlt tizenkét éve, elsősorban a dominancia ezen jellemzőjével kapcsolatban aggódnak: nem az a fő problémájuk, hogy a Fidesz régen és nagy fölénnyel kormányoz, hanem az, hogy a közélet minden apró részletét meghatározza a kormánypárt. Ez segít megérteni azt is, hogy tűnhetett a Fidesz dominánsnak mindössze két megnyert választással és viszonylag kis előnnyel 2014 tájékán: érezhető volt, hogy a rendszerváltás óta megszokotthoz képest nagyobb befolyása van egyetlen szereplőnek a közpolitika meghatározására.

Boucek (2012: 8) szerint éppen emiatt szerencsétlen a kormányzási időtartamhoz kötött meghatározása a dominanciának. Egyrészt ez a fajta definíció retrospektív fogalommá teszi a dominanciát, azaz csak egy bizonyos idő után visszatekintve tudjuk meghatározni, hogy volt-e dominancia vagy sem, és az aktuális helyzet leírására alkalmatlan. Másrészt véleménye szerint a hosszú regnálás csupán következménye és jellemzője a dominanciának, ami a kiterjedt befolyásból származik.

Boucek a dominancia fontos kritériumaként határozza meg azt, hogy a kormányzás több szintjén is ugyanaz a párt legyen hatalmi pozícióban. Ez különösen föderális, kétkamarás és elnöki rendszerekben (mint pl. az Egyesült Államok) fontos kitétel, de Magyarországon is van relevanciája. Sok ellenzéki szereplő éppen azt helyteleníti a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, hogy nincs konzultáció más szereplőkkel, nincs kompromisszum, csak a Fidesz akarata számít, legyen szó bármilyen döntésről. Ennek része a független intézmények egyre erősödő betagozódása a hatalmi struktúrába, a gazdasági hátország kiépítése stb. Bárhol, ahol közügyekkel találkozunk, a Fideszbe ütközünk, ez pedig a dominancia megkülönböztető jegye, ráadásul akár már a dominancia korai időszakában is láthatóvá válhat.

Ennek a megközelítésnek az a problémája, hogy a befolyást nagyon nehéz mérhetővé tenni, és így tulajdonképpen lehetetlen megmondani, hogy egy adott párt domináns-e vagy sem. Boucek kritériumai is csak bizonyos rendszerekben használhatóak (a magyarban például nem igazán), ráadásul csak szükséges, de nem elégséges feltételei a dominanciának. Éppen ezért kell a domináns pártok beazonosításakor a kormányzási időtartamot és a parlamenti fölényt figyelembe venni, viszont az egyes esetek elemzésekor komoly figyelmet kell annak is szentelni, hogy mennyire kiterjedt az adott párt hatalma. A kötetben bőven lesz szó arról, hogy a különböző pártok milyen területekre, milyen stratégiákkal és milyen sikerességgel terjesztették ki a befolyásukat, és ezt a szempontot tekintjük a dominancia legalapvetőbb jellemzőjének.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 28

A domináns pártrendszerek

Megállapítható, hogy mind a hatalomban töltött idő, mind a parlamenti fölény, mind pedig a kiemelkedő hatalom kritériumának megfelel a 2010 utáni Fidesz, így a legtöbb definíció alapján domináns pártnak tekinthető, ezért érdemes ezen a szemüvegen keresztül vizsgálni az elmúlt bő évtized magyar politikai fejleményeit.

Felmerül a kérdés, hogy mit tudunk az olyan pártrendszerekről, amelyeket egyetlen szereplő dominálni képes, milyen környezetben működnek a domináns pártok. Ez már csak azért is megkerülhetetlen kérdés, mert, ahogy Boucek (2012: 8) kifejti, a domináns pártok elválaszthatatlanok a pártrendszerüktől. A dominancia a többi párthoz képest alakul ki, egy pártról önmagában tehát nem lehet megállapítani, hogy domináns-e, csak a többi párthoz képest lehet ezt elmondani róla. A többi pártot kell hosszú ideig legyűrnie a választási versenyben, a többi párttal szemben kell nagy előnyt felépítenie, és a többi párthoz képest kell kimagasló befolyást elérnie. Tehát, míg egy pártról a pártrendszer ismerete nélkül is meg tudjuk állapítani, hogy például jobb- vagy baloldali-e, addig a dominancia csak a pártrendszer viszonylatában értelmezhető.

Caulier és Dumont (2010: 45) kifejezetten úgy definiálják a domináns pártrendszert, mint amiben a domináns párt határozza meg a pártok viszonyrendszerét: a domináns párthoz képest helyezkedik el a többi párt az ideológiai térben, az a legfontosabb kérdés, hogy ki mennyire áll közel vagy távol a kormánytól, minden más szempont csak ehhez képest értelmezhető. Ez a magyar politikából is ismerős lehet, hiszen nem elsősorban az ideológiai álláspontok, hanem sokkal inkább a Fideszhez való viszony az elsődleges szempont a pártok megítélésében mind a szavazók, mind az újságírók, mind az elemzők részéről, és ennek megfelelően az ellenzéki pártok is leginkább arra törekednek, hogy ezt a viszonyt mutassák be, leginkább abban a formában, hogy milyen erősen mondanak ellent Orbán Viktornak.

Ez az összefüggés fordítva is fennállhat, azaz a pártrendszer is determinálhatja a dominanciát. Előfordulhat, hogy egy párt csak a pártok közötti viszonyrendszer unikális jellege miatt képes dominálni egy ország politikáját. Különösen igaz ez akkor, amikor egy párt parlamenti dominanciát tud kialakítani választási dominancia nélkül. Például Írországban hiába nem volt sosem egyedüli többsége a Fianna Fáilnak, azaz a republikánus pártnak, 1932 és 1973 között – néhány év megszakítással – parlamenti dominanciát tudott kialakítani. Ennek oka a pártrendszer jellege volt: a Fianna Fáil minden ügyben meg tudott nyerni maga mellé néhányat riválisai közül, így kisebbségi kormányként is domináns tudott maradni, az ellenzék nagyobb része pedig inkább próbált a kormánnyal előnyös megállapodásokat kötni, mint összefogni, és egyfajta szivárványkoalíció tagjaként kormányra kerülni (Boucek, 2012: 21). Ebben az esetben tehát nem elsősorban

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 29

egy párt kiemelkedő népszerűsége és választási sikerei, hanem a pártok közötti különleges viszonyrendszer eredményezett dominanciát.

Sartori (2016: 177) azt hangsúlyozza, hogy predomináns vagy hegemón pártrendszereknek nincsenek általánosan érvényes jellemzői a kiemelkedő párt jelenlétén kívül. A pártok számát nem tudjuk meghatározni: lehet szó sokpártrendszerről (pl. India), lehet szó kétpártrendszerről (pl. az USA tagállamai, amelyeket egy párt ural), lehet szó ideológiailag sokszínű pártok (India ismét jó példa), vagy (pl. az ideologikus hegemónia esetében) többnyire azonos nézeteket valló pártok versengéséről. Egy másik ponton odáig merészkedik, hogy egy nem predomináns pártrendszerben is találkozhatunk domináns pártokkal, pl. Izraelben egy párt kiemelkedik a többi közül, de ez nem jelenti azt, hogy folyamatosan képes kormányozni, mert a rivális pártok összefogása gyakran megakadályozza, hogy kormányt alakítson (Sartori, 2016: 173).

Sartori ezen állításai kissé furán hatnak, és ahogy Nwokora és Pelizzo (2014: 833–834) tanulmányukban rámutatnak, ez abból következik, hogy a predominancia kilóg Sartori pártrendszer-tipológiájából. A tipológiát két dimenzió határozza meg: a pártok száma és a közöttük lévő ideológiai távolság. A predomináns rendszerekben ezek közül egyik se rögzített, és ezt, ahogy fentebb kifejtettük, Sartori is kimondja. Nwokora és Pelizzo éppen ezért azt javasolják, hogy a predomináns rendszereket is fel kell osztani legalább a pártok száma szerint, és a predominancia elnevezést meghagyják a kétpártrendszereknek, amelyeket egy párt dominál, a sokpártrendszerek esetében pedig új fogalmat vezetnének be, amelyet nem neveznek el.

A tény, hogy Sartori külön kategóriát alkot az olyan rendszerekre, amelyekből egy párt kiemelkedik, annak ellenére, hogy egyébként a tipológiájába ez a típus nem igazán illik bele, mutatja, hogy a dominancia kérdésköre mennyire jelentős, és egyben nehezen megfogható. A rendkívül analitikusan gondolkodó Sartori nem tudta besorolni saját tipológiájába, de nem is hagyhatta szó nélkül, mert egy fontos és megkülönböztetett jelenségről beszélünk. Nem véletlen, hogy Nwokora és Pelizzo (2014: 824) is arról írnak, hogy a predominancia kérdésköréhez nem igazán nyúlnak a politikatudományban, és a domináns pártrendszereket is leginkább az egyes konkrét esetek kapcsán vizsgálják. Nagyon kényelmetlen, nehezen kezelhető, de mégis gyakori és fontos jelenségről van szó, aminek további elemzését, leírását viszonylag kevesen kísérelték meg az elmúlt évtizedekben.

Akadnak azonban kivételek, akik megkísérelték általánosan jellemezni a domináns pártrendszereket. Blondel például a pártrendszerek elemzésére a piaci analógiát használja, azaz úgy kezeli a politikai versenyt, mintha a pártok cégek lennének, amelyek a szavazókért mint fogyasztókért versenyeznek. A domináns pártrendszer Blondel (1968: 196) leírása alapján egy olyan helyzettel hozható párhuzamba, amikor egy nagyvállalat a rendelkezésére álló erőforrásokat felhasz-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 30

nálva kiszorítja vetélytársait a piacról, és azok csak rendkívül kis fogyasztói réteg számára maradnak versenyképesek. Egy cég esetében ennek eszközei lehetnek az agresszív és költséges marketingkampányok, a kiszorítás céljából az árak ideiglenes leszállítása a profitábilis szint alá stb. Egy párt esetében ezek analógiája lehet a költséges és tudásigényes kampányok folytatása, a gazdasági- és médiahátország kialakítása stb. (ezekről később lesz szó részletesen).

Az analógia mentén Blondel arra a következtetésre jut, hogy a domináns pártrendszerek, ha nem a versengés mesterséges korlátozása miatt jönnek létre, csakis sokpártrendszerként működhetnek, azaz a domináns párt mellett sok kis párt verseng a szavazatokért, és mindegyik csak a szavazók egy szűk rétegét képes megszólítani. A domináns párt csak olyan szavazói rétegekhez enged hozzáférést a riválisok számára, amelyek nem vagy csak nehezen egyesíthetők, és így az „Oszd meg és uralkodj!" logikája mentén működik ez a pártrendszer. Amikor ezt a majd' ötven éve írott, a francia politikából kiinduló, de mégis analitikus elemzést olvassuk, gyorsan ráismerhetünk a jelenlegi magyar helyzetre, ami mutatja Blondel modelljének időtállóságát.

Greene (2007: 5) ezt úgy fogalmazza meg, hogy ha a domináns párt riválisainak csak szűkös erőforrásai maradnak annak következtében, hogy sokáig távol voltak a hatalomtól, így csak egy-egy szűk csoportot tudnak megszólítani. Így a domináns pártrendszerben szükségszerűen sok kis ellenzéki pártot látunk a domináns párttal szemben, mert nem jut annyi erőforrás egyetlen ellenzéki erőnek sem, hogy az a választók nagyobb rétegét meg tudja szólítani.

Blondel (1968: 197) megjegyzi azt is, hogy a kiszorítás gyakori eleme az is, hogy a nagyvállalat létrehozza a saját alternatíváit, olyan cégeket, amelyek látszólag nem tartoznak hozzá, így megadják azt az érzést, hogy a fogyasztó nem a nagyvállalattól veszi a terméket, de valójában csak a kiszorító cég kiterjesztéseiről van szó. Ugyanígy a domináns pártok gyakran szatellit pártokat hoznak létre vagy csábítanak maguk mellé, amelyek csak látszólag függetlenek, valójában ilyen-olyan szálon kötődnek a domináns párthoz. Ez nagyban hasonlít Sartori leírására az ideologikus hegemóniáról, és különböző vélemények szerint a magyar ellenzék kisebb-nagyobb részét is pontosan ábrázolja ez a jellemzés.

Scheiner (2006) úgy írja le a domináns pártrendszert, mint az ellenzéki pártok diszfunkciójának tünetét. Véleménye szerint ezért a domináns pártok mélyelemzése, ami a politikatudomány ezen területének fő módszere, a lényeget nem tudja feltárni: a kormánypárt riválisait kell megvizsgálni, hogy miért nem képesek vonzó alternatívát kínálni a választók számára. A *domináns pártrendszer* megnevezés ebben a megközelítésben nem is pontos, helyesen inkább *dominált pártrendszer*ről beszélhetünk.

Dunleavy (2010: 29) Scheinerhez hasonlóan az ellenzék viselkedésére koncentrál. Elméleti vizsgálódásának középpontjában az áll, hogy az ellenzéki pártok miként reagálnak arra, hogy a politikai arénában van egy kiemelkedő szereplő.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 31

Az egyik felmerülő lehetőség, hogy mivel a domináns párt népszerű, egyszerűen le kell másolni az általuk bemutatott stratégiát, és ugyanazt az álláspontot kell képviselni, mint a kormánypárt. Ez a stratégia abból a szempontból logikus, hogy nem költséges, tehát a pártnak nem kell arra időt, energiát és pénzt fordítania, hogy kitalálja, milyen politikát alakítson ki, azonban általában nem túl sikeres, mert a kormánypárt hitelesebben tudja képviselni az eredetileg is általa kialakított politikai irányvonalat, már csak azért is, mert cselekvőképes helyzetben van.

Így egy újabb, csak némileg eltérő stratégián gondolkodhatnak az ellenzéki pártok: továbbra is igazodnak a domináns párt álláspontjához, de azt kismértékben módosítják. Tehát azt állítják, hogy az irány alapvetően helyes, de a kormány nem a megfelelő intézkedéseket hajtja végre annak eléréséhez, és alternatív megoldásokat kínál a választóknak. Ez a stratégia szintén kevéssé költséges, ráadásul alkalmas lehet a domináns párt táborának csökkentésére, de nem tudja megszólítani azt a kisebbséget, amelyik nem ért egyet a kormánypárt politikai irányvonalával.

A harmadik, Dunleavy által vázolt ellenzéki stratégia szerint viszont mindig az ellentétét kell mondani annak, amit a domináns párt képvisel; markánsan eltérő irányt kell mutatni a választóknak. Ez költségesebb stratégia, hiszen ki kell alakítani egy önálló politikai platformot, lehetőleg olyat, ami a domináns pártot nem kedvelő szavazóknak megfelel. További hátránya ennek a megközelítésnek, hogy a domináns párt hatalmas táborát nem tudja csökkenteni, csak a kisebbséget tudja megszólítani. Ennek ellenére Dunleavy szerint ez az optimális stratégia az ellenzék számára, mert a „saját pályáján" szinte lehetetlen felvenni a versenyt a domináns párttal.

A domináns pártrendszer így Dunleavy szerint egy népszerű domináns pártból, és több olyan ellenzéki pártból áll, amely soha, semmiben nem ért egyet a kormánnyal, és ezzel maga mögött tudhat egy kisebbséget. Ez elég ahhoz, hogy képviseletet nyerjenek a törvényhozásban, de kevés ahhoz, hogy a dominanciát meg tudják törni, feltéve, hogy a választók preferenciái nem változnak meg drasztikusan. A domináns párt megbuktatásához a három stratégia keverésére van szükség, azaz a különböző ellenzéki pártok közül néhánynak a domináns párttal azonos, néhánynak hasonló, néhánynak pedig ellentétes stratégiát kell választania. Így a kormány szavazótáborát is képesek csökkenteni, de a kormány politikájával egyet nem értő kisebbséget is maguk mögé tudják állítani. A probléma az, hogy miután az ellenzék vezető szerepét olyan pártok töltik be, amelyek markánsan eltérő stratégiát követnek, így szinte minden párt ezzel fog próbálkozni, ez viszont az ellenzék egésze szempontjából eredménytelen lesz, és így a dominancia fenn tud maradni.

Ezt a fajta pártrendszert láthatjuk Magyarországon is, ahol ugyan néhány párt (különösen a Mi Hazánk) a kormány álláspontjától nem áll távol, de nagy részük azon versenyez, hogy ki tud erősebben ellentmondani a domináns pártnak, és

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 32

ezáltal ki tud az ellenzék vezető erejévé válni – így viszont a Fidesz táborának csökkentésére kevés esély mutatkozik, csak a kormányt mindenképp ellenző szavazók felosztásáért tudnak küzdeni az ellenzéki oldalon. A kevert stratégia alkalmazására is láttunk néhány kísérletet, pl. amikor Hiller István a kerítés mellett foglalt állást a migrációs válság korai szakaszában, de ezeket általában gyorsan elvetik a politikusok, mert a saját oldaluk az ilyen lépésekkel kapcsolatban azonnal nemtetszését fejezi ki, így túlságosan kockázatosnak és nehezen kivitelezhetőnek bizonyul. Bizonyos értelemben az előválasztás során is előkerült ez a fajta kevert stratégia: egyes jelöltek (elsősorban Márki-Zay Péter) a Fidesz intézkedéseivel (határon túliak jogainak kiterjesztése, családtámogatás, stb.) egyetértő, de a politizálás stílusával nem szimpatizáló szavazókat próbáltak megszólítani, és az ellenzék táborába beépítve megszerezni a szavazók többségét.

A dominancia megítélése

A dominancia általános leírása után felmerül a kérdés, hogy jó-e egy országnak, ha egy párt dominálja a politikáját. A legtöbb politológus és közgazdász alapvetően azon a véleményen van, hogy a domináns pártrendszer nem eredményez jó kormányzást, vagy legalábbis nem jobbat, mint a kormányok rendszeres cserélődése. Ennek oka, hogy ha egy párt hosszabb ideig determinálja a közpolitikát egy országban, és nincs reális remény az ellenzéki erőknek kormányra kerülni, akkor a párt és az állam határai elmosódnak, és patronázs- vagy kliensrendszer alakul ki. Ennek köszönhetően a domináns párt saját hatalmi érdekei mentén tudja felhasználni az állami erőforrásokat, a közérdek háttérbe szorul (Boucek, 2012: 29–31).

Az ilyen rendszer ugyan elméletileg működhet hatékonyan, de a gyakorlatban a domináns párt a versenyképes szektorok támogatása helyett kevésbé hatékony gazdasági tevékenységeket támogat politikai előnyök reményében. Ez a folyamat pedig előbb-utóbb hátrányos gazdasági és társadalmi eredményeket szül (Kitschelt, 2000: 862–863).

A dominancia másik elméleti hátránya az, hogy az ellenzék jelentősége minimálisra csökken, és így a többpárti parlamentarizmus előnyei csak csökkentett mértékben tudnak érvényesülni. Dahl (1965: 388–389) klasszikus kötetében több ilyen előnyt ismertet: a kormánypárt által nem képviselt csoportok érdekeinek képviselete, a politikai részvétel lehetősége a polgárok széles köre számára, erősebb elköteleződés a demokrácia iránt, a kormány számára ismeretlen közpolitikai alternatívák kidolgozása és ismertetése stb. Az ellenzék díszletté válik a rendszerben, nem járul hozzá a kormányzáshoz, és „kevesebb szem kevesebbet lát”.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 33

A domináns pártrendszer általános megítélése szerint tehát nem tud olyan jó eredményeket szállítani a politikai közösségnek, mint a politikai váltógazdaság. Ezzel az állítással száll szembe Barry (1970: 152), amikor azt állítja, hogy a dominancia hasonlóan hatékony lehet, mint a versengőbb rendszerek. Amennyiben ugyanis a versengés lehetősége adott, a domináns párt érdeke, hogy kielégítse a választók igényeit, különben elégedetlenné válnak a polgárok, és a kis ellenzéki pártok hamar megerősödhetnek. Barry véleménye szerint a domináns párt hosszú regnálása bizonyítéka lehet annak, hogy hatékonyan kormányoz, mert ha ez nem így lenne, már megbukott volna a választói elégedetlenség miatt.

Ezzel a gondolatmenettel ért egyet Arian és Barnes (1974: 597) tanulmánya is, amelyben a szerzők azt állítják, hogy a domináns párt látszólag korlátlan mozgásterének határt szab a népakarat. Amennyiben a kormánypárt nem elégíti ki a választók igényeit, a következő választáson el fog bukni. A dominancia biztosítja továbbá, hogy a választók egy jelentős részének képviselve legyenek az érdekei, hiszen egy népszerű, komoly támogatottsággal rendelkező párt kormányoz, nincs kisebbségi kormányzás. Természetesen így is lesznek olyanok, akiknek a preferenciáit nem képviseli a kormány, de ez minden rendszerben így van (Arian–Barnes, 1974: 598).

Miután a dominancia fenntartásához a választók egy nagy hányadának szavazatát kell elnyernie a kormánypártnak, arra kényszerül, hogy pragmatikus legyen, és az ideologikus megfontolásokat háttérbe szorítsa. Ugyanis egyetlen konkrét ideológiai álláspont sem bírja a választók nagy részének támogatását (Boucek, 2012: 18). Ugyan látszólag ezt nem tapasztaljuk a magyar esetben – ahol a Fidesz, ahogy egyre dominánsabbnak tűnik, úgy válik egyre inkább ideologikussá –, de azt se felejtsük el, hogy sok kérdésben a magyar kormány is pragmatikus volt, amikor a kifejezetten népszerűtlen intézkedéseit (netadó, vasárnapi boltzár) visszavonta annak ellenére, hogy ideológiai irányvonalába beleillettek ezek a lépések.

Arian és Barnes (1974: 598) azt is állítják, hogy a domináns pártok nemcsak pragmatikusak, hanem szükségszerűen integratívak is, ellentétben az ideologikus pártokkal. Empirikus kutatásuk szerint a választók sokkal kevésbé azonosulnak a domináns pártokkal, mint a kisebb, gyakrabban cserélődő, ideologikus kormánypártokkal; sokkal lazább a kapcsolat a szavazók és a párt között, mint más rendszerekben. Ez előnyös abból a szempontból, hogy kevéssé polarizálja a polgárokat, és nem lesz olyan ellenséges a közhangulat, mint versengőbb rendszerekben.

További előnye lehet a dominanciának, hogy definíció szerint stabilitást ad: egyrészt sokáig van hatalmon ugyanaz a párt, másrészt, mivel nagy a fölénye a törvényhozásban, akaratát is stabilan érvényesíteni tudja a közpolitikában (Arian–Barnes, 1974: 600). Márpedig, ahogy Taylor és Herman (1971: 28) tanulmánya is leszögezi, a politikatudomány egyik legrégebbi, széles körben elfogadott tézise, hogy az egypárti, stabil kormányzás hozza a választóknak a legjobb

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 34

eredményeket hosszú távon. Ennek oka, hogy minél többször változik a közpolitikai irányvonal, annál kaotikusabb lesz a végeredmény, aminél jobb, ha hosszabb távon egyetlen jól kijelölt politikát követnek a kabinetek. Ezt az állítást Taylor és Herman (1971: 30–32) empirikusan is megerősítik: arra jutottak, hogy minél kevesebb párt van egy kormányban, és minél nagyobb a kormánypártok fölénye az ellenzékkel szemben, annál stabilabb a kormányzás. Hasonló eredményre jutott Xezonakis (2012) is, akinek vizsgálatai alapján minél fragmentáltabb egy országban a pártrendszer, tehát minél több párt szólhat bele a közpolitika alakításába, annál polarizáltabb véleményeket kell összeegyeztetni, ez pedig alacsony színvonalú kormányzást eredményez.

Így jut el arra következtetésre Arian és Barnes (1974: 600) tanulmánya, hogy a politikatudomány és a közgazdaságtan fősodra valójában nem a fentebb kifejtett elméleti érvek miatt tartja negatív jelenségnek a dominanciát, mert alaposabb elméleti és empirikus vizsgálattal más következtetésre jutottak volna. Véleményük szerint a domináns rendszerekkel szembeni kritika sokkal inkább arra vezethető vissza, hogy nem tekintik a dominanciát legitim berendezkedésnek, hanem más pártrendszerek hibás inkarnációjaként elemzik. Amennyiben saját jogon létező jelenségként kezelnék, látnák a potenciális előnyeit a dominanciának is.

A domináns pártrendszereket tehát tekinthetjük előnyösnek és hátrányosnak is, függően attól, hogy milyen elméleti megközelítést alkalmazunk. Ezért nem kell feltétlenül problémának tartani, ha egy országban megjelenik egy domináns párt, de az sem jelenthető ki, hogy a dominancia azonosítható a jó kormányzással. Ebben a kötetben ezért nem célunk általános ítéletet hirdetni ebben a kérdésben.

Demokrácia és dominancia

Ahogy a fentiekben láttuk, azt a kérdést nem könnyű megválaszolni, hogy általában jó vagy rossz-e egy országnak, ha domináns párt vezeti. Arról talán még nagyobb vita folyik a szakirodalomban, hogy a demokrácia szempontjából előnyös vagy problematikus-e a dominancia jelensége. Itt is az elmúlt évek, évtizedek irodalmát áttekintve széles körben azzal a véleménnyel találkozunk, hogy a dominancia „a demokrácia alapelveivel összeegyeztethetetlen” (Schlemmer, 2006: 117).

Több szerző eleve úgy definiálja a demokráciát, hogy a dominancia ne férjen bele. Vanhanen (2003) szerint például amennyiben a kormány a parlamenti mandátumok 70 százalékánál többet birtokol, akkor már nem beszélhetünk demokráciáról. A legtöbb domináns rendszerben ugyan ez az elv nem sérül, de a 70% egy önkényesen választott határ; ha a demokráciába nem fér bele az egyik oldal

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 35

nagy fölénye, akkor a dominancia sem. Huntington (1991) úgy határozta meg a demokrácia fogalmát, hogy a dominancia ne férjen bele, legalábbis a demokrácia alapvető intézményeinek bevezetése utáni időszakban semmiképpen. Véleménye szerint egy országot akkor lehet demokratikusnak nevezni, ha legalább két alkalommal békésen cserélt gazdát a hatalom, így számos olyan domináns rendszer, amelyben az első demokratikus választáson győztes párt dominanciát tudott kialakítani (ezekről részletesen is lesz szó a későbbi fejezetekben), nem nevezhető demokráciának.

Bogaards (2005: 32) szerint a demokratikus körülmények között létrejött dominancia mindig a demokrácia eróziójához, a demokratikus minőség romlásához vezet. Schlemmer (2006: 121) ennek okát abban találja, hogy a demokratikus politikai kultúrának nem tesz jót a domináns párt jelenléte, sokkal inkább a monarchiában megszokott atmoszférát alakít ki. A monarchikus politikai kultúra pedig hozzájárul a dominancia fennmaradásához: minél inkább a királysághoz hasonló berendezkedésre alakul ki igény, annál kevésbé valószínű, hogy az ellenzék nyerni tud. A választók a hatalom stabilitására vágynak az ilyen kultúrában, így hiába elégedetlenek például a különböző közpolitikai irányokkal, az uralkodó párt állandósága fontosabb nekik, mint az, hogy minden a preferenciáik szerint alakuljon a törvényhozásban, ráadásul nem is bíznak meg egy olyan ellenzékben, amely már régóta nem birtokolta a hatalmat.

Egy másik probléma, ami a domináns pártokkal kapcsolatban előkerül az irodalomban, az az, hogy fölényüket kihasználva előszeretettel vezetnek be jelzős (illiberális, delegatív, exkluzív stb.) demokráciát, ami a liberális demokrácia ideáljához képest elmaradást jelent (Bogaards, 2005: 33). Az ilyen rendszerek ugyan demokratikus elemekre épülnek, de a demokratikus berendezkedés politikai, társadalmi és gazdasági előnyeit nem várják tőlük a liberális demokrácia hívei, mert a kormányt nem támogató kisebbségek nem érezhetik magukat biztonságban, és az egyéni szabadság sem garantált, ez pedig társadalmi feszültségekhez és az optimálisnál rosszabb gazdasági teljesítményhez vezet (Zakaria, 1997). Paradox módon ezért a dominancia veszélyeivel szemben éppen az antidemokratikus ellensúlyok, a választás nélkül befolyást szerző intézmények (hadsereg, gazdasági csoportok, bíróságok stb.) lehetnek képesek megvédeni a demokráciát a domináns pártok túlkapásaitól (Bogaards, 2005: 33).

A legtöbb szerző szerint tehát a dominancia káros a demokrácia szempontjából, Rimanelli (1999) kötete például a dominanciát a demokrácia ellentéteként értelmezi, és a demokratizációt akkor látja megvalósulni, amikor a domináns párt átadja a hatalmat. Sartori (2016: 191) azonban nem hajlandó elfogadni azt, hogy a dominancia összeegyeztethetetlen lenne a demokráciával. Szerinte erre az a legjobb bizonyíték, hogy minden demokratikus rendszerben van helyi dominancia, egyéni választókerületi vagy önkormányzati szinten; nincs olyan ország, amelynek minden egyes választott testületében rendszeresen cserélődik a ve-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 36

zető. Ez egyértelműen mutatja, hogy a dominancia a legdemokratikusabb körülmények között is megvalósítható.

Arian és Barnes (1974: 593) megjegyzik, hogy sokan a fejletlen autokráciákhoz kötik ezt a típusú pártrendszert, de véleményük szerint a dominancia bizonyos időszakokban (különösen válságok idején, mint pl. Nyugaton a cikk megírásának idején) kifejezetten hasznos lehet a demokrácia szempontjából, a demokratizáció, azaz a demokrácia kialakítása pedig kifejezetten nehezen elképzelhető egy, a demokratikus intézményrendszer iránt elkötelezett domináns szereplő jelenlétének hiányában.

Giliomee és Simkins (1999: 342) is amellett érvelnek, hogy a demokráciát domináns párt nélkül csak igazán fejlett országokban lehet bevezetni, ahol a gazdasági fejlődés felemelte a középosztályt, ezáltal megteremtve a demokratikus kultúra előfeltételeit. Elmaradottabb országokban felelőtlen ezért bevezetni a demokráciát, mert az könnyen elnyomásba fordulhat, hacsak nincs egy demokrácia iránt feltétlenül elkötelezett elit, amely kiemelkedő mértékű hatalommal bír, ez lehet a domináns párt. Természetesen a domináns pártok is kormányozhatják az országot a demokráciával ellentétes irányban, de csak általuk lehetséges a sikeres demokratizáció, így egy hatékony, demokratikus meggyőződésű domináns szereplő a létező legjobb forgatókönyv a fiatal demokráciák számára.

Almond (1960: 41) ehhez az érveléshez hozzáteszi, hogy a politikai emancipációt, a jogok kiterjesztését és a demokratikus intézményrendszer kialakítását jellemzően domináns pártok végzik el, és amennyiben ezek a pártok elveszítik kiemelkedő pozíciójukat, a rendszerek instabillá válnak, így a demokrácia és a dominancia stabilitása a fiatal demokráciák esetében összefügg.

O'Brien (1999) a dominancia demokrácia szempontjából jótékony hatására világít rá a nem nyugati országokban. Szubszaharai országok politikai kultúráját elemezve mutatja meg, hogy bizonyos nyelvekben a *demokrácia* a *konszenzus*sal rokon értelmű szó, amelyet a *széthúzás* ellentéteként használnak. Így azokban az országokban, ahol az ellenzék komoly erővel bírt, a választók úgy érezték, nincs valódi demokrácia, míg ott, ahol dominancia alakult ki, a polgárok elégedettek voltak a demokráciával, amely elhozta az egyetértést, a politikai egységet. Emellett ebben a régióban azt is megfigyelte, hogy a domináns pártok által kormányzott fiatal demokráciák gyorsabb gazdasági fejlődést és kevesebb társadalmi konfliktust tapasztaltak, ami a demokratikus intézményrendszer megszilárdulásához és a politikai jogok kiterjedéséhez vezetett. Ezzel szemben a domináns párt nélkül működő fiatal demokráciák közül sok összeomlott, polgárháborús vagy más súlyos konfliktusok sújtották, a gazdaság nem növekedett gyorsan, és összességében a demokratizáció kudarcaiként értelmezhetők.

Megállapítható tehát, hogy vannak érvek amellett is, hogy a dominancia nemcsak, hogy nem feltétlenül káros a demokratikus minőség szempontjából, hanem kifejezetten jótékony hatása is lehet, különösen a fiatal demokráciák esetében.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 37

Az irodalmat áttekintve az is megfigyelhető, hogy a dominancia megítélése a politikatudomány korai időszakában, azaz a ’60-as és ’70-es években sokkal pozitívabb volt, mint a bipoláris világrend 1989-es összeomlása után.

Ennek a különbségnek az egyik oka az lehet, hogy a demokrácia definíciója nagyban változott az 1960-as és az 1990-es évek között. Sartori (1987: 7–8; 58–85) klasszikus demokráciaelméleti munkájában érinti ezt a kérdést, miszerint a demokrácia leíró és előíró definíciói között feszültséget tapasztalunk. A leíró definíciók a demokrácia valóságából indulnak ki, és a kiválasztási és döntéshozatali mechanizmusokban látják a demokratikus rendszer lényegét. Ezzel szemben az előíró definíciók egy demokratikus ideálra fókuszálnak, amely olyan célokat valósít meg, mint pl. a politikai, jogi, gazdasági és egyéb értelemben vett tökéletes egyenlőség. A fentebb említett leíró definíciók alapján a dominancia nem feltétlenül káros, sőt, az intézményeket és procedúrákat egy domináns szereplő akár garantálhatja is. Az előíró definíciók alapján viszont a dominancia problematikus, hiszen az ideális rendszerben nem egy szereplő és az általa képviseltek preferenciái dominálják a közpolitikát. Miután a ’60-as és ’70-es években a politikatudományban inkább a leíró, míg a ’90-es és 2000-es években inkább az előíró definíciók kerültek előtérbe, érthető, hogy a dominancia és a demokrácia viszonyának megváltozott a megítélése.

Ezt még azok a szerzők is észrevették, akik egyébként amellett érveltek, hogy a domináns pártrendszer nem vagy csak kevéssé összeegyeztethető a demokratikus elvekkel. Bogaards (2005: 33) felhívja a figyelmet arra, hogy a dominancia kritikusai szinte minden antidemokratikus trendet a domináns pártok nyakába varrnak, olyanokat is, amelyek egészen más tőről fakadnak. Schlemmer (2006: 117) pedig elismeri, hogy minden párt akkor jár el helyesen, ha dominanciára törekszik, ahogyan a piacon is minden kisvállalat végső célja a monopólium kialakítása. Éppen ezért a domináns pártok elítélése nem mindig helytálló, még akkor sem, ha szerinte a domináns rendszer ugyanúgy káros a demokrácia szempontjából, ahogy a monopólium is rossz a piac egészének.

Kötetünkben a normatív ítéleteket háttérbe szorítva sokkal inkább leíró és magyarázó szempontokat igyekszünk bemutatni mind a magyar, mind a külföldi eseteknél. Ez a megközelítés a mélyebb megértés irányába vezethet, és később megalapozottabb ítéletek hátteréként szolgálhat. A magyar kormány, valamint a domináns pártok normatív megítéléséről így is könyvtárnyi irodalmat találunk már éles vitákkal, viszont a Fidesz mint domináns párt részletes leírása és összevetése a dominancia ismert mintáival eddig elmaradt, és így szolgálunk újdonsággal a politika iránt érdeklődők számára.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 38

A dominancia lehetséges okai

A domináns rendszerek körülírását követően rátérhetünk arra a témára, ami az egész kötetet strukturálja: a dominancia létrejöttének, fennmaradásának és bukásának okaira. Miután a következő fejezetek egy-egy jellegzetes okot járnak körül, itt most csak röviden szólunk azokról a magyarázatokról, amelyek felmerülnek az irodalomban, de amelyeket a kötetben nem tárgyalunk külön fejezetben.

Néhányan a dominanciát külső, nem közvetlenül az adott ország politikai helyzetéhez kapcsolódó indokokkal magyarázzák. Az egyik ilyen indok a politikai közösség mérete: minél kevesebb polgár van egy közösségben, annál könnyebben alakul ki a dominancia, mivel viszonylag alacsony számú választó meggyőzése már stabil többséget eredményezhet. Éppen ezért fordulhat elő, hogy az önkormányzatokban és az országos alatti szinteken (állami, tartományi kormányzat) jóval gyakrabban találkozunk domináns pártokkal és politikusokkal, mint a nemzeti szintű politikában (lásd pl. Key, 1949). A kis közösségekben ráadásul az alkalmas és ambiciózus jelöltek száma is kisebb, előfordulhat, hogy hosszabb ideig csak a kormányzó erőkhöz csatlakoznak ilyen jelöltek, az ellenzék pedig nem találja meg az alkalmas személyeket, akik versenybe tudnának szállni a domináns párttal (Scheiner, 2006: 19). A magyar esetben ezt az okot nem tartjuk jelentősnek: Magyarország ugyan nem nagy méretű ország, de mindenképpen elég lakosa van ahhoz, hogy több részre szakadjon az elit, és a különböző csoportok valós versengésben vegyenek részt. 2010 előtt volt is ilyen időszaka a magyar politikának.

Egy másik, gyakran hivatkozott külső indok a gazdasági teljesítmény. Konjunktúra idején a kormányoknak jobb esélyük van az újraválasztásra, mert a polgárok nagy részének javul a helyzete: nő a jövedelmük, a vagyonuk, és ilyen helyzetben kevésbé nyitottak a változásra, ezért a regnáló, a fejlődést elősegítő kormányzó pártra fognak szavazni (ez a retrospektív gazdasági szavazás jelensége). A hosszútávú jó gazdasági teljesítmény tehát oka lehet a dominanciának. Nwokora és Pelizzo (2014) tanulmánya ezt a kérdést vizsgálja meg, és arra jutnak, hogy a domináns pártrendszer kialakulásához alacsony infláció és alacsony munkanélküliség, azaz jó gazdasági mutatók kellettek, tehát a konjunktúra magyarázza a dominanciát. Róna és társai (2020) szerint nemcsak a Fidesz, hanem a 2010 előtti kormánypártok népszerűségét is a gazdasági mutatókkal lehet magyarázni.

A külső indokokat nem azért nem vizsgáljuk a könyvben, mintha nem lehetnének relevánsak a magyar eset szempontjából. Többször is felmerül, hogy a magyar ellenzék egyik nagy problémája a megfelelő jelöltek hiánya, és a 2010 óta rövid megszakításokkal folyamatosan tartó globális konjunktúra is bizonyára hozzájárult a Fidesz sikeréhez. A probléma az ilyen okokkal sokkal inkább az,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 39

hogy ahány esetet találunk, amelyeket jól magyaráznak, ugyanannyit melléjük rendelhetünk, amelyek esetében nem működnek ezek a magyarázatok. Greene (2009: 808) például Nwokora és Pelizzo (2014) írásával ellentétes következtetésre jut: a gazdasági válságokat rendszerint túlélik a domináns pártok, majd éppen a fellendülés alatt buknak meg. Emellett találunk számos kis lélekszámú politikai közösséget, ahol nem alakult ki dominancia, és sok hatalmas országot, mint pl. a kötetben is vizsgált India, ahol pedig hosszú ideig tudott kormányozni egy párt. Ezek az indokok tehát kevéssé meggyőzőek, és nehéz is volna áttekinteni a hatásukat a magyar esetben. Nem tudjuk közvetlenül megvizsgálni, hogy miként használta ki a Fidesz az ország méretét és gazdasági fejlődését a dominancia kiépítésében.

Más magyarázatok a választók különleges igényeire, magatartására vonatkoznak. Ide sorolható az a korábban is érintett jelenség, hogy az olyan országokban, ahol a demokratikus politikai kultúra nem alakult ki, és a választók jelentős részének monarchikus igényei vannak, ennélfogva természetesen vonzódnak egy szereplő hosszú regnálásához, kedveznek a dominanciának (Schlemmer, 2006: 121). Ehhez hasonló jelenség, ha olyan választói igény merül fel, hogy a kormányt ne olyan pártok alkossák, amelyek kifejezetten egy-egy csoportot képviselnek, hanem egy szélesebb körben vonzó nagy párt vezesse az országot. Mattes (2006: 112–113) empirikus kutatása szerint a dél-afrikai dominancia egyik oka éppen az, hogy a választók nem szeretik a konkrét csoportokat megcélzó pártokat, a nagy tömegeket megszólító szereplő így dominánssá tudott válni.

Szintén a szavazói magatartásra vezeti vissza a dominancia fennmaradását az a magyarázat, miszerint egy-két fölényesen megnyert választás után a választók egy része beleun a politikába, nem foglalkozik vele, mivel úgyis mindig ugyanaz a végkimenetel. Ez csökkenti az ellenzék potenciális szavazóinak számát, így, amíg a domináns párt tábora nem apad, a kormányzó párt sikere garantált, sőt, a fölény folyamatosan nő, hiszen az ellenzék potenciális voksainak száma csökken, míg a kormány híveinek száma állandó. Mattes (2006: 106) ezt a jelenséget is kimutatja Dél-Afrikában: míg a domináns párt szavazatainak száma nagyjából állandó volt a ’90-es években, folyamatosan növelni tudta az előnyét a csökkenő részvételnek köszönhetően.

Ezek a magyarázatok rendkívül érdekesek, és potenciálisan relevánsak is a magyar esetben, azonban a szavazói attitűdöket kérdőíves vagy egyéb módszerrel nem tudjuk megvizsgálni, így az ilyen típusú okokat nem érintjük részletesen ebben a kötetben. A választói érdektelenség érve egyébként sem igazán állja meg a helyét, ha a 2010 óta megtartott magyar választásokat vizsgáljuk. Egyrészt 2018-ban és 2019-ben is a szokásosnál magasabb részvétellel zajlottak le a parlamenti, illetve európai parlamenti választások, másrészt Patkós (2018) elemzése szerint az ellenzék többé-kevésbé meg tudta tartania a szavazóit, inkább a kormánypárt volt sikeres új, korábban nem szavazó választók meggyőzésében.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 40

Sokan intézményi magyarázatokat keresnek a dominancia kialakulására. A leggyakoribb ezek közül az, hogy a választási rendszer megkönnyíti a domináns párt előretörését azzal, hogy erősen jutalmazza a győztest, jellemzően tisztán többségi választásokkal, ahol csak egyéni körzetekben dől el a parlamenti mandátumok sorsa. Boucek (2012: 15) kiemeli, hogy a választási dominancia elérését nagyban elősegíti, ha többségi a választási rendszer, és Dunleavy (2010: 32) is a dominancia egyik lehetséges okaként kezeli a többségi választási rendszer jelenlétét. Boucek (2012: 39) hozzáteszi, hogy a többségi rendszerek aránytalansága mellett az is elősegíti a dominanciát az ilyen rendszerekben, hogy – szemben az arányos rendszerekkel – nem a pártok és az általuk képviselt ideológiai nézetek küzdenek a választók kegyeiért, hanem jelöltek, és ez elősegíti a karizmatikus vezetők előretörését, akik aztán személyes népszerűségükre alapozva tudnak dominanciát kialakítani. A választási rendszer hatását a jelenlegi magyar pártrendszer kialakulására, már többen elemezték (pl. Szabó és Tóth [2018], illetve tágabb, az egész alkotmányos rendszert vizsgáló tanulmányában Körösényi, Illés és Gyulai [2020]). Ezért ezzel a szemponttal részletesen, külön fejezetben nem foglalkozunk, de elismerjük, hogy ez is egy fontos kiegészítő szerepet játszott a dominancia kialakulásában.

Szintén Boucek (2012: 40) jegyzi meg, hogy a párton belüli intézmények is hozzájárulnak ahhoz, hogy az adott párt képes-e dominánssá válni: minél központosítottabb a döntéshozatal a fontos kérdésekben (pl. jelöltállítás, program kialakítása stb.), annál kisebb az esélye, hogy a belső feszültségek pártszakadáshoz vezetnek, így a centralizált pártoknak van a legnagyobb esélyük a dominancia kialakítására és fenntartására. Erre az intézményi szempontra később még kitérünk, belefoglaljuk egyik vizsgálati szempontunkba. Boucek (1998) az inkumbenciát nevezi meg a választási dominancia legjellemzőbb okaként. Ezt a jelenséget a politikatudomány régóta ismeri (lásd pl. Erikson, 1971), és azt jelenti, hogy különböző okok miatt a hivatalban lévő politikus vagy párt előnyben van a kihívóival szemben. Az egyik ok lehet például a nagyobb ismertség, vagy akár a nagyobb kormányzati tapasztalat érve. Mindenesetre különösen egyéni választókörzetekben lefolytatott választásokon jellemző, hogy a korábbi győztes számottevő előnyből indul. Az Egyesült Államokban az sem ritka, hogy annyira nagy ez az előny, hogy komoly ellenjelölt nem is kerül fel a szavazólapra; senki sem vállalja a lehetetlen küldetést. Boucek szerint a domináns pártok az inkumbencia előnyét tudják extrém mértékben kiaknázni, de a valódi kérdés az, hogy miként tudják az inkumbenciát jobban a maguk oldalára fordítani, mint más kormánypártok.

Erre ad magyarázatot Greene (2009). Véleménye szerint a domináns pártok sikerének kulcsa, hogy az állami erőforrások felett nagymértékben rendelkeznek, és azokat kisajátítják, majd felhasználják saját pártos érdekeinek megfelelően. Az ilyen pártokat nevezi a szakirodalom kartellpártoknak; nem is véletlen,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 41

hogy nemrégiben Metz és Várnagy (2021) a Fideszt mint kartellpártot vizsgálta. Ez a magyarázat nagy hangsúlyt helyez a domináns párt kivételes befolyására: fontos kritérium ebben az esetben, hogy az állami erőforrásokhoz szinte korlátlanul hozzáférjen a kormánypárt, ne kelljen egyezkednie az ellenzékkel és más szereplőkkel. A határ elmosódik a párt és az állam között, a párt érdeke az állam érdeke lesz, és a választók is egyre inkább a párthoz fogják kötni az államtól kapott juttatásokat. Amint az ellenzék is hozzáfér az erőforrások egy részéhez, jó esély van arra, hogy a politikai váltógazdaság visszaálljon, és megszűnjön a domináns pártrendszer. Ez a kimagasló hozzáférés és felhasználás az, ami a domináns pártokat kiemeli a többi inkumbens párt közül.

Boucek felsorol néhányat azok közül az állami erőforrások közül, amelyek a leginkább hozzájárulhatnak a dominancia kialakulásához és fennmaradásához. Ilyenek például a kampányra fordítható források, az elérhető kampányfelületek és tapasztalt szakemberek, akik a kampányt menedzselik (Boucek, 2012: 21). Ez történhet akár teljesen transzparens és objektív szabályok mentén, például, ha a nagyobb pártok a törvény szerint több forráshoz jutnak, akkor a domináns párt természetesen komoly erőforrás-előnyből indul.

Egy másik, szintén a kampányokhoz kapcsolódó lényeges erőforrás, amelyet kisajátíthat a domináns párt, a média. Boucek (2012: 20) szerint az információáramlás feletti kontroll is hozzájárulhat a dominancia fenntartásához. Ez történhet az állami média pártos célokra felhasználásával, de akár úgy is, hogy a kormánypárti vélemények túlsúlyba kerülnek a médiában, közvetett módon a kisajátított állami források segítségével. Mindkettőre bőven találunk példát Magyarországon, ahol mind az állami, mind a magánmédiumok egyre inkább a Fidesz irányába húznak. Boucek szerint ennél is fontosabb azonban a politikai napirend ellenőrzése; győztes ügyek kreálása, a kínos, vesztes ügyek háttérbe szorítása. Ő erre példának a Thatcher-kormányt hozza, amely a Falkland-szigetek inváziójával terelte el a figyelmet a számára kedvezőtlen gazdasági és társadalmi fejleményekről (Boucek, 2012: 20). Az ilyen témákat szokták a magyar közbeszédben „gumicsontnak" nevezni: amikor a politikai napirendre olyan témák kerülnek, amelyek népszerűségvesztést okozhatnak a Fidesznek, akkor egy új téma előtérbe hozatalával lábal ki a domináns párt a gödörből.

Boucek (2012: 29–31) kiemeli még a patronázsrendszerek kiépülésének jelentőségét, ami a közpénzek pártérdekek mentén történő elosztásának célja és következménye. Bemutatja, ahogy Japánban, Olaszországban, Franciaországban, Kanadában és az Egyesült Királyságban is kiépültek az ilyen rendszerek, ami az állami támogatásokra támaszkodó gazdasági szektorokat gyakorlatilag a domináns párttól függővé tette. Minden országban másképp zajlott le ez a folyamat, de a végeredmény minden esetben a dominancia fennmaradásához és megerősödéséhez járult hozzá. Ez megerősíti Scheiner (2006: 13) megállapítását, miszerint a kliensrendszerekben kell keresni a dominancia fennmaradásának kulcsát. Ezt

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 42

a tényezőt Magyarországon is tapasztaljuk, és Körösényi, Illés és Gyulai (2020) kötete be is mutatja az Orbán-rezsimet fenntartó kliensrendszert és informális gazdasági hálózatot.

Boucek (2012: 29) arra is rámutat, hogy minél komolyabb szerepet vállal az állam a gazdaságban, annál hatékonyabban működnek a patronázsrendszerek. Ha a gazdaság jelentős része az állami befolyástól függetlenül működik, nem tudja a domináns párt ilyen módszerekkel a társadalom nagy részét integrálni a rendszerbe. Nem véletlen, hogy a szocialista tervgazdaság együtt jár az egypártrendszerrel, hiszen amennyiben a gazdaság egészét az állam irányítja, a társadalom egésze függővé válik az állami szervektől, ezeken keresztül pedig az azokat irányító párttól, így a párt kliensrendszere a társadalom egészét képes átszőni. Ismerjük ezt a jelenséget a Kádár-korszakból, de a kétpólusú világrend időszakában gyakorlatilag a világ országainak felére jellemző volt.

Ez a keleti tapasztalat, de a II. világháborút követően Nyugaton is az volt a trend, hogy az állami újraelosztás mértéke folyamatosan nőtt. Ennek eredményeként a „versengő demokráciákban – különösen Nyugat-Európában – a XX. század második felében a hatalmon lévő pártok monopolizálták az állam erőforrásait a közszféra kiterjesztésével" (Boucek, 2012: 29). Tehát nem csupán egy általános gazdasági paradigmát követtek a kormányok, amikor egyre több és több szektort vontak állami ellenőrzés alá, hanem saját pártos érdekeiket is szem előtt tartották, és sokuk dominánssá is vált. Greene (2007: 4) hangsúlyozza, hogy a domináns pártok nagy része nem elnyomás, erőszak révén stabilizálta a hatalmát, hanem sokkal inkább az állami szektor erőforrásainak kisajátításával és az állam gazdasági szerepének növelésével. Ennek következtében figyeli meg azt, hogy amikor a nemzetközi közhangulat az állam gazdasági szerepének növelése irányába hat (pl. a '60-as, '70-es években), akkor a dominancia előretörését tapasztaljuk, amikor a piac szerepe kerül előtérbe (pl. a '90-es években), akkor pedig a domináns pártok visszaszorulnak (Greene, 2009). Ez némileg magyarázza azt is, miért láthattuk azt a dominancia normatív megítélését taglaló alfejezetben, hogy a '70-es években jóval több szerző írt pozitív vagy semleges jelenségként a dominanciáról, és miért születtek többnyire elítélő írások a '90-es és 2000-es években.

Boucek (2012: 13–14) azt is hozzáteszi, hogy az állami erőforrások elosztását arra is felhasználhatja a domináns párt, hogy kiszélesítse azokat a csoportokat, amelyek jellemzően rá voksolnak, gyakorlatilag megteremtve saját szavazóbázisát egyfajta társadalmi mérnökösködés útján. Példaként a Thatcher-kormányt hozza, amely az állami bérlakások jelentős részét magánkézre juttatta, így számos munkás egy csapásra a tulajdonosréteg tagjává vált, amely így jelentős mértékben kiszélesedett, ez a réteg pedig egyértelműen a Konzervatív Párt irányába húzott, szemben a Munkáspártot támogató munkásokkal. A Fidesz ilyen irányú törekvéseit részben szintén Körösényi, Illés és Gyulai [2020] elemzése mutatja

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 43

be, illetve a magyarországi közpolitikai intézkedések kampánycélú felhasználásáról Molnár és Pokornyi (2018) írnak részletesen.

A magyar eset szempontjából nagyon érdekes az állami erőforrások kisajátításának jelensége, mégsem vizsgáljuk külön fejezetben. Ennek fő oka, hogy ez a Fidesszel kapcsolatos vádak közül a leggyakrabban elhangzó kritika, és egyben az egyik legalaposabban feltárt jellemzője az elmúlt bő évtizednek. A fentebb említett írások mellett is számos tanulmány (pl. Bozóki–Hegedűs, 2017; Rogers, 2020) és kötet (pl. Magyar, 2013) foglalkozott a kérdéssel általában, így ebben a témában nehéz lenne újdonságot nyújtani az olvasóknak.

Amellett, hogy az intézményi és erőforrás-alapú magyarázatokkal már számos szerző kimerítő alapossággal foglalkozott, van egy megközelítésbeli indokunk is arra, hogy ezen fontos tényezőkkel miért nem foglalkozik részletesen a kötet. Az ilyen típusú magyarázatok leginkább arra a struktúrára koncentrálnak, amely lehetővé teszi a dominancia kialakulását és fennmaradását. A mi kötetünk fókuszában azonban a dominancia szubsztantív, tartalmi okai vannak; olyan szempontok, amelyek a domináns pártok politikai cselekvéséhez szorosan köthetők, a politika tartalmát, jellegét, karakterét illetik. Így a fő kérdésünk nem is az, hogy milyen struktúrák kedveznek a dominanciának, hanem milyen politikai stratégia és cselekvés vezethet a domináns párt tartós sikeréhez. Ezeket a szempontokat mutatja be a következő alfejezet.

A dominancia öt fő oka

A kötet II. része tehát a domináns pártok sikerének politikai karakterből levezethető magyarázatait elemzi. Ezekben a fejezetekben arra törekszünk, hogy mélyebben megismerjük az elmúlt bő évtized magyar politikai fejleményeit, a kialakult rendszert a domináns párt fogalmán keresztül. Így a következő fejezetek a dominancia egy-egy jellegzetes szubsztantív okát mutatják be részletesen, ezzel segítve a magyar domináns pártrendszer létrejöttének és működésének alaposabb megértését olyan szempontok segítségével, amikkel eddig a magyarországi szakirodalom nem foglalkozott még ilyen mélységben.

Ez az öt szempont a történelemszemlélet, a nemzetkép, a vezető szerepe, a demokráciafelfogás és az ellenzékhez fűződő viszony. Az alábbiakban részletesen kifejtjük, miért is választottuk ezt az ötöt. Minden szempont egy-egy fejezet középpontjába kerül. A fejezetek elején röviden bemutatunk jellegzetes példákat a világból, ahol a domináns párt a magyarhoz hasonló oknál fogva tudott kimagaslóan hosszú ideig kormányozni. A példák kiválasztásánál figyelembe vettük, hogy ahogy a dominanciának is számos variációja létezik, úgy mi is különböző régiókból és különféle politikai rendszerekből (liberális demokrácia,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 44

hibrid rezsim, többpárti autoriter rendszer) válogassuk ki a bemutatott eseteket; a konkrét esetek használatát megindokoljuk minden fejezet elején. Ezek a példák egyrészt rávilágítanak arra, hogy a Fidesz-jelenség egyáltalán nem unikális, hasonló esetekre számos példa volt a világtörténelemben, és ezekkel a példákkal a politikatudományi irodalom részletesen foglalkozott. Másrészt a nemzetközi példák segítik a vizsgált eszközök jobb megértését és tipizálását is: segítségükkel a domináns pártok között könnyebb lesz elhelyezni a Fideszt.

A nemzetközi példák rövid bemutatását követően minden fejezet részletesen foglalkozik azzal, hogy a Fidesz dominanciájához miként járult hozzá az adott fejezetben vizsgált ok, feldolgozva, hogy különböző időszakokban hogyan alkalmazta a vizsgált eszközt, és ez miben hasonlítható a korábbiakban bemutatott nemzetközi példákhoz, hol helyezkedik el a magyar eset a domináns pártok nemzetközi koordináta-rendszerében. Ezáltal jobban megérthetjük, és új megvilágításba helyezhetjük a Fideszt és az elmúlt bő évtizedet.

A vizsgált okokat alapvetően Dunleavy (2010: 29–32) listája alapján választottuk ki, amelyben a szerző a dominancia lehetséges okait veszi sorra. A listán szerepel néhány ok, amely nem kapott külön fejezetet, az előző alfejezetben kifejtett indokok miatt. Ezek a nem vizsgált tényezők: az állami erőforrások kisajátítása (ezek közül külön okként emeli ki a médiadominanciát), valamint a többségi választási rendszer jelenléte. A két ok elhagyása mellett a listát a magyar eset vizsgálata érdekében értelmeztük, pontosítottuk, és így határoztuk meg az alább felsorolt öt eszközt.

A 2. fejezet azt vizsgálja meg, hogy a múltat hogy használja fel legitimációs eszközként a domináns párt. Ezt nevezi Dunleavy (2010: 30) „történelmi lendületnek": a párt vagy annak politikusai egy történelmi pillanatból merítenek olyan reputációt, ami nagy előnyt jelent számára a többi szereplővel szemben. Ez elsősorban a rendszerváltó pártoknál fordul elő, akik az *ancien régime* megdöntésében játszott szerepükre tudnak hivatkozni a frissen függetlenné és/vagy demokratikussá váló államokban. Templeman (2010) például empirikus vizsgálatában azt találja, hogy a rendszerváltó domináns pártok kormányzati élettartama duplája a nem közvetlenül rendszerváltás után hatalomra jutó domináns pártokénak.

A rendszerváltás során szerzett történelmi lendület mellett az adott ország történelmi mintái is hozzájárulhatnak a domináns párt sikeréhez. Amennyiben korábban is volt már domináns párt az országban, akkor ezt a történelmi hagyományt alapként is felhasználhatja a domináns párt, és a dominancia példája ciklikusan is visszatérhet a politikába. Ezt szemlélteti a magyar példán Csizmadia (2018a) tanulmánya. Mind ez a szempont, mind a történelmi lendület tényezője releváns a Fidesz szempontjából, de a 2. fejezet arra is rámutat, hogy más országokban is ilyen hangsúlyos a múlt szerepe a dominancia kialakulásában.

Dunleavy (2010: 30) listáján a következő elem fontos, sokszor korábban elhanyagolt szavazói csoportok hosszú távra megnyerése, a domináns párthoz „lán-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 45

colása" identitásépítésen keresztül. Ezt a szempontot a 3. fejezetben elemezzük, Dunleavy-nél szűkebb, a magyar eset specifikumaira koncentráló módon. Azt vizsgáljuk meg ugyanis, hogy használják a domináns pártok a nemzet fogalmát úgy, hogy az hozzájáruljon fölényükhöz riválisaikkal szemben. A Fidesz saját narratívájában és a pártról szóló elemzésekben is az egyik leggyakrabban előforduló fogalom a nemzet. Így ez jóval relevánsabb szempont a magyar esetben, mint az etnikai csoportok vagy társadalmi osztályok szavazatának kisajátítása, amiket Dunleavy hoz példákként. Ezért érdemel a domináns pártok nemzetképe külön fejezetet a kötetben, ráadásul több olyan külföldi példát is ismerünk, ahol egy párt nagy részben annak köszönhette a dominanciát, hogy a nemzetfogalmat és a pártfogalmat sok szavazó szemében azonossá tette, ez pedig izgalmas összevetést ígér a magyar és a nemzetközi esetek között.

A 4. fejezet egy másik, a Fidesszel és más domináns pártokkal kapcsolatban rendkívül gyakran említett szempontot, a demokrácia és a dominancia viszonyát vizsgálja. Ez a tényező azért is érdekes, mert számos domináns pártot minősítettek már „a demokrácia ellenségének", vagy csak egyszerűen „populistának", és a velük való összevetés, hogy milyen módon értelmezték a demokráciát, revelatív erejű lehet. A demokráciakép ráadásul szinte minden politikai szereplő, nem csupán a domináns pártok szempontjából fontos legitimációs forrás. Metz (2020: 20–41) részletesen bemutatja, hogy a legkülönbözőbb nézetű és stílusú politikusok is kialakítanak egy olyan demokráciaképet, amely legitimációt ad vezető szerepükhöz. Ez értelemszerűen a domináns pártok esetében különösen fontos, hiszen a dominancia és a demokrácia viszonya, ahogy fentebb bemutattuk, rendkívül vitatott téma a szakirodalomban és a közvéleményben egyaránt. Azzal, hogy részletesen vizsgáljuk a magyar demokrácia és a dominancia viszonyát, hozzájárulunk ehhez a vitához is.

Végül Dunleavy (2010: 31–32) a dominancia okaként az ellenzéki fragmentációt jelöli meg: amennyiben az ellenzék túlságosan megosztott, a kormánypárt a szavazatok kisebbségének megszerzésével is képes lehet dominálni a politikát. Ennek megfelelően a 6. fejezet a domináns párt és az ellenzék viszonyát tárgyalja. Már csak azért is fontos szempont ez, mert Levite és Tarrow (1983: 297) szerint az ellenzék delegitimációja nélkül nem működhet domináns rendszer, tehát erről a viszonyról feltétlenül szólnunk kell. A magyar esetben a fragmentált ellenzék jelentőségét nem is kell ragozni: a tény, hogy különböző összefogási kísérletek zajlanak az ellenzéki oldalon gyakorlatilag 2011 óta folyamatosan, mutatja, hogy maguk a pártok is rendkívül fontos tényezőnek tartják ezt a Fidesz dominanciájában. A fejezetből az is kiderül, hogy más országokban is gyakran meghatározó szerepet játszik a kormány-ellenzék viszony és az ellenzéki struktúra a domináns rendszer kialakulásában és fennmaradásában.

Ugyan Dunleavy listáján nem szerepel, mivel ő formális modelleket használ, de feltétlenül fontos megvizsgálni a pártvezetők szerepét a dominancia kialaku-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 46

lásában. Bár Templeman (2010: 48) szerint amennyiben a párt nem cseréli le a vezérét, akkor személyi dominanciáról, nem pártdominanciáról beszélünk, mégis fontosnak tartottuk ezt a tényezőt is elemezni, hiszen Orbán Viktor személye meghatározza a 2010 után kialakult domináns rendszert. A karizmatikus vezető mint tényező a formális modellekből, mint amilyenekkel Dunleavy és Templeman dolgoznak, gyakran kimarad, de a fejezet alapján a gyakorlatban azt látjuk, sokszor döntő fontosságúnak bizonyul még akkor is, ha nem ugyanaz a személy vezeti a dominancia időszaka alatt a domináns pártot. Szintén ebben a fejezetben ejtünk szót a pártszervezetről mint a dominancia lehetőségét megteremtő körülményről, mert a vezető kiemelt szerepe a párton belül több esetben komoly szerepet játszott a domináns pártok sikerében. Az 5. fejezet ezért részletesen vizsgálja a vezetők párton belüli és országos szerepét a domináns pozíció kialakításában és fenntartásában.

Ahogy azt a bevezető is előrevetítette, a II. rész fejezetei tehát az ebben a fejezetben leírt elméleti és módszertani alapokra építve nemzetközi példákon keresztül segítik megérteni a Fidesz-dominancia egy-egy okát; egy-egy eszközt, amelyet a párt használ arra, hogy domináns tudjon maradni. Így a magyar domináns pártrendszert nem csak jellemezzük, hanem nemzetközi kontextusba is helyezzük a II. rész összehasonlító elemzésein keresztül.

Szintén a bevezetőben is említett szempontok miatt követi az összehasonlító fejezeteket a III. rész, azaz a 7. fejezet, amely a nemzetközi perspektívát egészíti ki a hasonlóan fontos történeti perspektívával. Az ebben a fejezetben prezentált irodalmi áttekintés és a II. rész esettanulmányai a világban, a III. rész pedig a magyar politikatörténetben helyezik el a Fidesz dominanciáját. A dominánspártiság általános mintái mellett ugyanis megfigyelhető a dominancia egyfajta magyar mintája is, amelyet érdemes részletesen megismernünk, hogy jobban megértsük a jelenlegi magyar politikai fejleményeket. Miután ez egy kifejezetten a magyar esetre vonatkoztatható szempont, a domináns pártok nemzetközi szakirodalmába csak részlegesen illeszthető be, ezért a dominancia történelmi mintáinak elméletét nem itt, a többi elméleti szempont mellett, hanem a 7. fejezet elején ismertetjük.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 47

II. RÉSZ
A FIDESZ NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 49

2. Múltszemlélet
(Paár Ádám – Novák Zoltán)

Bevezetés

Ahogyan az előző fejezetben írtuk, nem feladatunk ítéletet hirdetni abban a kérdésben, jó-e vagy rossz a dominancia egyes országok pártrendszerében. A szakirodalom alapján láthattuk, hogy eleve számos értelmezése van a dominancia fogalmának. Még bonyolultabb a helyzet, amennyiben a domináns rendszert egyes országokra vonatkoztatjuk, mert eltérő politikai rendszerrel, politikai kultúrával és – ami mindezt meghatározza – történelemmel rendelkeznek.

Megítélésünk szerint a történelem nem hagyható ki a domináns pártok elemzéséből. Sok tekintetben ez a kulcs annak megértésében, miért képes egy párt évtizedeken keresztül hatalomban maradni. Ezért fordítunk ebben a fejezetben nagy figyelmet arra, hogy bemutassuk a domináns pártok viszonyát az időhöz, és különösképpen a múlthoz. A politika egyik paradoxona, hogy a politikusok tevékenysége a jelenre és a jövőre irányul, ám a három idősíkból csak a múltat ismerjük teljes egészében. Vagyis tulajdonképpen azt vizsgáljuk meg, hogy a pártok hogyan használják (hasznosítják) a történelmet.

A fejezet három részből áll. Először egy rövid elméleti, tudománytörténeti bevezetőben fölvázoljuk a politika kapcsolatát az időhöz, abból a fölfogásból kiindulva, hogy minden politikai erő szükségképpen igyekszik legitimálni magát a történelem révén. Ezt követően bemutatjuk két párt, a svéd és a dél-afrikai domináns pártok, vagyis a Svédország Szociáldemokrata Pártja (*Sveriges socialdemokratiska arbetareparti,* SAP) és az Afrikai Nemzeti Kongresszus (African National Congress, ANC) múlthoz való viszonyát. Talán különös, hogy két, földrajzi, társadalmi és kulturális szempontból ennyire távol lévő párt összehasonlítására teszünk kísérletet. Választásunkat indokolja, hogy mindkét párt hatalomra kerülése pillanatában egy elnyomott társadalmi csoportot képviselt, ezért mindkettő esetében fölmerült elméleti alternatívaként a régi társadalom eltörlése, annak múltképével együtt. Az előző fejezetben már kifejtett Enyedi–Benoit-féle „kritikus választás" elméletét alapul véve az 1932-es svéd és az 1994-es dél-afrikai választás tekinthető olyan kritikus választásnak, amelynek következtében új minták alakulnak ki a politikai rendszerben (Enyedi–Benoit, 2011).

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 50

Hatalomra kerülését követően a svéd és a dél-afrikai párt is az addigi politikai kultúra megváltoztatását tűzte ki reális célként a „múlt eltörlése" helyett, háttérbe szorítva a múlthoz fűződő emlékezeti vitákat (bár, mint látjuk majd, helyi szinten és kérdésekben a viták felszínre törtek). Így a két párt jó példája annak, hogy egy forradalmi programú párt a kormányra kerülés után (illetve a SAP esetében ennek érdekében) felülvizsgálja azt a programot, amelyet az ellenzékiség hosszú évtizedei alatt képviselt. A gyors változtatás helyett az evolucionizmus lett a két párt jellemzője, ennek minden következményével együtt. Ebben a folyamatban a pártok vezetőinek volt kulcsszerepe, ezért nagy figyelmet fordítunk egyéni álláspontjuk fölvázolására. Svédországban a program sikeres volt, Dél-Afrikában azonban, a közelmúlt véres eseményei miatt, sikertelen. Végül elemezzük a Fidesz viszonyát a magyar történelemhez. Felvethető a kérdés: miért választottunk a Fidesz referenciájaként két ennyire eltérő kulturális és politikai háttérrel rendelkező pártot. Nyilvánvaló, hogy három nagyon különböző országról van szó: nem említhetőek egy lapon sem a pártrendszer, sem a kormányzati rendszer, sem a politikai kultúra tekintetében. Ám megítélésünk szerint a közös pont éppen a történelemre való (sok esetben kényszerű) reflexió, az éles szakítás igénye a nemzet (régió) korábbi történelmével és azon alapuló hagyományaival, illetve az új „jelen" megteremtésének igénye.

A demokráciákban különösen élesen vetődik fel a jelenre való fókuszálás kérdése, hiszen „a demokrácia nem pusztán politikai rendszer. Nagyon erősen jelen idejű rendszer is." (Csizmadia, 2004: 27) A történettudomány jobban tisztában van a „fizikai idő" és a „filozófiai idő" szétválásával, mint a politikatudomány. (Leduc, 2006: 10–11) Henri Bergson filozófiája szerint az idő egyénenként is eltérő: hol lassan, hol gyorsan változik, az egyes személyek belső időérzékelésétől függően. Az egyes kultúrák eltérően érzékelik az idő változását, ami természetesen kihatással van a politikai kultúrára. Daniel Bensaïd filozófus elgondolkodtató eszmefuttatást közölt, amely tanulsággal szolgál a politika világára, pontosabban az egyes politikai szereplők viszonyára időfelfogásukhoz. Bensaïd hangsúlyozza, hogy a ma, azaz a jelenben élő emberek különböző időkben és terekben élnek, amelyek között az összhang nem alakult ki. (Leduc, 2006: 15)

A vizsgált dél-afrikai, svéd és magyar domináns pártok esetében az időhöz való fölfogásukat meghatározza ezeknek a pártoknak a pozíciója egyrészt saját országuk pártrendszerében, másrészt szerepük a saját országuk történetében. Nem érthetjük meg pusztán a jelen alapján ezeket a domináns pártokat. A jelen amúgy is félrevezető. Ahogyan Mona Ozouf filozófus írta: a jelen idő „egyszerre túl sok és túl kevés. Túl sok esemény, túl sok hír […], túl sok idegesség, túl sok mozgás, túl sok ingadozás. Túl sok bálvány, túl sok szörnyszülött tolong a színpadon […]. Túl sok a visszhang, amelyet a média még fel is erősít." (Leduc, 2006: 86). A múltkép alapvetően befolyásolja a jelenképet. A pártok múltja és az ország múltja meghatározza a pártok jelenét. François Hartog történész szerint

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 51

a „múlt meghaladhatatlan, a múlt megvilágítja a jövőt." (Leduc, 2006: 83) A pártok identitásának és programjának szerves eleme a múltképük. A pártok azonban nem öncélúan foglalkoznak a múlttal: a múlt tapasztalatainak, hagyományainak lepárlása mindig célirányosan a jelen és a jövő feladataira irányul.

Az ideológiai pozíciót illetően kiemelhető, hogy három nagyon különböző profilú pártról van szó. A dél-afrikai ANC jellegét tekintve egy balközép mozgalmi párt, a SAP egy balközép, markánsan szociáldemokrata párt, míg a Fidesz-MPP egy – hogy a *Magyarországi politikai pártok lexikoná*t idézzük – „kereszténydemokrata színezetű jobbközép" párt. (Izsák–Jónás–Kovács–Réfi–Sziklai, 2011: 346) A baloldali pártokat úgy fogjuk föl, mint jövőorientáltakat, míg a konzervatívok hagyományosan a múltra fixáltak. Tehát ha pusztán az időhöz való viszonyulást szemléljük, akkor a három választott és vizsgált domináns pártból kettő – a svéd és dél-afrikai – jövőorientált, míg a magyar múltcentrikus. Valójában ez egy mechanikus különbségtétel, mert az egyes eszmék és pártcsaládok időfölfogásán kívül az adott ország múltjához való viszony is meghatározza a domináns pártok időképzetét.

Az általános, univerzális szociáldemokrata és konzervatív időfelfogás mellett az is befolyásolta a fenti pártok történelemképét, múlthoz való viszonyát, hogy milyen szerepet játszottak saját országuk politikai rendszerváltozásaiban. Mind a három domináns párt esetében megkerülhetetlen az a jelentőség, amellyel rendelkeztek egy adott történelmi pillanatban, tevékenyen hozzájárulva saját országa politikai modellváltásához. Ebből következik, hogy mindhárom domináns párt – eltérő mértékben, és a hosszú kormányzás évei alatt eltérő hangsúlyokkal, de – egyaránt a „múlttal" szemben fogalmazta meg magát.

A SAP 1932-es, az ANC 1994-es és a Fidesz 2010-es hatalomra kerülése egyaránt kifejezte a társadalom széles csoportjainak a régi renddel való szakítását (a SAP és a Fidesz korábban is hatalomra kerültek, de ezek a kormányzások túl rövid ciklusúak voltak ahhoz, hogy rendszerszinten átfogó változtatásokat érjenek el), ezért a három választás jogosan tekinthető egyformán „kritikus választásnak". Ezek a kritikus választások, illetve a választásokat megelőző régi rendszerrel való társadalmi elégedetlenség adta azt a „történelmi lendületet", ami Dunleavy (2010: 30) szerint a dominancia egyik legfontosabb alapja lehet, ha egy párt jól használja ki. Mind a három, a fejezetben vizsgált párt élt a történelmi lendület adta lehetőséggel.

További fontos közös többszörös, hogy mindhárom párt versengő pártrendszerben aratott győzelmet. Duverger-i értelemben domináns pártoknak tekinthetőek, mert mindhárman meghatározták a közéletet azt követően, hogy kormányra kerültek (Duverger, 1968: 308). Láthattuk korábban a Fidesz kapcsán, hogy a vele szembeni kritika leginkább azért éri, mert befolyásolja a közélet minden elemét. De ugyanez igaz a SAP-ra és az ANC-re. Ugyanakkor almondi értelemben véve is domináns pártok, mert támogatottságuk mértékével is kiemelkednek a többiek közül, bár ez ma már a SAP esetében inkább abban a te-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 52

kintetben igaz, hogy a párt által bevezetett jóléti vívmányokhoz ma már a svéd politika mindegyik szereplője – a neoliberálisokat leszámítva – ragaszkodik.

Maurice Halbwachs filozófus és Georges Gurvitch szociológus írnak arról, hogy az, aki hatalomra kerül, a saját időképzetét is igyekszik rákényszeríteni a társadalom többi szereplőjére. (Leduc, 2006: 18) Az adott politikai erők időképzete, pontosabban (mert hiszen a jelen nem teljesen belátható, a jövő pedig ismeretlen) a múlthoz való viszonya alapvetően következik a pártok politikai programjából és célrendszeréből. A SAP számára a társadalmi igazságosság kialakítása, az ANC számára – egymásból fakadóan, egymást feltételezően – a faji megkülönböztetés fölszámolása, a multikulturális arculatú Dél-Afrika megteremtése és a társadalmi igazságosság, a Fidesz számára a szocialista rendszerrel való leszámolás, a „polgári" Magyarország megteremtése jelentette az origót. Így a SAP, az ANC és a Fidesz egyaránt úgy mutatták be magukat és programjukat, mint amelyik a „múlt" meghaladására irányul.

Ebből következően a három idősíkból a „múlt" volt a legsötétebb a fenti három párt időszemléletében: a SAP számára az 1932 előtti szabad versenyes kapitalizmus (kiegészülve egy konzervatív monarchista politikai kultúrával), az ANC számára a gyarmatosítás és az apartheid korszaka, a Fidesz számára a szocializmus (folytatva a Horn–Megyessy–Gyurcsány–Bajnai kormányokkal). Ezek a pártok nem egyszerűen kormányváltást szerettek volna, hanem egészen új folyást akartak engedni az időnek. Gurvitch vezette be a „robbanó idő" *(temps explosif)* fogalmát, amely jelzi az idők közötti eltérést és összeütközést. (Leduc, 2006: 18) Ilyenkor az időképzetek összetorlódnak, egymásra feszülnek, mint a kőzetlemezek, és földrengésszerű változások kezdődnek el a politikában. Ilyen „robbanó idő" volt – országonként előrehaladva – a magyar politikában 1918 ősze (Hatos, 2018), illetve a 2006-os őszödi beszéd napvilágra kerülése, valamint a 2008–2009-es válság, a svéd politikában az 1930-as évek gazdasági válsága és sztrájkmozgalmai, amelyek révén a SAP a kormányra emelkedett, valamint az 1980-as évek dél-afrikai válsága, amikor maga a rezsim vezetői is érezték a külvilág és a belső társadalom felőli kettős nyomást.

A történelem gyakran játszik politikai szerepet, mint ahogyan azt Pedro Ruiz Torres spanyol történész megállapította a múlt spanyolországi visszatérése kapcsán a François Hartog és Jacques Revel által szerkesztett, *A múlt politikai felhasználása* című tanulmánykötetben. Torres kijelenti, hogy a történelem „szerepet játszik mindazokon a helyeken, ahol a nemzeti identitás kialakulása ma még cél, ahol még élnek a népeket vagy nemzeteket egymással szembeállító régi konfliktusok – azaz bolygónk nagy részén." (Hartog–Revel, 2006: 113)

Mindez különösen fontos a dél-afrikai és a magyar példában, ahol a domináns párt nem egyszerűen új vágányra állította a nemzeti történelmet (mint a svéd modellben, ahol gazdasági, szociális és kulturális modellváltásról volt szó, de nem egy egész nemzetkép átalakulásáról), hanem célként tűzte ki a nemzet meg-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 53

vagy újrakonstruálását, radikálisan szakítva a korábbi évtizedekkel: a dél-afrikai esetben egy multietnikus, multikulturális, befogadó „szivárványnemzet" kialakítása, a magyar esetben pedig a szuverenitás újra-elnyerése és egy „polgári" Magyarország kialakítása volt a hívószó, illetve célkitűzés. Mindhárom esetben a kultúraváltás kulcsszó: a svéd esetben egy hatalmi államból szolgáltató, szociális jogokat kibővítő államot, a dél-afrikai esetben egy fajüldöző államból a „fajok", etnikumok, vallások egyenlőségén alapuló liberális (de gazdaságilag szociális) államot, a magyar esetben a posztszocialista „alvadt struktúrákat" meghaladó polgári államot kellett kialakítani. Mindemellett a dél-afrikai esetben a szivárványnemzet multikulturális modelljét, a magyar esetben pedig egy, a korábbi évtizedekhez képest büszkébb, öntudatosabb magyar nemzetkép kialakítását fogalmazták meg célként.

Mindhárom domináns párt kísérlete szorosan összefügg az idővel. Az, hogy domináns párttá válhattak a választók fölhatalmazásából, részben a „robbanó időből" fakadt, abból, hogy e pártok támogatói gyorsabb mozgásra akarták kényszeríteni-ösztönözni a politikai elitcsoportokat (beleértve saját pártjukat), és ez adott a pártoknak „történelmi lendületet" is. A döntések fölgyorsult ideje azonban magában hordta az elsietett intézkedések kockázatát, és általában véve is jogosnak érezhető Bensaïd kérdése: vajon milyen sors vár a demokráciára, amelynek alapja éppen az, hogy a döntéshozatal közösségi jellegénél fogva időigényes, „miközben arra is ügyelni kell, hogy a jövőt kockára tevő döntés ne szülessen meg túl későn." (Leduc, 2006: 16) A fölgyorsult idő előbb-utóbb túlhaladt ezeken a pártokon, és új kihívásokat támasztott a kormányzással szemben.

Amikor az idő fölgyorsul, a változások gyakran átcsapnak a politikai elitcsoportokon. Ezt a folyamatot szokás forradalomnak nevezni. Eleinte a *revolutio* kifejezést a visszafordulás jelentésben használták, és így nem a jövő társadalmának, hanem a múlt ideális életviszonyainak helyreállítását jelentette. Ám 1789, azaz a francia forradalom óta a kifejezés átment egy jelentésmódosuláson. A forradalom gyűjtőnévvé vált, és olyasmit értettek alatta, ami ugrást, gyorsulást hoz a történelemben. (Koselleck, 2003: 79–86) Ettől kezdve minden társadalmi mozgalom és politikai párt előszeretettel legitimálta magát a forradalom szóval, mondván, a politikai erőknek engedelmeskedniük kell a fölgyorsult idő kívánalmainak. A három domináns párt közül a magyar hivatkozott választási győzelmére forradalomként: Orbán Viktor fülkeforradalomról beszélt a 2010-es győzelem kapcsán. Ha a forradalom fő jellemzőjének a gyors, radikális jelleget tekintjük, amely a politikában, gazdaságban és kultúrában hat, akkor valódi forradalomnak a dél-afrikai rendszerváltozást tekinthetjük. Ha a forradalmat úgy fogjuk föl, hogy a forradalom egyenlő a társadalmi forradalommal (a szociális jogok bővítésével), akkor a svéd modellváltás fölért egy forradalommal, bár hatása évtizedek alatt valósult meg. S ha a forradalmat úgy tekintjük, mint a régi elitek cseréjét, akkor a magyar és részben a dél-afrikai tekinthető forradalomnak.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 54

Az ANC múltszemlélete

Az ANC viszonya a múlthoz

A Dél-Afrikai Köztársaság fehér foltnak számít a magyar közvélemény számára. Az ország nevéről az apartheid, azaz az intézményesített rasszizmus jut leggyakrabban az átlagos magyar állampolgár eszébe. Ritkán gondolunk arra, hogy az ország milyen nagy utat tett meg a demokratikus és parlamentáris fejlődés terén. A „fehér Dél-Afrika" vagy a kizárólagosan „fekete Dél-Afrika" vágyképével Nelson Mandela egy másfajta víziót szegezett szembe: a szivárványnemzet álmát. Az 1990-es években eme vízió jegyében a történelmi emlékezet problémáit a szőnyeg alá söpörték, és a dél-afrikai kormány a jövő építését tűzte ki célul. Ám a 2000-es években a történelem visszatért az emlékezetpolitikai vitákban.

A Dél-Afrikai Köztársaság e néven 1961 óta létezik. Az 1910-ben létrejött Dél-Afrikai Uniót 1948 óta kormányzó Nemzeti Párt 1961-ben kikiáltotta a Nagy-Britanniától való függetlenséget, és kiléptette az országot a Nemzetközösségből. A búr (afrikáner) nacionalista érdekeket és faji szegregációt képviselő, önmagát konzervatívként definiáló Nemzeti Párt volt az ország első domináns pártja. Hosszú uralma (1948–1994) alatt az ország hírhedtté vált az apartheid miatt: a különböző bőrszínű embercsoportokat (fehérek, feketék, színes bőrűek, indiaiak) elkülönítették az élet minden területén. 1994-ben ért véget a párt uralma, és egyúttal az apartheid is megszűnt, tárgyalásos hatalomátadás eredményeként. 1994 óta az ANC folyamatosan kormányzó erő. (Davenport, 1989, Pordány, 2005) Az 59 millió lakosú ország államformája parlamentáris köztársaság, annak ellenére, hogy az államfői és kormányfői tisztség nincs elválasztva, ami az elnöki rendszerek jellemzője. Az ANC gyökerei a Dél-Afrikai Unió megalakulásának idejéig nyúlnak. A gyarmat vezetése a fehérek (angolok és búrok) kezében volt, a fekete, a félvér és indiai kisebbséget (együttesen többséget) szegregáció és erősödő elnyomás sújtotta az élet minden területén. Erre a problémára válaszul alakult meg 1912-ben a Dél-Afrikai Nemzeti Kongresszus (később a pánafrikanizmus jegyében egyszerűen Afrikai Nemzeti Kongresszusnak hívták).[1]

Az ANC alapítói egységesnek látták Afrika népeit. Múltszemléletük azon alapult, hogy véget kell vetni a kontinens történelmi megosztottságainak. A Bordány pánafrikanizmus elméletéből idealizált történelemszemlélet fakadt, vagyis

[1] A név egyezést mutat az Indiai Nemzeti Kongresszus nevével. Az ekkor már több mint negyedszázada működő indiai szervezet inspirálta a Dél-Afrikai Nemzeti Kongresszus megalapítását. Szervezete, fölépítése és filozófiája is hasonló volt az indiai szervezethez. Ahogyan az minden indiai egyesítésére törekedett, területi, etnikai, vallási és kasztkülönbségek nélkül, az ANC is törekedett valamennyi dél-afrikai etnikai csoport integrálására. Jelenleg a párt Cyril Ramasopha vezetésével kormányoz.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 55

idillinek tételezett múltkép (a harmónia feltételezése a fekete-afrikai népek körében) és szintén idealisztikus jövőkép (Afrika népei képesek az egyesülésre). (Davenport, 2005) A gyarmatosítás félmúltjából származó posztkolonialista jelent úgy értelmezték, mint durva szakítást, az idő kibillenését, amelyet helyre kell állítani.

A múltfelfogással kapcsolatban nem érdektelen, hogy a marxista nézetek is hatást gyakoroltak az ANC ideológiájára. Ez a teljes egészében nyugati eredetű, az európai és észak-amerikai történelemképen, gazdasági fejlődésen és emberfelfogáson alapuló eszmerendszer könnyen alkalmazkodott a gyarmatosítók uralma alatt élő népek politikai törekvéseihez, mert a morális fölháborodás mellé nyomós gazdasági érvet adott az elnyomottak lázadásához. A gyarmati értelmiség tudatosította, hogy országuk éppolyan kizsákmányolás áldozata, mint amilyenben saját hazájukban az európai proletárok vannak.

A búr Nemzeti Párt hatalomra kerülésétől kezdve egészen 1994-ig, a Nemzeti Párt bukásáig az ANC szüntelenül támadás alatt állt. A szervezet küzdött az apartheid-törvények ellen, és képviselte törzsi, etnikai és felekezeti tekintet nélkül a dél-afrikaiak egységének gondolatát.

1994-ben az ANC fölényesen (62,6%-os többséggel) megnyerte a választásokat, és ettől kezdve folyamatosan hatalmon van. A siker oka magyarázható azzal, hogy az ANC kiállt valamennyi dél-afrikai etnikai csoport egyenlősége mellett. Ezzel a programmal nemcsak a fekete lakosságot, hanem az indiai és fehér lakosság nagy részét is képesek voltak elérni. A fehér szavazókat tömörítő Új Nemzeti Párt 1997-ben beolvadt az ANC-be, ez is szerepet játszott a párt megszilárdulásában, bár nyilvánvalóan a nemzeti pártiak beáramlása és párton belüli tolerálásuk magával hozta az eredeti ANC-program mérséklődését, ami viszont kulcsfontosságú volt a hatalom megtartásában. (Fowkes, 2015)

A párt hatalmon maradását garantálta az is, hogy klasszikusan gyűjtőpárt: deklarált célja minden etnikum, felekezet és társadalmi réteg képviselete. A párt gazdaságpolitikája változott, hasonlóan múltképéhez. Míg a hosszú ellenzékiség, sőt jogon kívüliség periódusában az ANC a múltra hivatkozott, és ennek megfelelően követelte a történelmi igazságtalanságok radikális orvoslását, vagyis tulajdonképpen egy nagyszabású újraelosztást a fekete-afrikaiak javára, a kormányon a „jövő" építése nevében, a megbékélés szellemében a „múlt" feledését kérte szavazóitól. Vagyis a párt lemondott a fekete népesség javára történő történelmi jóvátételről, pontosabban ezt a célt nem radikális állami újraelosztás megszervezésével, hanem a gazdaság addigi szereplőinek a partnerségével, teljesen piacgazdasági viszonyok között képzelte el. Mondhatni egyszerűbben: a párt saját szocialista gazdasági programjának megvalósítása helyett a neoliberális piacgazdaság őrzését választotta. Kétségtelenül a megbékélés ösztönözte erre, valamint a józan érdek, hiszen nem fordíthatta maga ellen a gazdasági elit tagjait. Így azonban az ANC szembekerült saját szavazóbázisával, mindenekelőtt a szakszervezeti munkássággal.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 56

Nelson Mandelát, az ANC legendás vezetőjét és egyúttal a poszt-apartheid Dél-Afrika első államfőjét Thabo Mbeki (1999–2008) követte az elnöki tisztségben. Mbeki elődjéhez képest konzervatívabb gazdaságpolitikát képviselt. A külpolitika terén a múlthoz – mind az ANC múltjához, mind a kontinens múltjához – való visszatérés jellemezte. Mbeki feleleventette az ANC eredeti pánafrikanista arculatát, kijelentve, hogy a kisállamok kora lejárt. (Russell, 2007: 42–43) A későbbiek során a párt vezetői sokkal inkább a jelen problémáinak megoldására fordították erejüket, de az apartheid korszaka mai napig negatív referencia.

A múlt a párt programjaiban és egyéb megnyilvánulásaiban

Az ANC kibocsátott 1991-ben egy vitairatot az új alkotmányról. Ebben a dokumentumban természetesen az apartheid időszaka jelenti a viszonyítási pontot, még akkor is, ha a vitairat nem nevesíti. Egyebek mellett kimondják, hogy a „nem faji alapú Dél-Afrika", amelynek kialakítására az ANC tevékenysége irányul, nem tűri el a faji korlátozást; vagy másként, a rasszizmus tilalma „az egyenlő jogok megerősítését jelenti." (ANC 1991: 14) A vitairat számol azzal, hogy a politikai és társadalmi változások nem hajthatóak végre gyorsan, „egy nem faji alapú Dél-Afrika kiépítése hosszú időt vesz igénybe." (ANC, 1991: 15.) Ahhoz, hogy az ország új alkotmánya valóban garantálhassa a demokráciát és a békét, szükséges a múltból fakadó hatalmi viszonyoknak a megváltoztatása, ezért a dokumentum leszögezi a szociális, egészségügyi és oktatási jogok kiterjesztését az állam minden lakosa részére, bőrszínre való tekintet nélkül.

Az ANC számára két jelentős dátum 1912 és 1994 – ezek az évek, amikor megalapították a pártot, illetve amikor az hatalomra került, véget vetve az apartheid-rendszernek. A párt 2007-ben és 2017-ben egyaránt elfogadott pártalkotmányai természetesen tartalmazzák ezt a két dátumot. A preambulum megemlékezik – dátum és név nélkül – a „függetlenség erőszakos megszüntetéséről" és a „fehér szupremácián alapuló Dél-Afrikai Unió" megalakulásáról (ANC, 2007: 2.), valamint fölidézi a küzdelmet (ismét dátumok és nevek nélkül) az „egységes, nem rasszista, nem szexista és demokratikus társadalom" megteremtéséről. Az alkotmány azonban nem részletezi az apartheid elleni harc állomásait. A szöveg rögtön átugrik 1994-re, a „történelmi választásra", amikor az ANC végleg győzedelmeskedik. Végül a jelenben az okirat deklarálja az ANC történelmi misszióját.

A régi rezsimmel kapcsolatban az alkotmány hét helyen utal az apartheid fogalmára és rendszerére, amely az ANC bázisa számára a meghaladni kívánt múltat jelenti. Ebből három említés a preambulumban található. Hogy ez a „múlt" még nem teljesen múlt, csak „félmúlt", azt mutatja, hogy a *Célok* fejezetben az apartheid szó két helyen szerepel, és a dokumentum rögzíti, hogy az ANC célja

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 57

„véget vetni az apartheid minden formájának", és „harcolni a társadalmi igazságosságért és megszüntetni az apartheid által okozott óriási egyenlőtlenségeket." (Constitution of the ANC) A dokumentum nem tesz említést az ANC egyetlen alapítójáról, múltbéli vagy jelenbeli magas rangú politikusáról sem.

Mint korábban említettük, a pártok vezetői kulcsszerepet játszanak a jelenbeli konfliktusok mérséklésében, vagy éppen fordítva, kiélezésében. Nelson Mandela történelmi példákkal érvelt a fehér és fekete emberek egymásra utaltsága mellett, mérsékelni próbálván az ellentéteket. Előszeretettel hivatkozott a dél-afrikai történelmi analógiákra. Így párhuzamot vont a dél-afrikai feketék apartheid elleni küzdelme és a búrok (holland telepesek) Brit Birodalommal szembeni függetlenségi harca között. (Mandela, 2008: 146) Mandela nyugati neveltetésénél fogva (és mert ő maga is fiatalon szembekerült a törzsi hagyománynyal) nem idealizálta a fekete-afrikai törzsi világot. De ha a szükség úgy hozta, szívesen érvelt a gyarmatosítás előtti fekete-afrikai kultúra erkölcsi fölénye mellett.

Különösen egy tekintetben becsülte a gyarmatosítás előtti afrikai kort: úgy vélte, hogy régen a föld közösségi tulajdon volt, és ez sokkal igazságosabb, mint a gyarmatosítók által kialakított földmagántulajdon. Ahogyan 1964-es beszédében mondta: „A föld, amely akkor a termelés alapját képezte, a törzshöz tartozott. Nem voltak szegények és nem voltak gazdagok, és nem volt kizsákmányolás. Igen, a marxista gondolatok hatással voltak rám, de más vezetők is: Gandhi, Nehru, Nkrumah és Nasszer." (MacArthur, 2006: 206) Mandela mindenkivel igyekezett szót érteni, és mindenki előtt azt hangoztatta, amivel megnyerheti az illető szívét. (Russell, 2010: 28) Az afrikai szocializmusra tett kijelentései azonban 1994 után már nem képezték pártja hivatalos álláspontját, és az ilyen utalások kikerültek Mandela beszédeiből, mert a liberális kapitalizmus építésére kellett fordítani az energiákat.

A párt következő elnöke, Thabo Mbeki gyakrabban hivatkozott a kifejezetten afrikai történelemre, mint Mandela. Legismertebb beszédében, a 2011. június 18-án elmondott „Én egy afrikai vagyok" kezdetű beszédben széles történelmi tablót vázolt föl, megidézve az afrikai népek hőseit és a sikeres antiimperialista küzdelmeket. Utalt a nagy afrikai győzelmekre, amikor visszaverték az európai támadásokat, így Etiópiára (az 1896-os etióp–olasz háborúra, amelyben az etiópok megvédték függetlenségüket). Mbeki sokkal inkább afrikai, mintsem dél-afrikai keretben szemlélte a történelmet. (Mbeki, 2011)

Mbeki előszeretettel foglalkozott a dél-afrikai történelemmel. Egy Mbeki retorikáját elemző tanulmány kifejtette, hogy Mbeki minden alkalmat megragad, hogy kifejtse álláspontját az ország múltjáról. Szívesen ostorozta az apartheid időszakát mint a múlt sötét foltját. (Ratsibe, 2007: 3) Az afrikai szocializmus kikerült a párt történelemképéből. Sőt, Mbeki teljes erőből a múltból hiányzó fekete kapitalizmus kialakítására törekedett, ezzel fölháborítva a párt baloldali szavazóit.

Kgalema Mothlane (ideiglenes elnök: 2008–2009) és Jacob Zuma (2009–2018) retorikájában annyi változás történt, hogy ők a korábbi időszakhoz képest a

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 58

szocialista irány felé kívánták tolni az ANC arculatát. Ezekben az években a történelmi viták, amelyeket a Mandela-korszak szőnyeg alá söpört, felszínre törtek. Különösen egy történelmi kérdés, a földtulajdon váltott ki feszültségeket. Zuma és utóda, Cyril Ramasopha egyaránt azzal érveltek, hogy a történelmi igazságtétel kívánja a fehér farmerek kezén lévő földek elvételét. (Búr, 2016: 8) Mint látható, az idő előrehaladásával a Mandela-féle békés kiegyezést mindinkább a konfrontáció váltotta föl a történelmi kérdésekben, és ennek megfelelően az ANC múltképét illetően a történelmi igazságtalanságok enyhítése vált programmá.

Nelson Mandela szerepe a történelmi emlékezetről szóló vitákban

Az ANC története elválaszthatatlan Nelson Mandela nevétől, ezért külön érdemes foglalkozni szerepével. Bár maga Mandela életkora miatt nem tartozott az alapítók közé, ám ő formálta legerősebben az ANC múltképét. Mandela történelemszemléletét meghatározta, hogy különböző kultúrák metszéspontjában nevelkedett. A xhosza nép egyik törzsében, egy törzsfőnök fiaként született, ám apja kívánságának megfelelően nyugati nevelést kapott egy bentlakásos iskolában. Megismerte mind a fekete-afrikaiak, mind a fehérek (angolok és búrok) élet- és gondolkodásmódját, ami a későbbiekben segítette abban, hogy kiegyensúlyozó szerepet játsszon a két világ ellentétében. (Russell, 2010: 9)

1964 áprilisában Mandelát kormányellenes szervezkedésért példátlanul szigorú módon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, ám a börtönévek alatt is szervezte tovább az ANC-t. Ezek az évek sem tették bosszúállóvá. Jól érzékelte, hogy egy kis nyomás is elegendő a tartalékait fölélő rendszernek az összeomláshoz. 1989 nyarától rendszeresen folytatott tárgyalásokat az egymást váltó dél-afrikai miniszterelnökökkel, Pieter Bothával és Wilhelm De Klerkkel. (Mandela, 2008: 135) 1989-ben a börtönből szabadon bocsátott polgárjogi harcost megválasztották az ANC elnökévé. Beiktatási beszédében hitet tett a Nemzeti Párttal való párbeszéd folytatása mellett, a békés rendszerváltozás érdekében – hogy magyar terminológiával éljünk, tárgyalásos forradalmat akart. Mint mondta, „a kormánynak szüksége van ránk, ezért akar tárgyalni velünk (…). Elsősorban az a történelmi küldetésünk, hogy az apartheidrendszert mindenestül felszámoljuk, minél hamarabb, annál jobb. Ez pedig nem megy tárgyalások nélkül, tehát a kormánnyal történő párbeszéd nem akadhat meg, folytatnunk kell az egyezkedést." (Mandela, 2008: 162)

Mandela kezdettől fogva arra törekedett, hogy megnyerje a fehér többség, köztük a Nemzeti Párt szavazóinak támogatását. Elfogadta a történelmi tényeket, nevezetesen azt, hogy a fehér uralom előtti Dél-Afrikát nem lehet helyreállítani, bizonyos történelmi kompromisszumok szükségesek a feketék és fehérek együttéléséhez.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 59

Ahogyan korábban említettük, Mandela célja a „szivárványnemzet" kialakítása volt, amelyben minden történelmileg kialakult közösség békében, kölcsönös megbecsülésben élhet egymással, de közösen elfogadnak egy minimum programot: a Dél-Afrikai Köztársaság területi integritását, a demokráciát, a parlamentarizmust és a különböző bőrszínű, etnikumú csoportok és egyének egyenlőségét. Mandela egyénileg számos jelét adta annak, hogy maga mögött akarja hagyni a történelmet, illetve olyan Dél-Afrikát szeretne, amely nem a sérelmek fölemlegetésére épül (pl. nyilvánosan fölvette a dél-afrikai rögbiválogatott apatheid-időszakból való antilopos mezét, és maga nyújtotta a trófeát az 1995-ig minden mérkőzésről kitiltott csapatnak; haragos lett, amikor az ANC kongresszusán búrellenes mozgalmi dalt hallott stb.). (Wintermantel, 2007: 84, Russell, 2010: 30)

Egy terület volt, amelyben a múltfeldolgozás nem jelenthetett automatikus felejtést: az apartheid időszaka, annak is utolsó harminchárom éve. A kormány az általános amnesztia lehetőségét és a megtorlást egyaránt félretéve az igazságtételi eljárás mellett döntött. A tizenhét tagú *Igazságtételi és Megbékélési Bizottság* az 1961–1994 között politikai indítékból elkövetett bűncselekmények és emberijog-sértések kivizsgálását kapta feladatául. A testület nem a hagyományos értelemben vett bíróság volt: csupán meghallgatta azokat a személyeket, akik önként jelentkeztek, s nyilvánosság előtt beismerték bűneiket, majd egyéni amnesztiában részesítette őket. A bűnök beismerését nem követte megtorlás. Ez az eljárás látszólag enyhének tűnik, de az egyéni amnesztiának voltak feltételei. A testület előtt megjelent személyeknek bizonyítaniuk kellett, hogy *tettüket valóban politikai indítékból követték el, és teljes őszinteséget kellett tanúsítaniuk.*

Sok kritikusa szerint Mandela túlzott engedményeket tett. Például ami a történelmi emlékezetet illeti, nem nyúlt a búrok emlékezeti helyeihez, noha ezek a fekete-afrikaiak többsége számára bántóak lehetnek, mert emlékeztetik őket a veszteségekre és a gyarmatosításra. A Dél-Afrikai Köztársaságban a Nemzeti Párt uralmának megszűnését követően nem tüntették el az apartheid-párti politikusokról elnevezett utcákat. Így számos utcanév fönnmaradt az apartheid-időszak vezető politikusainak nevével, és az 1966-ban meggyilkolt Hendrik Frensch Verwoerd miniszterelnök szobra ma is áll. Ám a 2000-es évektől egyre erőteljesebb kampány folyik annak érdekében, hogy az apartheid politikusainak nevei eltűnjenek a közterületekről, és helyettük az apartheid ellen küzdők (feketék, fehérek egyaránt) kerüljenek az emlékezet középpontjába.

Dél-Afrika arra példa, hogy a konszenzus jegyében lefojtott ellentétek, konfliktusok egy bizonyos idő elteltével utat törnek maguknak. Az 1990-es években a fekete többség, amelyik átvette a kormányzást, nem nyúlt az apartheid politikusainak szobraihoz és utcaneveihez, mert azzal veszélyeztette volna az átmenet békés jellegét. Az új rendszer Mandela „szivárványnemzet-koncepciója" jegyében azzal próbálkozott, hogy összebékítse a búr, a fekete-afrikai (törzsi ellentétek által szintén megosztott), a színesbőrű és indiai történelmi emlékezetet.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 60

Csakhogy minél távolabb kerülnek az apartheid korszakától, annál feszítőbb az ellentét a két legnagyobb történelmi közösség, a búr és a fekete-afrikai közösségek hőseinek emlékezete között. Az idő nem oldotta meg ezt a konfliktust, így a Dél-Afrikai Köztársaság arra nyújt példát, hogy a kibeszéletlenül hagyott történelmi konfliktusokat ideig-óráig lehetséges lefojtani egy látszatkonszenzus jegyében, és azok elmúlásában bizakodva, ám az ilyen elfojtott történelmi-identitáspolitikai ellentétek csak még pusztítóbban törnek utat maguknak.

A dél-afrikai domináns párt kormányzása azzal a tanulsággal szolgál, hogy a pártok történelemszemlélete gyakran ellentétbe kerül a széles társadalomével. Ahogyan az ANC múltképe ellentétbe került a búr történelemképpel, úgy került szembe a 2000-es években a Fidesz nemzetképe a posztszocialista múltfelfogással.

Bár eszmeileg semmiképpen nem tehetünk egyenlőségjelet Nagy Imre és Verwoerd közé, de egyetlenegy tekintetben hasonló a két személyiség emlékezetpolitikai megítélése: hogy míg egyik oldalnak szívügye, a másik nem tud vele mit kezdeni, mert érzi, hogy nem az ő hőse. Az ilyen felemás érzületek, és különösen a rá adott bosszúreakciók az emlékezetpolitikában hosszú távon alkalmasak a közös kohéziós folyamat megakasztására. Mandela idején az ANC a megbékélés jegyében tett gesztusokat (bár fontos árnyalat, hogy ez leginkább Mandela, nem pedig a pártja politikája volt), de hosszú távon nem sikerült kezelni az emlékezetpolitikai konfliktusokat. Aki az ANC politikáját tanulmányozta az elmúlt harminc évben, kevéssé csodálkozott azon, hogy a Fidesz hasonlóan éles kanyarokat tett az emlékezetpolitikában: egy párt számára a társadalmi konfliktusok kanalizálásának bevett módja a saját történelmi emlékezet kiterjesztése a társadalom egészére. Hasonló jelenséggel találkozunk a következő példánkban, Svédországban is – azzal a különbséggel, hogy Dél-Afrikában a történelmi emlékezeti viták megnyitása előbb megtörtént.

A SAP múltszemlélete

A skandináv modell gyakran hivatkozási alap a magyar közéletben, ám alig tudunk valamit a skandináv pártrendszerekről, azok szerkezetéről. Mivel a magyar köztudatban Svédország a legendás példája a skandináv társadalmi és politikai modellnek, ezért a továbbiakban ezzel az országgal foglalkozunk. Bár a szociáldemokrata párt hosszú kormányzása, domináns pozíciója jellemzi mindegyik skandináv országot, ám Svédországot azonosítják leginkább a domináns pozíciójú szociáldemokrata párttal, aminek oka a 44 éves kormányzás (1932–1976). Bár a párt azóta több alkalommal alakított kormányt, és összesen 74 évet töltött hatalomban, a 44 év volt a legendás a svéd köztudatban, mert a jóléti állam kialakulása, a vele járó életszínvonal-növekedés erre az időszakra esett.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 61

A svéd alkotmányos monarchia kereteit az 1809-es és 1919-es alkotmányok, valamint az utóbbi 1974-es módosítása teremtette meg. (Flamm, 2004: 792). A pártrendszer keretei az 1920-as években formálódtak ki. Lényegében egy szociáldemokrata, egy baloldali szocialista (utóbb kommunista), egy liberális, egy parasztpárti és egy konzervatív tömb különíthető el. Ez a pártstruktúra az 1980-as években alakult át, amikor a korszerű kereszténydemokrácia megerősödött, ugyanakkor a kommunista pártcsalád eljelentéktelenedett, viszont a zöld párt színre lépett. (Szoboszlai–Wiener, 2016: 115)

A SAP 1889-ben alakult meg, és ezzel számos „leget" mondhat magáénak: Svédország jelenleg működő legrégebbi, valamint legtöbb cikluson keresztül kormányzó pártja, amely a legtöbb választást nyerte meg. Négy nagy fordulat alakította a párt arculatát és politikáját. 1917–18-ban, Hjalmar Branting vezetése alatt a SAP föladta a forradalmat és a republikanizmust, ezzel megnyugtatva az elitet, amely 1920-ban odaengedte Brantingot a kormányszékhez. 1932-ben az osztálypárti jelleg oldódott, mivel Per Albin Hansson meghirdette a „kisemberek pártja" jelszót, vagyis a párt innentől nem csupán a munkásság megnyerésére koncentrált. Az 1938-as saltsjöbadeni egyezményben (az állam, a munkaadói és munkavállalói szervezetek által megkötött szerződésben) a SAP-kormány lényegében elkötelezte magát a kapitalizmus jóléti változata mellett, abból a megfontolásból, hogy a dolgozó emberek, a szegények érdeke hitelesen képviselhető, és a jólét fokozatosan tágítható a kapitalizmus keretei között. A SAP ezzel hagyományt teremtett, hiszen az 1970-es évekig, a neoliberális elmélet megjelenéséig nem akadt politikai erő, amely nem tekintette alapnak Saltsjöbaden örökségét. A következő fordulatra 1944-ben került sor, amikor a párt nyíltan deklarálta elhatárolását a marxizmustól. Úgy is fogalmazhatunk: a svéd párt 15 évvel a német testvérpárt Bad Godesberg-i fordulata előtt végrehajtotta a maga Bad Godesbergjét.

A múlt a párt programjaiban és egyéb megnyilvánulásaiban

A SAP története folyamán több program készült, amelyek illeszkedtek az adott kor kihívásaihoz. Az 1944-es program a legfontosabb, amely gyökeres változást hozott a párt életében: a marxista történelemszemlélet kikerült a párt dokumentumából. Ettől kezdve a párt a múlttal való foglalkozás helyett a jelen társadalom építésére és a jövő társadalmának kialakítására fókuszált, mindenekelőtt a teljes foglalkoztatottság biztosítására és jóléti programok révén a szegénység csökkentésére, valamint széles, a lakosság minden rétegét átfogó társadalombiztosítás kialakítására. (Flamm, 2005: 323) Az 1975-ös program a gazdasági tervezés megteremtését tűzte ki távlati célként. A program úgy határozta meg a SAP identitását, mint amelyik a demokratikus szocializmust képviseli, egy harmadik utat a kommunizmus és a kapitalizmus között. (Outinen, é. n.: 6.) Az utópia ígérete

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 62

azonban nem győzte meg a választókat, ezt az 1976-os választás mutatta, amelyen 1932 óta először a SAP vereséget szenvedett. Ettől kezdve a svéd szociáldemokraták számára a jóléti állam lett a pozitív referencia, az a dicső múlt, amelynek eredményeihez, vívmányaihoz ragaszkodtak.

A SAP 2001-es pártprogramja részletes történelmi visszatekintést közöl, különösen az eszmetörténet vonatkozásában. A program reflektál a párt munkásmozgalmi hagyományára, gyökereire. A második fejezet, amely a hagyományokról és a párt múltjáról szól, és amely *A munkásmozgalom története* címet viseli, öt oldalt tesz ki a 37 oldalas dokumentumból, vagyis a fejezet az egész szöveg 13,5%-a.

A dokumentum deklarálja, hogy „a szociáldemokrata eszmék számos forrással rendelkeznek. Az alapértékek, a szabadság, az egyenlőség és testvériség a fölvilágosodás radikális vitájában gyökereznek." (SAP, 2001: 10) A fönti, fölvilágosodásból származó alapelvek aktuálisak voltak a 19. században is, amikor a „liberális és szocialista gondolkodók törekedtek arra, hogy alternatívát alakítsanak ki a fönnálló rendszerrel szemben." (SAP, 2001: 10)

A dokumentum szerint a svédországi szociáldemokrácia eszmeileg az állampolgári mozgalmakból nőtt ki. A dokumentum példaként említi az antialkoholista mozgalmat vagy a szabad kisegyházakat. Összességében a program hangsúlyozza a szociáldemokrácia történelmi hagyományát, szervesültségét a svéd társadalomban, és erős eszmei, személyi és gazdasági kapcsolatát más svédországi mozgalmakkal, amelyekkel a közös eszmeiség – a szabadság, egyenlőség, testvériség, valamint az alulról szerveződés, önkormányzatiság – segítette a szociáldemokrácia elfogadását a svéd társadalomban. A program leszögezi, hogy „ezek az eszmék, amelyek kifejezték a társadalom közösségközpontú szemléletét, építették az állampolgárságot és a demokratikus együttműködést, szerepet játszottak a szociáldemokrata szakpolitikában, amely mindig hangsúlyozta a demokratikus állampolgári részvételt." (SAP, 2001: 10) A dokumentum implicit módon dicséri a svéd társadalomfejlődést, amely közösségközpontú válaszokat adott az aktuális társadalmi, gazdasági kihívásokra.

Fontosnak tűnik, hogy a svéd pártdokumentum büszke a saját, nemzeti alapon kifejlődött értékekre és mozgalmakra. A svéd szociáldemokrácia, miközben magától értetődően szellemi örökségként vállalja a nemzetek fölötti elveket, vallja, hogy azok nemzeti talajon sarjadt mozgalmakban terjedhettek el. Az elvek nemzet fölöttiek, a formák nemzetiek.

A dokumentum foglalkozik egy sajátos ellentmondással: a 19. században a liberálisok és a munkásmozgalom szövetségesek voltak a „demokráciáért vívott küzdelemben", ám elveik a jövő társadalmáról homlokegyenest eltértek. (SAP, 2011: 10) A program nem teszi egyértelművé, hogy csak a svéd politikai helyzetről szól, vagy általánosságban igaznak tekinti a liberálisok és a munkásmozgalom szövetségét. Valószínűleg a program szerzői inkább a svéd történelmi helyzet kapcsán fogalmazzák meg a liberálisok és a munkásmozgalom történelmi szövetségét.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 63

A program deklarálja, hogy „a szociáldemokraták olyan társadalmat akartak, ahol minden munkás képes megszabadulni a nélkülözéstől és a fárasztó munkától, az általuk végzett munka megbecsülésnek örvend, és törvényes részesedéssel rendelkeznek a termelés eredményeiből." (SAP, 2011: 10) Mondhatni úgy is: a politikai demokrácia a liberálisok számára önmagában vett érték volt, míg az ekkor marxista nyelvezetet használó szociáldemokraták számára csak állomás a szocializmus felé. Egyébként a német és magyar szociáldemokraták hasonlóképpen gondolkodtak ekkoriban. Mindegyik párt úgy vélte, hogy előbb a demokratikus viszonyok megteremtése van napirenden, a szocializmus csak ezután valósítható meg.

Bár a dokumentum nem utal rá, de érdemes hozzátenni, hogy az 1970-es évek már Olof Palme korszaka, aki igyekezett áthangolni a szociáldemokrata párt hagyományos politikai irányvonalát. Fokozatosan közeledve a jelenhez, a dokumentum rögzíti, hogy „a munkásmozgalom átformálta Svédországot. A szociáldemokrata Svédország olyan ország, amelyben több embernek volt lehetősége a saját életének befolyásolására, és ahol a demokrácia nagyobb mértékben gyökerezik az emberek hétköznapi életében, mint más országban." (SAP, 2001: 14) Összességében tehát a SAP programja a párt történetét úgy tünteti föl, mint amely állandó küzdelem a svéd emberek jogainak bővítéséért. A SAP összhangba hozza a párt történetét az ország történetével, és úgy tünteti föl magát, mint olyan pártot, amely a jövőt építi, de táplálkozva a múlt hagyományaiból. A domináns párttá váláshoz is szükséges a múlt hagyományaira való reflektálás. Az pedig egyértelmű, hogy a múltra való hivatkozás szükséges a hatalom megtartásához.

A múlt a politikai közéletben és kampányokban

A SAP története két részre osztható, abban a tekintetben, hogy milyen típusú pártként határozta meg magát. 1889–1932 között markánsan osztály- vagy rétegpárti jelleggel politizált. Ebben az időszakban az osztályharc és a forradalmi retorika jellemezte. 1932-től indult el a változás: a párt ezen a választáson már nem munkáspártként, hanem a „kisemberek pártjaként" indult el. (Konok, 2011: 47) A választástól kezdve a SAP ideológiai arculata és politikai nyelve lassú változáson ment keresztül. 1944-ben végleg szakított a marxi nyelvezettel. Évek során a SAP gyűjtőpárttá vált, egyébként hasonlóan a többi, idővel hatalomra került szociáldemokrata párthoz.

Az 1930–1960-as években a SAP-kormányok a gazdasági és szociális kérdésekre fókuszáltak, azaz a teljes foglalkoztatottság biztosítására, a szegénység csökkentésére és a társadalom egészét átfogó társadalombiztosítás kialakítására. Ebben az időszakban a SAP gazdasági és szociális kérdésekben megnyerte magának szövetségesként a liberálisokat, a parasztpártot, és pragmatikus alapon a konzervatívok is elfogadták szociális programját. Azt lehet mondani, hogy a gaz-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 64

dasági és szociális kérdéseket széles körű, pártokon és eszméken átívelő konszenzus övezte.

Ugyanakkor a kulturális kérdésekben mély megosztottságok voltak, mindenekelőtt az evangélikus államegyházzal való viszonyban. A svéd szociáldemokrácia és a liberálisok évtizedeken át küzdöttek az államegyházból való szabad kilépés jogáért. Az 1950-es évek közepén egy banálisan induló helyi szoborállítási ügy keltett országos vitát: egy svéd város tanácsa megszavazta a 16. századi parasztfelkelő, Nils Dacke szobrának fölállítását. Dacke emlékműve vörös posztót jelentett az evangélikus egyház számára, hiszen a kivégzett parasztvezér a katolicizmus védelmezője volt. Ráadásul nem általában a földesúri rend, hanem kifejezetten a reformáció bajnokának és Svédország hősének tekintett Gustav Vasa, azaz I. Gusztáv svéd király ellen fogott fegyvert. A szociáldemokraták és a parasztpártiak követelték a szobor fölállítását, míg a jobboldal ellenezte. Végül 1956-ban a szobor elkészült, de a polémia nem csitult el. (Moberg, 1984: 428) Ez az eset jelzi, hogy jóléti állam ide vagy oda, a kultúrharc jelen volt Svédországban, az egyház–baloldal konfliktus formájában.

A kulturális kérdésekben a konfliktusos viszony azzal párhuzamosan mélyült, ahogyan a gazdasági és szociális teljesítőképesség bővült. Az 1960-as években a szociáldemokrácián belül vita bontakozott ki az államformáról, vagyis immár a monarchia sem számított tabunak a baloldalon. Mindez jelezte, hogy a jóléti állam kiépülésének ezen szakaszában a szociáldemokrata párt radikálisabb része vissza akart térni a párt eredeti antiklerikális és királyellenes nézeteihez, vissza kívánta forgatni az idő kerekét 1917-hez. Az elődeinél kevésbé pragmatikus Olof Palme első miniszterelnöksége (1969–1976) hozott radikális fordulatot. Palme keresztülvitte az egykamarás parlament megalakítását, vagyis az addigi felsőház eltörlését, valamint 1974-ben az alkotmányreformot, amely korlátozta a király hatalmát. Ezzel Palme kielégítette pártja radikális kisebbségét.

A szociáldemokrata miniszterelnökök hatása a párt múltképére

A svéd kollektív emlékezetben a jóléti állam svéd példája, amelyet „folkhemmet"-nek (népotthon), svéd példának vagy modellnek neveznek, összefonódott a hosszú szociáldemokrata kormányzási ciklusokkal. A svéd szociáldemokrácia egymást követő miniszterelnökei úgy interpretálták a modell esetleges változásait, korrekcióit, mint annak továbbfejlesztését. Egymástól időben és szocializációban nagyon távol álló szociáldemokrata párti svéd miniszterelnökök, mint Hjalmar Branting (1920, 1921–1923, 1924–1925), Per Albin Hansson (1932–1936), Tage Erlander (1946–1969) és Olof Palme (1969–1976, 1982–1986), hasonlóan látták Svédország múltját, a SAP pozícióját, ezért nagyfokú folytonosságról beszélhetünk esetükben.

Per Albin Hansson pártvezetői időszakában mondtak le az osztályharcról, a marxista nyelvezetről és a szocializmus megvalósításáról, és ekkoriban vetették

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 65

meg a svéd modell alapját. Hansson azt hangsúlyozta, hogy a párt célja egy egalitárius demokrácia építése. (Blanc-Noel, 2013) 1928-ban egy parlamenti vitában fejtette ki, hogy a szociáldemokraták egy olyan ország megvalósítására törekednek, amely képes „egész nép otthonává" válni. A népotthon (folkhemmet) metafora ismert volt már Hansson előtt is. A 19. században liberális és konzervatív gondolkodók egyként használták a fogalmat, ám Hansson nevezetes parlamenti beszéde óta a svéd és a külföldi közvélemény a metaforát a szociáldemokratákhoz köti. (Blanc-Noel, 2013) Tudatosítsuk tehát, hogy a szociáldemokrata miniszterelnök lényegében a nyelvezetét igazította a liberálisok és konzervatívok nyelvezetéhez a „népotthon" kifejezéssel.

Ez nem megalkuvás volt. Hansson „a kompromisszumok keresésére" helyezte a hangsúlyt. Ez egy olyan, a svédek önképének tulajdonított érték volt, amellyel hagyományt teremtett. Mint mondta: „Kompromisszumokat kötünk, de nem adjuk fel elvi nézetünket. Ideológiai meggyőződésünk erőssége a kompromisszumaink előfeltétele." (Kulcsár, 2007: 156) Erlander és Palme hasonlóan folytatták az apró lépések politikáját. Palme már nyitott vitákat a múltról: nevéhez kötődik a „visszafordulás" a párt eredeti történelmi programjához, a király jogainak szűkítéséhez és az egykamarás parlament kialakításához.

Minderre már a svéd jóléti demokrácia megteremtése és sikereinek megvalósulása után került sor. Ismét bebizonyosodott tehát az, amit más országok, így Magyarország példájából is láthattunk azóta: ha egy párt megvalósítja társadalmi-gazdasági programját, hajlamos fölizzítani a történelmi-emlékezetpolitikai vitakérdéseket annak érdekében, hogy ne maradjon feladat nélkül. Ez viszont nem feltétlenül találkozik a szélesebb társadalom elfogadásával. A történelmi kompromisszumok fölbontása kétarcú: alkalmas lehet a szavazóbázis politikailag tudatos részében a kohézió megerősítésére, ám nem alkalmas arra, hogy a társadalomban kohéziót teremtsen. A pártidentitás és a társadalom értékrendszere eltérhet, ami a svédnél kevésbé összetartó, polarizáltabb társadalmakban belső válsághoz vezethet.

Néhány tanulság

Az ANC és a SAP földrajzilag és kulturálisan egymástól távol működtek, de az eléjük tornyosuló kihívások hasonlóak voltak. Mindkét szervezet egy radikális modellváltást tűzött ki célul: egy addig elnyomott népesség fölemelését. A két párt társadalmi programja egyenesen levezethető az időszemléletükből. Számukra a közelmúlt az elnyomás kora, a jövő pedig a fölemelkedés ígéretét hordozta. A két pártra manapság úgy gondolunk, mint hosszú ideig kormányzó pártokra. De ezek a pártok sokáig vártak arra, hogy kormányra kerülhessenek, és megvalósíthassák programjukat.

A hosszú várakozás időszaka könnyen vezethetett volna radikalizálódáshoz, a régi elit szélsőséges eltörléséhez. A várakozás idejéből és a gurvitchi „robbanó

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 66

időből" mégsem ezt a konklúziót vonták le. Bár mindig érdemes hozzátenni: a mérséklő folyamatban a vezető politikusoknak nagy szerepük és óriási felelősségük volt, és nem tudjuk, hogyan alakul a történelem, ha nem Mandela, vagy nem Branting és Per Albin Hansson áll a pártok élén, hiszen a második vonalban náluk radikálisabb személyeket is találhatunk.

A két szervezet elindult a mérséklődés irányába. Elfogadták a korábbi elitet tárgyalópartnerként (nem is tehettek mást, ha sikeresen menedzselni akarták a gazdaságot), és részben magukévá tették annak történelmi értékeit, múltszemléletét. Számos példát találhatunk erre: Mandela meglátogatta az apartheid híres ideológusa, Hendrik Verwoerd özvegyét, az apartheid-időszak politikusairól elnevezett közterületek nevét nem változtatták meg, nem távolították el a búr emlékműveket, Svédországban a szociáldemokraták lemondtak a radikális történelemváltásról (monarchia és kétkamarás parlament eltörlése), és ezek helyett törekedtek programjuk praktikus, a közjót és a társadalom kohézióját, szociális integrációját szolgáló követeléseinek megvalósítására. De a svéd államegyházzal való konfrontálódás és a Dacke-ügy mutatja, hogy a kultúrharc jelen volt a békésnek gondot északi országban, noha a jóléti állam építése elfedte a konfliktusokat.

A hosszú kormányzás első szakaszában nagy volt a kísértés, hogy a pártok félretegyék a történelmi vitákat. Csakhogy a történelemről nem lehetett teljesen és véglegesen elfeledkezni. A kormányzás második szakaszában mind az ANC, mind a SAP megnyitotta a vitákat a múltról. A dél-afrikai példában a 2000-es években, a svéd példában az 1950-es, 60-as években kerültek elő azok a történelmi emlékezettel kapcsolatos szimbolikus témák, amelyek mentén a domináns párt élesen konfrontálódott az ellenzékkel, illetve a társadalom egyes csoportjaival. Mbeki idejében megkezdődött az apartheid emlékezetét idéző közterületek átnevezése, majd a Zuma-kormány idején a föld kérdése – lényegében egy 1913 óta megoldatlan probléma – került napirendre. Olof Palme idejében az 1974-es alkotmányreform szimbolikusra korlátozta az uralkodó jogait, és eltörölte a felsőházat.

Feltűnő, hogy Dél-Afrikában országos szinten a történelmi emlékezetről folytatott viták előbb elkezdődtek, mint Svédországban. Ez összefügg a már említett eltérő taktikával a radikálisok kezelésére, a két társadalom konfliktusainak eltérő mélységével, a politikai szocializáció eltérő formáival, és nyilvánvalóan azzal is, hogy míg Svédországban országos szinten a jóléti állam építése kötötte le a kormányzó pártot és baloldali, parasztpárti szövetségeseit, addig Dél-Afrikában nem beszélhetünk jóléti államról A szociáldemokrata miniszterelnökök hatása a párt múltképére nem volt tehát egy olyan közös (nemzeti!) vívmány, ami egyszerre szolgálta volna a csoportokon átívelő szolidaritás megélését és a jóléti gyarapodást. Sőt, Mandela kénytelen volt engedményt tenni a korábbi fehér elitcsoportoknak, félre kellett tennie az ANC radikális újraelosztó programját, és a párt teljesen igazodott a washingtoni konszenzus néven elhíresült neoliberális programcsomaghoz.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 67

A feszültségek halmozódtak az ANC-kormányok idején, és ezek a feszültségek hamar belobbantak. Svédország sikeresen oldotta meg a jóléti állam építését, az elitcsoportok is alkalmazkodtak a szociáldemokrata célokhoz, ez pedig baloldali fordulatot eredményezett. Ugyanakkor a SAP részéről el kellett fogadni az állam közjogi rendszerét. Míg az ANC egy korábbi önmagához képest neoliberális és eredményeiben sikertelen politikával jutott el a múlt emlékezetpolitikai vitáinak fölizzásához, a SAP éppen a sikeres politikája révén jutott olyan helyzetbe, hogy túlnyerve magát kereshetett magának témát a történelem terén.

A dél-afrikai és svéd példa azt mutatja, hogy egy megosztott emlékezetű társadalomban egy domináns párt képes lehet áthidalni a történelmi emlékezet vitáit, de csak ideig-óráig. Bár nem tartozik a domináns párt témájához, de úgy teljes az összkép, ha fölidézzük: ugyanerre, a befagyott történelmi emlékezeti viták kiolvadására figyelmeztet a spanyol emlékezetpolitika is a Franco-szobrokkal vagy az amerikai példa a konföderációs emlékezeti kultusszal kapcsolatban. Vagyis a történelmi emlékezeti viták korántsem csak a domináns pártok által uralt rendszerekben törnek felszínre. Ez pedig arra figyelmeztet bennünket a magyar példa kapcsán is, hogy önmagában a domináns párt bukása és az ellenzék hatalomra kerülése nem eredményezi a történelmi emlékezeti viták végét.

A Fidesz múltszemlélete

A fejezet bevezetőjében azzal indítottunk, hogy elkülönítettük a „fizikai idő" és a „filozófiai idő" fogalmát, aztán kimondatlanul, de eljutottunk odáig, hogy létezik *ideológiai* idő is, amennyiben a pártoknak – világnézeti irányzatok szerint – eltérő az időfelfogásuk (a baloldali pártok a jövőre, a liberális pártok a jelenre, a jobboldali pártok pedig a múltra összpontosítanak), ugyanakkor épp a két nemzetközi esettanulmány mutatott rá arra, hogy ezt az általánosságban érvényes felosztást bizonyos tényezők felülírhatják. Láthattuk azt is, hogy mindhárom párt – a köztük lévő politikai, kulturális különbségekre való tekintet nélkül A szociáldemokrata miniszterelnökök hatása a párt múltképére megfelelt a domináns párt mind Sartori-, mind Duverger- és Almond-féle értelmezésének.

A vizsgálatban az egyik változó lehet, hogy az adott párt milyen szerepet játszott az adott ország rendszerváltozásaiban, mert amennyiben aktív szerepet játszott, akkor nagy az esélye annak, hogy a kormányzás során épp az *ancien régime*-mel szembehelyezkedve alakította ki identitását, és annak negációjára alapozta politikáját. E tétel magyarázóereje vitathatatlan, ugyanakkor nem kerülhetjük meg azt a hipotetikus kérdést, hogy ez a rendhagyó múltorientáltság nincs-e konstituens kapcsolatban a dominánspárti státusszal, és ha igen, akkor mi ennek a kapcsolatnak a kauzális iránya: a folyamatos múltértelmezés, múlt-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 68

újraértelmezés előfeltétele a dominánssá válásnak (és a dominancia fenntartásának), vagy a dominancia, a dominánspárti lét teremt egyfajta történelemértelmezési vákuumot/kényszert.

Ezt a kérdést a fejezet végén fogjuk megválaszolni, de van egy másik elméleti gócpont, amit már megpendítettünk: a *robbanó idő* kérdésköre, ráadásul nemcsak az említett forradalmi keletkezéstörténeti narratíva miatt, hanem a párt időérzékelése szempontjából is döntő fontossága van annak, hogy a Fidesz permanens forradalomként éli meg a kormányzást, ami a cselekvés besűrűsödéséhez, sajátos versenyfutáshoz vezet. A Fidesz esetében három gravitációs gócpont köré szerveződik a múltértelmezés: az önidentifikáció (az *ők* és *mi* lehatárolása), cselekvéslegitimáció (korszakváltás-narratíva) és a rezsimalapító paradigma (nemzedéki küldetéstudat). Lássuk, hogyan szövi körül a Fidesz emlékezetpolitikája ezt a három pontot.

Önidentifikáció

Mind a svéd, mind pedig a dél-afrikai példa azt mutatja, hogy a múltfelfogás szempontjából valóban döntő fontossága van annak, hogy a vonatkozó domináns pártnak milyen szerepe volt az adott ország történelmi fordulataiban. Mindkettő szembefordult a múlttal (a SAP az 1932 előtti monarchista kapitalizmussal, az ANC pedig az apartheiddel), és amikor egy kritikus választás révén hatalomra kerültek, a múlt eltörlésére kértek felhatalmazást, bár ezt aztán félre kellett tenniük. A Fidesz esetében hasonló a képlet: a szocializmussal való szembehelyezkedés áthatotta a párt történetét, és az antikommunista küzdelmet permanenssé tette az, hogy ellenfeleit (kiváltképp a Szocialista Pártot, annak utódpárti mivolta miatt) az előző rezsim örökösének tekintette, és tekinti mindmáig. Abban a tekintetben, hogy hogyan is tekint a Fidesz a ‘89 előtti korszakra, az első fogódzót rögtön az Alaptörvény *Nemzeti hitvallása* adja, mely a múltra vonatkozóan a következő megállapításokat teszi:

„Valljuk, hogy a történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunk védelmezése az állam alapvető kötelessége.

Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúra uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését.

Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét.

Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki.

Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaállítását 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselet megala-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 69

kulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.

Valljuk, hogy a huszadik század erkölcsi megrendüléshez vezető évtizedei után múlhatatlanul szükségünk van a lelki és szellemi megújulásra."

A szöveg legbizonytalanabb pontja épp a „történeti alkotmány" kitétel, amit a Velencei Bizottság is nehezményezett arra való hivatkozással, hogy határozatlansági tényezőt jelent az alkotmány értelmezésében. Való igaz: nincs kifejtve, hogy az alkotmányozó pontosan mit ért történeti alkotmányon, ezért nehezen konkretizálható a tétel jogkövetkezménye is, ami egy alaptörvény esetében mindenképpen probléma, még ha el is tekintünk attól a jogi/fogalmi paradoxontól, hogy egy írott alkotmány történeti alkotmányra hivatkozik. Horkay Hörcher Ferenc „A Nemzeti hitvallásról" című tanulmányában (Horkay Hörcher, 2014) az egyéb elméleti problémák mellett kitér az alkotmány négy olyan vitatott pontjára is (Istenre való hivatkozás; történeti alkotmányra való hivatkozás és annak jogi relevanciája; a kommunista alkotmánynak az alkotmányos tradícióból való kizárása; utalás a közösség érdekeire, szemben akár az egyén jogaival), amelyből kettő számunkra is érdekes. Az egyik a történeti alkotmányra való hivatkozás problematikája. Horkay azon az álláspontón van, hogy a történelmi előzmények figyelembevételével igazolható, sőt természetes, hogy a demokratikus felhatalmazás pozíciójából nem lehet azonosulni a kommunista alkotmánnyal, és az adott politikai erő igyekezete, hogy minél többet visszahozzon a történeti alkotmányból, magától értetődik; a jogkövetkezmények bizonytalanságát illetően az alkotmánybírósági gyakorlat lesz perdöntő, tehát ezt az idő fogja majd eldönteni. Ami pedig az előző alkotmány visszamenőleges hatályon kívül helyezését illeti, Horkay azon az álláspontón van, hogy a demokratikus álláspont és a zsarnoki alkotmány összeegyeztethetetlen, ezért a politikai filozófia szempontjából ez az aktus nemcsak igazolható, de szükséges is, tehát hiba lett volna ennél kevesebbel beérni.

De mit is jelent ez a történelmi szelekció az önidentifikáció szempontjából? Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a jobboldal bizonyos korszakot en bloc kizár a magyar történelmi fejlődés idővonalából. Nem tekinti meg nem történtnek, épp ellenkezőleg, hisz a hitvallás ugyanebben a szakaszában leszögezi a szöveg, hogy „Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúra uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését." Tehát sötét intermezzónak tekinti (teljes joggal, de mindenfajta differenciálás nélkül) ezt az időszakot, és a történelem szemétdombjára száműzi. Nyilván a történelmi alkotmány linearitásának szemszögéből közelít, és nem a történeti idővonalat nyesegeti, de a szimbolikus politikai mezőben lényegében nincs különbség.

Ezzel meg is történik az *ők* és *mi* fundamentális (történeti) lehatárolása a jobboldalon (a *mi* és *ők* elhatárolása egyúttal egyik összetevője a populista logikának is, amelyről a 4. fejezet szól), ami a Fidesz antikommunista alapvetésének a

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 70

hangvételét a mai napig meghatározza: az *ők* a „kommunista" rezsim működtetői, a *mi* pedig mindazok, akik ezt a rendszert eltörölni, felszámolni, meghaladni akarják. Ez a szembeállítás van kiterjesztve e jelenkori politikára, ahol az aktuális ellenfelek a „kommunista" rezsim szellemi-erkölcsi örökösei, és a Fidesz-narratívában ez a hagyaték a liberálisokat sem hagyja érintetlenül. Például Orbán a 2019-es tusványosi beszédében a következőképpen fogalmaz: „…ismerjük azt a gondolkodásmódot, amelyik azt állítja, hogy a történelemnek van célja. S az embernek az a feladata, hogy ezt fölismerje, és a történelmet ehhez az elrendelt célhoz elsegítse. A kommunista logika nagyjából ilyen volt, és manapság pedig a progresszív liberálisok mondanak hasonlókat". Később még egyszer bekapcsolja a kommunista hagyományt a jelenkori liberalizmusba: „Hosszú időn keresztül a világ helyes rendjére, hogy egyetlen eszme alá kell rendelni, és ezért egyetlen kormányzás alá kell rendelni a világ népeit, hosszú ideig ez a gondolat a kommunisták privilégiuma volt, ez volt a szocialista vagy kommunista internacionalizmus. Ez elbukott. Ha másból nem, abból a tényből, hogy elbukott, lehet tudni, hogy nem volt értelmes gondolat. A megürülő helyre azonban belépett egy új politikai irányzat, és ez pedig a liberális politika európai irányzata."

A politikai identitás megteremtésének és megerősítésének leghatékonyabb és legkézenfekvőbb eszköze egy olyan időtálló ellenségkép megkonstruálása, amely a lehető leghangsúlyosabban húzza meg a határvonalat az *ők* és *mi* között. Láthattuk, hogy az ellenségkép létezett a SAP és ANC ideológiájában, egyrészt a monarchia, másrészt a búr nacionalizmus formájában, de míg Svédországban a királykérdés sokáig elodázódott, az ANC pedig tíz évig békülékeny politikát hirdetett, a Fidesz teljes mellszélességgel törekedett az ellenségek letámadására. Ezen a ponton ér össze a Fidesz történelemszemlélete és a párt identitáspolitikája, és a történeti alapokon megalkotott ellenségkép-konstrukció identitáspolitikai narratívává lényegül át. A Fidesz természetesen állandóan változó ellenségkép-konstrukcióval és többrétegű identitáspolitikával operál, de a „kommunizmus – utódpártiság – szellemi/erkölcsi örökösök" logikai láncán alapuló narratíva a legtartósabb mind közül, mely gyakorlatilag végigkísérte a párt történetét. Az utóbbi években csatolódott be a logikai láncba – mint végső láncszem – a progresszív liberalizmus, lehetőséget adva arra, hogy a narratíva kiterjeszthető legyen az európai színtérre. Ezzel el is érkeztünk a liberális internacionalizmus toposzához, melyhez a Fidesz nemzedéki küldetéstudata kapcsolódik, ami pedig elvezet minket a rezsimalapítás paradigmájáig.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 71

A rezsimalapító paradigma[2]

A Fidesz generációs húrozását[3] több ízben megpendítettük már, azt is regisztráltuk, hogy a generációs identitást nagyrészt maga mögött hagyta a párt (nem kis részben a néppártiság vastörvénye miatt) azonban az elmúlt tíz évben ennek romjaira egy újabb réteg épült, egy olyan nemzedéki küldetéstudat, mely elhelyezi a pártot a (saját maga által projektált) európai ideológiai/kulturális erőtérben. 2019-ben a miniszterelnök egy nemzedéki alapozású történeti visszatekintéssel indítja beszédét: „rendszerváltásnak, nevezzük ezt liberális rendszerváltásnak. Ezután az volt a feladatunk, hogy a szocialista rendszer visszatért utódcsoportjait politikai harcban, békés, tehát nem polgárháborús módon legyőzzük, és miután a visszatérő utódcsapatok internacionalista utódcsapatok is voltak, a nemzetközi térben is le kellett őket győzni. Erre ment rá az életünk 1994 és 2010 között. Ez volt a nemzedéki feladatunk." De a miniszterelnök természetesen nem zárta le itt a nemzedéki feladatok sorát.

A következő nemzedéki küldetés a *nemzeti rendszerváltás* kivitelezése volt. A '90-es rendszerváltást ugyebár *liberális rendszerváltásnak* bélyegezte a miniszterelnök, de a Fidesz szellemi hátországában már a 2010-es kormányváltást megelőzően is évek óta megfigyelhető volt a rendszerváltás eredményeinek következetes relativizálása. A jobboldali médiumokban, műhelyekben, intézetekben, eltérő mértékben és eltérő hangsúlyokkal, de tendenciózusan elvitatták a rendszerváltástól, hogy valódi kurzusváltás lett volna, ami azért is volt elsőre meglepő vonulat, mert Orbán Viktor nimbusza és legendáriuma is a rendszerváltó mivoltában gyökerezett. Mégis ez a diskurzus egyre hangsúlyosabb és kiterjedtebb lett a jobboldalon belül, és visszatekintve nemigen lehet másként értékelni, mint annak előkészítéseként, hogy új rendszerváltásra van szükség (ami nagyságrendi eltérés ahhoz képest, ami az első hatalomátvétel mottója volt '98-ban: több mint kormányváltás, kevesebb mint rendszerváltás). Amikor Orbán a fülkeforradalom kinyilvánításával elindította a forradalmi narratívát, az már nem is szólt akkorát, nem tűnt annyira műfajidegennek, mivel puhára esett; egy majdnem fél évtizedes rendszerváltás-relativizáló diskurzus ágyazott meg neki.

Így fonódik egybe a Fidesz történelemértelmezése és a nemzedéki küldetéstudat, hogy *forradalmi* legitimációt nyújtson egy új rezsim megalapításának, mely ellépve a liberális demokráciától – sőt bizonyos fokig szembefordulva azzal – olyan új államszervezési modell felé halad, amely az egyén és közösség viszonyának újraértelmezésével, a birodalmi (be)hatások visszaverésével, a hagyományos értékek rehabilitációjával, a nemzeti identitás erősítésével alternatívát kíván nyújtani a kurrens nyugati berendezkedésekkel szemben.

[2] Vö. Illés–Körösényi–Metz (2018)
[3] Vö. Csizmadia Ervin (2014)

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 72

Miközben a rendszer fő jellemvonásait és horizontját rendszerint határozott ecsetvonásokkal festi fel a miniszterelnök, mind a hazai, mind a nemzetközi megszólalásaiban, a konceptuális keretek megrajzolásánál már van némi bizonytalanság – méghozzá a rendszer műfaji megjelölését illetően. Az érződik, hogy legszívesebben az *illiberális demokrácia* kifejezést használná, de azt mostanra megértette, hogy a nemzetközi színtéren soha nem tudja saját értelmezését dominánssá tenni (a nemzetközi szakirodalomban ugyanis van bejáratott jelentéstartománya a fogalomnak [vö. Zakaria, 1997]). Ezért néha megpróbálkozik néhány új fogalommal: kereszténydemokrácia, nemzeti rendszer, de egyik mellett sem kötelezi el magát. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy mutatkozik némi – beszédeken átívelő – fogalmi zavar/következetlenség a miniszterelnök érvrendszerében. Bizonyos pontokon szétválasztja (helyesen) a liberális demokráciát mint államelméleti modellt a liberalizmus ideológiai irányzatától (sőt néhol a liberális demokrácia két komponensének viszonyát is megfelelő keretben értelmezi), bizonyos pontokon viszont összemossa ezeket, ami rendkívül megnehezíti némely gondolatmenet értelmezését.

Mindazonáltal – akárhogy is hívjuk – létrejött egy új rezsim, és a következő – immár jövőbe mutató – nemzedéki küldetés a rezsim megőrzése/védelmezése, ellenállás a birodalmi behatásokkal szemben. A liberális internacionalizmus Orbán szerint ugyanis birodalmi törekvés, amelyet a korszellem diktál, tehát ha meg akarjuk védeni a rezsimet, a korszellemmel kell szembemenni, ellenkultúrát kell teremteni.

Itt kapcsolódik össze a nemzedéki küldetéstudat az ellenállás motívumával. A korszellem elleni harc permanens küzdelmet feltételez, hisz most, hogy „önrendelkezésünket visszaszereztük", Brüsszellel szemben sikeresen vívtuk meg a küzdelmünket, és a határainkat is megvédtük a migrációval szemben, a szabadságharc tehát sikerrel zárult, itt az ideje, hogy exportáljuk a szabadságharc vívmányait.

Orbán tulajdonképpen megirigyelte a '68-as generáció kulturális forradalmát, új '68-at akar, egy új kulturális forradalmat, csak épp ellenkező előjellel, és ebben a logikában ez nem lehet más, mint egy kulturális ellenforradalom. Már csak azért is, mert Orbán többször, több helyen is kifejtette, hogy meggyőződése, hogy szellemi értelemben Európában mindmáig a '68-as generáció fújja a passzátszelet (mint láthattuk, a kultúraváltás nem idegen a svéd és dél-afrikai példától sem, ott azonban nem '68 volt az ellenfél, hanem éppen a korábbi, konzervatív kultúra és a vele összefonódott nemzetfelfogás).

A korszellem elleni harc valóban heroikus küzdelem egy nehezen megragadható ellenfél ellen, és ennek a víziónak megvan az a hatalmas előnye, hogy magában hordozza a folyamatos harc mozzanatát és az ellenállás toposzát, ami két fontos kulcsmotívuma a miniszterelnök lassan évtizedes regnálásának, miszerint egyszerre van hatalmon és ellenzékben. Hatalmon van itthon, és ellenzékben Európában, így egyszerre tudja kiaknázni a kormányzati és az ellenzéki szerepkör összes előnyét, egyszerre tud Dávid és Góliát lenni, egyszerre tud kapcsoló-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 73

dási pontot nyújtani azoknak, akik az erőhöz, a stabilitáshoz húznak, és azoknak, akikben az elégedetlenség a változtatásra törő akarat az erősebb.

Az ellenkultúra, melynek győzelemre vitelét Orbán zászlóra tűzte, határozottan oppozíciós keretben jelenik meg, mintázata – formális megközelítésben – valóban a liberális demokrácia inverze lehetne: a nemzeti szuverenitás abszolutizálása (a birodalmisággal szemben), a keresztény kultúra dominanciája (a multikulturalizmus ellen), a hagyományos családmodell kizárólagossága (variálható családmodellek ellenében), a közösségi elv érvényesítése a társadalomban (az individualizmussal szemben), önreprodukció és foglalkoztatás-növelés (a migrációval szemben).

Már a 2018-as tusványosi beszédben is megpendíti, hogy a '68-as elitnek mennie kell, és a '90-es nemzedéknek kell átvennie a helyét. Aztán '19-ben emeli a tétet, és nemcsak elitváltást helyez kilátásba, hanem azt a kulturális hagyatékot is el akarja söpörni, amit a '68-as generáció maga mögött hagy; minden olyan értéket fel akar emelni, meg akar őrizni, „amit a liberálisok elhanyagolnak, elfelejtenek és megvetnek". Ennek fényében talán tényleg nem túlzás azt állítani, hogy ez az elmúlt harminc év legambiciózusabb programját fogalmazta meg a pandémia előtt Orbán, mivel egy kulturális ellenforradalom kirobbantására és végigharcolására tett nemzedéki vállalást.

Cselekvéslegitimáció

A korszakolás a történettudomány egyik fontos, de ingoványos területe, mely rengeteg vitának volt a melegágya. Az, hogy egy történész (vagy egy iskola) egy civilizáció, egy rezsim, egy eseménysor vizsgálata során hova helyezi a korszakhatárokat, már önmagában sokat elárul a szemléletmódjáról. Nincs ez másként a politika tekintetében sem. A politika is korszakokban gondolkodik, bizonyos korszakokat felemel, mintaként, példaként kezel, bizonyos korszakokat pedig elvet, sőt diabolizál. Teszi ezt részint inherensen, tehát természetéből és ideológiai karakteréből fakadóan kénzenfekvő módon, részint pedig tudatosan, a haszonelvűség mentén haladva. A Fidesz esetében mindkét irány igen hangsúlyosan van jelen, viszont a korszakváltás-narratíva nemcsak eklatáns példája a második iránynak, de a Fidesz kormányzásának kauzális legitimációját is ez nyújtja. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért a korszakváltás-narratíva nem lineáris és koherens, hanem többrétegű és változó mintázatot mutató diszkurzív vonal. Lássuk, hogyan is alakult, hogyan formálódott évről évre az elmúlt 10-12 évben ez a narratíva.

A korszakváltás-narratíva 2009-ben vált először hangsúlyossá, Orbán több beszédében is új korszakot vizionál Európában, és ex cathedra kijelenti, hogy ez a korszak jobboldali lesz. Bár viszonylag kész érvkészlete van arra, hogy a baloldal miért bukik el, és mi okozza drámáját, jóval érdekesebb, hogy ez a vízió sokkal inkább az erős állam melletti hittétel: „a korszak, ami véget ért az én felfogásom

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 74

szerint egy politikai és gazdasági mitológia uralmának korszaka volt. Egy olyan korszak, amelyben mítoszok, tabuk és babonás hiedelmek kusza és nyomasztó szövevényével kellett megbirkóznunk. Ennek a mitológiának az volt a lényege, hogy létezik egy nagy csoda, van egy nagy varázslat, amely mindent megold, és ezt a nagy varázslatot piacnak nevezik" (Orbán, Tusnádfürdő, 2009); illetve leszámolás a piac mindenhatóságával: „reményeim szerint mindaz, aminek most szenvedő alanyai vagyunk, elvezet bennünket az eszét vesztett kapitalizmus korszakából a józan piacgazdaság korszakába, ahol a piacokat észszerűen szabályozni kell" (Orbán, Vigadó, 2009). Ez voltaképpen nem más, mint teoretikus előkészítése annak a kormányzati karakternek *(good government)*, amit a Fidesz végül hatalomra kerülése után megvalósított.

A választások után a fülkeforradalom volt a narratíva fókuszpontja, és annak definiálása, hogy mi az a korszak, amit lezárunk: „A helyzet úgy áll, hogy egy korszaknak véget vetettünk. Ezt a korszakot lehetett nevezni, ahogy Tőkés László mondta, posztkommunista korszaknak, lehetett értelmiségibb nyelven az átmenet korszakának nevezni. Én azonban egyetlen, ennél egyszerűbb és kicsit primitívebb mondattal írom le: ez volt az a korszak, amikor a rendes, becsületes emberek állandóan vesztesekké váltak" (Orbán, Tusnádfürdő, 2010), és mi az a korszak, amit megnyitunk. 2011-ben aztán visszakerül a narratíva fókuszpontja oda, ahol 2009-ben volt, az állam szerepére esik a hangsúly, és arra, hogy a nemzetállamok szerepe drasztikusan előtérbe kerül az egész világon. A cselekvőképesség apoteózisa megy végbe a narratíván belül, mely ezúttal is a kormányzás irányát hivatott okadatolni, és azokat az intézkedéseket igyekszik legitimálni, melyek már nemzetközi szinten is vitatottak. 2012-ben kicsit halványul a korszakváltás-narratíva, hogy aztán a következő évben újult erővel bukkanjon fel.

2013-ban teljes áttekintést kapunk a XX. század korszakváltásait illetően: „Ilyen volt az I. világháború vége 1918-ban, és ilyen volt a II. világháború vége is 1945-ben, és ilyen volt aztán 1990 is. Amikor a világ ilyen léptékben átalakul, akkor az addig fönnálló hatalmi, gazdasági és politikai viszonyok érvényüket vesztik, és egy új korszak kezdődik" (Orbán, Tusnádfürdő, 2013) – de a legfőbb tétel mégiscsak az, hogy 2008-as válság utáni átrendeződést is ezek mellé emeli, és egyúttal programszerűen felvázolja a rendszerépítés sarokpontjait. 2014-ben Tusványoson ismét elhangzik a fenti korszakváltás-áttekintés, és ismét ezek mellé került a 2008-as fordulópont. És ezúttal is elhangzik egy rendszerdefiníció, és ezúttal nagyobb port kavar, mivel itt használja először a miniszterelnök az *illiberális* jelzőt.

A következő néhány évben a korszakváltás-narratíva standby üzemmódba került, ugyanis a migrációs tematika lesöpörte, és a kormányoldal kommunikációját egydimenzióssá és jelenidejűvé tette, viszont 2018-ban újult erővel és új szintre emelkedve tér vissza, már mint korszaképítés. Abban, hogy a korszaképítés mennyiben tér el a rendszerépítéstől, a miniszterelnök a következő eligazítást adja: „…a korszak mindig több, mint a politikai rend. A korszak egy

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 75

sajátos és jellemző kulturális közeg. A korszak egy szellemi természetű rend, egyfajta közös hangulat, talán ízlésvilág is, egyfajta viselkedési mód." 2019-ben pedig implicit módon kap a korszaképítés még egy lökést, amennyiben a miniszterelnök arra tesz nemzedéki vállalást, hogy szembemegy a korszellemmel (a liberális internacionalizmussal), és megvédelmezi mindazt, amit eddig felépítettek.

Az alábbi táblázatban nyomon követhető, hogy a korszakváltás-narratíva milyen mintázata volt jelen Orbán Viktor tusnádfürdői beszédeiben.

	Id	Fókusz	Emblematikus mondatok
2009	10 év	Jobboldali korszakváltás Európában	„Erre a korszakra, amelyet most lezárunk, az volt a jellemző, hogy azt mondták, hogy a piac szent, a piac morális, és a piac önszabályzó. Aki ebben kételkedik, az pedig eretnek, maradi, konzervatív és szélsőséges. Azokat a napokat, amelyekben az életünk ma zajlik, a varázstalanítás napjainak nevezhetjük. Kiderült, hogy ez a nagy varázslat globálisan befuccsolt, a király nemcsak meztelen, hanem esztelen is."
2010	10 év	Kétharmados forradalom	„Nyilvánvaló, hogy hosszú ideig ez a rendszer már nem tartható fönn, azonban reményt ad a rendszer újragondolására az, hogy a sokk, amelyet elszenvedett a világ, az óriási erejű volt. Szívinfarktusszerű. És az ember, ha egyszer szívinfarktust kap, akkor ráérez arra, hogy át kell gondolnia az egész életét."
2011	100 év	Cselekvőképesség	„a fölfogásom szerint a most véget érő régi világ helyén épülő új világban megváltozik-e majd a nemzet szerepe, eljön-e a nemzet ideje. Most nemcsak a magyar nemzetről, hanem általában a világ nemzeteken keresztüli megértéséről, fölfogásáról és elrendezéséről beszélek."
2012	70 év	Civilizációs válság	„Európa – legalábbis ahogy én miniszterelnökként az európai vezetők közötti forgolódásaim során megtapasztaltam – valójában a mai napig a II. világháború árnyékában él. Mindentől fél – érthető módon –, amiről azt hiszi, hogy okozója volt a II. vagy akár a két világháborúnak. A legfőbb felelősnek ma a nyugati féltekén a nemzetállamok ambícióit jelölik meg."
2013	95 év	A XX. század korszakváltásai	„az emberiség XX. századi történelmének minden egyes fordulópontján az addig fönnálló hatalmi, gazdasági, katonai és politikai pozíciók megkérdőjeleződtek. A mai előadásom első állítása az az, hogy ma egy ugyanilyen súlyú, ugyanilyen radikális, negyedik nagy átrendeződés időszakát éljük"
2014	95 év	Az illiberális állam	„Sokkal inkább a 2008-ban nyilvánvalóvá vált nagy pénzügyi, világgazdasági, világkereskedelmi, világhatalmi, világkatonai erőátrendeződést tekintsük kiindulópontunknak. Ez a feladat, amit el kellene végeznünk."
2015	–	Migráció	„Magyarországhoz, láthatjuk –, hogy míg a magyar baloldal 2004-ben a külhoni magyarok ellen uszított, ma tárt karokkal ölelné keblére az illegális bevándorlókat. Ezek az emberek, ezek a politikusok egész egyszerűen nem szeretik a magyarokat, és azért nem szeretik őket, mert magyarok."
2016	–	Migráció	„Az emberek hatvan százalék feletti aránya számára teljesen evidens, hogy a terrorizmus növekedése, a bűnözés növekedése és a migráció között egyenes összefüggés van. Hasonlóképpen: a 28 tagállam polgárainak egészét tekintve az európai emberek hatvanhárom százaléka gondolja, hogy a bevándorlás megváltoztatja az ország kultúráját."

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 76

A múltértelmezés dinamikatartománya

Normál esetben a politika diszkurzív tartományában alternatív múltértelmezések versenyeznek, amelyek meggyőző erejük és emocionális hatóerejük fényében fejtik ki hatásukat a választópolgárok különböző csoportjaira és a közgondolkodásra. Ez a kompetíció a magyar közéletből hiányzik, és a felületes szemlélő számára olybá tűnhet, hogy azért, mert az ellenzéki oldalnak egész egyszerűen nincs múltszemlélete. Ha a politikai szcénát vesszük alapul, akkor ennek az állításnak bizony van igazságtartalma: az ellenzéki pártok politikája kifejezetten jelen idejű. A töredezettség és az egzisztenciális küzdelem közepette, az egymással való versengés és együttműködés vékony fonalán kötéltáncolva, kommunikációjukat felőrli a jelen. Ellenben az ellenzék szellemi hátországának igenis van történelemszemlélete, csakhogy mivel az elsődleges közvetítő közeg (a politika szféra) ezt nem közvetíti, az emberek számára ez láthatatlan. A másik probléma, hogy ez a szemlélet kevéssé versenyképes (talán a politika szféra épp ezért nem proklamálja). De attól, hogy ez a szemlélet nem explicit, még kifejti hatását, például ebből következik, hogy a jelenkor Magyarországának egyik a legjelentősebb szellemi törésvonala a „*merjünk kicsik lenni*" és a „*merjünk nagyok lenni*" paradigma között húzódik. És – többek közt – ebben mutatkozik meg a szemlélet versenyképességi hátránya, mert hát minden nép *nagy* nép akar lenni, minden nép dicső múltra vágyik, mely a nagyság felé vezető út évszázados ívét festi fel, a birodalmiság-tudat pedig talán a legerősebb kohéziós erő volt mindig is a történelem során. Viszont a balliberális oldal történelemszemlélete irtózik az idealizált toposzoktól, igazodva a német, skandináv gyakorlathoz, fontosnak tartja a múlt kevésbé dicsőséges, mi több, önvizsgálatra okot adó szeleteit is beemelni az emlékezetpolitikába, sőt, gyakran ezekre fekteti a nagyobb hangsúlyt, mondván: így tanulhatunk a történelemből, így kerülhetjük el a múlt hibáit. Ebből a szemléletmódból egyenesen következik a mérethez fűződő hideg viszonyulás, és a „merjünk kicsik lenni" szemlélet. Ez egy meglehetősen rögös út, mert ez nehezen eladható, nehezebben építhető rá identitáspolitika.

Ellenben a másik oldal sokat profitál a dicső múlt felelevenítéséből fakadó kohéziós erőből, a történelem szentimentális megközelítésével operál, nem érdekli a történeti hűség vagy a többdimenziós megközelítés. Szabadon szelektál a múlt eseményeiből, és egy olyan múlt-narratívát állít elő, amely a birodalmiság utánérzésére apellál, és ennek megfelelően úgy tekint például Trianonra vagy '45-re, mint ahol elvettek tőlünk valamit, amit viszont mi morálisan sohasem fogadunk el (még ha ebből nem is következik irredentizmus), és erre a deprivációs érzésre alapozza azt a romanticizáló politikát, mely a dicsőséges múltból mutat az ismét naggyá váló nemzet jövője felé. Ennek a narratívának az is kezére játszik, hogy amikor a fiatalok Trianonról tanulnak (ez megérne egy külön misét), illetve amikor a szüleik, nagyszüleik elbeszélései, vagy esetleg utazásaik során

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 77

szembesülnek azzal, hogy mekkorák voltunk, és mekkorák lettünk, akkor generációnként szépen újratermelődik a megfosztottság érzése, tehát száz éve minden generáció átéli (kicsiben) a trianoni krízist. Részben ezek miatt talál nyitott fülekre és nyitott szívekre a „merjünk nagyok lenni" imperatívusza. Ebből egyenesen következik, hogy a mai jobboldal sokkal nagyobb emocionális kapcsolódási felületet biztosít a szavazói számára, ami egy lojálisabb, koherensebb, elkötelezettebb választói tömböt generál.

Ez persze korántsem jelenti azt, hogy jobboldalt csupán a szavazatszerzés vágya hajtaná; valójában ez a szemlélet legbelsőbb lényegéből fakad. A másik oldal pedig feltehetően nem tud másfajta szemléletet magára erőltetni, még ha ez az út rögösebb is, mivel „kicsinek lenni" messze nem olyan vonzó állapot, és jóval nehezebb ebből a paradigmából identifikációs faktort teremteni, ugyanakkor nem lehetetlen. A kicsinységből fakadó diszkomfortérzést akkor lehet eliminálni, ha víziók szintjén sokkal pregnánsabb országstratégiával párosul. Láttunk erre jó példákat, Svájc, Hollandia, Finnország. Ilyen konzisztens országstratégia nem született, és emiatt az ellenzéki oldal a politikai küzdelem szinte összes színterén hátrányba került (nyelvpolitika, szimbolikus politika, tematizáció, identitáspolitika, mozgósítás).

A történelemszemléleti hegemónia

Az alfejezet bevezetőjében kitértünk Halbwachs és Gurvitch azon tételére, hogy egy hatalomra kerülő erő mindig igyekszik saját időfelfogását rákényszeríteni a társadalom többi szereplőjére (Leduc, 2006: 17–18). A Fidesz eminens példázatát nyújtja ennek a tételnek, mi több, rá is licitál a folyamat intenzitását és átfogóságát illetően, de az, hogy az alaptörvényben is rögzíti saját múltfelfogását, az mindenképpen szintlépésnek számít. De ez természetesen csak a jéghegy csúcsa. A következetes és tudatos interpretációs intenció mellett a kormányoldal számos intézményt hozott létre, mely saját narratíváját erősíti (VERITAS Történetkutató Intézet, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet, Terror Háza, Molnár Tamás Kutató Központ, Nemzeti Örökség Intézete, Nemzetstratégiai Kutatóintézet), és igyekezett annektálni vagy ellehetetleníteni az ellenoldal hasonló intézményeit.

Ha visszatérünk az elején felvetett ok-okozati problémára, miszerint a folyamatos múltértelmezés, múlt-újraértelmezés előfeltétele a dominánssá válásnak (és a dominancia fenntartásának), vagy a dominancia, a dominánspárti lét teremt egyfajta a történelemértelmezési vákuumot/kényszert, akkor (nem tagadva, hogy az utóbbinak is van némi szerepe) egyértelműen kijelenthetjük – és erre a nemzetközi példák is ráerősítenek –, hogy nincs domináns párt történelemszemléleti hegemónia nélkül. És ismét visszatérünk Duverger már többször hivatkozott elméletéhez, amely szerint a domináns párt ismérve, hogy befolyásolja a közéletet. Ennek a befolyásolásnak eszköze a történelem.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 78

	Svédország Szociáldemokrata Pártja	**Afrikai Nemzeti Kongresszus**	**Fidesz**
a párt identitását és történelemhez való viszonyát meghatározó vezetők a hosszú kormányzás idején	Per Albin Hansson, Tage Erlander, Olof Palme (a hosszú kormányzást megelőzően: Hjalmar Branting)	Nelson Mandela. Mandela halálát követően: Thabo Mbeki, Jacob Zuma, Matamela Cyril Ramaphosa	Orbán Viktor
ellenségkép a hatalomra kerülés pillanatában	monarchia kultúrája + kapitalizmus	apartheid + a gyarmatosítás öröksége	posztkommunista elit, 1944–1989 közötti történelem addig hivatalos emlékezete, szocializmus öröksége, „progresszív liberalizmus”, 1968 öröksége
párt viszonya a történelemhez / politikai kultúrához ellenzékben	szakítás a múlttal	szakítás a múlttal	szakítás a múlttal
párt viszonya a történelemhez / politikai kultúrához kormányon	pragmatikus módon a konfliktusok félretétele, majd lassú konfrontáció: 1950-es évektől egyház–baloldal, 1950-as évektől királykérdés formájában a kultúrharc vállalása	pragmatikus módon a konfliktusok félretétele, az 1990-es években a történelmi emlékezeti viták befagyása, a 2000-es években éles konfrontáció: az emlékezeti és földtulajdonról szóló viták kinyitása	a konfliktusok vállalása, folyamatos konfrontáció, a történelmi emlékezetről való viták kinyitása
múlttal való megbékélés szimbolikus gesztusai	1917–18: lemondás a forradalmi útról és a köztársaságról, 1932: pártprofil-váltás, 1944: marxista nyelv lecserélése	lemondás a hatalom erőszakos megragadásáról, búr politikusokról elnevezett közterületek megőrzése	nincs megbékélés a múlttal, folyamatos konfrontáció

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 79

3. Nemzetkép
(Rajnai Gergely)

Bevezetés

A múlt értelmezésének egyik központi eleme a nemzet fogalmának kijelölése. A nemzet történelmi megalapozását sokszor politikusok is megteszik, értelemszerűen előnyöket remélve ettől. A domináns pártok a múlt mellett a nemzet fogalmát is felhasználják fölényük kiépítésében, ebben a fejezetben pedig éppen erről lesz szó: a nemzetkép kialakításáról mint a dominancia fenntartásának eszközéről. Ebben a fejezetben a nemzetkép dominanciára gyakorolt hatásáról lesz szó. Először a nemzet fogalmának rendkívül rövid elméleti áttekintését nyújtjuk, majd a tajvani és skót példák bemutatásával mutatjuk be a domináns pártok nemzetképének nemzetközi jellemzőit, végül pedig a Fidesz nemzetképét, és annak dominanciában játszott szerepét elemezzük.

A nemzetet azonban már meghatároznunk sem könnyű. Erről a fogalomról könyvtárnyi irodalom elérhető, amit itt nem tudunk áttekinteni, de a legfontosabb megkülönböztetésről mindenképp szólnunk kell: ez pedig az állam- és a kultúrnacionalizmus közötti különbség. Többen a nemzetet egy adott területen élő közösségként értelmezik, amely tagjaira azonos szabályok, törvények vonatkoznak, és feltehetően néhány alapértéket mind magukénak vallanak, így tulajdonképpen egy adott államot tekinthetünk nemzetnek. Erre a típusú nemzetképre jellemzően Franciaországot szokás példaként hozni, ahol néhány alapvető polgári érték elfogadása mellett a francia állampolgárság számít a francia nemzet alapjának, függetlenül etnikumtól, vallástól stb. Ez a francia forradalom öröksége.

A nacionalizmus másik típusa egy azonos kultúrájú, nyelvű vagy etnikumú közösséget tekint nemzetnek. Így a nemzet tagjai nem feltétlenül élnek egy területen, nem feltétlenül tartoznak egy államhoz, és egy állam polgárai tartozhatnak több különböző nemzethez is. A hangsúly a közös szokásokon, származáson és egyéb kulturális jellemzőkön van (Smith, 1995: 10––12). A két megközelítés természetesen a valóságban általában átfedésben van, nincsenek tisztán egyik vagy másik kategóriába sorolható esetek, mégis érdemes megkülönböztetni az államot és a kultúrát középpontba állító definíciókat.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 80

A domináns pártok esetében gyakran kerül elő, hogy a nacionalizmus hozzájárul sikerükhöz. Dunleavy (2010: 30) kifejezetten az etnikai és nyelvi csoportokhoz kötődést jelöli meg a dominancia egyik fő okaként. Példaként az előző fejezetben elemzett Dél-Afrikát hozza elő, ahol a gyarmati időszakban jogaitól megfosztott fekete lakosságot tudta maga mellé állítani az ANC, ezzel megalapozva dominanciáját. Látható, hogy a kultúrnacionalizmus kerül ebben a meghatározásban előtérbe, de ahogy ebből a fejezetből kiderül, az államnacionalizmus is lehet a dominancia sarokköve.

Cheeseman (2016: 40) is először a dél-afrikai példát említi, majd később állítja, hogy Afrikában a nemzetfogalom hatékony használata nélkül egyetlen párt sem tudott dominánssá válni, mert ahol a nacionalizmust nem alkalmazták, ott etnikai és más konfliktusok aláásták mind a kormánypárt, mind az ország stabilitását (Cheeseman, 2016: 46). Láthattuk, hogy Mandela idején a szivárványnemzet-koncepció helyettesítette a leszűkítő jellegű fekete-afrikai, búr stb. nacionalizmusokat. A nacionalizmus ebben az értelemben egyfajta egyesítő erővel bír az adott területen, így, bár Cheeseman nem mondja ki, tulajdonképpen államnacionalizmusról van szó.

Huntington (1970) klasszikus esszéjében a domináns pártok sikerének egyik fő okaként említi a nemzetkép hatékony kialakítását. Ahhoz, hogy egy párt a választók nagy részét maga mögött tudhassa, sok különböző csoportot kell meggyőznie, és ehhez a nemzet fogalma nagyon hasznos: a nemzet egyesíti a polgárokat, és ha a párt azonosítható a nemzettel, akkor így a különböző csoportok egy nemzeti zászló alatt egyesíthetők. Történhet ez etnikailag homogén államban is, ahol a kultúrnacionalizmus koncepcióját sajátíthatja ki a domináns párt, és ezáltal egyesítheti a különböző nézetű csoportokat. De előfordulhat soknemzetiségű államokban is, ahol a kulturális különbségeken felülemelkedő, egységes, az államon alapuló nemzetképet kínáló domináns párt szerezhet voksokat az eltérő etnikumú csoportokból.

Ami az irodalomból kitűnik, hogy a nemzetképet hatékonyan használó domináns pártok rendszerint egy sajátos, kizárólag a párthoz köthető koncepciót alakítanak ki a nemzetről, és ezt tudják politikai sikerré konvertálni. Ha a választók körében népszerű az adott nemzetkép, miután az kizárólag az adott párthoz köthető, akkor ez sok szavazatot és stabil népszerűséget eredményez, ami a választási dominancia kialakításához és fenntartásához hozzá tud járulni.

A domináns pártok tehát gyakran alkalmazzák a különböző nemzetképeket fölényük kialakításának eszközeként, és amint a fejezet második feléből kiderül, a magyar eset sem kivétel ebből a szempontból. Mielőtt azonban a Fidesz nemzetképére rátérnénk, két olyan domináns pártot mutatunk be, amelynek sikerében a nemzetkép fontos szerepet játszott és játszik.

A két vizsgált eset Tajvan és Skócia. Mindkét országban a nemzeti kérdés központi politikai téma, ami meghatározza a pártversenyt, és mindkét esetben

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 81

egy-egy párt képes volt saját nemzetképével kiemelkedi a többi párt közül. A két eset bemutatja, hogy nagyon különböző körülmények között is hatékony a nacionalizmus alkalmazása domináns pártok részéről: egy ázsiai és egy európai, egy '40-es és egy 2000-es években kezdődő, egy autokratikus vagy hibrid és egy teljesen demokratikus dominancia összevetése lesz olvasható a következőkben. Emellett a két párt nagyon eltérő nemzetképek használatával érte el sikereit, így kontrasztjuk jó kiindulási alapként szolgál majd a magyar eset elemzéséhez. Két rendkívül különböző példa bemutatása után könnyebb lesz látni, hogy a Fidesz melyikükhöz áll közelebb, hol helyezhető el nemzetközi kontextusban.

A Kuomintang nemzetképe

A Kuomintang sikere és annak lehetséges magyarázatai

Tajvan példája különleges, mert a világpolitikában gyakorlatilag egyedülálló mind az ország, mind a domináns párt története, a kettő pedig jobban összefügg, mint bármely másik ország esetében; ezért sem maradhatott ki kötetünkből. A sziget korábban több birodalom része volt, így pl. tartozott kínai császárok, Portugália, majd a II. világháború előtt Japán fennhatósága alá, majd az 1940-es évek második felében vált a kínai polgárháború nacionalista táborának otthonává. A nacionalista Kuomintang a polgárháború elvesztésének eredményeképpen Csang Kaj-sek vezetésével 1949-ben vonult vissza a szigetre, amely az általuk vezetett Kínai Köztársaság utolsó maradványa lett. Bár a visszavonulást ideiglenesnek szánták, a status quo azóta sem változott, és Tajvan a nem-kommunista Kína szinonimájává vált (Cheng, 2006: 367).

Miután Tajvan polgárháborús katonai bázisként volt számontartva, statáriumot hirdetett a Kuomintang még 1947-ben, és ezt hivatalosan egészen a '80-as évek közepéig fenn is tartották. A Kuomintang dominanciája ebben az időszakban tehát megkérdőjelezhetetlen volt, bár voltak részleges választások, lényegében autoriter kormányzás zajlott egészen az 1989-es demokratizációig (Cheng, 2006: 368). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a dominancia megalapozására ne lenne érdemes felfigyelnünk, mert nemcsak a katonai erő segített abban, hogy a Kuomintang hatalmon tudjon maradni több mint ötven éven keresztül.

Lehetne magyarázni ezt azzal, hogy az ország komoly gazdasági fejlődésen ment keresztül, így a polgároknak nem állt érdekükben megbuktatni a számukra anyagi előnyöket biztosító rendszert. Ez a magyarázat önmagában azonban nem állja meg a helyét, mert a '90-es években is rendkívül jó fejlődési pályán volt a szigetország, amikor a Kuomintang népszerűsége megroppant, és egyre több ha-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 82

talmat volt kénytelen átadni az ellenzéknek, majd 2000-ben meg is bukott. Sokkal jobban magyarázza a tajvani dominanciát a Kuomintang által kialakított nemzetkép, és az erre épített identitáspolitika (Choi, 2015).

A „nagy Kína"-koncepció politikai jelentősége

Amikor a Kuomintang szembesült azzal az akkor még ideiglenesnek gondolt valósággal, hogy Tajvanon kell berendeznie az uralmát, egyáltalán nem gondolta úgy, hogy ott könnyű lenne stabilizálnia a hatalmát. Egyrészt a sziget lakóinak rendkívül vegyes identitása volt: az őslakos kisebbség a szigethez kötődött, egy másik csoport az európai fennhatóságot sírta vissza, egy harmadik a japán uralom alatt szocializálódott, végül pedig a negyedik, a frissen érkező nacionalista kínaiak csoportja egy újabb identitást hozott be a kis sziget társadalmába (Chang, 2015: 21). Ezek között a csoportok között az identitásbeli különbségek komoly konfliktusokat is okoztak. A pártvezetés éppen ezért prioritásként kezelte az oktatást, amit az általuk preferált nemzetkép kialakításának rendeltek alá. Két célt határoztak meg: a kínai nacionalizmus elterjesztését (ami a korábbi japán oktatás tartalmával szöges ellentétben volt) és az antikommunista attitűdök megerősítését (Chang, 2015: 174).

Ezek a célok jól tükröződnek a korai tajvani földrajz- és történelemkönyvek tartalmában. Ezekben a könyvekben Tajvanról szinte szó sem esik, ellenben a földrajzoktatás minden évfolyamban azzal kezdődött, hogy „a mi nemzeti területünket", azaz egész Kínát tanulmányozták a diákok, amit ráadásul „oszthatatlannak" minősített a tananyag (Chang, 2015: 183–184). Ezzel megalapozták azt a térbeli nemzettudatot, ami a tajvani polgárokat nem a szigethez, hanem ahhoz a Kínához kötötte, amely felett sose volt *de facto* fennhatósága kormányuknak.

Azért is került különösen nagy hangsúly a földrajzoktatásban Kína minden régiójának részletes ismertetésére, mert a hagyományos kínai identitás rendkívül helyhez, régióhoz kötött. A polgárháború előtt is évszázados hagyománya volt annak, hogy az ősök földjét önszántukból elhagyó, jellemzően városok, jobb megélhetést ígérő területek felé migráló kínaiak generációkon keresztül vágynak vissza „őshazájukba"; akkor is az elvándorló felmenők szülőrégióját tekintették otthonuknak, ha már sem ők, sem szüleik vagy akár nagyszüleik sem jártak ott. Erre a hagyományra erősen épített a Kuomintang: a tankönyvek hangsúlyozták, hogy „az otthon ott van, ahol apád született" (Chang, 2015: 198), és ez a tanított honvágy nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az 1940-es és az 1970-es évek között szocializálódó rétegben erős kínai tudat alakuljon ki, és ne kötődjenek kifejezetten Tajvan szigetéhez. Az identitás terjesztésének sikerét jól jelzi, hogy az 1980-as évekig a leggyakoribb tajvani nevek közé tartoztak azok, amelyek az apák vagy nagyapák szülőfalujára vagy régiójára utaltak (Chang, 2015: 27–28).

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 83

Míg a tankönyvek azt mutatták meg, hogy a fiatalok identitásának formálását hogyan célozta meg sikerrel a Kuomintang, addig a párt által kiadott évkönyvek arról adnak tanúbizonyságot, hogy milyen nemzetképet mutattak egyrészt saját választópolgáraiknak, másrészt a Kínai Népköztársaság vezetőségének és lakosságának, harmadrészt pedig a külvilágnak. Ezeket az évkönyveket 1947-től kezdve minden évben megjelentette a párt, különböző statisztikákat közölve a Kínai Köztársaságról, és szerkezetük, tartalmuk jól tükrözi a Kuomintang nemzetképét, amelyet saját dominanciájának legitimációjára használt fel (Chang, 2015: 44).

Az évkönyvek elképesztő módon alig beszéltek Tajvanról; a szigetet csupán Kína egy tartományaként kezelték a sok közül, jellemzően röviden tárgyalva a helyi fejleményeket az utolsó fejezetek egyikeként. Minden évkönyv első fejezete a Kínai Köztársaság területét tárgyalja, amelyhez nemcsak Tajvan és a Kínai Népköztársaság területét sorolták, hanem egyes mongol, orosz, indiai, tádzsik és afgán régiókat, leszögezve, hogy a Kuomintang vezeti Ázsia legnagyobb államát (Chang, 2015: 50–51). Ezzel egyértelműsítették követelésüket minden, bármilyen módon Kínához kötődő területre, és az erősen lokalitáshoz kötődő kínai nemzetképet terjesztették a választók között, egyben jelezve a külvilág felé, hogy számukra a polgárháború nem ért véget, és továbbra is illegitimnek tekintik a pekingi kommunista kormányt.

A területi követelések ideológiai alapját a kínai hagyományos kormányzás, azaz a *daotong* fogalma biztosította. Ez a szó tulajdonképpen az ortodox konfuciánus elvek politikai implementációját jelenti, és a kínai uralkodók legitimációs forrásaként szolgált évezredeken keresztül. Az olyan vezetőket, akik nem a *daotonggal* összhangban kormányoznak, legitim megbuktatni. Miután a kommunizmus nehezen egyeztethető össze a hagyományos konfucianizmussal, a Kuomintang kapva kapott az alkalmon, és évkönyveiben rendszeresen hivatkozott arra, hogy legyen bárki az ideiglenes ura egy-egy adott kínai területnek, a legitim kormány végül csakis a *daotong* örököse, azaz maga a Kuomintang lehet (Chang, 2015: 63–64).

Így a politikai irányvonalból lehet tudni, melyik az igazi Kína, és ez az elv közvetve a kínaiakra is kiterjedt: a tajvani kormány szemében az igazi kínaiak a Kuomintanghoz, azaz a *daotong* örököséhez hűségesek, tehát tulajdonképpen az igazi kínaiak a Kínai Köztársaság polgárai. Ezen logika mentén az ellenzék szavazói nem is igazi kínaiak; a kínai identitás része a politikai preferencia. A kínai hagyományokra építve ezt a gondolatmenetet sikeresen elfogadtatták a tajvani polgárok nagy részével, és így az általuk kialakított, erősen párthoz is kötődő nemzetkép hozzájárult dominanciájuk fenntartásához és legitimációjához.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 84

A Kuomintang meggyengülése

Ahogy a Kínai Népköztársaság nemzetközi pozíciója megszilárdult, a területi követelések egyre inkább tarthatatlanná váltak. 1971-ben az ENSZ Tajpej helyett Pekinget ismerte el Kína legitim kormányának, így a Kuomintang nemzetközi pária lett, a világ országainak nagy része azóta sem ismeri el a Kínai Köztársaságot teljes jogú államként, és semmiképpen sem tartja annak kormányát egész Kína vezető politikai testületének (Cheng, 2006: 368).

Mindemellett a tajvani polgárok is egyre kevésbé tudtak azonosulni a Kuomintang által kínált képpel. Egyre nagyobb arányban voltak már a polgárok között is olyanok, akik kifejezetten a szigeten születtek, és bár kínai identitással bírtak, azt szerették volna, ha a kormány nagyobb hangsúlyt helyezne Tajvanra, és valamivel kevesebbet Kína újraegyesítésére. Ez egyre jobban felerősítette az egyébként is létező konfliktust a Tajvanon és Kínában születettek között (Shen–Wu, 2008).

Ahogy arról az évkönyvek is tanúskodnak, a Kuomintang reagált ezekre a fejleményekre, és egyre nagyobb hangsúlyt szentelt ezekben Tajvan szigetének. Egyrészt előkerültek kreatívan értelmezett történelmi indoklások, hogy a sziget miért volt mindig hagyományos része Kínának, másrészt kiemelték Tajvan szerepét a kommunizmus elleni harcban, és az is szóbakerült, hogy az újraegyesítés után Tajpej társfővárosként fog működni (Chang, 2015: 57–58). A sziget az ideológiai mellett folyamatosan több gyakorlati hangsúlyt is kapott: a ’70-es évektől kezdve az évkönyvek egyik legrészletesebb részét képezte, hogy a kormány milyen konkrét lépéseket tett Tajvan fejlesztéséért, és az egyik első fejezet foglalkozott a tajvani régióval (Chang, 2015: 61–62).

A növekvő tajvani hangsúly ellenére egyre több tajvani polgár érezte úgy, hogy legalább annyira kötődik Tajvanhoz, mint Kínához, és nem fogadta el kritikátlanul azt a nemzetképet, amit a Kuomintang kínált. Visszaütött, hogy a tajvani iskolákban azt tanították, hogy „az otthon ott van, ahol apád született” (Chang, 2015: 198), mert már a tajvani lakosok nagyobb részének az apja is tajvani születésű volt.

Erre a rétegre építkezve erősödött meg a demokratikus reformokat és a helyi ügyekre nagyobb figyelmet követelő ellenzék. Az egyik legnagyobb siker a demokratizáció folyamatában az volt, amikor az Alkotmánybíróság nem volt hajlandó állást foglalni abban a kérdésben, hogy mely területek tartoznak a Kínai Köztársasághoz, így közvetve aláásva a Kuomintang legitimációját (Chang, 2015: 54).

A demokratizációt követően hihetetlenül megugrott az inkább tajvani, mintsem kínai identitással rendelkező polgárok száma (bár még mindig utóbbi csoport volt többségben), és ez, nem gazdasági vagy más jellegű problémák okozták a Kuomintang népszerűségvesztését: vegyes identitással már egyre kevésbé lehetett a *daotong*ra mint a dominancia okára hivatkozni, és egyre fenntarthatatlanabbá vált a párt és a nemzeti identitás összekapcsolása (Chang, 2015: 24). Az évkönyvek arról tanúskodnak, hogy a Kuomintang alkalmazkodott a helyzethez,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 85

a ’90-es évektől a tartalom fele szólt Tajvanról, és csak a másik fele Kína többi részéről, aztán az évkönyv címébe is bekerült a szigetország, majd 1995-től bekerült egy fejezet, ami a Kínai Köztársaság „területi fennhatóságának korlátait” részletezte, gyakorlatilag beismerve, hogy a Kuomintang Tajvan, és nem Kína egészének kormánya – de a területi követelések hivatalosan megmaradtak, és a Kínai Köztársaság térképe továbbra is minden kínai régiót tartalmazott (Chang, 2015: 75).

A kínai és tajvani identitás közötti ellentét ellenére 2000-ig alkalmazkodókészségének köszönhetően fenn tudta tartani uralmát a Kuomintang, de a korábban Kína iránt tanúsított hazafiasság a polgárok többségénél egyre inkább Tajvan felé irányult (Chang, 2015: 205). Ez az ellenzék győzelmét eredményezte, és szimbolikus, hogy 2000-től kezdve a kormány évkönyveiben már csak Tajvanról volt szó, és a Kínai Köztársaság térképe is már csak a szigetet ábrázolta (Chang, 2015: 75).

A Kuomintang tehát akkor veszítette el domináns szerepét, amikor a korábban legitimációja alapjául szolgáló nemzetképet már nem fogadta el a polgárok többsége. A párt ma már nem nevezhető dominánsnak, de továbbra is meghatározó szereplője a tajvani politikának rendkívüli rugalmasságának köszönhetően, hiszen a tajvani identitást teljesen magáévá tette (Cheng, 2006).

A politikai nemzetkép mint a dominanciát biztosítani képes tényező

A tajvani példa mutatja, hogy a nemzetkép központi kérdés lehet egy ország politikájában. A Kuomintang dominanciája tulajdonképpen teljesen az általa kialakított nemzetkép népszerűségétől függött: amíg ez népszerű volt, a párt teljesen dominálta a tajvani politikát, amikor elavulttá vált, a dominancia is meggyengült, majd végül megszűnt.

A Kuomintang nemzetképe konkrét értékrend (a *daotong)* követéséhez köti a nemzettagságot, és ezáltal közvetve azt állítja, hogy a nemzet tagjai azok, akik támogatják a domináns pártot. A párt riválisai tulajdonképpen nem tekinthetők a nemzet részének, mert nem igazodnak azokhoz az értékekhez, amelyek az embert kínaivá teszik. Nem etnikai, hanem sokkal inkább értékrendbeli és politikai kritériumok határozzák meg, hogy kik tartoznak a nemzethez.

Szintén fontos hangsúlyozni, hogy a Kuomintang Kína-képében a *de facto* határok nem játszanak szerepet, a történelmi határok jelentősége viszont hatalmas. A legitimáció fontos része a határon túli területek képviselete és az azok fölötti fennhatóság követelése. Ez tulajdonképpen az ellentéte a klasszikus államnacionalizmusnak, ami az ország határain belül lakó polgárokat tekinti a nemzet részének, mégse beszélhetünk kultúrnacionalizmusról, mert nem az etnikai-nyelvi-kulturális, hanem a politikai szempontok strukturálják. Ahogy a legtöbb esetben, a két nagy kategória egyikébe se lehet tisztán besorolni, de rendkívül hasznosnak fog bizonyulni a Fidesz nemzetképének elemzéséhez.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 86

A Skót Nemzeti Párt nemzetképe

A skót nemzeti mozgalom hirtelen sikere

Mielőtt rátérnénk a Fidesz esetére, röviden érdemes áttekintenünk Skócia példáját is a nemzetkép és a dominancia összefüggésének szempontjából. Ez az eset azért megvilágító erejű, mert egy Fidesszel nagyjából egykorú, európai domináns párt áll a középpontjában, ami sikerét egy erősen nemzetközpontú programnak köszönheti. Ez a Skót Nemzeti Párt (SNP).

Bár az SNP nagy múltra tekinthet vissza, 1920-as alapítása után a híresen kétpárti brit politikában sokáig nem tudott teret nyerni a Konzervatívok és a Munkáspárt mellett. Az 1970-es években tudott először képviselőt adni a londoni Parlamentbe, de amíg Skócia 1997-ben nem kapott autonómiát, nem számított releváns politikai szereplőnek az Egyesült Királyságban. Már az első skót választáson második helyet értek el a Munkáspárt mögött, majd, ahogy a Blair-kormány országosan elveszítette a népszerűségét, átvették a vezető pozíciót a skót politikában. 2007-ben kisebbségi kormányt tudtak alakítani, azóta pedig az összes skót választást megnyerték, ráadásul a brit parlamenti választásokon is a skóciai választókerületekbe kiosztott mandátumok többségét be tudta gyűjteni, jelenleg 59 skóciai választókerületből 48-at képvisel SNP-tag Londonban (Clarke, 2020: 396–397).

A Skót Nemzeti Párt sikere ugyan kimagasló, de bizonyos kritériumok alapján lehet vitatni, hogy domináns lenne. Egyrészt még nincs húsz-harminc éve hatalmon, így néhány dominanciakutató nem tekintené őket dominánsnak, bár tizennégy éves regnálásuk már elég hosszú, hogy megfeleljen Sartori (2016) definíciójának. Másrészt parlamenti fölénye a vegyes választási rendszer következtében nem olyan kimagasló, mint sok más domináns pártnak: hiába nyerték el 2011 óta minden választáson a szavazatok több mint 45%-át, jellemzően kisebbségi kormányt tud csak alakítani (2011 és 2016 között volt szűk többségük). Harmadrészt az sem nyilvánvaló, hogy kiemelkedő befolyással bírna a skót politikára: kisebbségi kormányként folyamatosan kompromisszumokat kell kötnie, és a központi, londoni kormány is sok esetben meg tudja kötni a kezét.

Ennek ellenére az SNP tagadhatatlan választási győzelmei választási dominanciát és stabil helyi kormányzást eredményeztek, és ezt a sikersorozatot érdemes értelmezni a dominánspárti keretrendszerben. Annál is inkább, mert az SNP minden más pártnál jobban épít a nemzetképre, elég csak arra gondolni, hogy a párt nevében ott van a *nemzet* szó – és ez a stratégia hosszú távú kormányzáshoz juttatta.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 87

Az új nemzetkép mint a siker oka

A Skót Nemzeti Párt sikere elválaszthatatlan a nemzetképtől. A párt fő célja Skócia függetlenségének kivívása, mindezt egy olyan pártrendszerben, ahol fő riválisai (a Konzervatívok, a Munkáspárt és a Liberális Demokraták) mind brit pártok, londoni központtal, és mind az Egyesült Királyság integritásában érdekeltek. Az SNP nemzeti irányultsága így kiemeli őket a skót politikai térből, ezzel pedig valós választói igényt szolgál ki. A skót választók körülbelül egyenlően oszlanak meg háromféle identitás között: harmaduk inkább britnek, mint skótnak, harmaduk inkább skótnak, mint britnek, harmaduk pedig kizárólag skótnak vallja magát (Mitchell–Bennie–Johns, 2011: 104). Ez utóbbi csoport csak olyan pártra szavaz, amely az Egyesült Királyságból való kiszakadást tűzi ki céljául, és ez Skóciában kizárólag az SNP. Ezen kívül a második szavazói csoport egy részét is maga mellé állítja a párt, míg a magukat inkább britnek vallók közül alig szerez voksokat.

Ez jól mutatja, hogy mennyire a nemzeti identitás áll a skót politika, de különösen az SNP programjának középpontjában: ez különbözteti meg a pártot ellenfeleitől, és erre a valós törésvonalra építve tud maga mellé állítani ennyi szavazót. Nem véletlen, hogy miután 2014-ben a skót függetlenség ügye népszavazáson elbukott, a párt csak vezetőt cserélt (Alex Salmond helyére érkezett Nicola Sturgeon), célt azonban nem. Sőt, a 2016-os Brexit-népszavazás után az SNP csak ráerősített a függetlenséget hangsúlyzó retorikára, hiszen Skóciában elsöprő fölénnyel a maradáspártiak voltak többen, és az ő csalódottságukat szerették volna összekapcsolni a skót függetlenség ügyével: a független Skócia visszatudna lépni az Európai Unióba (Clarke, 2020: 398).

Ezek alapján úgy tűnhet, egyszerű út vezetett a Skót Nemzeti Párt dominanciájához: csak a skót függetlenséghez kell ragaszkodni, és a népszerűség garantált. A helyzet azonban bonyolultabb: a függetlenség ügye az ezredforduló előtt nem volt igazán meghatározó Skóciában, és egy egészen új nemzetképet kellett kínálni ahhoz, hogy népszerűvé váljon. A Skócia elszakadását követelők a ’90-es évekig rendszerint a régmúltra, a skót nemzet ősi hagyományaira apelláltak, ez azonban az alapvetően baloldali irányultságú skót szavazókat nem győzte meg. Sőt, a skót történelem hőseit nem is nagyon fogadták el követendő példaként, mivel többségükről köztudott, hogy ma már meghaladott nézeteik voltak, pl. a nők helyzetével vagy a rabszolgatartással kapcsolatban. Így a büszke történelemre építő nacionalizmus Skóciában nem tudott gyökeret verni (Johns–Mitchell, 2016: 22).

Egészen másfajta nemzetképpel lehetett csak a függetlenséget győztes üggyé alakítani, az SNP pedig az ezredfordulóra képes volt előállni egy ilyen nemzetképpel. Bár egyes fontos dokumentumok, beszédek nyelvezetében még akad – általában rejtett – utalás a hagyományos skót függetlenségre és Skócia történelmére (Duclos,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 88

2016: 6), az SNP a történelem helyett politikai szempontokra helyezi a hangsúlyt a nemzetkép kialakításakor. Inkluzív fogalmat alkottak meg, amibe a bevándorlók éppúgy beleférnek, mint azok, akiknek az ükapjuk is Skóciában élte le az életét (Johns–Mitchell, 2016: 19). A párt fő ideológusa, Neil MacCormick (1999) szerint aki Skóciában született, vagy Skócia területén él, az skót. Ez egyértelműen az államnacionalizmus esete, az etnikai vagy kultúrnacionalizmus szempontjainak nincs helye ebben a nemzetképben. Nem véletlen, hogy az SNP 1999-es alkotmánytervezetében a *nemzet* szó nem is szerepel, és a skót állampolgárok meghatározásánál is rendkívül inkluzív definíciót alkalmaz a javaslat (Mitchell–Bennie–Johns, 2011: 109).

A központ ellen folytatott küzdelem hagyománya

Amellett, hogy egy befogadó és nem kirekesztő nemzetképet kínál a Skót Nemzeti Párt, fontos látni ennek a nemzetképnek az erős politikai jellegét is. A skót nemzettudatot összekapcsolták azzal, hogy az 1980-as években Margaret Thatcher kormányainak neoliberális politikája milyen károkat okozott Skóciának (az erősen iparra épülő skót gazdaságnak nagy sokkot okozott az állami szektor leépítése), és a Skócia-szerte népszerűtlen thatcherizmust és konzervativizmust London uralmához kötötték. Az SNP szerint amíg Skócia nem válik függetlenné, nem szabadulhat meg a London által diktált konzervatív gazdaságpolitikától, ezért a baloldali irányt kívánó választók a függetlenség mellett kell, hogy szavazzanak (Johns–Mitchell, 2016: 29). Így tudták kifogni a szelet más baloldali pártok, különösen a skót politikai teret az ezredforduló előtt domináló Munkáspárt vitorlájából.

Az SNP a skót nemzet történetét is kifejezetten szakpolitikai célok melletti érvként alkalmazza. A skót történelemben a középkor óta hangsúlyos volt a „közösség javának" („common weal") elősegítése, a közösségi felelősségvállalás a nehezebb sorsúak megsegítésére. A párt vezetői ugyan ritkán alkalmaznak történelmi párhuzamokat, de ha mégis, akkor baloldali gazdasági javaslataikat támasztják alá olyan középkori vagy kora újkori idézetekkel, amelyek a „skót közösség javát" propagálják, külön megemlítve, hogy ennek a célnak az elérését akkor és ma is elsősorban London gátolta meg (Duclos, 2016: 7–8).

Jól illusztrálja az SNP államnacionalista, tehát nem etnikai nemzetképét egy 2011-es felmérés, amelyet a párt tagjai között végeztek (Mitchell–Bennie–Johns, 2011: 105). A megkérdezettek túlnyomó többsége szerint skót az, aki skótnak érzi magát, magasan megelőzve a skót történelem ismeretének kritériumát, a skót intézmények tiszteletét, a vallásosságot vagy a skót származást (bár ennek némileg ellentmond, hogy a skót ősök „rövidebb utat" jelentenek a skótsághoz a párt tagjai szerint [Johns–Mitchell, 2016: 28]). Ez mutatja, hogy az inkluzív államnacionalizmust nemcsak a pártvezetés, hanem a tagság is osztja.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 89

A párttagoktól azt is megkérdezték, mit tartanak a Skóciára leselkedő legnagyobb veszélynek. Más, a nemzetet középpontba állító pártok esetében azt várnánk, hogy az olyan opciók a legnépszerűbbek, amelyek a nemzet kulturális vagy etnikai egységét fenyegetik, mint a bevándorlás vagy a globális identitás terjedése. A Skót Nemzeti Párt tagjai azonban kimagaslóan London beavatkozását emelték ki mint legfőbb veszélyt a skót nemzet szempontjából, ezt követte a thatcherizmus (amit szintén lehet Londonhoz kötni), majd az, hogy Skócia „elveszíti az önbizalmát", és nem lesz képes kivívni az önrendelkezést (Mitchell–Bennie–Johns, 2011: 106). Látható, hogy az SNP nacionalizmusának politikai tartalmával, a neoliberalizmus és a londoni befolyás elutasításával a tagok is egyetértenek.

A Skót Nemzeti Párt sikerét tehát annak köszönheti, hogy kialakított egy olyan nemzetképet, amely elfogadható volt a választók egy jelentős csoportja számára. Ezt a nemzetképet erős politikai tartalommal töltötte fel, és a skót politikai teret meghatározó kérdéssé alakította a nemzeti függetlenség ügyét. Az SNP nemzetképének leglényegesebb eleme, hogy a baloldali szakpolitikai célok, amelyeket a skót szavazók elsöprő többsége szeretne elérni, a függetlenségen keresztül érhetők el, mert a londoni kormány meg tudja gátolni a skót kormányokat azok implementációjában. A London elleni küzdelem így felülírja az egyéb politikai preferenciákat, és erős nemzetképével az SNP az egyetlen releváns függetlenségpárti párt Skóciában. Így amíg az önálló Skócia ügye a legfontosabb politikai teret strukturáló kérdés, addig a szavazók körülbelül felét mindig maga mellett tudhatja, a rivális, maradáspárti pártok pedig csak a voksok másik feléért küzdhetnek.

A függetlenségi kérdés középpontba állítása, az ezáltal okozott ellenzéki megosztottság és a függetlenségpárti szavazók hűségének garantálása a skót igényekre szabott politikai nemzetképpel eredményezi a Skót Nemzeti Párt 2007 óta megtörhetetlen uralmát, dominanciáját.

A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség nemzetképe

A nemzetfogalom korai hangsúlyai

A magyar politika fejleményeit akár felületesen követők számára is egészen nyilvánvaló, hogy a Fidesz számára kulcskérdés a nemzet ügye. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a *nemzet* szó szinte minden, a 2010 utáni kormányok által kibocsátott dokumentum címében és az általa létrehozott intézmények nevében szerepel. Például a Nemzeti Erőforrás Minisztériuma intézte az állampolgárok hétköznapjai szempontjából legfontosabb ügyeket (az oktatást, az egészség-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 90

ügyet, a munkaügyet, stb.), a 2010-es, utolsó választási Fidesz-program címe „Nemzeti ügyek politikája" volt[4], a 2010-es kormányprogramban[5] az összes szakpolitikai terület (így pl. a gazdaság, az egészségügy vagy akár a demokrácia és a jogállam kérdésköre is) „nemzeti ügyként" kerül elő, és az egész rendszer elnevezése is a *nemzet* szóval kezdődik (Nemzeti Együttműködés Rendszere). Ezek az elnevezések jelzik, hogy a kormány a politikát a nemzet fogalmán keresztül értelmezi (Palonen, 2018: 313).

A kérdés, hogy miként járul hozzá ez a nézőpont, értelmezési keret a Fidesz dominanciájához. Ehhez érdemes visszanyúlnunk a nemzetközi példákhoz. A domináns pártok, bár sok különbség volt közöttük, tulajdonképpen hasonlóan használták a nemzet kérdéskörét: a nemzethez tartozást politikai üggyé tették, és azt tekintették igazán a nemzet tagjának, aki egyetértett politikai irányukkal.

Tajvan esetében ez azt jelentette, hogy az tartozik igazán a nemzethez, akinek nem lokális, a szigethez kötődő, hanem kínai, lehetőleg Kína szárazföldi részéhez fűződő identitása van, és eközben antikommunista nézeteket is vall. Skócia esetében pedig épp ellenkezőleg: az tartozik igazán a skót nemzethez, aki a skót függetlenség ügyét támogatja, és lehetőleg társadalompolitikailag baloldali elköteleződésű. Ezeket az ügyeket és nézeteket kisajátították maguknak a domináns pártok, és amikor a választópolgárok nagy része ezzel egyetértett, akkor tudtak dominánssá válni. Ahogy Tajvan esetében láttuk, ahogy a kormánypárt álláspontja a nemzetkép kérdéskörében veszített a népszerűségéből, minden gazdasági siker ellenére a kormány megbukott; a dominancia megszűnt.

A párt és a nemzet fogalmának összekötése, amennyiben hiteles és találkozik a választók többségének ízlésével, jelentős mértékben hozzájárulhat a dominancia kialakításához és fenntartásához. A Fidesz már jóval 2010 előtt belátta, hogy a nemzet kérdésének tematizálása komoly előnyt jelenthet számára a magyar politikában. Ennek kiindulópontját a párt antikommunista, a pártállami időkkel szembenálló pozíciójában kell keresnünk (Szabó, 2007: 139). A Fidesz megalakulásától kezdve az MSZMP-vel és az általa képviselt múlttal helyezkedett szembe (erről többet olvashatnak az előző fejezetben), márpedig az MSZMP hivatalos internacionalizmusa a nemzeti kérdést tulajdonképpen tabuvá tette negyvenöt éven keresztül. A nemzettel kapcsolatos témák puszta felvetése is már az antikommunista attitűdöt jelezte. Nem véletlen, hogy 1998 és 2002 közötti kormányzása során is számos szimbolikusan nemzeti projektet hajtott végre a Fidesz: ilyen például az évezredfordulón a nemzeti hagyományokat jelképező Szent Korona Parlamentbe szállítása, vagy a szimbolikus építkezések,

[4] Fidesz–KDNP: Nemzeti Ügyek Politikája. http://www.langzsolt.hu/upl/files/nemzeti_ugyek_politikaja_8481.pdf Letöltve: 2021. 08. 02.

[5] Magyarország Kormánya: A Nemzeti Együttműködés Programja. https://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf Letöltve: 2021. 08. 02.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 91

mint az új Nemzeti Színház, a magyarok tetteit méltató kiállítással megnyíló Millenáris Park, vagy a nemzet XX. századi traumáit bemutató Terror Háza Múzeum (Szabó, 2007: 130–131).

A 2002-es fordulat

Ezek a szimbolikus intézkedések és a nemzeti tematika egyre nagyobb hangsúlyozása nem hozott sikert 2002-ben a Fidesznek, és a párt elveszítette a hatalmat. Ez alapján levonhatták volna azt a következtetést is, hogy ez az út a magyar politikában nem lehet sikeres, de ellenkező döntést hoztak: még erősebben tematizálták a nemzeti kérdéskört. Ezt jelezte, hogy a választás elvesztése után mondta Orbán Viktor egyik leghíresebb beszédét, amelyből az alábbi idézet vált a legismertebbé: „Mi, akik itt vagyunk a téren, nem leszünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzékben, mert a haza akkor is van, ha idegen befolyás alá kerül, török és tatár dúlja, vagy ha nem a miénk a kormányzás lehetősége”[6].

Ebben az elhíresült beszédben a nemzeti egység kiemelése helyett saját politikai táborát azonosította a nemzettel, éppen kormányra kerülő riválisait pedig a Magyarországot uraló külső ellenségekkel, nemzeten kívüli aktorokkal. Ez fordulópont volt a Fidesz kommunikációjában: a korábban is tematizált nemzeti kérdés még fontosabb elemmé vált a párt kommunikációjában, és az itt megfogalmazott gondolat a mai napig meghatározó része a magyar domináns párt narratívájának.

Szabó (2007: 129) szerint a Fidesz három céllal jelölt ki nemzetképet ebben az időszakban: elhatárolódni a pártállami múlttól, elhatárolódni a politikai riválisoktól és identitást adni a jobboldali politikai közösségnek. A három természetesen nem választható el egymástól. A kiindulópont a pártállami politikától való megkülönböztetés volt, de az MSZP-nek az 1990 előtti rendszerhez való kötődései miatt ez már önmagában természetes határvonalat húzott a két magyar politikai oldal között. A nemzet fogalmának politikai táborhoz kötése ezt az elhatárolódást felerősítette, és új szintre emelte. Még élesebbé vált a megkülönböztetés az 1990 előtti rendszerrel szemben, és még jobban elválasztotta egymástól a jobb- és a baloldal táborát; a kettő közötti kapcsolatot, kommunikációt és átjárást még a korábbihoz képest is visszaszorította.

Többek között ennek a kommunikációnak eredményeként a polarizáció nőtt, és az egyik törésvonal épp a nemzet kérdésköre körül alakult ki. A folyamat betetőzése volt a 2004-es népszavazás a határon túliak könnyített kettős állampolgárságáról. Itt vált egyértelművé, hogy a nemzet fogalma kapcsán a két politikai oldal markánsan eltérő nézeteket vall; ezt a konfliktust nyíltan felvállalta a másik oldal is a „nem” melletti kampányával. Világossá vált, hogy mindkét oldal a maga nemzetképét politikai identitásának meghatározó elemének tekinti; a nemzethez

[6] Index.hu: Orbán: „…ha mozdulnunk kell, együtt mozdulhassunk”. https://index.hu/belfold/var0507/ Letöltve: 2021. 08. 04.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 92

való viszony meghatározta a választópolgárok politikai hovatartozását és *vice versa*. A népszavazási kezdeményezés azonban elbukott, jelezve, hogy a Fidesz által kínált erősen politikai tartalmú nemzetkép ekkor még nem volt elég népszerű az átütő sikerhez.

A népszavazás kudarca egy fontos szempontból segítette a pártot a dominancia felé vezető úton: megerősítette a jobboldal (a „nemzeti oldal") nemzetképhez kötődő politikai identitását, erősítette a saját politikai közösségét. Ez az élmény a mai napig meghatározó a Fidesz táborában, egységesebbé tette a közösséget, és olyan tartós bizalmatlanságot eredményezett a „másik oldal" pártjaival szemben, amire napjainkban is építeni tud a párt (Pogonyi, 2015: 84).

Amellett, hogy a nemzet kérdéskörét 2002 után kulcsfontosságú politikai törésvonallá alakította a Fidesz, ebből az időszakból érdemes kiemelni, hogy a politizálás stílusa is részben ekkor változott meg a pártnál, és ez is köthető a nemzetképhez. A parlamenti politizálás jelentősége folyamatosan csökkent a párt számára, miután a képviselők úgy érezték, hogy az ottani keretek nem alkalmasak a nemzeti érdek képviseletére. A Fidesz cselekedni akart, márpedig ellenzékben ez nem egyszerű, a parlamenti vitákat pedig elégtelennek minősítette a párt, ezért elkezdte a parlamenti politizálás alternatívájaként a „nemzeti politizálást", aminek lényege a „nemzeti érdek" feltárása a polgárok véleményének megkérdezésével, valamint a „nemzeti érdek" artikulációja helyi aktivizmussal (polgári körök) és látványos tömegrendezvények segítségével (Szabó, 2007: 136–138). Nem nehéz felismernünk a 2010 utáni dominancia előzményeit a „nemzeti politizálás" eszközeiben: a nemzeti konzultációk és a békemenetek egyaránt visszavezethetők a parlamenti politizálás 2002 utáni háttérbe szorítására.

A „nemzeti politizálás" demonstrálta, hogy a Fidesz a gyakorlatban is úgy viselkedik, mint a „nemzeti érdek" megismerésére és képviseletére egyedül alkalmas politikai szereplő. Ezt jelezte, amikor Orbán Viktor kijelentette, hogy „a nemzet tehát szövetség, a szövetséget pedig úgy hívják, hogy Fidesz" (Szabó, 2007: 140), és az, hogy egyre inkább hangsúlyozta a Fidesz, hogy a pártot nem kötik ideológiai megfontolások, hiszen „nemzeti" pártként túllépett azokon, és a nemzet minden tagját képviseli, „politikán túllépő" képviseletet kínálva (Szabó, 2007: 143). Ezt a célt jól jelképezi az, hogy a 2006-os választási program címe „Nemzetegyesítő program" volt, jelezve, hogy az ideológiai megosztottságot meghaladó kérdésként tematizálta a nemzetkép ügyét a Fidesz (Szabó, 2007: 140).

A politikai nemzetfogalom használata a dominancia legitimációjaként

Fontos volt viszonylag nagy terjedelemben kitérni a 2002-t követő, de a dominanciát megelőző fejleményekre, mert a nemzetkép tekintetében a Fidesz ebben az időszakban fektette le a domináns pozíciójához vezető utat. A 2002-es választási vereség után a Fidesz ellenzékből kezdett el úgy viselkedni, mint egy

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 93

domináns párt, ezért nem kellett élesen változtatnia a kommunikációján, miután valóban kialakította a dominanciát 2010 után. Azáltal, hogy riválisait már 2002-től ideiglenesen uralkodó, a nemzethez szorosan nem tartozó aktoroknak minősítette, és a velük közösen használt politikai intézményeket (pl. parlament) is csak részben használta, valamint saját meghatározása szerint „meghaladta" az ideológiai vitákat, „felülemelkedve" a politikán, kiemelte magát a politikai szereplők köréből, és egyetlen releváns szereplőként azonosította magát – a nemzet és a „nemzeti érdek" kizárólagos letéteményeseként. Miután ehhez a magatartáshoz 2010-ben megérkezett a szükséges közjogi felhatalmazás is, a korábbi kommunikáción és politikai eszköztáron csak kicsit kellett csiszolni, és már alkalmas is volt a domináns pozíció fenntartására.

A nemzet kérdéskörének tematizálása pedig valóban kisebb módosításokkal, de a 2002-ben elindult narratívába beleilleszkedve folytatódott 2010 után. A 2010-es kormányalakítás után a kormányprogram minden szakpolitikai kérdést nemzeti köntösbe öltöztetve tárgyalt, minden a nemzeti nézőpontból volt csak értelmezhető. A kialakuló Nemzeti Együttműködés Rendszere már a nevében is azt sugallja, hogy a nemzeti tematika egyesíti politikailag a választópolgárokat, az új Alaptörvény elejére bekerülő Nemzeti Hitvallás pedig szintén nemzeti alapot adott a teljes magyar politikai rendszernek. Miután a Fidesz 2002 után megszilárdította azt az álláspontját, miszerint a nemzetet kizárólagosan képviseli a magyar politikai szereplők közül, így közvetve a magyar politikai rendszert a saját politikai táborára építette, tulajdonképpen szimbolikusan kodifikálva a párt dominanciáját.

A nemzetfogalom primátusa egyben azt is jelenti, hogy a Fidesz saját legitimitását is elsősorban a „nemzettől" szerzi, ahogy ezt már a „nemzeti politika" 2002 és 2010 közötti előtérbe helyezése (a parlamenti politikával szemben) is jelezte. A demokratikus felhatalmazás nem elhanyagolható, de csak másodlagos eleme a legitimációnak: fontos, hogy a többség a párt mögött álljon, de miután egyedül a Fidesz képes felmérni és hatékonyan képviselni a „nemzeti érdeket", akkor is legitim maradna, ha a demokratikus felhatalmazás nem állna mögötte, mint ahogy 2002 és 2010 között (Egedy, 2013: 71).

A nemzeti kérdés hangsúlyát jól mutatja, hogy az ebben a témakörben a 2000-es évek során legmegosztóbb kérdést, a határon túli magyarok ügyét olyan kiemelt ügynek tekintette a 2010-ben megalakult Orbán-kormány, hogy első intézkedéseként tette lehetővé azt, amit a sikertelen 2004-es népszavazás megakadályozott: a magyar származású külföldi polgárok könnyített magyar állampolgársághoz jutását (Pogonyi, 2015: 83).

A határon túli magyarok ügye ezután is központi kérdés maradt, már csak gyakorlati megfontolásból is: a magyarországi lakcímmel nem rendelkező magyarok szavazati joghoz jutottak az új választási rendszerben, és a 2004-es népszavazás óta ezeknél az új szavazóknál meglévő domináns pozícióját a párt fenn kívánta tartani. Ezért folyamatosan szimbolikus, gazdasági és geopolitikai intéz-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 94

kedéseket tett annak érdekében, hogy a határon túli polgárok úgy érezzék, a korábbi szocialista kormányokkal szemben a Fidesz törődik velük (Pogonyi, 2015: 84).

Az új szavazatok megszerzése és megtartása azonban csak másodlagos politikai szempont a Fidesz határon túli politikájában. A határon túli magyarok ügye a nemzeti tematika egyik leglátványosabb eleme, és a nemzetkép használatának tágabb kontextusába illeszkedik elsősorban. A határon túli magyarok segítése egyértelmű utalás egyfajta kultúrnacionalizmusra, ami a származást és a kulturális hátteret (hagyományok, nyelv stb.) tekinti a nemzet alapjául, nem az aktuális állampolgárságot, illetve az ahhoz tartozó értékeket és kötelezettségeket (pl. adófizetés), amelyeket a magyar baloldal hangsúlyozott különösen a 2004-es népszavazás idején. A határon túli magyarság anyagi és szimbolikus segítése, illetve integrációjuk a magyar politikai közösségbe egyértelmű jelzés a magyarországi választók felé arról, hogy milyen nemzetképet képvisel a Fidesz. Ezt a nemzetképet pedig arra tudja használni, hogy meghúzza és megerősítse a határt saját maga és riválisai között, legyen szó ellenzéki pártokról vagy akár külföldi aktorokról. Így a határon túli politika elsősorban belpolitikai célokat szolgál, és csak másodlagosan a határon túli polgárok megnyerését (Pogonyi, 2015).

Párhuzamok a Fidesz és a Kuomintang stratégiája között

Ezen a ponton érdemes rámutatni a hasonlóságra abban, ahogy a határon túli közösségeket belpolitikai célra használta a Kuomintang és a Fidesz. Mindkét párt rendkívül hangsúlyosan foglalkozott olyan területekkel és polgárokkal, amelyek/akik jogilag nem tartoztak ahhoz az országhoz, amelyet kormányoztak. Mindkét esetben történelmi okai voltak annak, hogy más országokban élő lakosokat sajátjainak tekintett az adott kormány, Tajvan esetében a kínai polgárháború, Magyarország esetében a trianoni békeszerződés eredményezte ezt a helyzetet. Mindkét esetben a domináns párt egyebek mellett arra alapozta a dominanciáját, hogy a határon túli polgárok képviseletére kizárólagos jogot formált, az ellenzéki szereplők pedig kizárólag a határon belüli területekkel, polgárokkal és ügyekkel foglalkoztak. Amíg a tajvani polgárok többségének kulcsfontosságú volt a kínai szárazföld ügye, addig a lokális ügyekre fókuszáló ellenzéknek nem volt esélye felvenni a versenyt a Kuomintanggal. Magyarországon ugyan nem olyan fontos a polgároknak a határon túli magyarság ügye, mint amennyire a tajvaniaknak volt Kína újraegyesítése a hidegháború folyamán, de sokaknak van kötődésük akár határon túli területekhez, emberekhez, vagy csak az őket integráló nemzetképhez, így erre az ügyre lehet építeni egy domináns párt szavazótáborának identitását, vagy legalábbis identitásának egy részét.

Szintén itt érdemes kiemelni a „szülőföld” és a nemzet fogalmának szoros összekapcsolását mind a tajvani, mind a magyar esetben. A Kuomintang az apák és nagyapák szülőfalujához, származási régiójához próbálta kötni minél erőseb-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 95

ben a polgárokat, ezáltal fenntartva a szigetország helyett a kínai szárazföldre és az ország újraegyesítésére fókuszált politikáját. A Fidesz pedig szimbolikus lépéseket[7] tett azért, hogy a magyarlakta külföldi területekre minél több magyarországi diák eljusson, és kötődjön hozzájuk később, akár azért, mert valamelyik felmenője onnan származott, akár azért, mert kapcsolatot teremtett a helyi magyarsággal, vagy mert megtetszett neki a régió kultúrája, tájai.

A Fidesz a „szülőföld" fogalmát még intenzívebben alkalmazta a kivándorló magyarok esetében. A „Gyere haza, fiatal!" program keretében komoly anyagi és kommunikációs erőforrásokat mozgattak meg annak érdekében, hogy a külföldre vándorolt magyar fiatalokat hazacsábítsák[8]. Ez a program és más törekvések a kivándorlás lassítására és visszafordítására nem bizonyultak sikeresnek[9], de hangsúlyozásuk politikai célt is szolgált: a származásra, „szülőföldre" alapuló nemzetkép erősítését és tematizálását, ami a saját tábor identitása és a riválisoktól való elhatárolódás szempontjából fontos volt. Így a Fidesz dominanciájához ezek a programok úgy is hozzájárultak, hogy a gyakorlatban kudarcot vallottak, de a politikai céljukat elérték.

Párhuzamok a Fidesz és a Skót Nemzeti Párt stratégiája között

Nemcsak a tajvani, hanem a skót példával is párhuzamot lehet vonni a Fidesz esetében. Mindenképpen kiemelendő a nemzeti történelem használata az aktuális szakpolitikai irányok indoklása esetében. Mint a magukat nemzettel azonosító pártok, a nemzeti múlt eszméinek örököseiként is tetszeleg mind a Skót Nemzeti Párt, mind a Fidesz. Skóciában a nagyobb állami szerepvállalás legitimációjára kerül elő az ősi skót alkotmányok által megalkotott fogalom, a „közösség java", amelyet az SNP szerint a baloldali társadalompolitika képes elősegíteni.

A Fidesznél is gyakori kommunikációs elem a régmúlt nemzeti eszméinek használata aktuális politikai irányok legitimálására. Például a migrációellenes álláspont esetében többször előkerül a magyar nemzet történelmi szerepe Európa és a keresztény civilizáció védelmében. A párt politikusainak nyilatkozataiban visszatérő elem, hogy a magyar kormány úgy védi a keresztény Európát a muszlim veszélytől, mint Hunyadi János és szövetségesei tették a nándorfehérvári csatában[10]. A nemzeti történelem aktuálpolitikai legitimációs felhasználása csak erősíti a dominancia legitimációját: a

[7] Eduline: Osztálykirándulások: 14 ezer diák utazhat határon túli magyarokhoz. https://eduline.hu/kozoktatas/20110824_hataron_tuli_osztalykirandulas Letöltve: 2021. 08. 14.
[8] Privátbankár.hu: Te is külföldön dolgozol? Így csábítana vissza a kormány. https://privatbankar.hu/cikkek/karrier/te-is-kulfoldon-dolgozol-igy-csabitana-vissza-a-kormany-280612.html Letöltve: 2021. 08. 14.
[9] Kovács István: A magyar kivándorlók zöme köszöni, de inkább maradna, ahol van. https://hvg.hu/gazdasag/20201023_kivandorlas_demografia_munkavallalas Letöltve: 2021. 08. 14.
[10] Németh Szilárd: A keresztény Európát most is Közép-Európának kell megvédenie. https://gondola.hu/cikkek/117030-A_kereszteny_Europat_most_is_Kozep-Europanak_kell_megvedenie.html Letöltve: 2021. 08. 14.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 96

nemzetnek vannak állandó feladatai – Skócia esetében a közösség javának szolgálata, Magyarország esetében a keresztény Európa védelme – ezeket pedig kizárólag a „nemzeti oldal" képes ellátni, így szükséges a domináns pozíció fenntartása.

A migráció ügyének kiemelt szerepe a nemzeti történelmi kontinuitáson túl is szorosan összekapcsolódik a Fidesz nemzetképével. Az a fajta kultúrnacionalizmus, amelyet a Fidesz képvisel, és amely a nemzetet annak kultúrájával, hagyományaival, nyelvével és származásával azonosítja, csak egy kulturálisan többé-kevésbé homogén lakossággal bíró országban életképes. Ezt az olyan migráció, amely eltérő kulturális hátterű polgárokat hoz be a korábban homogén nemzetállamba, fenntarthatatlanná teszi. Az sem számít, hogy a migránsok Magyarországon vagy más európai országban kívánnak-e letelepedni. A lényeg, hogy a tömeges migráció a Fidesz nemzetkoncepcióját aláássa mind Magyarországon, mind általában Európában. Miután a Fidesz politikai projektje nagyban épül arra a nemzetképre, amely identitást ad politikai táborának, és amely egyértelműen megkülönbözteti riválisaitól, ezért szimbolikusan és a gyakorlatban is kulcsfontosságú, hogy a párt kiálljon minden olyan fejlemény ellen, ami ezt a nemzetképet alááshatja. A Fidesz dominanciája a nemzetképre épül, és a migráció ezt a nemzetképet gyengítené meg – így a migráció elutasítása voltaképpen a nemzetkép fenntartása és megerősítése szempontjából fontos a pártnak (Waterbury, 2020).

A skót esettel szintén párhuzamként felhozható a nemzeti önállóság hangsúlyozása a centrummal szemben. Mindkét ország esetében komoly történelmi tradíciókra épül ez a narratíva. Mint azt Skócia esetében láttuk, a Skót Nemzeti Párt esetében a londoni központ, a brit kormányzat jelent veszélyforrást, és ennek a küzdelemnek évezredes hagyománya van. A Fidesz saját narratívája szerint ehhez hasonlóan Brüsszel, azaz az Európai Unió „központosító törekvései" ellen küzd, és ezt a narratívát a szintén évezredes magyar történelmi tapasztalatra alapozza: már Szent István korától gyakorta kellett különböző külföldi befolyások ellen megőrizni a magyar önállóságot (lásd: török, Habsburg, német, szovjet birodalmakkal szembeni küzdelem). A rendszerváltás aktusának egyik legfőbb legitimációja éppen a nemzeti autonómia visszaállítása volt, a függetlenség kivívása pedig fontos, azonnal látható eredmény, amire ideológiai kötődéstől függetlenül gyakran hivatkoztak a pártok (Palonen, 2018: 311).

Ezt, az 1990 utáni rendszer legitimitását biztosító szempontot igyekezett saját politikai oldalához kötni a Fidesz azzal, hogy az Unió és egyéb külföldi aktorok (civil szervezetek, „Soros" stb.) ellen indított szabadságharcot. Ez hasonlóan zajlott Skóciában is, ahol a Skót Nemzeti Párt az ellenzéki pártokat gyakran „London ügynökeiként" azonosítja, és a skót autonómia egyedüli letéteményeseként állítja be magát. Ennek az ad alapot, hogy a jelentősebb riválisok (a Konzervatívok, a Munkáspárt, a Liberális Demokraták) országos pártok, londoni központtal, és egész Nagy-Britanniában törekednek politikai sikerre, míg az SNP kizárólag Skóciával foglalkozik, csak itt indít jelölteket a választásokon, és az Egyesült Királyság más területeinek érdekei

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 97

másodlagosak számára – egyedüliként a releváns pártok közül. Ezzel alapozza meg azt az állítást, hogy Skócia erőforrásainak skót érdekek mentén történő felhasználását, és ezen keresztül a skót nemzet hatékony és független képviseletét egyedül az ő dominanciájuk garantálja, ez pedig hatékony stratégia egy olyan országban, ahol komoly történelmi gyökerei vannak a „központ elnyomása" elleni küzdelemnek.

A Fidesz is ugyanígy aknázza ki a történelmi tapasztalatokat, és távolodását a brüsszeli fősodortól (pl. az Európai Néppártból való távozást) politikai erőforrásként tudja mozgósítani. A független magyar nemzet hatékony képviseletére egyedül alkalmas szereplőként azonosítja magát, míg az ellenzéki pártokat a külföldi szereplők „ügynökeiként", Magyarország függőségének letéteményeseiként mutatja be a választóknak. Az, hogy az ellenzéki pártok egy-egy politikai kérdésben az Európai Unió vagy más nemzetközi szereplő álláspontja mellett foglalnak állást, illetve az, hogy vannak külföldi szövetségeseik vagy támogatóik, a Fidesz narratívájában bizonyíték arra, hogy ők készek feladni a nehezen kivívott nemzeti függetlenséget. Így a Fidesz narratívájában egyedül az ő dominanciájuk garantálhatja Magyarország nemzeti függetlenségét, a nemzet önállóságát.

Jól mutatja ezt a képet Orbán Viktor 2017-es tusnádfürdői beszéde, amelyben szembeállítja a nemzeti és a nemzetközi eliteket egymással. A beszéd során kijelentette, hogy „érzékelhetővé vált az a küzdelem, amelyet a globálisnak nevezett, nemzetek feletti elit és a hazafias, nemzeti vezetők folytatnak egymással a világpolitika terében… 2010-ben ennek a politikának, az új, hazafias nyugati politikának lettünk volna mi az előfutárai." A 2018-as választási kampányban pedig fő riválisként nem elsősorban a magyarországi pártokat, hanem saját meglátása szerint az ellenzéket támogató és irányító globális elitet jelölte meg: „a nemzeti összefogással az ellenzéki pártok nem tudnak mit kezdeni. A helyzet az, hogy az előttünk álló kampányban nekünk elsősorban a külső erőkkel szemben kell helytállnunk, Soros maffiahálózatával és a brüsszeli bürokratákkal szemben kell állnunk a sarat, meg az általuk működtetett médiával kell megküzdeni a következő kilenc hónapban."[11]

A nemzetfogalom jelentősége

A nemzetképen keresztül tehát élesen kirajzol a Fidesz egy határt maga és riválisai között, és egyedül magát ismeri el a nemzeti érdek képviselőjeként, a nemzeti függetlenség letéteményeseként. A nemzetfogalom hangsúlyozásának másik fontos funkciója a saját tábor identitásának megalapozása és erősítése (Szabó, 2007: 129). A magukat a politikai jobboldalhoz soroló választóknál ezt

[11] Orbán Viktor beszéde a XXVIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban. https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-xxviii-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/ Letöltve: 2021. 08. 21.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 98

sikeresen el is érte a Fidesz, ezt jelzi az is, hogy ma már a magyar jobboldaliak elsősorban arra érzékenyek, ha a nemzeti jelképek vagy a határon túli magyarság nem kapják meg a kellő tiszteletet, míg a magukat politikailag máshová soroló polgárok számára ezek nem okoznak komoly sértődöttséget (Szabó–Farkas, 2021: 70).

Az identitást tovább erősíti, hogy a nemzethez tartozás morális kategória is a Fidesz narratívája szerint. A nemzethez csak a „jó" polgárok tartoznak, a „rossz" polgárok nem, így aki a nemzeti oldalhoz tartozik, erkölcsi felsőbbrendűséget is érezhet a másik oldalhoz tartozókkal szemben. E szerint a kép szerint akiknek nem kulcsfontosságú kérdés a nemzetfogalom, azokról már jó eséllyel meg lehet állapítani, hogy morálisan „rosszak" (Szabó, 2007: 134–135). Ezzel tartást, pozitív érzelmi töltetet ad szavazóinak a Fideszt, és motiválja őket az együtt maradásra, így segíti elő, hogy ne apadjon a szavazótábora, és fenn tudja tartani a választási dominanciáját.

Miután a „nemzeti" és a „nemnemzeti" oldal között alapvető morális különbséget fest le a Fidesz, minden politikai témában is meg lehet különböztetni a „helyes" és a „helytelen" irányvonalat; természetesen előbbi a „nemzeti", utóbbi a „nemnemzeti" politikához köthető. Így válik több szakpolitika is a nemzetfogalomnak alárendeltté, és sokszor a gazdasági racionalitással szemben más szempontok által vezéreltté. Például a magyar kormány „pénzügyi nacionalizmust" hirdetett, aminek célja nem elsősorban valamilyen gazdasági cél elérése (arra lennének hatékonyabb eszközök), hanem „a nemzeti egység, az autonómia és az identitás" erősítése (Mérő–Piroska, 2017). Így a szakpolitikai célok is a nagypolitikai irányvonal mentén kerülnek kijelölésre, úgy, hogy beleilleszkedjenek a Fidesz nemzetre építő narratívájába, és így közvetve járuljanak hozzá a dominancia fennmaradásához.

Ezt Orbán Viktor tulajdonképpen ki is mondta a hírhedt 2014-es „illiberális beszédében" Tusnádfürdőn. A beszéd alapján a liberalizmus megtagadásának eredménye a versenyképesség, tehát minden szakpolitikát a liberalizmussal szemben kell kijelölni a sikerekhez. A liberalizmussal szemben pedig tulajdonképpen a „nemzeti" szemlélet áll: „az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam. Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság, és hozhatnék még néhányat, de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz."[12] Tehát a nemzeti hozzáállás a gazdasági és politikai siker egyetlen lehetséges útja, így minden szakpolitikát a nemzeti szempontnak kell alárendelni.

Miután a beszéd alapján a „nemzeti" ellentéte a „liberális", a Fidesz narratívájában a liberálisok egyszerre képtelenek a nemzeti érdek képviseletére és kö-

[12] A munkaalapú állam korszaka következik. https://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik Letöltve:

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 99

vetésére, valamint arra is, hogy versenyképesek legyenek a jelenlegi, illiberális nemzeti politikának kedvező világban. Így saját narratívája szerint a Fidesz az egyetlen versenyképes és nemzeti érdeket képviselő párt a magyar politikai térben, dominanciája ezért elengedhetetlen az ország sikerének érdekében.

A politikai nemzetfogalom

A Fidesz dominanciája így erősen a nemzetképhez kötődik. Ennek kulcseleme, csakúgy, mint Tajvan és Skócia esetében is, az, hogy a nemzet fogalmát saját politikai irányához kötötte a párt. A nemzeti érdekek megismerésének és érvényesítésének képességét saját narratívájában kisajátította, ellenfeleit alkalmatlannak ítélte erre. Így a párt dominanciája a narratíva szerint a nemzet fennmaradása, autonómiája és sikeressége szempontjából is szükségszerűvé vált. Ezzel, függetlenül attól, hogy milyen mértékben alkalmazott az adott párt nemzetképében kultúr- vagy államnacionalista elemeket, a domináns erő, mind Tajvanban, mind Skóciában, mind Magyarországon egyfajta politikai nacionalizmust alkalmazott dominanciájának kialakítására és fenntartására. A nemzetfogalom párthoz kötése mindhárom esetben narratív szinten feloldotta azt az ellentmondást, hogy versengő rendszerben egyetlen szereplő hosszú ideig kimagasló befolyással rendelkezett: miután csak egyetlen szereplő tudja garantálni a nemzeti érdek képviseletét, a dominancia a nemzet javának szempontjából vált szükségszerűvé, szinte logikus, hogy a „nemnemzeti" erők nem jutnak hatalomhoz, hiába rendeznek választásokat, mert aki a nemzet ügyét fontosnak gondolja, nem támogathat mást, mint a domináns kormánypártot.

Három nagyon különböző politikai rendszerről beszélünk: Tajvan a Kuomintang uralmának nagy része alatt diktatúra volt, Skócia egy nyugati liberális demokrácia, Magyarország pedig a két rendszer között helyezkedik el. A tény, hogy a politikai nemzetkép mindhárom típusú rendszerben képes legitimálni a dominanciát, azt mutatja, hogy ez egy szinte univerzálisan alkalmazható elem a domináns pártok eszköztárában; alkalmazása és sikeressége nem függ attól, hogy egy ország melyik régióban található, mennyire fejlett, vagy éppen milyen típusú rezsimben vetik be.

Természetesen az univerzális alkalmazhatóságtól függetlenül ezt a stratégiát nem könnyű sikerre vinni, vannak bizonyos feltételei a sikernek. Például a Fidesz hiába próbálkozott ezzel a fajta politikai nacionalizmussal már 2002 után, csak 2010-től aratott babérokat ez a stratégia, illetve Tajvanban is az 1980-as évektől egyre kevésbé bizonyult hatékonynak ez a narratíva, majd az ezredfordulóra tarthatatlanná vált.

Több tényező is szükségeltetik a sikerhez. Fontos, hogy egyrészt legyen történelmi alapja a nemzeti kérdés tematizálásának: Skócia és Magyarország esetében egy évezredes hagyományra tudott építeni az SNP és a Fidesz, míg Tajvan esetében a kínai polgárháború friss élménye szolgáltatott alapot a téma politikai fókuszba állítására. Másrészt ennél is fontosabb, hogy a domináns párt hitelesen

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 100

sajátítsa ki a nemzet képviseletét, mert riválisainak valamilyen okból nehéz lenne nemzeti alapon érvelni. Tajvanban a Kuomintang polgárháborús örökségénél fogva egyedül képviselhette hitelesen Kína újraegyesítésének, és így a „nagy Kínának" a programját. Skóciában az SNP minden riválisa országos, brit párt, így hitelesen kommunikálhatta azt, hogy egyedül ő szemléli a világot skót nemzeti szemüvegen keresztül. Magyarországon pedig a Fidesz számára a 2004-es népszavazás és az MSZP–SZDSZ azt követő nemzetpolitikai álláspontjai tették lehetővé azt, hogy a nemzeti szimbólumok és témák egy részét, különösen a határon túli magyarság képviseletét autentikus módon kösse magához.

Miután egy párt kialakított egyfajta politikai nacionalizmust, ami mentén a választópolgárok megfelelően nagy részét maga mellé tudja állítani, logikus részükről az, ha ezt a témát erősen hangsúlyozzák. Minél több politikai területet itat át a nemzeti kérdés, annál nagyobb esély van a dominancia kialakítására és fenntartására, hiszen ez „nyerő ügy". Az olyan ügyek kreálása és hangsúlyozása, amelyek mentén a választók többsége a domináns párt mellett van, általában is a dominancia megtartásának egyik kulcsa lehet (Boucek, 2012: 20). A nemzetkép témaköre ilyen ügy, és nem meglepő, hogy az erre építő domináns pártok minden szakpolitikai területet a politikai „nemzet" szemszögéből közelít meg. Ez vezetett tartós és nagy politikai fölényhez Tajvanban, Skóciában és Magyarországon is.

A nemzetkép és a dominancia összefüggései	Kuomintang (Tajvan)	Skót Nemzeti Párt (Skócia)	Fidesz (Magyarország)
Nemzetkép fő típusa	Etnikai nacionalizmus: a nemzethez tartozás alapja a kínai származás és kultúra	Államnacionalizmus: a nemzethez tartozás alapja az önbevallás és a skóciai lakóhely	Etnikai nacionalizmus: a nemzethez tartozás alapja a magyar nyelv és kultúra
Külső központ elleni harc	Peking, a kommunista kínai vezetés (nem hangsúlyos)	London, a brit és ezen keresztül az angol érdekeket Skóciára erőltető kormány (hangsúlyos)	Brüsszel, a nemzeti érdekekkel szemben kormányzó európai elit (hangsúlyos)
Határon túli kapcsolat	Kötődés a szülőföldhöz, a legfőbb politikai cél Kína újraegyesítése	Nincs	A szomszédos országokban lakó magyarság minél erősebb integrációja a magyarországi politikai közösségbe
Milyen típusú nemzetkép eredményezett dominanciát?	A politikai riválisokat kiszorító nemzetkép: a helyi és nem kínai identitású pártok delegitimációja	A politikai riválisokat kiszorító nemzetkép: a skót mellett brit érdekeket is képviselő pártok delegitimációja	A politikai riválisokat kiszorító nemzetkép: a nemzetet nem a politika legalapvetőbb egységeként azonosító pártok delegitimációja
A domináns párt szerint a politikai riválisok miért nem integráns részei a nemzetnek?	Csak a helyi ügyekre koncentrálnak, nem az egész kínai nemzetet tartják szem előtt	A központ érdekeit képviselik, nincsenek tekintettel a helyi nemzeti érdekekre	A központ érdekeit képviselik, és nem az egész magyar nemzetet tartják szem előtt

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 101

4. Demokráciafelfogás
(Paár Ádám – Lakatos Júlia)

Bevezetés

Elméleti bevezetőnkben már érintettük a domináns pártok demokratikussága körüli politikatudományi vitát, amelynek egyik jellemzője, hogy sokan eleve úgy definiálják a demokrácia fogalmát, hogy abba ne férhessenek bele domináns pártok (ld. Huntington, 1991). Másik fontos jellemzője, és ez napjainkban a szakmai vitákon túlmenően is éles vita tárgya, hogy a domináns pártok gyakran úgynevezett jelzős demokráciákat vezetnek be (illiberális, delegatív, exkluzív stb.), amelyek torzítják a liberális demokrácia mainstream értelmezését, ezáltal tovább erősítve a nem demokratikus értelmezésüket. Nem kell különösebb politikatudományi tájékozottság, elég csak a hírek követése ahhoz, hogy érzékeljük, napjaink demokráciavitájának ez a jelenség központi eleme. Ennek kivetülése, hogy a domináns pártokhoz gyakran társítják a populizmus jelzőjét.

Az aktuálpolitikai felhangoktól eltekintve a populizmus és a dominánspártiság szoros kapcsolatának egyik oka, hogy a domináns pártok jelentős része még jóval a „történelem vége" narratíva elterjedése előtt szerzett dominanciát, ráadásul a nyugati világon kívül. Ezek a pártok a demokratikus fejlődésnek tehát egy korábbi fázisában erősödtek meg, így a demokráciáról alkotott képük az adott korhoz és kulturális tapasztalatokhoz társul. Látni fogjuk, hogy a hagyományos populista pártok hajlamosak voltak szorosra fűzni kapcsolatukat a szavazóikkal, illetve azokkal a rétegekkel, társadalmi csoportokkal, amelyeknek képviseletét vállalták. Minél inkább fejlődő országnak tekinthető egy ország, annál inkább igaz ez az összefüggés.

Visszatérve azonban a domináns pártok demokratikussága körüli vitához, az 1. fejezetben láthattuk azt is, hogy léteznek olyan kutatók is (pl. Almond, 1960), akik úgy vélik, hogy a domináns pártok, főleg a fiatal demokráciák esetében, fontos szerepet játszanak a demokratikus elemek meghonosításában ott, ahol korábban nem léteztek. Ehhez az is hozzájárul, hogy, mint azt könyvünk elején, a Bevezetésben említettük, a domináns pártok megítélése jóval pozitívabb volt a 60-as, 70-es évek során, mint az 1989-es éveket követően, amikor „a liberális demokrácia győzelme" narratíva erősödött meg.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 102

A domináns pártokról alkotott kép sokat változott a 70-es évek óta. Az 1990-es kelet-közép-európai rendszerváltások ugyanis nem a gyarmatbirodalmakat szabadították fel, így a kutatók úgy vélték, hogy a korábbi időszakra jellemző domináns pártok egyrészt ekkor már ki sem alakulnak (hiszen a feladat nem kívánja meg egyetlen párt kiemelkedését a többi közül); másfelől később, amikor mégis létrejöttek ilyen pártok, azonnal a populizmussal hozták őket összefüggésbe. Azok az okok, amelyek elfogadhatóvá tették a korábbi domináns (és populista) pártokat, egyre kevésbé elfogadhatóak ma, hiszen ma a mainstream pártok a liberális demokrácia alapelveit követik, és erősen védik a jogállamot. A populista/domináns pártok ezen a mércén jórészt elbuknak.

Viszont a domináns pártok egy dologban követik a 60-as és 70-es évek domináns pártjait: liberalizmus és demokrácia közül egyértelműen a második elemre szavaznak, azaz: megerősödésük az utóbbi 20 évben arra utal, hogy az 1945 utáni liberális demokráciák két, természetesen összetartozónak gondolt eleme között lehet diszkrepancia. Bár az alábbi fejezetben ezt az ellentétet nem bontjuk ki részletesen, de jelezzük, hogy a témáról a korábbiakban többször írtunk (Csizmadia, 2018c; Csizmadia–Lakatos, 2019).

Összehasonlító országtanulmányainkban a Fidesz mellett két olyan domináns pártot mutatunk be, amelyek teljeskörűen lefedik a fenti szempontokat. Két fejlődő ország, Mexikó és Argentína domináns pártjának példáin keresztül mutatjuk be a demokrácia értelmezését. A Mexikói Intézményes Forradalmi Párt (*Partido Revolucionario Institucional*, PRI) és az argentin Juszticialista Párt (*Partido Justicialista*, IPA) mintegy megtestesítői a klasszikus populista tömegpártoknak. Emellett a PRI a maga 71 éves uralmával a domináns pártok doyenjének tekinthető, tehát jóval a napjainkban domináns demokráciafelfogás előtt emelkedett ki. Történelmi bemutatása során betekintést nyerhetünk abba, miképpen befolyásolták a globális történelmi változások ez idő alatt, és ez milyen módon változtatta meg a pártot. Az argentin IPA Juan Domingo Perón miatt érdekes, ugyanis ő volt az egyetlen latin-amerikai populista elnök, akinek a nevéhez önálló ideológia köthető, a juszticializmus, mi több, neve maga is irányzattá vált. Ez olyannyira fontosnak bizonyult az ország történelmében, hogy a 2000-es években a juszticializmus még mindig hívószóként tudott funkcionálni a párt kampányában, igaz, ekkor már igazodva az aktuális korszellemhez.

A két történelmi példa és a Fidesz jelenkori példájának összevetése nagyon alkalmas annak bemutatására, hogy mennyire mást jelentett a demokrácia fogalma és annak pártpolitikai felhasználása olyan pártok számára, amelyek a 20. század korai szakaszában jöttek létre, és egy olyan pártnak, amely az 1990-es kelet-közép-európai átmenet idején szerveződött meg. Könyvünknek nem tárgya, hogy a 20. század demokratizálódási hullámairól számot adjon, de annyi mégis idekívánkozik, hogy a demokratizálásnak az a hulláma, amely a Fideszt is felszínre hozza, nemcsak a két háború közötti korszaktól különbözik alapjában,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 103

de attól a hullámtól is, amely az 1970-es évek közepén a görög, a spanyol vagy a portugál demokráciát megteremtette. Így nyilván a mai korban mai (értsd: liberális demokrata) felfogást várunk el a pártoktól, mondhatni: ez közmegegyezés lehetne. Ha azonban a Fidesz demokráciaképét nézzük, talán nem túlzás azt mondani, hogy az sok tekintetben rokon a korábbi demokráciaképekkel, amelyekben szintén nem volt erős vagy meghatározó a liberális elem. Azt mondhatjuk tehát, hogy bár a mexikói és az argentin domináns párt nagyon más körülmények között jött létre, és számos alapvonásában nagyon más, mint a Fidesz, de a Fidesz őriz valamit ebből a régebbi demokráciafelfogásból, abból a korból tehát, amikor a demokráciát szinte jelző nélkül használták és a liberális elem nem volt annak meghatározó része.

Az országelemzések előtt érdemes felvázolni néhány előzetes megállapítást a mexikói, az argentin és a magyar domináns pártok demokráciaképét illetően:

1. A hagyományos, saját meghatározásuk szerint is populista domináns pártok populizmusa nem azonos a Fidesz populizmusával, amely elsősorban külső, kritikai interpretáció a párt demokráciafelfogására reflektálva. Nem a párt öndefiníciójából fakad, célja a cselekvéslegitimáció (Metz 2021: 20–41). A Fidesz számára a népre való hivatkozás és annak egyéb kivetülései (Nemzeti konzultáció, petíciók, népszavazások stb.) elsősorban politikai, azon belül is stratégiai eszközök saját demokráciaképének érvényesítésére (Weyland, 2001). Nem úgy populisták, mint az általunk bemutatott országok példái.
2. Osztjuk tehát Enyedi Zsolt véleményét, amelyet 2015-ben fogalmazott meg: a Fidesz nem hagyományos értelemben vett populista párt, mert bizonyos ügyekben erősen, néhol szélsőségesen elitista (Enyedi, 2015: 50). A fejezetben elemzett két külföldi párt esetében az elitizmus – ha egyáltalán – nemigen vagy eléggé más formákban van jelen.
3. Napjaink demokráciavitája a mainstream liberálisdemokrácia-elmélethez való eltérő viszonyulásból fakad. Ebben a vitában nemcsak domináns pártok vesznek részt, azonban mivel sok domináns párt fordul a jelzős demokráciák felé, a populizmus és az antidemokratikusság szinte szinonimájává válik a dominánspártiságnak, miközben tudjuk, hogy demokratikus keretek között is kialakulhat dominancia. Erre példa a 2. fejezetben bemutatott svéd domináns párt.

Bármennyire is közkeletű nézet, hogy a populista/domináns pártok (s mindenekelőtt a Fidesz) antidemokratikusak, a rájuk alkalmazott könnyű jelzők az elmúlt évtizedben magukat a kutatókat is kissé elkényelmesítették, és figyelmüket csak a jelenség felszínére, nem pedig a lényegére koncentrálták. A lényeg

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 104

ugyanis valahol ott van, ahol a demokrácia- és a populizmuskutatás egyik legnagyobb alakja, Margaret Canovan (1999) is keresi: a kiiktathatatlan belső ellentmondásnál. Ő a demokrácia „kétarcúságáról" beszél, azaz arról, hogy a demokrácia egyszerre pragmatikus és megváltásra törekvő rendszer. Ez a két funkció – feljebb liberalizmus és demokrácia különbségéről is beszéltünk – nem esik egybe, mondhatni: közöttük rés van. A populizmus természetes szülőhelye tehát itt van, s éppen emiatt a jelenség csak akkor lenne kiiktatható, ha liberalizmus és demokrácia (pragmatikus és megváltó funkció) eszményi módon fonódnának egymásba. Erről azonban szó nincs, különösen az utóbbi másfél évtizedben. A rés növekszik, a liberális demokrácia nem tud olyan egyértelmű eredményeket produkálni, mint amilyeneket akkor produkált, amikor 1. pragmatikusan jóléti államok voltak; 2. eszmeileg a liberális demokráciák jóságát kellett bizonyítani a szovjet típusú diktatúrával szemben. Ily módon talán nem túlzás annak kijelentése, hogy a domináns/populista pártok demokráciafelfogása az említett résre mint realitásra épül, és addig bír jelentős vonzervővel, amíg a nyugati liberális rendszerek konzisztens módon nem nyerik vissza teljesítőképességüknek a bipoláris korszakban meglévő szintjét. A Fidesz kapcsán pedig nem szabad leragadnunk annál a pontnál, hogy illiberális demokráciát hirdet; legalább ilyen fontos, hogy milyen tényezők összhatásának köszönhető, hogy ez alternatívájává válhatott a liberális demokrácia teóriájának. Az illiberalizmus kapcsán óhatatlanul szólnunk kell röviden a populizmus jelenségéről is, bár ahogy említettük többször is: könyvünk nem elsősorban a populizmus felől közelíti a domináns pártokat.

Ha a populizmust úgy fogjuk föl, mint a liberális demokrácia ellentétét, ahogyan ma a politikatudomány fősodorbeli irányzata sugallja, akkor a domináns pártokat könnyű besorolni a populizmus körébe. Annál is inkább, mert, mint korábban már említettük, a történelmi tapasztalat szerint a fejlődő országokban a domináns pártok, annak érdekében, hogy megvalósítsák a modernizációs programjaikat, hajlamosak a képviseleti demokrácia mellett a közvetlen demokrácia bizonyos eszközeinek alkalmazására is (hogy ezek mennyire formálisak vagy sem, más kérdés). Másrészt gazdaságképük erősen etatista, ezért hajlanak az államosításokra – legalább a kulcságazatokban –, kifejezetten deregulatív gazdaságpolitika jellemzi őket, és a nép érdekére, a világgazdaságon belül a perifériapozíció megszüntetésére hivatkozva legtöbb esetben primátust biztosítanak a második generációs (szociális és gazdasági) jogok számára, háttérbe szorítva a klasszikus szabadságjogokat (pl. tulajdonhoz való jog).

Ha árnyalni kívánjuk a populizmus népfölfogását, akkor érdemes egy, a témában etalonnak számító filozófushoz fordulnunk. Ernesto Laclau egyedi, mindenki mástól megkülönböztethető populizmusértelmezése ügyesen átvágja a dilemmát azzal kapcsolatban, hogyan is képviselheti a populizmus a népet egy olyan rendszerben, amelyben valójában *minden politikai erő a népet képviseli*, pontosabban *közösen* képviselik a népet. Laclau azzal érvel, hogy *ez* a nép nem *az* a

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 105

nép – az egyik tagjait csoportérdek fűzi össze, a másik népfogalom pedig a tulajdonképpeni politikai közösséget fedi. Laclau megkülönbözteti a *plebs*, azaz a köznép és a *populus*, vagyis az állampolgári közösség fogalmát. A plebs az a része a társadalomnak, amely az egyedül legitim populusnak tekinti magát (a *pars pro toto*, „a rész képviseli az egészet" elv alapján). Azonban a plebs léte is kevés a populista logikához (Laclau, 2011: 94–95). Laclau a populista logika alapjának az egyenértékűségi konstrukciót tekinti. Alapvető, hogy minden társadalom heterogén, vagyis több csoportérdekre osztható. Ám a populista logika nem ismeri el a különleges érdekeket, a különbséglogikát nem tekinti legitimnek, ehelyett a sokféle csoportérdek helyére az egyenértéket állítja. Az egyenérték alapja a társadalmi igény. Előfordul, hogy a fönnálló hatalom nem elégíti ki az adott társadalmi, foglalkozási, lakóhelyi vagy jövedelmi csoport igényét, így megtörténik a törés a hatalom és az adott csoport között (Laclau, 2011: 94–95).

A társadalmi csoportigények előbb kívánságok lesznek, amelyek, ha tartósan kielégítetlenül maradnak, követelésekké állnak össze, és a követelések egy olyan egyenértékűségi láncba rendeződnek, amelynek révén megteremtődik a diszkurzív népfogalom. Az egyenérték-logika egy totalizációs folyamat során megteremti a népet. És azt is, aki a hiány orvoslását elmulasztotta! Ez utóbbi lesz a „hatalom", amely szintén tetszés szerint értelmezhető. Fontos feltétel az is, hogy az így létrejött egyenértékűségek ne legyenek elszigeteltek a társadalom más csoportjaitól, továbbá kapcsolódjanak egy olyan közösségi identitáshoz, amely több pusztán, mint az a cél, amelyre az adott csoport politikai cselekvése közvetlenül irányul. A domináns pártok gyakran éppen annak következtében képesek évtizedeken keresztül kormányon lenni, hogy a társadalom nagyon különböző csoportjainak érdekét hangolják, fésülik össze, vagyis kialakítják az egyenértékűségi láncot, amelyet Laclau fölvázol (Laclau, 2011: 94–95). Ilyen értelemben azt is mondhatjuk, hogy az irodalomban néhányan nem ab ovo vetik el a populizmust, hanem kifejezetten hasznosnak tekintik a „jó" populizmust. David Van Reybrouck flamand politológus használta először ezt az elsőre különös szóösszetételt. Van Reybrouck szerint az, amit közkeletűen populizmusnak neveznek, válasz a belga elitek által közösen kialakított „diplomademokráciára", azaz a „diplomával rendelkező" elit uralmára (Csizmadia, 2010). Talán nem hibázunk, ha ebben a nézőpontban is előjön az, amit bevezetőnk korábbi szakaszában Margaret Canovantól idéztünk, miszerint a demokráciának két arca van (Reybroucknál elitdemokrácia és a nép demokráciája, és a kettő közötti résbe akár a „jó" populizmus is benyomulhat).

Mindenesetre fejezetünk további részében – a Fidesz demokráciafelfogása előtt – a PRI és az argentin IPA demokráciafelfogását (és annak a populizmussal való szerves kapcsolatát) vizsgáljuk meg. A két párt kiválasztását az indokolja, hogy ezt a két latin-amerikai pártot tartja a szakirodalom a térség két meghatározó domináns pártjának, amelyeknél sajátosan ötvöződik a demokrácia a popu-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 106

lizmussal. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az 1. fejezetben említett Sartori elmélete alapján a PRI-t és az IPA-t inkább hegemón pártnak nevezhetjük, mert győzelmeiket nemversengő rendszerekben érték el, igen nagy részben az intézményeknek köszönhetően. Mindkét párt elsősorban Duverger elmélete alapján nevezhető dominánsnak, mert erősen meghatározták a közéletet az adott országban. Idézhetjük Boucek elméletét is, amely szerint a domináns párt felhasználja az állami erőforrásokat társadalmi támogatottságának kiszélesítése érdekében (Boucek, 2012: 13–14). Ez tipikusan illik a két latin-amerikai pártra, de részben a Fideszre is alkalmazható. Az állami erőforrások kisajátításának ideológiai alapot, legitimációt nyújthat a populizmus, illetve a megfelelő demokráciakép kialakítása, így a demokráciafelfogás kérdése közvetlenül hozzájárulhat a demokrácia fennmaradásához. A többi szempont mellett ezért is érdemes külön fejezetet szentelnünk ennek a kérdésnek.

A PRI demokráciafelfogása

A mexikói PRI rekorder a világ pártrendszerében: ez a párt töltötte a leghosszabb időt kormányon, hiszen folyamatosan Mexikó kormánypártja volt 1929–2000 között. A 71 évig tartó folyamatos (!) kormányzás alatt a párt lerakta a modern mexikói nemzettudat alapját (így akár az előző fejezetben is tárgyalhattuk volna), és számos reformot hajtott végre a kormányzásban, a gazdaságban és a kultúrában.

A PRI nem volt homogén ezen időszak alatt: arculata többször módosult, és a párton belüli irányzatok vetélkedése meghatározta a párt és az ország történetét. A párt eredetileg ideológiai profilját tekintve kevert jellegű (a baloldali gazdasági és társadalmi elveket a nacionalizmussal és antiklerikalizmussal vegyítő), határozottan antiliberális és antikonzervatív élű, etatista gazdaságpolitikát alkalmazó politikai erőként működött, ám a társadalom és gazdaság konszolidálásával párhuzamosan mindinkább tolódott a centrum irányába, és az 1980-as években már erősen technokrata jegyeket mutató, a piaci reformok irányába nyitott, gazdaságpolitikájában neoliberális, más tekintetben mérsékelt centrista párttá vált. Az eszmeileg kevert jelleg volt az egyik gyökere annak, hogy oly sokáig egyeduralkodó maradhatott a mexikói politikai életben. A helyzetet bonyolítja, hogy a PRI tagja a Szocialista Internacionálénak, ám nem szociáldemokrata, hanem populista pártnak tartják. Ám bármelyik korszakát nézzük ebben a hosszú periódusban, egy dolog változatlan: a párt igyekezett mélyre ereszteni gyökereit a mexikói államban és a társadalom rétegeiben, és populista eszközöket alkalmazott saját pozíciójának megszilárdítására.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 107

A PRI megalakulása és arculata

A PRI gyűjtőpárt. A fogalmat Otto Kirchheimer vezette be, arra a párttípusra, amely a legtöbb szavazó elérésére törekszik. Ennek elemei: a párt ideológiai irányultságának elhalványodása, a felső szintű vezetői csoportok szerepének megerősödése, az egyes párttagok szerepének leértékelődése, a társadalmi osztály szerepének háttérbe szorulása, a párt és a különböző érdekcsoportok közötti kapcsolatok szorossá válása (Bogdanor, 2001: 207). Mindezek a jellemzők érvényesek a PRI-re is.

Az 1910-es mexikói forradalom vívmányainak védelmére alapították meg a Nemzeti Forradalmi Pártot, amelyből a PRI kinőtt. Mivel Mexikóban a politikai helyzet ingatagsága folytán a tartományi partikularizmus és a helyi „erős emberekre" támaszkodó uralmi forma, a *caudillismo* veszélyeztette a fönnálló rendet, egy olyan intézményes politikai erőre volt szükség, amely képes ellensúlyozni a bomlasztó tendenciákat. A Nemzeti Forradalmi Párt kezdettől azt a célt szolgálta, hogy átfogja a mexikói társadalom egészét, társadalmi, etnikai és regionális érdekektől függetlenül, ezzel elejét véve minden partikularista vagy szeparatista tendenciának.

Az idők során a párt teljesen összenőtt az állammal, ezért számos kutató (pl. Dag MacLeod) „állampártnak" nevezte a PRI-t. (MacLeod, 2005: 38) Mario Vargas Llosa perui író, aki magát konzervatív-liberálisnak tekinti, a PRI-t „tökéletes diktatúrának" nevezte. Álláspontja szerint „nincs más diktatórikus rezsim Latin-Amerikában", amelyik hatékonyabban állítaná szolgálatába az értelmiséget – ez még Castrónak sem sikerült Kubában (Vargas Llosa, 1990).

A PRI-t szokás tartani tipikus populista pártnak is. Latin-amerikai pártról lévén szó, azonban a populizmus európai vagy észak-amerikai értelmezési keretezése pontosításra szorul. Cristóbal Rovira Kaltwasser döntő különbséget lát az európai és a latin-amerikai populizmusok között. Az előbbieket „kizárásos" populizmusoknak nevezi, mert a nemzeti fogalmakat használják, míg a latin-amerikai populizmusok „zárvány" populizmusok, mert a népre úgy hivatkoznak, mint egy alávetett csoportra, amely jelenleg elnyomott, „zárvány" helyzetben van (Kaltwasser, 2014: 497). Kaltwasser a latin-amerikai populizmus három hullámát különböztette meg: az 1940–60-as évek, az 1980-as évek és a 2000-es évek populista hullámát. Az első hullám kapcsán nem említi a PRI-t, noha a párt éppen az 1930-as években élte populista korszakát, sőt tulajdonképpen időben megelőzte a többi latin-amerikai populista példát (Kaltwasser, 2014: 497–498). A populizmus első, klasszikus korszakában a nép mint hivatkozási alap magában foglalta a társadalom legszélesebb részét, a parasztoktól és munkásoktól a középrétegekig. A populizmus haszna ebben az időben a társadalom mobilizálásának elindítása. Mint látjuk majd, a PRI pontosan ugyanezt tette az 1930-as, '40-es években.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 108

A PRI-ben az 1940-es évektől konzervatív korszak következett. Az 1982-es gazdasági válság súlyosan érintette a társadalmat. A korrupció sokat ártott a PRI tekintélyének. Az 1980-as évek a „befagyott" mexikói pártrendszer kiengedésének évei: előbb a kormány kiterjesztette a sajtószabadságot, majd rákényszerült, hogy a romló életkörülmények miatt tárgyaljon az ellenzékkel. 1989-ben a legerősebb ellenzéki párt, a Nemzeti Akciópárt kormányzóválasztást nyert. Az 1990-es években a bérek visszaestek, az alapvető szolgáltatások finanszírozása veszélybe került. A PRI egyik csoportja, az ún. „dinoszauruszok" igyekeztek megakadályozni a reformokat, míg másik, reformpárti része követelte az erkölcsi megtisztulást. (Foster, 1999: 203) A párton belüli törésvonalak mindinkább nyílttá váltak a társadalom számára, ami nem tett jót a párt tekintélyének. A PRI-t utolérte az, ami sok domináns párt végzete: a gazdasági csőd. A párt uralmi monopóliuma csak 2000-ben szűnt meg. Ekkorra számos társadalmi válságjelenség (a korrupció, a drogkartellek megjelenése, a bűnözés növekedése, a belső migráció, a környezetszennyezés mint probléma megjelenése), erősödő etnikai konfliktus és a párton belüli belső ellentétek együttesen aláásták a PRI hitelét a társadalomban. (Foster, 1999: 208–212.)

A PRI történeti szerepe

A PRI örököse volt a latin-amerikai történelmi és politikai kulturális hagyományoknak, és azoktól nem tudott elszakadni. Olyan régióban alakult ez a párt, ahol a *caudillismo*, azaz az erőskezű vezetőre épülő egyszemélyi uralom, a *klientelizmus* (az állami erőforrások fölhasználása szavazatvásárlás céljából), a *caciquismo* (a helyi „főnökök" uralma) és a *transformismo* (kormányzóképesség érdekében az ellenzék egyes népszerű vezetőinek megnyerése) a mindennapos politikai kultúra része volt. Bár a PRI a mexikói forradalom szociális, republikánus és demokrata vívmányainak megőrzését tűzte zászlajára, a mexikói realitások miatt nehezen boldogult. Elíjas Plurarcio Calles, a Nemzeti Forradalmi Párt első vezetője korlátlan hatalommal uralta pártját és az országot. (Wittmann, 1971: 371)

Calles utóda, Lázaro Cárdenas szakított a diktatórikus módszerekkel, és ehelyett a pártot szervezte át olyan módon, hogy az Mexikóban leválthatatlan legyen. A PRI politikusainak célja hosszú távon a demokrácia volt, ám az odavezető úton erős ellenségekkel kellett megküzdeni, például a katolikus egyházzal vagy az észak-amerikai vállalatokkal, továbbá meg kellett oldani a szociális feszültségeket (földkérdés, indiánkérdés), ezért a demokrácia célja érdekében a párt szilárd egyeduralmat teremtett, hogy kellő hatalommal fogjon hozzá a társadalom átalakításához. Autoriter hatalomgyakorlással, a társadalmi folyamatok ellenőrzése mellett kívánták megvalósítani a demokráciát. A szélsőséges pluralizmust és az éles fragmentáltságot jelzi, hogy ekkoriban Mexikóban nem kevesebb, mint 8000 párt működött. (Horváth, 1993: 17) A PRI félt attól, hogy ez a

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 109

szélsőséges politikai verseny meggyöngíti a társadalmat, erősíti a szeparatista tendenciákat. Ennélfogva a párt kiterjesztette hatósugarát egész Mexikóra, párhuzamosan megnövelte az állam hatalmát és befolyását. Ahogy Greene (2009) leírja, az állami kompetenciák kiterjesztése általában kedvez a dominanciának, különösen az általa is vizsgált mexikói esetben, amikor az állami erőforrások felett szinte teljesen szabadon rendelkezett a párt.

Mexikó a PRI uralmának első évtizedeiben egy nem versengő többpártrendszer jellegét viseli. Az 1939-ben alakult konzervatív Nemzeti Akciópárt a lojális ellenzék szerepét töltötte be, és az 1980-as évekig nem zavarta a PRI hatalmát. Ahogyan azonban a PRI a hatalomban egyre inkább elbürokratizálódott, és egyre mélyebbre süllyedt a korrupcióba, valamint tehetetlennek mutatkozott a gazdasági válsággal, a növekvő bűnözéssel és a kábítószer-kereskedelemmel szemben, az Akciópárt népszerűsége növekedett, hogy egy húszéves hosszú menetelés után kiszorítsa a PRI-t a kormányzásból. Mindez mutatja, hogy a domináns pártokra két nagy veszedelem leselkedik: egyrészt a túlzott elkényelmesedés, a bürokratizálódás, másrészt a szociális válság. Ha egy domináns párt idejében az életszínvonal romlik, és a társadalom szövete sérül, azt nehéz megmagyarázni, hiszen a választók jogosan mondják, hogy erős fölhatalmazás birtokában a kormány képes lenne meghozni az életszínvonalat javító döntéseket. A mexikói példa mutatja, hogy bizonyos témák (korrupció, bűnözés) képesek változást elérni a választópolgárok hangulatában és szavazataiban.

1988-tól számítják a valódi többpártrendszer kialakulását. Korábban is voltak más pártok a rendszerben, ám esélyük sem volt győzni, és ebben nemcsak a PRI társadalmi hálózata játszott szerepet, hanem a választási törvény is, amely a PRI-nek kedvezett (például a PRI évtizedeken keresztül kapott pénzt kampányaira az államkincstártól, ami teljesen átláthatatlan volt az ellenzék számára). (Foster, 1999: 202)

A PRI viszonyát a demokráciához tehát úgy határozhatjuk meg, hogy három korszakra osztható a PRI története. Az első szakaszban a párt korlátozta a demokrácia kialakulását. Mindezt előbb a nemzetépítéssel, a szociális kohézióval, majd a gazdaságmenedzseléssel indokolta. Az 1980-as évek a demokratikus reformok időszaka, válaszul a szociális válság elmélyülésére. Az 1990-es években pedig Mexikó már valóban demokráciának tekinthető (bár a politikai rendszer ingatag). Miután az új keretben sem sikerült a kormánypártnak megoldania a válságot, a PRI lassan elveszítette hatalmi monopóliumát.

A Cárdenas-korszakban (1934–1940) alakult ki a PRI kezdeti, erőteljesen baloldali, republikánus és nacionalista arculata. Ezt a kevert jelleget nevezték populistának. Jellegzetesen agrárpopulizmus volt ez, hiszen a fő cél a szegényparasztság megnyerése volt. Cárdenas elnök stílusa a későbbi populistákét idézte: személyesen látogatta végig az ország területeit, és beszélt a munkásokkal a gyárakban, a parasztokkal a földeken. (Foster, 1999: 165). Ez a személyes kon-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 110

zultálás az, amit később populista stílusnak neveztek. Hatéves tervet adott ki (szándékosan nem ötéves terveket, mint a kommunisták), melyekben meghirdette a földosztás folytatását, a szakszervezetek támogatását, az analfabetizmus fölszámolását. (Horváth, 1994: 10)

A gazdasági populizmus legnyilvánvalóbban az olajipar területén jelent meg. Az olajkitermelés 1938-as államosítása felbőszítette az amerikai cégeket, ám Cárdenas hangsúlyozta, hogy az olaj Mexikóé, és kijelentette, hogy megvédi Mexikó szuverenitását. A későbbiekben a latin-amerikai populisták követték Cárdenas egyszerre baloldali és nacionalista receptjét. Gyakran a liberális közgazdászok és politikusok egyszerű gazdasági döntést látnak a stratégiai ágazatok nacionalizálásában, és ebből a szempontból kritizálják. De ennél többről van szó: ha a populizmus jellemzőjének az elitellenességet tekintjük, akkor a külföldi elitekkel szembeni föllépés éppen a népi támogatás biztosítását jelenti. A nacionalizálás jelentősége átérezhető a társadalom minden rétege számára. Ahogyan Lynn V. Foster fogalmazott: „Az olajipar államosítása nem kevésbé nemzeti jelkép a mexikóiak számára, mint a Guadalupei Szűz alakja" (Foster, 1999: 169). A Boucek-féle elmélet keretében értelmezhetjük a PRI államosítását úgy, mint a feltételek megteremtését az állami erőforrások allokálásához.

Külpolitikai tekintetben is beszélhetünk populizmusról. A nemzeti szuverenitás védelme az Egyesült Államokkal szemben összefonódott a mexikói nacionalizmussal. A nacionalizmus mozgósító tényezőt teremt, ezért alkalmasnak bizonyult a populista párt mögötti szövetségek megszilárdítására. (Horváth, 1993: 16)

A PRI vezetése törekedett az egyes társadalmi rétegekkel való közvetlen kapcsolatra. Négy szektort különítettek el a párton belül: a munkás, a paraszt, az ún. népi (értelmiség, köztisztviselők) és a katonai szektort. Mindegyiket egy-egy szakmai konföderációba szervezték, amely a korporatista modell alapján kizárólagosan képviselte az adott társadalmi réteg vagy foglalkozási ág érdekeit. (Horváth, 1993: 18)

A Cárdenas-korszak vége lezárta a PRI baloldali populista korszakát. Az új PRI-kormányok a társadalom átalakítása helyett a gazdaságra, különösen az iparosításra fókuszáltak. Ezeket a kormányokat szokás „konzervatív" jelzővel jelölni, ami természetesen csak a korábbi baloldali irányhoz képesti konzervativizmust jelöl. Ettől kezdve konzervatív, liberális és technokrata irányok harcoltak egymással a PRI befolyásolásáért. A populista eszközök mindinkább formálissá váltak, kiüresedtek. A paraszt- és szakszervezetek a PRI engedelmes karjai voltak, egyre kevesebb valós érdekképviselettel. A populizmus vér nélkül kifulladt.

Miben állt a populizmus jelentősége a PRI arculatában? A mexikói kormánypárt sikeresen integrálta a helyi politikai eliteket és a társadalmi szervezeteket, amelyek máskülönben a kormánypárt ellenségeivé válhattak volna. A PRI nem végzett radikális újításokat ebben a tekintetben, a mexikói és latin-amerikai po-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 111

litikai élet régebbi hagyományai (caciquizmus, klientelizmus) logikájának megfelelően cselekedett, amikor a helyi elitcsoportokat integrálta, és kiépített egy társadalmi hálózatot. A jelszó minden szinten a szuverenitás lett. A gazdaságban célul tűzték ki a világpiactól, illetve az észak-amerikai vállalatoktól való függőség megszüntetését. Az energiaárak szabályozása, valamint az importhelyettesítő iparosítás kifejezték a szuverenitásra való törekvést, megfogható nacionalizmusélményt nyújtottak az addig politikától távol élő néptömegeknek. A korábbi mexikói politikai időszakokhoz képest a PRI kormányzása mintaformáló kívánt lenni.

Az 1980-as évektől a PRI irányt vált, és a szabad kereskedelem, a neoliberális reformok híve lesz (csatlakozás a GATT-egyezményhez, privatizáció), ugyanerre a korszakra esik az ellenzék megszerveződése, átfogó rendszerszintű reformok követelésével. Adja magát a kísérteties hasonlóság a magyar kommunista párttal, az MSZMP-vel, amely szintén átment a kemény diktatúra, a puha diktatúra, a viszonylagos jólét bővítésére való törekvés és a piaci reformizmus szakaszain, amíg föl nem kellett adnia a hatalmat. A PRI esetében ez 2000-ben következett be.

A demokratizálódás folyamata

A választásokon a mexikói ellenzéknek hosszú ideig a kirakat szerepe jutott. A PRI országos szerveződése, a parasztság és munkásság szervezeteinek integrálása, a „négy szektorra" épülő pártjelleg mellett az is hozzájárult a leválthatatlansághoz, hogy a párt manipulálta a választásokat. (Almond, 2006: 630) A pártfinanszírozás és a tömegmédia teljesen a PRI-nek kedvezett, ráadásul az államilag irányított médiában cenzúrázták a híreket. Mivel idővel a korrupció egyre nagyobb lett, beindult a spirál: minél több korrupciós hír pattant ki, az állami cenzúra annál hatékonyabban működött. A párt a választási csalástól sem riadt vissza. Ráadásul az elnök titkos pénzalappal rendelkezett, amely fölött a parlamentnek sem volt felügyelete (Almond, 2006: 670).

Az intézményes, adminisztratív eszközök mellett a PRI élt azzal, hogy az emberek félelmeire játsszon. A párt azt sugallta, hogy az ország a PRI uralma nélkül káoszba és lázongásokba fullad, ha az ellenzék nyer. 1994-ben a zapatista lázadás és a PRI – egyébként népszerű – jelöltje, Donaldo Colosio meggyilkolása együttesen hozzájárult ahhoz, hogy a megrettent társadalom nagy része fölsorakozzon a PRI mögött. Igaz, a választáson a párt a legrosszabb eredményt érte el a párt történetében: a szavazatok kevesebb mint felét szerezte meg. Az 1950-es években a párt eredménye végig 80% fölött volt, és volt olyan év (1976), amikor elnyerte a voksok 91%-át (természetesen a gátlástalan manipulálások, csalások is belejátszottak a kirívóan sikeres eredménybe, de nem lehet alábecsülni a párt ekkori társadalmi támogatottságát sem, amelynek voltak reális alapjai – például, hogy a tízmilliós létszámú mexikói parasztság a pártot azonosította a földreformmal, és emellett szinte csak ezt a politikai erőt ismerte). (Almond, 2006: 630–631)

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 112

1994-ben a PRI-kormány gondoskodott a tiszta választások megtartásáról (pl. független választási bíróságok létrehozása), ami különösen elgondolkodtatóvá teszi a párt eredményét. Az 1997-es választás még súlyosabb volt a PRI-re nézve: 300 mandátumból elveszített 112-t. (Almond, 2006: 632) 2000-ben pedig bekövetkezett a meglepetés: a Nemzeti Akciópárt nyert.

Minél mélyebbre süllyedt Mexikó a válságba, a PRI annál „konzervatívabb" lett, a szónak nem eszmei, hanem kommunikációs és gazdasági értelmében. A régi populista stílus (pl. a nacionalista és antiimperialista, USA-ellenes érzelmekre rájátszás) hiteltelenné vált, különösen a párt által kezdeményezett piaci reformok fényében, meg abban a tekintetben, hogy a két ország az illegális migrációtól kezdve a környezetvédelmen keresztül a kábítószer-kereskedelem elleni küzdelemig sok mindenben egymásra volt utalva. A régi, PRI fennhatóságú társadalmi tömegszervezetek lassan kiüresedtek. A PRI mintája, a társadalom megszervezése és mobilizálása éppen a kormányellenes oldalon váltotta ki a követést: az 1970-es évek végétől a társadalom megmozdult. Több száz szervezet egyesült az ún. Civil Szövetségben, amely követelte a demokrácia kiszélesítését, a korrupció fölszámolását. (Almond, 2006: 647) Kaltwassert igazolja ez, miszerint a populizmus haszna az, hogy elősegíti a társadalomban a demokratikus attitűdök és szervezkedések terjedését. A populizmus furcsa módon, azáltal, hogy – bár irányítottan, de – tömegmozgalmat szervezett, bevonta a széles néptömegeket a politikába. Ez az erő azonban könnyen a populista pártok ellen fordulhatott. Gyakorlatilag ez történt a PRI-vel is. Ugyanakkor a Nemzeti Akciópárt szorgalmas, szívós munkával építette országos társadalmi hálózatát, vagyis pontosan ugyanúgy cselekedett, mint a PRI a fénykorában. (Almond, 2006: 678)

A PRI populizmusa jobban hatott a falusi társadalomban, mint a városokban. A falvakban még mindig a földosztás támogatójaként emlékeztek a PRI-re. A nagyarányú középosztály kialakulása azonban kedvezőtlenül hatott a kormánypárt teljesítményére. (Almond, 2006: 673) A PRI-kormányok idején indított – pl. oktatási – reformok kétségtelenül hozzájárultak a városi középosztály és az értelmiség kiszélesítéséhez. Ez a középosztály és értelmiség azonban jórészt az ellenzékre szavazott. Vagyis a populista tömegpolitika megalkotta azt a társadalmi bázist, amely elfordult tőle. A Nemzeti Akciópárt is kampányolt a populista retorikával, ám ebben az ellenség nem az elitet, hanem a PRI-t és a korrupt vezetőket jelentette.

Ahogyan látható, hét évtizedes kormányzása során a PRI egy, a forradalom vívmányainak intézményesítésére törekvő baloldali pártból fokozatosan centrista párttá vált, és a forradalom konszolidálása után a gazdaságmenedzselésre fordította erejét. A PRI által létrehozott hatalmi struktúra kétoldalú volt: miközben a pártverseny korlátozásával, az ellenzék lojális ellenzékké tételével lefojtotta a demokratikus versenyt, aközben nagymértékű stabilitást is biztosított. Világosan látni kell a PRI által kialakított hatalmi struktúra előnyét, összevetve a többi

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 113

latin-amerikai országgal: ez a rendszer nem kedvezett a katonai diktatúra kialakulásának, sem a puccsoknak, amelyek instabillá tették a latin-amerikai országok nagy részének életét. Így elmondható, hogy a dominánspárti kormányzás elejüket vette azoknak a nagyobb politikai megrázkódtatásoknak, amelyeken a többi ország keresztülment ebben az időben. (Horváth, 1993: 7) A puccsokat lehetetlenné tette az a körülmény, hogy a hadsereg maga is csak része volt a négy szektornak, amelyekre a PRI épült. Ebből a nézőpontból a populista párt játszhatja egy fejlődő országban a demokrácia úttörőjének, a demokratikus intézmények védelmezőjének a szerepét.

Az IPA demokráciafelfogása

Juan Domingo Perón neve elválaszthatatlan az argentin IPA-tól, amely négy cikluson át kormányozta a dél-amerikai országot (1946–1955, 1973–1975, 1989–1999, 2001–2015). 2019-től a párt adja az államfőt Alberto Ángel Fernández személyében. Perón történelmi hatását abban látják, hogy „ő volt a latin-amerikai populista elnökök között az egyetlen, akinek a nevéhez egy kidolgozott filozófiai ihletésű politikai ideológia, a juszticializmus (a társadalmi igazságosság elmélete) fűződik." (Horváth, 2000: 7) Mindez érdekes annak fényében, hogy manapság a populizmus jellemzőjének általában nem az eszmei megalapozottságot és következetességet tartják, hanem sokkal inkább az ideológiai rögtönzést, a napi aktualitásokra reflektálást. Perón azon kevés populista vezetők egyike volt, akiknek vezetékneve irányzattá alakult, a peronizmus formájában.

A peronizmus elhelyezése az ideológiák között

A peronizmus nem olyan koherens eszmeáramlat, mint a liberalizmus vagy a szocializmus. Szabó Miklós definícióját alkalmazva a peronizmus a programideológiák közé tartozik. Szabó megkülönböztette az ideológiák két típusát: az *állapotideológiá*kat és a *programideológiá*kat. Az állapotideológiák egy adott intézményi struktúra igazolását adják, így a fennálló hatalmi rendszert legitimálják, a programideológiák viszont kritikusak a fennálló rendszerrel szemben, annak leváltására törekednek. Az állapotideológiák a jelenre, a programideológiák a jövőre irányulnak. Természetesen mindkettő a múlt tanulságaival indokolja saját létét. (Gyurgyák, 2003: 320) A tipikus állapotideológia a liberalizmus és a konzervativizmus, míg a szocializmus, anarchizmus, fasizmus és nemzetiszocializmus programideológiák. Amennyiben elfogadjuk a populizmust önálló ideológiának, ahogyan Gyurgyák János teszi, akkor valamennyi populizmus – az észak-amerikai agrárpopulizmustól a peronizmuson át az afrikai, ázsiai agrárpopulizmusokig – programideológiának tekinthető.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 114

A peronizmus nem tekinthető egységes eszmeáramlatnak. Gyakran túlhangsúlyozzák a peronizmus olasz fasiszta gyökereit, de a fasizmus mellett egyéb eszmék is hatottak Perónra: a katolicizmus szociális tanítása, a pozitivizmus, a szocializmus egyaránt kimutathatóak Perón mozgalmában. A peronizmus legfontosabb jellemzője éppen az eklektikussága, amely egyszerre jelentett előnyt és hátrányt. Előnyt, amennyiben Perón könnyen maga mögé állíthatta a különböző társadalmi csoportokat, ám hátrányt is, mivel a hatalomra kerülést követően nem kevés problémát és konfliktust jelentett a társadalmi csoportok érdekeinek összeegyeztetése. Az érdekek összehangolását Perón magának tartotta fenn. A peronista mozgalmat azonban utolérte minden olyan mozgalom sorsa, amely arra törekszik, hogy a társadalom minél nagyobb részét vonja fennhatósága alá. A belső megosztottságok és frakcióharcok előbb-utóbb nyíltan jelentkeztek; ennek tragikomikus példája volt, amikor 1973-ban, a száműzött Perón hazatérésekor az ünneplő fiatal peronisták egy csoportja összeverekedett egy másik peronista csoporttal. Egyik csoport a „Perón, Evita, peronista haza", a másik „Perón, Evita, szocialista haza" jelszót harsogta. (Horváth, 2000: 140) Az 1970-es években már ún. „régi" peronisták álltak szemben az új nemzedékkel, jobboldali peronisták a szocialista peronistákkal.

Az IPA és vezére

Mielőtt konkrétan rátérnénk a peronizmus tartalmára, fontos tisztázni néhány alapvető kérdést. Az egyik a domináns párt szerepe Perón populizmusában. Az argentin juszticializmus és a mexikói populizmus között volt egy lényeges különbség: az előbbit Perón teremtette meg, míg a PRI lényegében a mexikói forradalomból nőtt ki. Perón hatalomra kerülése érdekében elvben választhatta volna a latin-amerikai *caudillo*k jól bevált útját: a hadsereg alkalmazását, az erőszakos hatalomátvételt. Vagy a forradalmat és a gerillaharcot. Az elsőre és a másodikra egyaránt találunk példát a latin-amerikai populisták körében. Perón egyiket sem választotta, hanem demokratikusan kívánt hatalomra kerülni. De hogyan?

1945-re Perón a Munkaügyi Hivatal elnökeként jó kapcsolatokat épített ki a szakszervezetekkel, egyebek mellett azzal, hogy a szakszervezeti vezetők egy részét egzisztenciálisan (fizetett állami állások révén) függővé tette az államtól, pontosabban saját magától. (Horváth, 2000: 33) Horváth Gyula nagy jelentőséget tulajdonít a szakszervezetek integrálásában a munkások korábbi szocializációjának. Az ipari munkásság jelentős része vidékről származott, és számukra a földbirtokos, a *patrón* szava szent volt. Sokuk hasonló patrónt látott Perónban is. (Horváth, 2000: 32) Ehhez hozzá kell tenni, hogy az ipari munkásság száma dinamikusan növekedett az 1930-as években. A frissen városba került, de a földműves világ hagyományaival rendelkező első- és másodgenerációs munkások

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 115

konzervatívabbak voltak attitűdjeikben, mint a korábban külföldről bevándorolt munkások: az egyház és a patrón jelentette számukra az eszmei iránytűt, és a kommunisták és szocialisták sem tudták ezt helyettesíteni. (Horváth, 2000: 30)

Perón számára nem volt kérdéses, hogy kampányát a munkásságra kell építenie. A Perón-párti szakszervezeti mozgalom azonban egymagában még kevés volt a hatalom megszerzésére. Itt jött be megoldásként egy politikai szervezet szükségessége. 1945. október 24-én Perón és társai megalakították a Munkáspártot, amely nevével is jelezte, kikre kíván támaszkodni. A névadás nem véletlen, hiszen a párt a szakszervezetekben gyökerezett. (Horváth, 2000: 51) Később, belső viták után, a párt nevét A Forradalom Egyetlen Pártjára változtatták. 1947-ben nyerte el új nevét: Peronista Párt, ami mutatta az immár kiteljesedő vezérkultuszt. (Horváth, 2000: 55) Perón foglalkozott azzal a problémával, amit a pártosodás mintegy melléktüneteként a társadalmi támogatottság leszűkítése jelent. Ezért mindvégig hangsúlyozta a peronizmus mozgalmi jellegét. „Ismétlem: nem vagyunk politikai párt, mozgalom vagyunk, és ezért nem képviselünk szektás vagy külön érdekeket, mi egyedül a nemzeti érdekeket képviseljük." (Horváth, 2000: 55) Később már nem csupán nemzeti, hanem kontinentális érdekek képviseletét vállalta magára, amit misszióként a Perón utáni IPA megörökölt: az 1990–2000-es években a párt folytatta a juszticializmus reklámozását, mint amely megoldás a kontinens bajaira.

A másik fontos kérdés az, hogy Perón milyen szerepet töltött be a pártjában és általában a peronizmusban, különösen összevetve napjaink populista mozgalmaival. Perón abszolút vezérként kormányozta a pártját (hivatalos nevei: *líder* és *conductor*) Rajta kívül csak egyetlen személynek lehetett (és volt is) kultusza a pártban: feleségének, az Evitának becézett Eva Duarténak, aki szegény családból származó színésznőként megtestesítette megannyi argentin munkásosztálybeli álmát. Perón és Evita biztosították a párton belüli kohéziót, a személyük kapcsolta össze és hitelesítette a peronizmus különböző, egymással könnyen ellentétbe jutható vonásait. A személyi kultusz nyilvánvaló Perón esetében. Ám érdekes módon Perón 1955-ös bukása után a peronizmus fönnmaradt politikai erőként. Perón hívei életben tartották a peronizmust Perón nélkül. Ezzel egyedülálló a peronizmus a világ populista mozgalmai közül. A peronizmus a legsikeresebb latin-amerikai mozgalom, ha a siker mércéjének azt tekintjük, hogy egy mozgalom képes létezni évtizedeken át a névadó vezér nélkül.

Mi volt a peronizmus elméleti tartalma és gyakorlata? Perón rendszerének ideológiáját gyakran leszűkítik arra, hogy elutasította mind a kapitalizmust, mind a szocializmust, és ezek helyett valamilyen harmadik utat akart megvalósítani Argentínában. Perón gyakran nevezte ideológiáját „harmadik oldalnak" vagy „harmadik pozíciónak" (olykor nagybetűvel írva). Ez azonban még nem tenné különlegesen latin-amerikaivá, csak egyike lenne a 20. századi sok harmadikutas kísérlet egyikének. Célravezetőbb a peronizmust a konkrét tér, a latin-amerikai

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 116

történelmi tapasztalat felől megközelíteni. A latin-amerikai politikai populista mozgalmak mindegyikét az a vágy hívta életre, hogy véget kell vetni a régió hármas – a világpiactól való gazdasági, Európától való kulturális és Észak-Amerikától való katonai-biztonságpolitikai – függésének.

A peronizmus lényege a szakítás volt a múlttal. A peronista filozófia kissé lapos történelemszemlélete szerint a történelem hajtóereje két nagy erő, az individualizmus és a kollektivizmus küzdelme. Mindkettő lehet spirituális vagy materiális jellegű. A középkor társadalmát a spirituális individualizmus jellemezte, de azt a modernitás fölülírta, és nem állítható helyre. A durva materializmus terjedt el a társadalmakban a francia forradalmat követően. A jó kombináció a spirituális kollektivizmus, amely meghaladja a materialista individualizmus modelljét (kapitalizmus) és a materialista kollektivizmust (szocializmus). (Horváth, 2000: 74–75)

Ebből a történelemfelfogásból következik, hogy sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem érvényesülhet, és kettejük harca helyett együttműködésük a kívánatos a társadalom számára. Mint látható, a peronizmus elveti az osztályharcot, de a kapitalizmus túlzásait is le akarja nyesni. A cél egy olyan harmonikus rendszer megteremtése, amelyben az igazságosság az állam célja és küldetése. Ez a rendszer a Perón által hirdetett juszticializmus, amely a társadalmi igazságosságot a tőke és munka közötti harmónia megteremtésével kívánja megvalósítani.

Az IPA arculatváltozásai

Az argentin juszticializmus három korszakra osztható: a tulajdonképpeni Perón-korszakra, amikor az IPA összeforrott Perón nevével; az 1990-es évekre, amikor a párt neoliberális politikát valósított meg; valamint az elmúlt két évtizedre, amely a baloldali peronizmus korszaka. A populizmus az 1990-es években egyáltalán nem jellemezte az IPA-t, mert a kormány nem mintaformáló, hanem mintakövető akart lenni, és politikájában alkalmazkodott a Nyugathoz. A 2000-es években, a baloldali fordulat idején a nyugati típusú szociális piacgazdaság kiépítése volt napirenden, amit szintén nem tekinthetünk populista programnak.

Perón elkötelezett volt az iránt, hogy fölszámolja Argentína kettős függését: egyrészt külpolitikai, külkereskedelmi, biztonságpolitikai értelemben Nyugat-Európától és Észak-Amerikától, másrészt az agrárszférát uraló nagybirtokos családok uralmától. Ebből következett, hogy Perón elutasította a *laissez faire* elvet, mert azt felelősnek tekintette Argentína függő helyzetéért és a nagybirtokos réteg, az oligarchia hatalmáért. Másik oldalról ugyancsak elvetette a korban divatos szocialista, kommunista nézeteket is. Perón tehát meghirdette mind a kapitalizmus, mind a szocializmus meghaladását.

Érdekes ellentmondás figyelhető meg a juszticializmus filozófiájában, amely elvezet bennünket a populista mozgalmak örök ellentmondásához: Perón alap-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 117

elvként fogalmazta meg, hogy minden ország fejlődése, történelme, társadalma stb. sajátos jelleggel rendelkezik, ezért minden társadalomnak magának kell megtalálnia a karakterének megfelelő fejlődési utat, ugyanakkor az 1950-es években már egész Latin-Amerika, sőt a fejlődő világ számára egyedüli globális receptként javasolta az argentin gazdasági-társadalmi modell bevezetését mindenhol.

Perón beszéde arról, hogy „a mi politikai doktrínánk nemzeti" és a „peronizmus, amely a juszticializmuson alapul, kizárólag argentin" éles ellentétben állt azzal a globális szerepvállalással, amelyet vindikált Argentína részére. (Horváth, 2000: 82) Perón egyszerre akart argentin nacionalista és internacionalista juszticialista lenni. Ez fölhívja a figyelmet arra, hogy a populizmus különböző elemei és érvei könnyen ellentétbe állíthatók egymással. Ismét szembesülhetünk tehát a populizmus sajátos, kevert természetével. Mindez a 21. század eleji latin-amerikai „vörös hullám" tekintetében is fontos, mert Hugo Chávez mellett az argentin IPA is törekedett a dél-amerikai baloldali mozgalmak vezetésére. Sokan úgy vélték, hogy az argentin juszticializmus (a brazil Lula de Silva mozgalmával karöltve) mérséklő ellensúlyt képezhet a radikálisabb Morales–Chávez–Castro tengellyel szemben.

De hogyan is gondolkozott Perón két ellenfeléről, a kapitalizmusról és a kommunizmusról, amelyekkel szemben megfogalmazta a juszticializmust? Talán a legplasztikusabban a következő ellentétpár mutatja meg, hogy miben tér el a juszticializmus két ellenfelétől – legalábbis Perón szerint:

„Kapitalizmus: Az ember ember által való kizsákmányolása
Kommunizmus: Az embernek az Állam által való kizsákmányolása
Peronizmus: Az ember kizsákmányolásának teljes és végleges megszüntetése"
(Horváth, 2000: 84)

A peronizmus nem maradt meg a szavaknál, ezért nem tekinthetjük pusztán demagógiának. A peronista kormány elindított egy nagyszabású szociálpolitikai programot és egy szintén nagyszabású importhelyettesítő iparfejlesztést. A szociális jogokat belefoglalták az 1949-es alkotmányba. (Horváth, 2000: 66–67)

A peronizmus több lett, mint pusztán egy eszmeáramlat. A legszegényebb argentinok, a *descamisadó*nak nevezett képzetlen munkások számára majdnem vallás rangjára emelkedett. Sokan hittek például Evita gyógyító képességében, párhuzamba állították Szűz Máriával, és a szentté avatását elutasító vatikáni jegyzék ellenére a Szent Evita-hit rohamosan terjedt halála után. (Horváth, 2000: 90) A peronizmusnak volt egy kitüntetett ellenségképe („az oligarchia"), amely alá be lehetett sorolni az összes többi ellenséget.

1955-ben Perón megbukott, az egyház és hadsereg által szervezett ellenállás következtében. Hosszú emigrációja után, 1973-ban hazatért. Ekkorra a peroniz-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 118

muson belül kialakult egy „új", fiatal irányzat, amely már elkötelezett volt a szocialista modell irányába. Az argentin társadalom már nem volt a régi: Perón neve nem csengett úgy a fiatalok körében, mint az öregeknek. A baloldal megerősödött, és városi gerillamozgalmak fenyegették a rendet. Perón nem tudott mit kezdeni ezekkel a változásokkal. 1974-ben az elnök meghalt. Két évig felesége, Isabel kormányzott elnökként, de képtelen volt kezelni a Peronista Párt különböző frakciói közötti hatalmi küzdelmet. A gazdasági válság és a szélsőbaloldali gerillamozgalmak által szétzilált államhatalom, a bal- és jobboldali peronisták közötti polgárháború mutatta a rendszer csődjét. Egy katonai puccs megbuktatta Isabel Perón kormányát 1976-ban, és kezdetét vette a katonai diktatúra. (Horváth, 2000: 156–157)

A peronizmus azonban túlélte a katonai diktatúra korszakát. A neoliberális gazdaságpolitikai eszközöket, fiskális fegyelmet alkalmazó katonatiszti kormányzás fényében a juszticializmus megítélése pozitívabbá vált. 1989-ben Carlos Menem vezetésével az IPA ismét kormányra került. A párt arculata változott az előző évtizedekhez képest. A hiperinfláció következtében a Menem-kormány szakított a korábbi peronista programmal, és fiskális fegyelmet vezetett be a gazdaságban, folytatta a privatizációt és a deregulációt a washingtoni konszenzusnak megfelelően. (McFadden, 2021; Kaltwasser, 2014)

2003-tól az IPA végrehajtott egy ideológiai fordulatot. A 2000-es években a párt új vezetője, Néstor Kirchner meglovagolta a 2000-es évek baloldali hullámát, amely akkor elborította Latin-Amerikát. Új eszme született *kirchnerizmus* néven, amely egyik válfaja a baloldali populizmusnak. Kirchner és hívei „juszticialistának", „radikálisnak" és „szocialistának" nevezték magukat, és meghirdették a jóléti állam kialakítását, amely mind a Menem-féle neoliberális kormányzáshoz, mind az eredeti peronizmushoz képest újat jelentett. (Blitzer, 2015)

A mexikói és argentin demokráciafelfogás összehasonlítása

Végezetül válaszolni kell három alapvető kérdésre: hogyan állt hozzá a mexikói és az argentin domináns párt a demokráciához? Mennyiben voltak populisták? Hogyan él tovább a populizmus mai arculatukban?

A két vizsgált párt egyaránt demokratikus pártnak tekintette magát, de nem a „liberális demokrácia" értelmében. A hatalmi ágak szétválasztásán alapuló liberális demokráciáról nem lehetett szó egyik országban sem, mert ezek a pártok éppen egy fejlesztő államot céloztak meg, és saját magukat azonosították a népszuverenitás képviseletével. A fejlődő országokban gyakori jelenség, hogy a gazdasági tervezést alkalmazó fejlesztő államrendszerek alakulnak ki. Ezekben az országokban gyakran nincs lehetőség a liberális piacgazdaság és a klasszikus liberális elvek megteremtésére, képviseletére. Úgy is fogalmazhatunk: hiányzik az égetően szükséges reformok intézményi és társadalmi alapja. Mivel minden

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 119

ország számára magától értetődő cél a világgazdasági versenyben való helytállás, a fejletlen országok nem engedhetik meg maguknak, hogy lemaradjanak. Ennélfogva a társadalmi és egyúttal regionális emancipáció és a gazdasági életképességet biztosító modernizáció szorosan összekapcsolódnak. (Weyland, 2001)

Az emancipatorikus társadalmi vívmányok (pl. mindenki számára hozzáférhető oktatás, kultúra és egészségügy, társadalmi mobilitás) megalapozása nélkülözhetetlenné teszi az állami beavatkozást. Mivel a társadalom „befagyott struktúráit" élvező elitcsoportok (tőkés csoportok, felső-középosztály, az értelmiség egy része) nem érdekeltek a változásban, a hatalomra került párt, amennyiben meg akarja valósítani programját, autoriter eszközökkel él, ebből pedig logikusan fakad a politikai szerkezetváltás, az alkotmány megváltoztatása, az addig élvezett előjogok csorbítása, a „befagyott struktúrák" föltörése.

A pártok politikusainak demokráciához való viszonyulása egyenesen levezethető a világképükből. Ezek a politikusok – Calles, Cárdenas, Juan Perón, Eva Perón (Evita) – úgy vélték, hogy a világ fejlett országokra, nemzetekre, azaz a világgazdaság centrumára („gazdagok", „jómódúak") és fejletlenekre, azaz perifériára („szegények", „proletárok") oszlik. Természetes, hogy saját országukat ki akarták emelni a periféria-létből. Mindeközben az egész centrum-fölfogásnak hadat üzentek, és úgy mutatták be saját társadalmi, gazdasági modelljüket, hogy az alkalmas egy egész régió, szubkontinens (Közép- és Dél-Amerika) fölemelésére. Nyilvánvaló, hogy Adam Smith és John Stuart Mill nem voltak megfelelő olvasmányok egy ilyen misszióhoz!

A liberalizmus egésze a hatalmi ágak szétválasztásának elméletével és gyakorlatával, a klasszikus egyéni jogok elsőbbségével, a civil társadalomnak az állam fölötti dominanciájával elavult, 19. századi, és így elvetendő jelenségnek hatott számukra. A PRI és az IPA politikusai soha nem vallották be, hogy lényegében az, amit építenek, funkcionálisan diktatúra. Mexikóban hiába volt több párt, hiába voltak elvben szabad választások, az egész államrendszert oly módon rendezték be, hogy a pártrendszer és a választási rendszer egyszerű kirakatelemek voltak csupán. Ugyanakkor Mexikó soha nem vált egyszemélyi diktatúrává. A PRI összetettsége, ideológiai sokszínűsége fékezte a diktatórikus elfajulási tendenciákat. Argentína esetében a diktatórikus vonások még jobban kidomborodnak, bár az argentin társadalomnak a mexikóihoz képest nagyobb politikai tudatosságát mutatja, hogy Perón politikája jóval nagyobb ellenállásba ütközött, sőt rövid idő múlva megbukott (hogy aztán később Perón kényelmesen visszatérhessen).

A populizmus és ezen pártok viszonyával kapcsolatban érdemes föltenni a kérdést, mennyire feleltek meg ezek a pártok a populizmus elméleteinek. A populizmus jellemzőjének Deiwiks elmélete a népcentrikusságot, a karizmatikus vezetőt és az ellenségkép konstruálását nevezi meg. (Deiwiks, 2009) A népcentrikusság tekintetében a két párt egyaránt azonosította magát a nép érdekének képviseletével. A nép fogalmát azonban leszűkítően értelmezték: a „nép" a tár-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 120

sadalom szegényebb, és így a párt mögött fölsorakoztatható részét, valamint a középosztályt jelentette. Az addig uralmon lévő elitcsoportok tagjai feltételesen (lojalitásuk biztosítása, megvallása után, illetve annak árán) kerülhettek a nép fogalmába. Másik oldalon is zárt a rendszer: a két párttól balra álló pártok, mozgalmak veszélyt jelentettek a népképviselet monopóliumára, ezért korlátozták a baloldali politikai erők lehetőségeit.

A karizmatikus vezető kapcsán nem ilyen egységes a kép. Perón valóban megfeleltethető a klasszikus Max Weber-i „karizmatikus vezető" karakterének. A PRI azonban jól tudott működni története során karizmatikus vezető hiányában is. Az ellenségképzésről már fent írtunk. A két párt egyaránt pragmatikus és ideológiai ellenfelének tekintette a régi elitcsoportokat, amelyekben a modernizációs program gátját látták, valamint a baloldalt.

Végül érdemes kitekinteni a pártok időfelfogására. Richard Hofstadter történész szerint a „populisták utópiája a múlt, nem pedig a jövő". (D'Eramo, 2017: 18) Vajon igaz ez az állítás a PRI és az IPA fényében? A gyakorlatban azt találjuk, hogy ezek a pártok nagyon is képesek pragmatikusan viszonyulni a megoldandó feladatokhoz. A PRI és a juszticialista számára a jelenbeli feladatok megoldása (modernizáció, szociális jogok biztosítása, kasztosodott társadalom struktúráinak föltörése) és a jövő építése bírt prioritással. Ahogyan egyre több időt töltöttek hatalomban, az időképük persze eltolódott a múlt felé. Hiszen a domináns párt által épített társadalom vált a referenciává. A nosztalgikus „aranykor" és a történelem „robbanó ideje" közötti feszültség különösen az IPA esetében szembetűnő. Perón visszatérésekor a feszültség kiütközött az elnök régi hívei és az új peronizmus támogatói között. Az újak, a fiatalok már „szocialista hazát" követeltek, vagyis balra akarták tolni a peronizmust, ami viszont nem állt Perón érdekében. Az 1990-es években a juszticialista Menem-kormány követte az akkor divatos neoliberális gazdaságpolitikát. Ez számos fájó intézkedéssel járt (piaci árak fölszabadítása, a peso árfolyamának rögzítése, széles körű dereguláció és privatizáció), amelyekkel szemben a régi peronizmus tűnt föl „aranykornak". A 2000-es években az IPA élesen balra fordult társadalom- és gazdaságpolitikájában. Összességében azt mondhatjuk, hogy a PRI és az IPA megfeleltek annak a követelménynek, hogy megoldási eszközöket, alternatívákat keressenek a jelen és a jövő feladataira. Ugyanakkor Argentínában ma is van egyfajta „aranykor"-nosztalgia Perón, és különösen Evita személye miatt az 1950-es évek peronista kormányzása iránt (Marshall, 2014).

Nemcsak az idő, hanem a tér is megosztó a politikában. Napjainkban egy egyedi populizmus-fölfogás jelent meg. David Goodhart újságíró az *Akárhol* (somewhere) és *Valahol* (anywhere) világnézet közötti különbséget tekinti az egyik fő konfliktusforrásnak, és úgy véli, hogy a populizmus a „Valahol"-ok – a jellemzően idősebb, rosszabb jövedelmű, de konkrét földrajzi és társadalmi helyhez kötött emberek – lázadása a fölgyorsult globalizáció fellegváraival, és a fiatal,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 121

diplomás, felső-középosztálybeli elitek uralmával szemben. A „Valahol"-ok szorosan kötődnek a lokalitáshoz, ennélfogva nem támogatják a határok megszüntetését, szkeptikusak a globalizációval és az NGO-kkal szemben, és kötődnek a hagyományos értékekhez (hazafiság, család, munka). (Goodhart, 2019: 42–43) Ha ebből a nézőpontból szemléljük a két populista pártot, akkor azt mondhatjuk, hogy az ellentmondás az, hogy egy populista kormányzás a szociális, gazdasági jogok biztosításán, az iskolázottság növelésén stb. keresztül éppen az „Akárhol"-ok, azaz a világra nyitott, globális szemléletű felső-középosztálybeliek számát növeli meg a társadalomban. A populizmus tehát saját ellenfeleit neveli ki, akik később a demokratizálódás fölgyorsításának motorjai. Talán ebben áll – legalábbis a latin-amerikai esetben – a populista kormányzás történelmi missziója.

Föl kell tenni azonban a kérdést: van-e egyáltalán közös vonás a két latin-amerikai példa és a következő példánk, a Fidesz között? Különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a *populista* jelző rendelkezik egy érzületi töltettel. Mindenképpen szükséges ettől az érzelmi hangulattól eltekinteni, különben nem lehetne a Fideszt a populista pártokkal együtt értelmezni. Kulturális és történelmi tekintetben nagy a távolság a két vizsgált latin-amerikai párt és a Fidesz között. Ami közös pont, az az, hogy a Fidesz is gyakran él azzal a retorikával, hogy a globalizált világ fellegváraiban sikeres felső-középosztálybeli, és különösen elitértelmiségi rétegekkel szemben a goodharti értelemben vett „Valahol"-csoportokat képviseli. Nem véletlen, hogy Goodhart hivatkozott szerző a fiatal jobboldaliak táborában. (Szilvay, 2020)

Goodhart leszámol azzal a leegyszerűsítő nézettel, hogy a populizmusnak (populista lázadásnak) kizárólag gazdasági okai vannak, vagyis hogy a gazdaságilag vesztes munkásosztály reakciója. Ez szerinte csak részigazság: a „Valahol"-ok és „Akárhol"-ok vitáját inkább értékvitaként értelmezi, amelyben a demokrácia és a liberalizmus klasszikus vitája tükröződik. Magyarországon a liberalizmus és a demokrácia ellentéte sokkal inkább meghatározza a domináns párt konfliktusát, mint Latin-Amerikában, a másfajta történelmi fejlődésből fakadóan. Latin-Amerikában az oligarchia és a nép ellentéte, vagyis egy vertikális konfliktus volt a meghatározó, míg Magyarországon horizontális, ugyanis értékviták állnak a háttérben, amelyek nem feltétlenül kötődnek konkrét társadalmi csoportokhoz (akár átvágják a középosztályt és az elitet). Másrészt a demokrácia és liberalizmus közötti értékvita azért is fontos a magyar környezetben, mert gyakran nevezik a domináns pártokat antidemokratikusnak – holott, mint láthattuk, a domináns pártok gyakran éppen azért dominánsak, mert sikeresen építik a demokratikus csatornákat a társadalom széles rétegeihez, ezzel maguk is a demokratizálódás (néha önkéntelen) elősegítői. Vajon ez a latin-amerikai minta érvényes-e a Fideszre? Hogy megértsük a Fidesz 2010 utáni történetét, nélkülözhetetlen a párt demokráciához való viszonyának vizsgálata.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 122

A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség viszonya a demokráciához

Ahogyan azt az első fejezetben olvashattuk, a 2010-es választást fordulópontnak tekintjük a Fidesz dominánspárti fejlődése kapcsán. Azonban egy ilyen mértékű hangsúlyeltolódás nem tud egyik napról a másikra létrejönni. Hosszas előkészítés, építkezés előzi meg, és amikor bekövetkezik, akkor jön csak a munka java, hiszen a megszerzett dominanciát meg kell szilárdítani, fenn is kell tartani. Ugyancsak fontos ismét visszautalni arra, hogy a domináns pártokat gyakran nem tekinti a szakirodalom demokratikusnak, mivel a legtöbb demokráciadefiníció abból indul ki, hogy egyfelől egyetlen pártnak se legyen túlzó fölénye, másfelől, hogy lehetőség legyen választások révén, békés úton leváltani a kormányt. Az értelmezések többsége szerint a domináns pártok hatalmi fölénye miatt hiába van elvi lehetősége az ellenzéknek, hogy kormányra jusson; mivel a gyakorlatban ez nem valósul meg, mégsem (teljesen) demokratikus a rendszer. Ez egy plusz kihívást jelent a domináns pártok számára, ami a dominancia megszilárdítását illeti, hiszen nemcsak belső kritikára, hanem gyakran nemzetközi bírálatokra is számíthatnak.

Álláspontunk szerint domináns párt is lehet demokratikus, igaz, sokat számít, hogy ki hogyan definiálja a demokráciát. Véleményünk szerint napjaink vitája az Orbán-rezsim demokratikusságáról a mainstream liberálisdemokrácia-elmélethez való eltérő viszonyulásból ered. Ez a hétköznapokban, s főleg az aktuálpolitika terén gyakran egyszerűsödik le a pártok liberalizmushoz fűződő viszonyára. Ami részben amiatt is van, mert a liberalizmust sok tekintetben magával a Nyugattal, a nyugati gondolkodással azonosítja mind a közbeszéd, mind a tudomány. (Mándi, 2015) A magyar politikai gondolkodás rendszerváltást követő huszonöt éves periódusát vizsgáló kötetben Mándi Tibor három korszakra bontotta a liberalizmushoz fűződő viszony változását: a rendszerváltás körül létrejött „pillanatszerű" liberális konszenzuséra, a baloldali liberalizmus dominanciájára (amely nagyjából a kétezres évek utolsó harmadáig tartott), majd az ezt követő antiliberalizmus korszakára. (Mándi, 2015) Ha ezt a felosztást kiterjesztjük a Nyugathoz való viszonyra, akkor azt láthatjuk, hogy kezdetben lényegében teljeskörű konszenzus volt a mintakövető magatartás kapcsán, ezt követően a Fidesz eltávolodott ettől, és azért dolgozott, hogy mintaformálóvá váljon. (Csizmadia, 2017) A mintakövető szereptől való eltérés a Nyugat, illetve a magát a nyugati progresszióval azonosítók számára a demokráciától való eltérést jelentette, ami jelentős értetlenséggel, és még annál is jelentősebb klasszifikációs igénnyel járt az *autoriter* jelzőtől, a *hibrid rezsim* címkéig.[13]

[13] Fontos megjegyezni, hogy a Fidesz átalakulása sem önmagában álló folyamat, hanem a pártok változásaira adott reakció. Ahogyan arra Körösényi Andrásék rámutattak, a rendszerváltást követően a liberalizmus fogalma megosztóvá vált. A korábban egymás mellett megférő jobboldali történelmi hagyományokkal összeegyeztethető szabadelvű, nemzeti, konzervatív liberalizmus, valamint a baloldalhoz közelebb álló emberi jogi szemléletű, az amerikai eszmékből inspirálódó szociállibe

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 123

Fontos azonban, hogy megkülönböztessük a Fidesz külső percepcióját saját demokráciaképétől. Ez a fejezet ez utóbbiról szól, ezért is idézünk a szokásosnál némiképp többet elsődleges forrásokból. A Fidesz ugyanis jelenleg nemhogy nem tartja magát antidemokratikusnak, hanem úgy véli, hogy a liberális demokrácia vált antidemokratikussá, amellyel szemben ő képviseli a tényleges demokráciát.[14] Míg korábban a Fidesz pusztán a liberális politikát bírálta, napjainkban a liberális demokrácia képviselői ellen harcol, mert úgy véli, hogy a liberális demokrácia két eleme – a liberalizmus és a demokrácia – kibillent az egyensúlyból, és túlzott mértékben jelenik meg a liberális elem a politikában, ami már veszélyezteti a demokratikus elemet. Ez a hozzáállás azonban már a dominánspárti fejlődésének későbbi fázisában alakult ki, ami amiatt fontos, mert sokan úgy vélik, hogy a Fidesz dominánspárti törekvései miatt vált antidemokratikussá. Ezzel szemben, habár a Fidesz már a 90-es évek közepe óta eltérő demokráciaképpel rendelkezett, mint a (bal)liberális oldal, a kezdetekben nem törekedett dominanciára, legalábbis nem – ahogyan erre a későbbiekben rámutatunk – rendszerszinten; pusztán politikai ellenpólust szeretett volna képezni. Az volt a célja, hogy megtörje a balliberális oldal rendszerváltás óta tartó hatalomkoncentrációját. Amikorra ez megvalósult, az ideológiai konfliktus „szintet lépett", és nemzetközi keretek között folytatódott.

A 2014-es tusnádfürdői beszédre és az *illiberális demokrácia* fogalmának elhangzására ilyen szempontból korszakhatárként tekintünk, ami lehetővé tette a párt, illetve elsősorban Orbán Viktor számára, hogy nemzetközi téren is képviselje azt a szellemi konstrukciót, amelyet évek óta épített Magyarországon.[15]

---

ralizmus szembekerültek egymással. (Körösényi–Tóth–Török, 2003: 62) Nemcsak az történt tehát, hogy a Fidesz Antall József halálát követően felismert egy politikai rést, hanem a korábban alapnak tekintett liberalizmust immáron a baloldalhoz köthető pártok kezdték képviselni, és a jobboldali térfélre átvándorolt Fidesz liberalizmuskritikája ezen pártok politikai tevékenységének kritikájává is vált. 2009-es kötcsei beszédében éppen ezért beszélt Orbán Viktor arról, hogy a kormányzati bukás diszkreditálta a szociálliberális kultúrateremtő közösséget, valamint a balliberális kormányzás szellemi és értékalapjait is. Ez alapozta meg a liberális demokráciától való eltérés szándékát.

[14] Többek között emiatt nem foglalkozunk olyan mértékben a Fidesz populizmusával, mint a fejezetben szereplő két másik domináns párt esetében, ugyanis a *populista* jelző külső értékelés, a Fidesz önképében nem szerepel. Ahogyan Orbán Viktor fogalmazott a 2020-as római Nemzeti konzervativizmus konferencián: „*Amikor fiatal voltam, a populizmusnak világos jelentése volt: az a politikus, aki nem tudja megcsinálni, amit ígért. De szerintem, ha végrehajtod, amit ígértél, akkor nem populista vagy.*" (Szilvay, 2020) Alfejezetünkben rámutatunk, hogy a Fidesz a 90-es évek közepétől konzekvensen saját demokráciaképe szerint cselekedett, azaz tudatos építkezéssel, fokozatosan „megcsinálta, amit ígért".

[15] A fentebb említett három korszak határainak a következő eseményeket tekinti a szerző: Tölgyessy Péter leváltását az SZDSZ frakcióvezetői pozíciójáról 1990 őszén, valamint az őszödi beszédet 2006-ban. (Mándi, 2015) Úgy véljük azonban, hogy a 2014-es tusnádfürdői beszéd az antiliberális korszakon belül is új fejezetet nyitott, amely eltér jellegében és lehetőségeiben is az előzményeitől. Tovább árnyalja a képet, hogy Orbán Viktor az illiberális korszak kezdetét beszédeiben a 2008-as gazdasági világválsághoz és a „neoliberális" elit bukásához kötötte.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 124

Ahogyan említettük azonban, még jóval az illiberális gondolat megszületése előtt látszott, hogy a Fidesz más demokráciafelfogást képvisel, mint a balliberális oldal. Ez az ellentét a demokrácia többségi és konszenzuális értelmezése között húzódott, amelyben a Fidesz a 90-es évek közepétől következetesen az előbbi pártján állt. A továbbiakban ennek az ellentétnek a létrejöttét és metamorfózisát rekonstruáljuk.

A rendszerváltás demokráciaképe

Nem győzzük hangsúlyozni, hogy a Fidesz megítélése a mindenkori mainstream demokráciaértelmezéshez képest változott. A rendszerváltás hajnalán a Fidesz még szinkronban volt azzal a demokráciafelfogással, amelyet a Nyugat képviselt. Ehhez képest valóban pálfordulásnak tekinthető, hogy a Fidesz nemcsak politikai térfelet, hanem látszólag demokráciaszemléletet is váltott. Valójában azonban a 90-es évek közepétől következetesen képviselte saját demokráciafelfogását, amely azonban már a korszak kezdetétől fogva eltért a mainstreamtől.

A kelet-európai demokratikus átmenetekkel foglalkozó demokráciaelméleti paradigma, a tranzitológia egyértelműen váltógazdálkodás-centrikus volt. A demokrácia definíciója is a békés hatalomátadás, a politikai verseny feltételéhez kötődött. (Alvarez–Cheibub–Limongi–Przeworski, 1996) Miközben a Fidesz számára a rendszerváltást követően ez evidencia volt, csalódás volt számukra, hogy választási reményeik nem realizálódtak, mi több, a második szabad választásokat az általuk szocialista utódpártnak tekintett MSZP nyerte. A 90-es évek közepére a Fidesz politikai helyzetértékelésének fontos részévé vált, hogy habár formálisan megtörtént a rendszerváltás, valójában csak elittranszformáció jött létre, amelynek lényege a hatalomban levő politikai, gazdasági, és kulturális elit bebetonozása. Ugyan a Fidesz kritikus volt a liberalizmussal és annak hazai és nemzetközi képviselőivel szemben is, alternatívaállítási szándéka elsősorban nem ideológiai, hanem hatalomtechnikai jellegű volt. A párt programjait írók számára meglehetősen hamar világossá vált, hogy akkor lehet ideológiai változásokat véghezvinni, ha a hatalmi, kulturális és gazdasági dominanciát képes magához ragadni ellenfeleitől.[16] Az 1996-os *A polgári Magyarországért* vitairatban ennek a felismerésnek az alapjait látjuk. Ekkor azonban még nem volt szó sem rendszerváltásról, sem többciklusú kormányzásról, pusztán arról, hogy egyszer a Fidesz is kormányzati pozícióba kerüljön.

[16] A Fidesz szellemi holdudvara számára a politika lényegének tekintett két fogalom – a hatalom és a vezetés – közül a hatalmi szempont már ekkor megjelent

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 125

Az építkezés kezdete

A dominánspárti lét felé tett első lépésére Orbán Viktor 2009-es kötcsei beszédében emlékezett vissza. Ebben úgy fogalmazott, hogy a baloldal 1990 után felépített egy hatalompolitikai rendszert, amelynek célja az volt, hogy hosszú távon lehetővé tegye a társadalom legfontosabb elitpozícióinak kézben tartását. Ehhez biztosította az anyagi, ideológiai és szavazati utánpótlást. A jobboldal reakciója a baloldal hatalompolitikai építkezésére többek között az volt, hogy megpróbálták megnyerni a konzervatív, nemzeti értékeket szem előtt tartó értelmiséget politikai közösségük számára. 1994-ben a polgári szövetség – a KDNP együttműködése hiányában – nem tudott még kialakulni, 1996-ban azonban már sikerrel járt. Nem véletlen, hogy egyszerre jelent meg a Fidesz 1998-as választási programjának alapjául szolgáló *A polgári Magyarországért* vitairat és a katolikus egyház „Igazságosabb és testvériesebb világot" című körlevele.[17] Ahogyan Orbán Viktor fogalmazott: „A baloldal hatalomstratégiai építkezésére válaszképpen kialakítandó jobboldali menetrend legfontosabb pontjaként így jött létre a jobboldal első sikeres válasza, miszerint egy erős néppártot kell fölépíteni. Ekkor alakult meg a Magyar Polgári Szövetség, melyet a polgári kormányzás követett, s ezzel párhuzamosan a szövetségből egy erős európai néppárt vált." (Orbán, 2010)

A fenti visszaemlékezés alapján érdemes megvizsgálni az építkezési folyamat elejét. Habár számtalan szempontból nem szakadt még el a párt rendszerváltáskori gyökereitől, *A polgári Magyarországért* vitairat több olyan tételt tartalmazott, amelyek mai is sarokkövei az Orbán-rendszernek. Miközben a vitairat úgy fogalmaz, hogy a Fidesz „A polgári demokrácia, a társadalom és természetbarát piacgazdaság, a jogállamiság, a nemzeti és az euro-atlanti elkötelezettség eszményeit és elveit követi", aközben úgy is, hogy a „…korszellem kihívásaira válaszolva, a sajátos közép-kelet-európai és hazai adottságokhoz alkalmazkodva fogalmazza újra a maga számára a modern kor irányadó értékeit…" (Fidesz, 1996: 7). Kelet és nyugat viszonyáról úgy fogalmaz a kiadvány, hogy „A magyarság – Kelet népe. Magyarország történelme azonban ezer éve a nyugati keresztény műveltség morális és kulturális értékein alapuló európai civilizáció része."

[17] A balliberális oldal hatalomkoncentrációjának gondolata már az 1996-os *A polgári Magyarországért* vitairatban is jelen volt: „…mind az SZDSZ, mind az MSZP olyan hatalomgyakorlási rendszer kialakítására törekszik, melynek forrásai – az egyiké így, a másiké úgy – túlnyúlnak a demokrácia intézményrendszerén, s amelynek segítségével a demokrácia intézményrendszerében rejlő hatalomváltási lehetőségeket kiküszöbölve hatalmát ez is, az is egyszer s mindenkorra berendezheti. Az SZDSZ az új nagytulajdonosi osztályra igyekezett és igyekszik rákapaszkodni, az MSZP viszont igen széles, népfront jellegű bázisára támaszkodva a választást szavazássá, a parlamentarizmust egypólusúvá igyekszik átalakítani, magához vonva és hatalmi szerkezetébe olvasztva minden jelentősebb politikai tényezőt." (Fidesz, 1996: 49) A Fidesz akkori olvasata politikai ellenfelei törekvéseiről egy dominánspárti építkezés képét sugallják, amely sok tekintetben hasonlít ahhoz a szerephez, ami miatt napjainkban a Fideszt bírálják.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 126

(ibid.: 8) A nemzeti identitás és Európa viszonyát tekintve megfogalmazza a vitairat, hogy miközben a másokat lebecsülő nemzeti önhittségre nincs szükség, az alázatos kérelmező, az Európa kapui előtt bebocsátásra váró szegény rokon szerepe is méltatlan volna. „Magyarország és a magyarság csupán azt a helyet akarja ismét elfoglalni Európában, amely őt eszményei és teljesítménye: értékei, történelmi múltja és jelene alapján méltán megilleti. …Annál is inkább, mert az az Európa sem találta meg új formáját, amelyben helyünket keressük. Régi szerepét és hivatását sok tekintetben elvesztette, régi tekintélye megrendült, az újat pedig még nem alakította ki, és nem ismertette el" (Ibid.: 8).

Fontos megemlíteni az Európai Uniós integráció kapcsán, hogy miközben teljes mértékben szorgalmazták a csatlakozást, szinte pontosan azokat a feltételeket hangoztatták, amelyek ma is megjelennek Brüsszel-ellenes kommunikációjukban. Határozott érdekképviselet szükséges az unióval való kapcsolatok terén, sem gazdaságilag, sem politikailag nem kerülhet kiszolgáltatott helyzetbe az ország. „Nem számíthatunk »nagylelkűségre«, »hálára« vagy »szimpátiára« az Unió országaitól, a tárgyalásokat sokkal inkább fogja jellemezni a partnerek szűkkeblűsége (vagyis az ő szempontjukból az Unió érdekeinek érvényesítése), mint bármi más, a gazdasági észszerűségen kívüli megfontolás. (…) Nem követhető továbbá az a gyakorlat, hogy bármiféle Brüsszelből jövő nyomásnak a magyar diplomácia azonnal utat engedjen, maga pedig ne lépjen fel ilyen igényekkel az Unióval szemben. Látnivaló, hogy ha nem védjük az érdekeinket, akkor ugyan »szimpatikusak« maradunk, de eredményeket nem fogunk elérni" (Ibid.: 119).

Külön kiemelendő, hogy a rendszerváltást követő jövedelem-elosztásra reflektálva a dokumentum felhívja a figyelmet arra, hogy a polgári társadalmak hárompólusú (nagytulajdonosok – középrétegek – alsó osztályok) társadalomszerkezete helyett egy kétpólusú, nagytulajdonosokból és leszakadó, elszegényedő tömegekből álló társadalom kezd kialakulni Magyarországon. Míg a polgári társadalmat a demokrácia támaszának tartották, a középréteg nélküli, kétpólusú társadalmat veszélyesnek gondolták a demokrácia számára. A Fidesz társadalomkoncepciója a demokrácia végleges megszilárdítását célozta meg. Fontos azonban megjegyezni, hogy a hazai polgárosodás történelmi előzményeiből arra a következtetésre jutott, hogy polgárosodás csakis aktív állami szerepvállalás mellett érhető el. Az állami szerepvállalás újragondolása (szemben például az SZDSZ állami feladatokat leépítő, racionalizáló elképzeléseivel) ebből a megfontolásból eredt.

A vitairat helyzetértékelő fejezete kapcsán egy utolsó olyan aktualitást szükséges rögzíteni, amely visszatérő eleme a Fidesz demokráciaképéhez köthető vitáknak, mégis mintha mindig az újdonság erejével hatna a párttal kapcsolatos hazai és nemzetközi diskurzusban. Ez pedig a kultúra szerepéről való vélekedésük. Az elemzés a kultúrharc három elemét azonosította, az írott és elektronikus sajtó értékrendjének meghatározásáért zajló harcot, az oktatás és a Nemzeti

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 127

Alaptanterv tartalmának meghatározásáért folytatott küzdelmet, valamint a történelem és a közelmúlt interpretációja körüli vitát. A kultúráról szóló alpont lezárásaként a szerzők úgy fogalmaznak, hogy „A kultúráért folyó, a magyar szellemi életet minden mozzanatában átjáró küzdelem végső soron a politikai alternatívák meghatározása és az uralkodó elitcsoport pozíciójának meghatározása körül folyik, s mint ilyen, nem fog egyhamar nyugvópontra jutni" (Ibid.: 41). Ez a megállapítás olyannyira helytállónak bizonyult, hogy 2021-ben a Fidesz, összesen négy kormányzati ciklussal a háta mögött, még mindig azon munkálkodik, hogy az általa érzékelni vélt balliberális dominanciát a saját javára billentse.

Azt mindenképp láthatjuk, hogy a napjainkban is fajsúlyos kérdések jelentős része már a 90-es években foglalkoztatta a Fideszt. A vitairat kapcsán elmondható az is, hogy a mintakövetés és mintaformálás igénye, ami a mainstream demokráciafelfogáshoz való viszonyulással már ekkor is szorosan összefüggött, egyszerre jelent meg a programtervben, igaz, a mintaformálás szándéka érezhetően erősebb, mint korábban. A balliberális oldal demokráciaképét már ekkor is bírálták, és saját koncepciójukat vélték a konszolidált demokrácia felé vezető útnak. A Fidesznek volt egy határozott elképzelése arról, hogy milyen Magyarországot szeretne, és tudatában volt annak, hogy ezt csakis akkor tudja elérni, ha megrendíti a balliberális oldal kormányzóképességét fenntartó erőket. Tisztában volt azzal, hogy ezt az ellenzék nem fogja szó nélkül hagyni, ahogyan azzal is, hogy az általa felvázolt, a nemzeti érdekek védelme szempontjából célravezetőnek vélt viszony az Európai Unióval konfliktusok forrása lesz. *A polgári Magyarországért* vitairat tanulsága, hogy a Fidesz lényegében előre „beárazta" konfliktusait, és tudatában volt annak, hogy az általa elképzelt demokráciakép csak akkor valósulhat meg, ha „lemásolja", majd meghaladja politikai ellenfeleinek hatalompolitikai konstrukcióját.

A fentebb felsorolt programelemeket természetesen lehet úgy is értelmezni, hogy a Fidesz már akkor is populista, antidemokratikus, autoriter hajlamú párt volt, de mi nem ezért tartjuk fontosnak felidézésüket. Egyfelől szeretnénk láttatni a folytonosságokat (és eltéréseket), ezáltal rámutatni arra, hogy a párt nem „egyik napról a másikra" lett olyan, amilyen. Ez egy közkedvelt, ám leegyszerűsítő értelmezés, amit képviselői leggyakrabban Orbán Viktor személyiségéről alkotott képükből vezetnek le. Azonban a *populista* jelző Magyarországon nem alkalmazható úgy, mint a fejezet során korábban bemutatott országok esetében. Mivel a következő fejezet részletesen foglalkozik Orbán Viktor vezetői szerepével, ezért ehelyütt nem tárgyaljuk bővebben ezt a kérdést. Kétségtelen, hogy a Fidesz és Orbán Viktor kommunikációjában rendre jelen van a népre, a nemzetre való hivatkozás, és tudjuk, hogy a közvetlen politizálás olyan eszközeit is alkalmazzák, mint a Nemzeti Konzultációk. Úgy véljük azonban, hogy ezek a kommunikációs elemek sokkal inkább magyarázhatóak a Fidesz demokráciaképéből kiindulva, semmint a populizmus vizsgálatán keresztül.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 128

A többségidemokrácia-modell bűvkörében

Habár 1996-ban már jelezte szándékait, a Fidesz ekkor még nem intézett, nem is intézhetett komoly kihívást a mainstream demokráciafelfogás ellen. Választási győzelmét követően azonban viszonylag hamar érzékelhető volt, hogy egy másfajta kormányzati stílust képvisel, mint elődei. S hogy mennyiben volt sikeres az általuk korábban kitűzött cél a balliberális oldal erőfölényének megtörésére? Lengyel László már a 2000-es évre visszatekintő tanulmányában is úgy fogalmazott, hogy „A Fidesz és kormányának célja, hogy egyetlen domináns párt és egyetlen hatalmi központ – a kormányzati végrehajtó hatalom – uralja a politikai, gazdasági és társadalmi mezőt." (Lengyel, 2001) A kormány ezen törekvését hatékonynak és részben eredményesnek tartotta, még akkor is, ha a legtöbb dominánspárti definíció szerint ekkor még nem volt annak tekinthető. Ennek ellenére mindenképpen megállapítható, hogy a korábbi meglepetés, csalódottság a Fidesz átalakulása kapcsán bírálói részéről már másfajta értelmezést nyert. Megjelent a *dominánspárti* jelző velük kapcsolatban, és a korábban még nem létező vita a konszenzusos, valamint a többségi demokráciafelfogás között.[18]

Habár alfejezetünk elején rögzítettük, hogy elsősorban a Fidesz demokráciaképével foglalkozunk, mégsem lehet teljes mértékben figyelmen kívül hagyni annak külső megítélését. Ágh Attila 2001-es tanulmánya ilyen szempontból hiánypótló jellegű, ugyanis Lengyel László és Fricz Tamás tanulmányain keresztül bemutatja a Fidesz demokráciaképének két szemben álló értelmezését. A baloldalon sokan úgy látták, hogy a Fidesz kormányzása alatt sérült a demokrácia, és már akkor megjelentek az apokaliptikus jóslatok, amelyek máig visszatérő elemei a Fidesszel kapcsolatos kritikus értékeléseknek. Ágh úgy fogalmazott, hogy sem a külső, sem a belső feltételei nem álltak rendelkezésre egy autoriter restaurációnak, véleménye szerint sokkal inkább az új elit „lármás beilleszkedése" zajlik (Ágh, 2001). Elismerte, hogy a többségi demokrácia felé való elmozdulás ekkor még csak szándék a Fidesz részéről, nem valósult meg ténylegesen,

[18] Ezzel szemben Pokol Béla 1999-es tanulmányában úgy fogalmazott, hogy Magyarországon szélsőségesen konszenzuális demokrácia jött létre, mivel a rendszerváltás idején úgy vélték, hogy a választást a volt állampárt nyeri meg. Éppen ezért a régi rend hatalmát korlátozni akarták. Végső soron a sikeres rendszerváltást, „a demokrácia lényegi elvének sokszoros korlátozásával érték el, és igen lényeges feszültségek izzanak eltakarva a megcsonkított demokrácia intézményei alatt. Ma még nem lehet tudni, hogy a stabilizálásnak ez a módja nem vezet-e egy nem túl távoli jövőben azokhoz a társadalmi robbanásokhoz, melyeknek elkerülése máskülönben épp a politikai demokrácia feladata." (Pokol 1999: 89) A szerző véleménye szerint már az első szabad választás idején is lett volna lehetőség konszenzusosról többségi demokráciára váltani.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 129

miközben azt is belátta, hogy a konszenzuális demokrácia megvalósulása sem teljes, ezért hívei gyakran csak normatív értelemben alkalmazzák.

A két álláspontot felvázolva Ágh úgy fogalmazott, hogy mindkettőben van igazság, mindkettő reális folyamatokat mutat be, ugyanakkor mivel más szempontokat ragadnak ki, és nagyítanak fel, ezért szükségképpen eltérő megállapításokra jutnak a magyar demokrácia állapotának értékelésében. A két végletet Lengyel Lászlónak a „demokrácia vége" forgatókönyvével, illetve Fricz Tamásnak a „győztes mindent visz" forgatókönyvével szemléltette. „Kétezer" című írásában Lengyel László azt állította, hogy az Orbán-kormány teljes mértékben lerombolta a konszenzuális demokráciát, az állami feladatok ellenőrzésére szolgáló független intézményeket, és mivel nincs valódi civil társadalmi kontroll, ezért a kormány ellensúlya csakis „a külföld, a globális világ" lehet (Lengyel, 2001: 70). Ugyanezt a folyamatot Fricz Tamás egy megértő interpretációs keretbe helyezte, miszerint a Fidesz politikai célkitűzéséből nem következhet másféle viselkedés, hiszen a sokpárti konszenzus „…a túlhatalommal rendelkező ellenfelet – jelesül az MSZP-t – lehetőségekhez juttatná társadalmi hatalma megőrzéséhez" (Fricz, 2001: 79).

A szerző amellett érvelt, hogy „a Fidesz által alkalmazott kérlelhetetlen, konszenzusra ritkán nyitott, hiperkövetkezetes hatalom-végrehajtási gyakorlat" az, ami stabilizálhatja a rendszerváltást. (Ibid.: 78) Véleménye szerint ugyanis 1990 és '98 között minden politikai szereplő többségi módon viselkedett, mivel a két legnagyobb rendszerváltó párt (MDF és SZDSZ) abból indult ki, hogy létezik egyfajta alapkonszenzus köztük és a többi antikommunista párt között (azaz egy lijpharti értelemben vett többé-kevésbé homogén politikai kultúra), amire egy versengődemokrácia-modellt lehet építeni. Hamar kiderült, hogy ez nem több mint illúzió, és a pártok közötti szembenállás egyre erősebbé vált. Azonban ahelyett, hogy a bekövetkezett fragmentáció ellensúlyozására létrejött volna egy konszenzuális demokrácia, a Fidesz hatalomra kerülésekor azt az álláspontot képviselte, hogy egyfelől, mivel nem fejeződött be a rendszerváltás, addig kell folytatni a versenyt, ameddig nem alakulnak ki egyenrangú politikai-hatalmi erőcentrumok, másfelől a két nagy tábort megosztó ellentétek olyan mélyen gyökereznek a történelemben, és olyan erősen jelen vannak a közéletben, hogy „elkenésük" egyfajta látszatkonszenzussal csak még erősebben hozná őket felszínre a későbbiekben, ezért a konfliktusokat fel kell vállalni, annak érdekében, hogy idővel valódi konszenzusra jussanak. A szerző meglátása szerint mivel a nyugati példákkal ellentétben, ahol hosszú idejük volt a pártok közötti törésvonalaknak, hogy kiforrják magukat, és „demokratizálják" őket, addig Magyarországon a rendszerváltás tette lehetővé, hogy egyáltalán felszínre kerüljenek, ezért nem spórolható meg a politikai küzdelem közöttük.

Az alapvetően támogató hangnem ellenére Fricz felvetette azt is, hogy vajon megalapozott-e a többségi modell alkalmazása akkor is, amikor az ellentmond a

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 130

lijpharti logikának. Arra jutott, hogy a magyar többségi modell egészen más körülmények között jött létre, mint a nyugat-európai. Magyarországon „…a kompetíció szorosan összefügg a demokratizációval". (Ibid.: 86) Miközben nincs konszenzus a tekintetben, hogy milyen legyen a demokrácia, aközben „…az alapvető politikai cél az összes lényeges párt esetében ugyanaz: a demokrácia megteremtése. Kompetíció és demokratizáció tehát nem választhatók el egymástól: mindenki demokráciát akar, csak mindenki másképpen". (Ibid.: 87) Mint írta, ez azonban azzal is jár, hogy a soron következő kormányok mindig tabula rasát hirdetnek, hogy megvalósítsák saját demokráciaképüket. Ezt a jelenséget konfliktusdemokráciának nevezte, ahol ugyan a konfliktusos jelleg is megmarad, de mivel mindenki a demokrácia kiteljesítését tűzi ki célul, a demokratikus jellege is megmarad a rendszernek.

Habár a fenti értelmezést valószínűleg ma is sokan vitatnák, láthatjuk, hogy az első Fidesz-kormány során ragaszkodtak a korábban kitűzött politikai célokhoz, ami szembement a balliberális oldal demokráciafelfogásával. Fontos, hogy miközben a jobboldal szemszögéből ez épp a következetesség jele volt, a balliberális oldal számára ez érthetetlen, és mindenképp összeegyeztethetetlen volt a korábbi Fidesz-képükkel, és a demokráciától való elfordulás lehetőségét vetítette előre. Fontos, hogy már ekkor is felmerült a jogállamiság kérdése – ez nem a kétharmados kormányzás „következménye" volt – azonban messze nem olyan mértékben, mint napjainkban, még akkor is, ha azok, akik kifogásolták a magyar jogállamiság helyzetét, legalább olyan súlyos problémának tekintették azt, mint 2021-ben. Ugyanakkor habár élénk vita volt a Fidesz többségi demokrácia felé való törekvése kapcsán, nem volt konszenzus a tekintetben, hogy ezt sikeresen meg is valósította volna. Ez leginkább a Fidesz számára nem volt evidens. Utólag visszatekintve: a balliberális oldal sokkal hatékonyabbnak látta a Fidesz átalakítási kísérletét, mint a kormánypárt maga. Igaz, ez esetben fontos különbséget tenni a politikatudományi és a politikai diskurzus között.[19]

A Fidesz 2002-es választási veresége egy új építkezési hullámot eredményezett, amely a politikai közösségépítés jegyében létrehozta a polgári köröket, továbbá a hálózatosodás jegyében megindított egy intenzív szellemi építkezést értelmiségi holdudvarán belül, amely egy konzervatív ellenkultúra megalapozását szolgálta.[20]

[19] Ha a politikusi vélekedéseket nézzük, még 2010-ben sem volt evidens a váltás a konszenzuális-demokrácia-modellről a többségire – Lázár János például úgy fogalmazott, hogy még meg kell vitatni ezt a kérdést (Csuhaj, 2010), Navracsics Tibor pedig parlamenti viszontválaszában nem kívánt normatív különbséget tenni a két demokráciafelfogás között (Navracsics, 2010), vagy állást foglalni a tekintetben, hogy melyik modell kívánatos Magyarország számára. Különbséget tett a parlamenti többség és a többségidemokrácia-modell fogalmai között, hangsúlyozva, hogy a Fidesz a választók többségének felhatalmazása következtében kormányoz.

[20] A hálózatosodásról lásd bővebben Csizmadia Ervin *A politika és az értelmiség* című könyvét (Csizmadia, 2003), a konzervatív ellenkultúráról Lakatos Júlia *Egy adaptált eszme: az amerikai konzervatív ellenkultúra* című írását. (Sebők–Böcskei, 2019)

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 131

A 90-es évek közepén kitűzött cél nem változott, azonban még égetőbbé tette a Fidesz számára annak elérését az, hogy 2006-ban, a rendszerváltás óta először újraválasztották a kormánypártot. Gyurcsány Ferenc választási győzelme a jobboldal képviselőiben hasonló félelmeket keltett, mint a Fidesz későbbi újraválasztása. Annak lehetőségét vetette fel, hogy a balliberális oldal szilárdítja meg hatalmát, és válik domináns párttá. Gyurcsány Ferenc őszödi beszéde, valamint a 2006-os „szemkilövetős" narratíva azért lehet a mai napig a Fidesz kommunikációjának ennyire központi eleme, mert azt támasztja számukra alá, hogy a balliberális oldal semmilyen eszköztől nem riad vissza a hatalom megtartása érdekében. Olyan antidemokratikus lépésekhez is folyamodnak, mint a hazugság vagy az állami erőszak. Mindez egybecsengett a balliberális oldalról kialakított képükkel, és alátámasztotta a rendszerváltás lezárásának szükségességét részükről.

A Fidesz 2008-as választási győzelmét követően már messze nem olyan direkt módon jelent meg többségi modell kérdése a politikai diskurzusban, mint korábban.[21] Átvették a helyét az olyan szimbolikus fogalmak, mint az alkotmányozás, a centrális erőtér kiépítése, valamint a Nemzeti Együttműködés Rendszerének megalkotása. Ezek mind a 90-es évek közepén kitűzött célok megvalósítását szolgálták, a rendszerváltás befejezését, a posztkommunista elittel szemben egy önálló erőtér létrehozását. 2021-re, a Fidesz–KDNP tízéves kormányzati ciklusát vizsgálva Zárug Péter Farkas már egyértelműen úgy látta, nemcsak hogy megvalósult a konszenzuális demokratikus modell többségi modellre váltása, hanem ez hozzájárult a rendszerváltás alapprogramjának beteljesítéséhez is. (Zárug, 2021)

A Fidesz dominánspárti demokráciafelfogása

Alfejezetünk elején jeleztük, hogy napjaink demokráciavitája a mainstream demokráciaelmélethez, azaz a liberális demokráciához való viszonyulás következménye. Mindez változás a Fidesz korábbi kommunikációjához képest; olyan változás azonban, amely nem volt teljes mértékben szándékos. Mint említettük, a 2014-es tusványosi beszéd, amelyben elhangzott az illiberális demokrácia mint kívánatos rendszerforma, új szakaszt nyitott a Fidesz demokráciaképének külső megítélésében. Ugyanakkor úgy véljük, hogy a Fidesz demokráciaképe nem változott a korábban vizsgáltakhoz képest, pusztán a) másként kommunikálják,

[21] Ennek többféle magyarázata lehet. Egyfelől, hogy a Fidesz sem tartotta napirenden a kérdést, vélhetően túl bonyolult, kevéssé jól kommunikálható kifejezésnek tartotta. Másfelől, hogy a tudományos közösség körein belül is megváltozott a Fidesz demokráciaképének megítélése. Már nem az volt számukra a kérdés, hogy milyen demokráciamodellt részesít előnyben a Fidesz, hanem hogy egyáltalán demokratikusnak nevezhető-e még a magyar politikai rendszer. Ez háttérbe szorította a többségi-konszenzusos demokráciamodell kérdését, ami közel egy évtizeddel később került előtérbe újból. A *Kommentár* című konzervatív folyóirat például 2019-ben külön foglalkozott a témával.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 132

b) a nemzetközi politikai erőviszonyok megváltoztak, és a demokráciák jellegéről szóló vita a nagypolitika részévé vált. Ahogyan a hidegháború során két szemben álló világkép csapott össze, úgy napjainkban is egyre erőteljesebbé válik a demokráciaképek vitája.

Az *illiberális demokrácia* kifejezés természetesen régóta létezik a politikatudományban, Orbán Viktor azonban nem a szokott értelemben használta tusványosi beszédében. Az *illiberális demokrácia* kifejezés ugyanis nem azonos a liberalizmus politikai opponállásával. Eredeti jelentését Fareed Zakaria fogalmazta meg, arra reagálva, hogy a 90-es évek során – elsősorban a nyugati világon kívül eső országokban – egyre gyakoribb jelenséggé vált, hogy demokratikusan megválasztott kormányok alapvető jogoktól fosztották meg állampolgáraikat, így ezeket nem lehetett liberális demokráciáknak tekinteni, legfeljebb választási demokráciáknak. Amennyiben valóban ilyen értelemben kívánta volna használni a fogalmat, azzal Orbán Viktor épp az őt kritizálók narratíváját alkalmazta volna saját politikájára. A miniszterelnök ezzel szemben úgy fogalmazott, hogy, „…a magyar nemzet nem egyének puszta halmaza, hanem egy közösség, amelyet szervezni, erősíteni, sőt építeni kell. Ilyen értelemben tehát az az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam. Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság, és hozhatnék még néhányat, de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz." (Orbán, 2014a) A beszéd tehát a liberalizmus individualizmusát állítja szembe a Fidesz demokráciaképével, amely közösségközpontú megközelítés. A helyes kifejezés angolul nem *illiberal*, hanem *non-liberal*, vagy *anti-liberal* volna. A téves szóhasználatot azonban felkapta a sajtó, és mivel magyar részről nem történt helyesbítés (habár a későbbiekben történtek kísérletek a kifejezés helyettesítésére például a *kereszténydemokrácia* vagy a *posztliberalizmus* kifejezéssel), ezért előbb a nemzetközi sajtóban, majd az Európai Unióban, és végül a politikatudományban is ez társult a Fidesz demokráciafelfogásához.

Orbán Viktorra ráégett a kifejezés, amely korábban sosem látott módon emelte meg egy kelet-európai vezető súlyát az Európai Unión belül, illetve kisebb részben, de mégis észrevehető mértékben a globális politika porondján is. Ami egy kommunikációs hibaként indult, végül sosem látott politikai lehetőséggé vált a magyar miniszterelnök számára. A miniszterelnök lényegében nemzetközi szintre át tudta emelni azt a liberalizmuskritikát, amit a 90-es évek elején felvázoltak, és immáron uniós szinten próbál önálló erőteret létrehozni a liberális felfogással szemben. Ugyanazon elv mentél politizál, mint korábban. Nem változott a többségi demokráciához és a konfliktusokhoz való hozzáállása, csak most más keretbe került. E szerint azért kell képviselni a Fidesz demokráciaképét az Európai Unión belül, mert Magyarország nem akar másodrendű tag lenni az unióban. Mert annak ellenére, hogy elvben az „új" tagok is egyenrangúak, vélemé-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 133

nye szerint nem kiegyenlítettek az erőviszonyok a régi tagállamok között. Emiatt erősebben kell képviselni a nemzeti érdekeket, mint a balliberális kormányok ideje alatt. Hasonlóképpen, ahogyan a hazai közegben gondolkodott a konfliktusok felszínre hozataláról, Orbán Viktor ez esetben is azért élezi ki a konfliktusokat, mert az illiberálisdemokrácia-vita lehetővé tette, hogy bizonyos korábban megkérdőjelezhetetlennek tűnő kérdések körül vita alakulhasson ki. Ha, mint politikai elődei, a mintakövető, konszenzusra törekvő magatartást választaná, kevesebb lenne a konfliktus, és jobb lenne a viszony az Európai Unió és Magyarország között, azonban hosszú távon vélhetően radikálisabban kerülnének felszínre az „álkonszenzusokkal" pacifikált problémák. Egy 2014-es májusi rádióinterjújában a miniszterelnök úgy fogalmazott, hogy a brüsszeli konfliktusok elkerülhetetlenek, „…»szügyig állunk most is« a konfliktusokban, de ez nem baj, mert minél kevesebb a konfliktus, annál kevesebb érdeket lehet érvényesíteni. (…) aki nem áll ki magáért, az balek, lúzer, az nem alkalmas arra, hogy képviselje a saját nemzetét" (Orbán, 2014b)

Áttekintve a Fidesz demokráciaképét a 90-es évektől napjainkig, úgy véljük, hogy nagyobb fokú következetesség van benne, mint azt ellenfeleik elismerik vagy észlelik. A Fidesz a mai napig az általuk érzékelt balliberális hatalmi dominanciát igyekszik egy saját erőtérrel kiegyensúlyozni. Ennek nemzetközi szintre emelése a Brüsszel-ellenes kampánya, a sorosozás, vagy épp az illiberális demokráciáról szóló vita. Ahhoz, hogy ilyen mértékben napirendformálóvá tudjon válni, hozzájárult, hogy idővel a Fidesz domináns párttá vált, azonban sosem vált volna azzá, ha nem megy végig a fejezetben bemutatott építkezési folyamaton. Annyiban igaza van kritikusainak, hogy idővel nemhogy közeledett volna a mainstream demokráciafelfogáshoz, hanem még inkább kiélezte a két felfogás közötti ellentéteket.[22] Ez azonban épp a demokráciafelfogásuk belpolitikai népszerűségének, valamint a kedvező nemzetközi viszonyok (Brexit, Donald Trump elnöksége) által biztosított nemzetközi háttérnek volt köszönhető, nem pedig a demokráciaképük változásának.

[22] E tekintetben van hasonlóság Takis Pappas populizmusfelfogása és a Fidesz demokráciafelfogása között. Pappas ugyanis a populizmust a fennálló liberális demokráciákkal szemben álló, dependens fogalomnak tartja, és a demokratikus illiberalizmust a populizmus szinonimájaként kezeli (Pappas, 2019).

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 134

	Mexikói Intézményes Forradalmi párt (PRI)	Juszticialista Párt (IPA)	Fidesz
A pártok demokráciafelfogása	Demokratikus párt, de nem a liberális demokrácia értelmében	Társadalmi igazságosság elmélete	A konszenzuális demokráciamodelltől elmozdul a többségi irányába, szembehelyezkedik a liberális demokrácia liberális túlsúlyával
Demokráciafelfogás megvalósítása	Demokratikus célok, autoriter kivitelezés	Juszticializmus bevezetése	A 2014-es tusnádfürdői beszéd óta illiberális rendszer
Liberalizmus és demokrácia egymáshoz való viszonya	Nem értelmezhető – osztályalapú konfliktus	Nem értelmezhető – osztályalapú konfliktus	Értékalapú konfliktus – a liberalizmus és a demokrácia viszonya a rendszer alapja
A domináns pártok populizmusa	Agrárpopulizmus. A nép felszabadítása az oligarchák hatalma alól	Személyi kultusz, amely mind a szocializmust, mind a kapitalizmust meg kívánta haladni	A liberális demokrácia antidemokratikus, ezzel szemben a Fidesz képviseli a valódi demokráciát
Demokráciafelfogás változása	A demokrácia korlátozásából reformok révén valódi demokrácia	A peronizmus túléli névadóját, de átalakul (neoliberalizmus, majd baloldali peronizmus)	Már a 90-es évek közepétől eltér a mainstream liberális demokráciától

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 135

5. Vezető és dominancia
(Paár Ádám – Rajnai Gergely – Novák Zoltán)

Bevezetés

Az előző fejezetben tárgyalt populizmusban, valamint a demokráciakép kialakításában általában igen komoly szerepet játszanak a vezetők, de a vezetés minden politikai rendszerben kulcsfontosságú kérdés. Az analitikus modellekből ennek ellenére általában kimarad ez a tényező, mert annyira konkrét személyekhez kötődik, hogy nehéz egy absztrakt elméleti rendszer elemeként definiálni. Ahogy azt a 2. fejezetben is említettük, a domináns pártokat modellező irodalom ezért a vezetők kérdését általában nem érinti, sőt, több szerző, pl. Templeman (2010: 48) kizárólag az olyan pártokat tekinti dominánsnak, amelyek legalább egyszer vezért cseréltek, különben személyi dominanciáról beszél.

Mi mégis fontos önálló szempontként kezeljük a vezető személyét és vezetési stílusát, hiszen gyakorlatilag minden domináns párt esetében a vezető kulcsfontosságú szerepet játszik a dominancia kialakításában és fenntartásában, még akkor is, ha a dominancia időszaka alatt a vezér cserélődik. A magyar eset értelmezése ráadásul gyakorlatilag lehetetlen Orbán Viktor szerepének elemzése nélkül, és ahogy a fejezetben látni fogjuk, más olyan pártok is elválaszthatatlanok meghatározó vezetőiktől, amelyeket a szakirodalom egyértelműen a domináns pártok közé sorol.

A vezető személye két szempontból is fontos a dominancia kapcsán. Egyrészt, ahogy a 2. fejezetben is leírtuk, a párt belső felépítése, intézményei és hatalmi struktúrája nagyban befolyásolhatja annak képességét a dominancia kialakítására. Minél centralizáltabb egy párt, minél több fontos döntést hoz meg a központi vezetőség vagy a vezető maga, annál valószínűbb, hogy nem törik szét különböző belharcok, amelyek a dominancia bukásának leggyakoribb okozói (Boucek, 2012: 40). Ennek a szélsőséges esete az, amikor a párt és a vezér fogalma összemosódik, a vezető személyével azonosul a párt. Az ilyen pártokat hívja a szakirodalom személyi („perszonalizált") pártoknak (Musella, 2018; Kostadinova–Levitt, 2014). Ez az extrém centralizáció még jobban hozzájárulhat a dominanciához, ahogy erre a fejezetben bemutatott esetek is rávilágítanak.

A párton belüli vezetés mellett a másik, lényegesebb szempont természetesen egy ország politikai színterének egyszemélyi dominanciája. A domináns párt

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 136

vezére az ország vezetője lesz, és ez hozzájárulhat a hosszú távon megőrzött kimagasló hatalomhoz. Többféle vezetési stílus is elősegítheti a dominanciát. Mi Metz (2020) tipológiája alapján beszélünk transzformatív, tranzaktív és karizmatikus vezetőkről. A transzformatív vezető elveket, morális útmutatást nyújt saját szavazótáborának és a nemzet egészének. A tranzaktív vezető gyakorlati, közpolitikai problémákra talál olyan – sokszor kreatív – megoldásokat, amelyek sok szavazó igényeit kielégítik. A karizmatikus vezető pedig személyes alkalmasságát bizonyítja, új politikai rendet alakít ki (vagy legalábbis ezt ígéri), úgy formálja a választói igényeket, hogy azokat ki tudja elégíteni.

Általában a karizmatikus vezetéshez szokás kötni azokat az eseteket, amikor egy vezető akár a pártján belül, akár a politikai arénában domináns szereplővé válik; nem véletlen, hogy a magyar esetet Metz (2020) is a karizmatikus kategóriába sorolja. A dominanciához azonban el lehet jutni transzformatív vagy tranzaktív vezetésen keresztül is. Ansell és Fish (1999) rámutatnak arra, hogy még a párton belüli személyi dominancia is elképzelhető karizmatikus vezető nélkül. Ezért a külföldi példák kiválasztásánál ügyeltünk arra, hogy olyan vezetőket mutassunk be, akik stílusában a transzformatív vagy tranzaktív elemek is jelentősek.

Az indiai és szingapúri eset egyaránt a fejlődő világhoz kötődik, amelyben a tradicionális vezetőnek kitüntetett szerepe van. Nehru és Li Kuang-jo hosszú kormányzása teremtette meg az indiai és szingapúri modernizáció alapját. Max Weber az uralom három típusát különböztette meg: a tradicionális, a karizmatikus és a legális uralmat. Valójában a fejlődő országok esetében ezeket az uralmi formákat nem lehet elválasztani, ezekben a régiókban nincs értelme a merev szétválasztásnak. A fenti vezetők egy tradicionális elveken alapuló politikai közösségben tevékenykedtek, és ha sikeresek akartak lenni, akkor programjuk modernizációs tartalmát a tradicionális elvek és szimbólumok mögé rejtették. Ebbe beletartozott az is, hogy a hagyományos keleti társadalmakban megszokott módon jóságos, de szigorú atyaként irányították etnikailag és vallásilag sokszínű népüket. Amíg a modernizáció (amin a Nyugat-követést értjük, akár kerülő úton) nem járta át a társadalmat, és nem alakult ki egy széles középosztály, amely elfogadta volna elveiket, kénytelenek voltak politikájukat a helyi társadalom adottságaihoz és kulturális mintáihoz igazítani, amit a szimbólumok használatával értek el (tipikus példa, hogy Nehru mindig hagyományos indiai ruházatban jelent meg a nyilvánosság előtt). Nehru az indiai filozófiát ötvözte a szocialista elvekkel, Li Kuang-jao a konfuciánus etikát a liberális kapitalizmussal.

India és Szingapúr stabilitást és lassú fejlődést ért el Nehru és Li Kuang-jao kormányzása alatt, ami azt igazolja, hogy a modernizáció sikeréhez a kulturális normákhoz való alkalmazkodás, a tradíció és modernizáció egyensúlya szükséges. A szigorú atyai kormányzás, azaz a tradicionális kormányzás elvének való megfelelés nem kompatibilis a klasszikus nyugati liberális demokráciával, Nehru kismértékben, Li nagyobb mértékben autoriter uralmi stílusa azonban segített

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 137

a pártjuk különböző irányzatainak összetartásában. Ugyanakkor az őket körülvevő kultuszt nem használták ki egyszemélyi diktatúra kialakítására, ami arra figyelmeztet, hogy a személyiségen igenis sok múlik, nem csupán az intézményeken.

Azt is szem előtt tartottuk az esetkiválasztás során, hogy olyan országokat mutassunk be, ahol a vezető személyének jelentősége annak ellenére kimagasló maradt, hogy a dominancia időszaka alatt többen is megfordultak a domináns párt élén. Ez bizonyítja, hogy nem feltétlenül csak egy-egy konkrét személy tudta meghatározni az adott ország politikáját, hanem bizonyos politikai kultúrákban a vezetés a konkrét vezető személyétől függetlenül kimagaslóan fontos. Így választottuk ki Indiát és Szingapúrt, mint azt a két esetet, amelyekkel a dominancia és a vezetés közötti kapcsolatot illusztráljuk, mielőtt rátérünk a Fidesz-dominancia és Orbán Viktor vezetése közötti összefüggések feltárására.

A két eset kiválasztása mellett szóltak további érvek is. India az egyik legjelentősebb és leggyakrabban elemzett példája a dominánspárt-rendszereknek, így ebben a kötetben mindenképpen helye van. Szingapúrról pedig Orbán Viktor maga is többször követendő mintaként beszélt, például a leghíresebb tusnádfürdői beszédben is hivatkozott rá, ami mutatja a városállam jelentőségét. Szingapúr bemutatása tehát közelebb vezethet minket a Fidesz vezetéskoncepciójának megértéséhez, hiszen legalábbis részben erről az országról mintázta saját vezetési stílusát a magyar domináns párt.

Dzsaváharlál Nehru

Ahogyan fent említettük, India tipikus példája a domináns pártrendszereknek. Az eddigi fejezetekből is kiderülhetett, hogy ezekben a pártokban a vezető személye (és halála után emléke) sokszor döntő tényező az évtizedes hatalmon maradásban. Indiában az Indiai Nemzeti Kongresszus párt (Congress Party, INC) Dzsaváharlál Nehru személyének.

Nehru (1889–1964), a független India első miniszterelnöke (1947–1964), az INC vezetője rendelkezett mindazokkal a személyi képességekkel, amelyeket a jó vezetőnek általában szokás tulajdonítani. Integratív személyisége, jó szónoki képessége révén hatást gyakorolt az emberekre. Nehru dolga nem volt egyszerű, mert mindvégig kettős szerepben kellett helytállnia: „ő volt az indiai parlamentarizmus alapító atyja és a Kongresszus egypárti dominanciájának őre” (Stern, 2003: 176).

E két szerepkörnek, amely könnyen ellentétbe kerülhetett volna egymással, Nehru megfelelt, részben éppen fönti személyiségvonásainak, részben az INC arculatának köszönhetően. India szerencséjére olyan kormányfő állt az élen a függetlenség elnyerését követő másfél évtizeden keresztül, aki – neveltetéséből

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 138

fakadóan – meggyőződésesen hitt a parlamentarizmus és a demokrácia értékeiben. Bár szocialistának vallotta magát, a széles néptömegeket még túl szegénynek, nélkülözőnek találta ahhoz, hogy élvezhessék a teljes szabadság és egyenlőség áldását. Tisztában volt az ország döbbenetes szegénységével, de a diagnózisból nem azt a következtetést vonta le, amelyet sok politikustársa a fejlődő országokban, miszerint egy paternalista diktatúrára van szükség. Ellenkezőleg, Nehru éppen a parlamentarizmusban látta a gyógyírt az indiai társadalom bajaira. Mindemellett vaskézzel vezette pártját, de figyelembe kellett vennie a különböző irányzatok gyakran egymástól eltérő vízióit.

Nehru számára kihívást jelentett, hogy eszmei tekintetben nagyon vegyes összetételű pártot kellett irányítania. Miniszterelnöksége alatt nem annyira az INC parlamenti és parlamenten kívüli ellenzéke, sokkal inkább saját pártjának megosztott tagsága okozott gondot. Nehru mindvégig ügyesen kormányozta pártját, lavírozva annak különböző irányzatai között. Bár Nehru csöppet sem volt semleges szereplő (a párt centrumával azonosult, vagy pontosabban: a centrum kész volt követni tűzön-vízen át), de az INC liberális és radikális baloldali szárnyai is elfogadták Nehru vezető szerepét, még akkor is, ha élesen bírálták kormányának politikáját.

Az INC történeti előzménye

Ahhoz, hogy megértsük, miért sikerült Nehrunak irányítása alatt tartani a pártot több mint másfél évtizeden keresztül, meg kell ismerkedni röviden a Kongresszus történetével és szervezetével. Az INC 1885-ben alakult meg, India első modern politikai mozgalmaként. Ebből a mozgalomból nőtt ki a párt, amely mai napig létezik, és jelenleg ellenzékben működik az indiai szövetségi parlamentben. Az indiai történelemben a kongresszista mozgalomnak olyan hatása volt, mint egyetlen másik politikai csoportnak sem: az indiaiak jogosan a függetlenség kivívásával azonosítják a pártot és mozgalmat. (Nelmekki, 2008: 32)

Az INC eleinte csak klubként funkcionált a jómódú indiaiak számára, ezért a britek nem láttak veszélyt benne. A Gandhi vezette erőszakmentes megmozdulások ösztönző szerepet játszottak a Kongresszus addiginál hatékonyabb területi megszervezésében. Az új, tömegmozgalmi jelleg viszont igényelte a professzionális szervezettséget, valamint a vezetés és a tömegek, illetve a különböző érdekek összehangolását. A tömegmozgalmat szervezni, irányítani, szükség esetén fékezni, fegyelmezni kellett. A Kongresszus élén 15 tagú Munkabizottság állt, amelyet fölruháztak döntési joggal a párt ülései közötti időpontban (Balogh, 2005: 76)

Fontos kiemelni a párt két meghatározó vonását. Az egyik az, hogy az INC kezdettől fogva a társadalmi, kaszt-, osztály-, vallási és etnikai törésvonalak meghaladására törekedett, nem ismert el külön vallásközösségi érdekeket, ennek

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 139

következtében India két legnépesebb vallási közössége, a hinduk és muszlimok egyaránt nagy arányban támogatták. A párt deklarált multikulturalizmusából következett, hogy az INC elutasította a hindu vagy muszlim felsőbbrendűséget éppúgy, ahogyan a brit uralmat. A másik fontos szempont, hogy a párt eszmei tekintetben gyűjtőpártként működött: integrált minden olyan politikai irányzatot, amely az indiai önkormányzat, a sokszínűség elfogadása, a jog uralma és a parlamentarizmus talaján állt, de elutasította a „feudális" és a vallási fundamentalista, soviniszta csoportokat éppúgy, ahogyan másik oldalról a kommunistákat is. Mindezzel tisztában kell lenni Nehrunak és pártjának kapcsolatrendszerét illetően, különben nem érthető meg, hogy a toleráns, sokszínű Indiában gondolkozó és szocialista (európai kategóriákkal szociáldemokrata) Nehru miért volt képes összehangolni a párt irányzatait, annak ellenére, hogy némelyiktől neveltetésében és politikai koncepciójában távol állt.

Nehru elfogadottságában pártvezetőként szerepet játszott a családi kötődés. Apja, Motilal Nehru jómódú jogász volt, aki két alkalommal töltötte be a Kongresszus elnöki tisztségét. Fiát, Dzsaváharlált a Cambridge-i Egyetemen, a híres Trinity College-ban taníttatta. (Venkatasubbiah, 2017) Itt megismerkedett a modern európai nézetekkel, tagja lett a szocialista értelmiségieket tömörítő Fabiánus Társaságnak. Az angliai neveltetés és széles látókör előnyére szolgált, mert határozott víziókkal rendelkezett India jövőjéről (agrárreform, iparosítás, vegyes gazdaság), amelyek egyrészt vonzóak voltak párttársai szemében, másrészt közös minimumot jelentettek a különböző csoportok között. Harmadrészt a program egyes elemei külön is alkalmasak voltak arra, hogy az INC mélyítse kapcsolatát egyes társadalmi rétegekkel: a földosztás ígérete, majd tényleges végrehajtása az 1950-es években a parasztság tízmillióit, az iparosítás az angol ipar fölényétől sújtott vállalkozókat nyerhette meg az INC-nek, és az egyenlősítő program kifoghatta a szelet a kommunisták vitorlájából. Bár az INC maga szekuláris alapon állt, elfogadták az indiai vallásokat, és az indiai filozófia vezérlő elvet jelentett a párt történelemszemléletében (eszerint India fejlődésbeli lemaradása a gyarmatosítás következménye, tehát a „múltat" kell folytatni, szervesen, de ugyanakkor alkalmazkodva a világhoz, a parlamentarizmus, demokrácia, szabadság, egyenlőség, szociális jogok átvétele révén).

Nehru olyan elismertséggel rendelkezett az INC berkeiben, mint egyetlen más személy sem, kivéve természetesen Gandhit. Igen fontos volt az is, hogy Gandhi, akinek szavára milliók hallgattak, egyértelműen Nehrut akarta látni kormányfőként a független India élén. Bár a vallási toleranciát illetően egyetértettek, Nehru egészen más irányt kívánt adni az indiai fejlődésnek, mint Gandhi: az ő célja az iparosodott, nyugatosodott India volt, amely kész és képes követni az európai, amerikai és szovjet ipari civilizációkat anélkül, hogy megismétlelné azok társadalmi hibáit. Egy vegyes gazdaságon és állami tervezésen alapuló, parlamentáris és demokratikus, ugyanakkor a hagyományaihoz hű Indiát akart,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 140

amely példa lehet(ne) az ázsiai országok számára: példa arra, hogy lehetséges magas szintű szellemi és anyagi fejlődés saját kulturális alapokon, a liberalizmust és szocializmust ötvözve, de a szabadversenyes kapitalista, a kommunista és a fasiszta modellek követése nélkül. Mondhatni, Nehru egy indiai és ázsiai „harmadik utas" elképzelést képviselt, amelyet jelképezett, hogy rendszeresen indiai népviseletben járt, ugyanakkor mindehhez liberális és szocialista elvek társultak. Az egyszerre realista és idealista ihletettségű politikai gondolkodás biztosította személyi elfogadottságát az INC minden irányzata körében.

1947. augusztus 15-én Nehru jelentette be a világnak India függetlenségét. Az új kormány miniszterelnöke, valamint honvédelmi és külügyminisztere Nehru lett. A miniszterelnöki pozíciót megőrizte egészen 1964 májusában bekövetkezett haláláig, tehát tizenhat éven keresztül. Az 1951-es választáson a Kongresszus 44,99%-ot ért el, 1957-ben 47,78%-ot. 1962-től viszont a párt választási eredménye visszaesett, és bár később ismét növekedett, már soha nem érte el az 1957-es szintet. A Nehru vezette domináns párt az 1950-es években kényelmes, 70-80%-os többséget szerzett a kétkamarás parlament alsóházában, a Nép Tanácsában (Lok Szabha). (Stern, 2003: 178)

A Kongresszus leegyszerűsítve ideológiai tekintetben négy platformból állt: a centrum és a baloldal egyértelműen Nehrut tekintette vezérének, míg ettől jobbra a Sardar Vallabhbhai Patel vezette konzervatív, konzervatív-liberális jobboldal, balra pedig egy markánsabban szocialista irányzat helyezkedett el. (Kothari, 1964: 6) Amiben egyetértés volt, az a következők: India függetlensége és területi integritása, felekezettől, etnikumtól és kaszttól független indiai haza- és nemzetfelfogás, a hindu, muszlim és bármely vallási közösség egyeduralmának elutasítása, vallási tolerancia, szociális reformok, iparosítás, végül az ország szekuláris, multikulturális, parlamentáris, demokratikus és jogállami jellegének megőrzése. (Rai–Kumar: 2) Ezek az alapok elég szilárdnak bizonyultak ahhoz, hogy a párt ne essen szét, ám a gazdaság- és társadalomfilozófiai koncepciók már markánsan elváltak. A párton belüli kohézió fönntartását az biztosította, hogy az 1950-es, 60-as években, az országépítés szakaszában még az alapok megszilárdítása volt napirenden.

Minden szereplő tisztában volt azzal, hogy a párt túl sokszínű egy diktatúrához, hiszen amint egy irányzat egyeduralomra törne, szembetalálná magát a párton belüli más irányzatokkal. Egy kongresszista diktatúra ráadásul mozgósította volna a Kongresszus összes ellenzékét, a kommunistáktól a hindutva (hindu nacionalista) ideológiájú pártokig, súlyos belső válságba rántva Indiát. Az ellenzék rendszerellenzéki jellege és az országépítésért viselt felelősség (amely célt a rendszerellenzék veszélyeztette) kikényszerítették a párt egyben maradását, erre viszont csak demokratikus körülmények között lehetett. Furcsa módon tehát, bár logikusan, az ellenzék erős rendszerellenzéki jellege is hozzájárult a Kongresszuson belüli kohézió fönntartásához, különösen azért, mert az egyes kong-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 141

resszista csoportoknak sokkal inkább volt félnivalójuk az ellenzéktől, mint egymástól. Nem véletlen, hogy a Kongresszus akkor veszítette el a választást, amikor egy része távozott a pártból, és szövetségre lépett a rendszerellenzékkel.

A külső ellenzék

Az INC-vel szemben kicsi pártok fragmentált konglomerátuma állt, és ez nem alábecsülhető oka annak, hogy a párt oly sokáig megőrizte vezető szerepét. (Arról, hogy ennek mekkora jelentősége van a dominancia fennmaradásában, a következő fejezetben beszélünk részletesebben.) De önmagában nem a fragmentáltság számított, hanem az, hogy ezek a pártok kevésbé voltak képesek adaptálódni az első másfél évtizedben, mint az INC. Abban, hogy az INC másfél évtizeden át megingathatatlan kormányzati hatalommal rendelkezett, az etnikai és vallási törésvonalak továbbélésének volt szerepe. A legerősebb csoportot az ún. *hindutva* ideológiához tartozó politikai csoportok alkották, amelyek a szubkontinens és az állam hindu jellegét kívánták kidomborítani, és ennek megfelelő szakpolitikai intézkedéseket (pl. az angol mint hivatalos nyelv fölváltása a hindivel, a hindu étkezési szabályok kötelezővé tétele) követeltek.

Az ország és az állam hinduizálása, az etnikai és vallásközösségi alapon leszűkítő hindu nemzetfelfogás ellenkezett az INC elveivel és multikulturális nemzetfelfogásával. Mivel a muszlimok számára az INC programja értelemszerűen vonzóbb volt, mint a hindutva ideológiájú pártoké, teljes egészében fölsorakoztak a Kongresszus mögött. A hindutva ideológiájú pártokon kívül nagy súlyt képviseltek az etnikai és regionális pártok, valamint az INC-be nem integrálódott szocialisták és a kommunisták. A domináns pártrendszer kialakulása azon is múlt, hogy az INC-n kívül egyetlen párt sem tudott megfelelni az indiai társadalom sokszínű jellegének, mert vagy vallási, vagy területi, vagy ideológiai és/vagy osztályalapon leszűkítették bázisukat.

A hindutva ideológiájú pártok közül a legerősebb az 1951-ben alapított Bháratíja Dzsanata Szang lett, amely a mai napig létező és Indiában jelenleg is kormányt adó Bharatíja Dzsanata Párt (Indiai Néppárt) elődje. A hindutva ideológiájú pártok és a szocialisták, valamint a kongresszistákból kivált konzervatívok szövetségre léptek 1977-ben. Bár szövetségük nem volt tartós és sikeres, mert csak az INC elutasítása kötötte össze őket, de valami elindult az indiai politikában. 1980-ban megalakult a Bharatíja Dzsanata Párt, ezzel az ellenzék oldalán a megosztottság megszűnt. (Stern, 2003: 222) Végső soron a hindutva ideológiájú párt másfél évtized kudarcaiból tanulva adaptálódott a helyzethez, és ez kulcsnak bizonyult az INC-vel szembeni váltópárt megalakulásához.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 142

Nehru hatalmi módszere

Jogosan fölmerül a kérdés: vajon Nehru centrális szerepe pártjában és általában az indiai életben nem vezethetett-e autoriter elfajuláshoz, akár diktatúrához? Tény, hogy az INC szinte leválthatatlannak tűnt. A párt többmilliós mozgalmi háttere elvileg lehetővé tette volna, hogy az rákényszerítse akaratát az indiai társadalomra. Elvileg csupán, mert ugyanakkor korántsem lehet pártegységről vagy akár egységes arculatról beszélni: a Kongresszus tagságának, vezetésének, platformjainak sokszínűsége, számos eszmei, etnikai és vallási irányzata gátat szabott egy esetleges kongresszista diktatúra kialakulásának. Nehru centrális erőtere a pártjában éppenséggel azon alapult, hogy kiegyensúlyozó szerepet játszott hinduk és muszlimok, vállalkozók és szakszervezetek között; politikai-eszmei értelemben véve centrum volt jobb- és baloldal között. Tehát Nehru számára a centrális pozíciót éppen mérsékeltsége biztosította, amellyel képes volt elfogadhatóvá válni hindu és muszlim, bal- és jobboldali kongresszisták és szimpatizánsok számára. Egy diktatórikus jellem képtelen lett volna összefogni a sokszínű kormánypártot.

Nehru megfelelt annak a szerepnek, hogy egyben tartsa sokszínű pártját. Mivel a párt tagsága tisztában volt azzal, hogy a hatalomból való kiesés a rendszerellenzéket segítené hatalomra, amely lerombolná az állam szekuláris és toleráns arculatát (egy hindu nacionalista győzelem esetén), az esetleges fölmerülő koncepcionális viták ellenére az INC kohéziója szilárd volt. Nehru a maga hindu és szocialista, erkölcsi elveiben liberális, ugyanakkor az indiai hagyományokhoz hű fölfogásával szimbólumává vált a Kongresszusnak, és ezzel a pártkohéziót az ő személye, vezetői stílusa alapozta meg. Ő adott olyan stabilitást a hatalmas és sokszínű pártnak, amely egy olyan fragmentált országban, mint India, hosszú távú hatalmat tudott eredményezni.

Az INC-n belül Nehru idővel megkérdőjelezhetetlen autoritást képviselt. Ez abból fakadt, hogy a függetlenségi mozgalomban való részvétele, barátja, Gandhi emléke, valamint meggyőző személyisége miatt minden politikus alárendelte magát Nehru vezető szerepének a párton belül. Azok, akik nem, idővel partvonalra kerültek, majd kiszorultak a pártból. (Balogh, 2005: 230) Nehru egyik módszere volt a konfliktusok kezelésére, hogy a kellemetlen kérdéseket vagy megjegyzéseket elengedte a füle mellett, és hallgatással reagált a kritikákra (Galbraith, 1989: 374.).

Nehru és az INC azonosításának a párt tagsága és az indiai közvélemény szemében volt egy negatívuma. Nehru még 70 éves korában is vaskézzel vezette pártját, minden kérdésben maga döntött, és bár formálisan ügyelt a demokratikus döntéshozatalra, a kedvezőtlen hangokat, kritikákat továbbra sem volt hajlandó meghallani. Sokan úgy látták, Nehru annyira megkerülhetetlenné vált, hogy nem lesz utóda. Ahogyan élelmezés- és mezőgazdaságügyi minisztere

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 143

mondta John Kenneth Galbraith amerikai közgazdásznak, ekkor amerikai nagykövetnek: „Olyan a mi miniszterelnökünk, mint egy nagy indiai banyánfa. Ezrek hűsölnek alatta, de semmi sem terem rajta." (Galbraith, 1989: 374.) Ez egyébként komoly problémát és riadalmat is okozott a kongresszista elitben, hiszen annyira egybenőtt Nehru és a párt, hogy sokan aggódtak: Nehru halála egyúttal a párt meggyöngülését jelenti.

Nehru híve volt a sajtószabadságnak. Ám az 1951-es első alkotmánykiegészítés révén kísérletet tett a szabad sajtó korlátozására. Azzal érvelt, hogy meg kell védelmezni a társadalom morális alapját a „vulgaritás, az illetlenség és hazugság" terjedésétől. Nehru hangsúlyozta, hogy ezek morális, és nem politikai problémák. A tiltakozások ellenére a törvény életbe lépett. Előfordult, hogy letartóztattak és egy év börtönbüntetésre ítéltek egy költőt a miniszterelnök megsértése miatt. Ettől kezdve a Kongresszus erős ellenőrzést gyakorolt a sajtó fölött.[23]

Az 1962–64-es indiai–kínai határkonfliktus megrendítette Nehru népszerűségét. A fegyveres összecsapás Kínával azt eredményezte, hogy Nehru korábbi külpolitikai doktrínája, az el nem kötelezett országok békés egymás mellett élése és az egymás ügyeibe való be nem avatkozás politikája (*pancsa síla*) látványosan megbukott. Az ellenzék a miniszterelnököt tette felelőssé az indiai kudarcokért. A csalódottság mérhető volt a párt taglétszámának zuhanásán: 9,4 millióról 2,6 millióra esett a tagság három év alatt. (Balogh, 2005: 233)

A Kongresszuson belül először érződött az elégedetlenség a felső vezetéssel szemben. Nehru azonban még ebből is jól jött ki. Madras állam országos főminisztere, Kamaraj beterjesztett egy javaslatot, hogy a vezető kongresszisták mondjanak le állásaikról, és ezután csak a párt egyben tartásával foglalkozzanak (Kamaraj-terv). A konzervatív kongresszisták kísérlete volt ez Nehru háttérbe szorítására. 1963. augusztus 10-én a Kongresszus elfogadta a nem mindennapi tervezetet. Nehru, az Indiai Köztársaság összes minisztere és a tagállamok főminiszterei benyújtották lemondásukat. Ám a Kongresszus legfőbb szerve, a Munkabizottság elutasította Nehru lemondását, és úgy határozott, hogy Nehru jelölje ki azokat, akiket le kell mondatni a miniszteri pozíciókról. Az ügyes lépésnek köszönhetően Nehru tekintélye helyreállt, sőt megszabadulhatott néhány nem kívánt miniszterétől, akiket olyan pártfeladatokkal bízott meg, amelyekkel nem árthattak sem neki, sem a kormányának. (Balogh, 2005: 234.)

1964-ben Nehru meghalt. Utolsó éveitől eltekintve bel- és külpolitikáját siker koronázta. Mint várható volt, azonnal megindult a hatalmi harc a hosszú kormányzásban elkopott Kongresszus vezetéséért. A Pakisztánnal folytatott háború (1965), a Kongresszuson belüli ellentétek és társadalmi ellentétek, a vallásközi

[23] When Nehru curbed press freedom and freedom of expression to protect "moral standards" of Indians and faced opposition by all his opponents. *OpIndia*, 30 June, 2020. https://www.opindia.com/2020/06/jawaharlal-nehru-first-amendment-india-press-freedom-of-speech-and-expression/, 2021. 09. 20.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 144

erőszak elharapózása és a gazdasági növekedés leállása együttesen súlyos kihívás elé állították a pártot és a társadalmat. Shasztri miniszterelnök halála után Indira Gandhi, Nehru lánya vette át az INC vezetését. A kormánypárt kettészakadt, miután Indira Gandhi lemondatta a jobboldali miniszterelnök-helyettest. Morarji Desai vezetésével a kongresszisták konzervatív szárnya elhagyta a pártot. (Balogh, 2005: 235) 1977-ben bekövetkezett az, amire addig kevesen számítottak: húsz év kormányzás után az önmagával meghasonlott INC elveszítette a választást. (Rai–Kumar: 2)

A Kongresszusnak az volt a szerencséje, hogy ellenfelei (hindu nacionalisták, volt kongresszista konzervatívok, marxisták), csak abban értettek egyet, hogy utálják a volt kormánypártot, de a társadalom széles többsége számára pozitív célt nem tudtak megfogalmazni, és elképzeléseik egymás rovására valósulhattak meg. A koalíció ezért két éven belül lejáratódott, és a választók többsége visszahozta a Kongresszust a hatalomba (Stern, 2003: 178). A Bharatíja Dzsanata Párt 1980-as megalakulásával azonban az antikongresszista ellenzék integrációja megvalósult. Ettől kezdve két nagy tömb versenyzett egymással az indiai szövetségi politikában. (Stern, 2003: 222)

Nehru politikájának értékelése

A Kongresszus története mutatja, hogy a perszonifikációnak, az egyetlen személyre alapozott vezetésnek milyen hátrányai vannak. Nehru képes volt megszólítani az indiai társadalom különböző csoportjait. Sikeresen lavírozott a Kongresszus különböző frakciói között: a muszlimokat a vallási toleranciával, a parasztságot az agrárreformmal, a vállalkozókat az iparfejlesztéssel nyerte meg. Nehru azonban elkövetett egy hibát: elmulasztotta az öröklési kérdés megoldását. Ez súlyos problémát okozott, hiszen halála mindenkit fölkészületlenül ért, éppen akkor, amikor külső és belső válságok rázták meg az országot.

Nehru és a Kongresszus kapcsolata fölhívja a figyelmet a perszonifikáció veszélyére: egy párt túlzottan elkényelmesedhet, amennyiben vezetője országos népszerűségnek örvend. Másrészt Nehru esete példázza, hogy egy domináns párt vezetője képes befolyást gyakorolni a pártrendszerre. Amíg Nehru élt, olyan befolyással rendelkezett imázsa révén az indiai társadalomra, hogy pártjának nem kellett számolnia a hatalom elvesztésével. A társadalom széles rétegei különböző megfontolásokból Nehru mögött álltak, aki az indiai függetlenség harcosa, az etnikai és vallásközi béke biztosítója volt számukra. A megosztott ellenzék nem tudott mit szembehelyezni ezzel az ideával. Nehru halálával a helyzet megváltozott, amennyiben a Kongresszuson belüli törések előtérbe kerültek. Immár nem volt egy erőskezű vezető, akinek autoritása megkérdőjelezhetetlen lett volna a Kongresszuson belül. A párton belüli repedések nyíltan jelentkeztek, és végül a konzervatív szárny kivált a pártból, amely ezzel balra tolódott.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 145

Az INC szerkezete önmagában lehetőséget adott arra, hogy a hosszú egypárti kormányzás kialakuljon. Hiszen a Kongresszus multikulturális, multietnikus és sokvallású jellegénél fogva képes volt elérni a lakosság minden csoportját, szemben ellenfeleivel, amelyek vallási vagy társadalmi alapon leszűkítették bázisukat. A fragmentált ellenzék oka volt a domináns párt egyeduralmának, mert csupán rendszerellenzéki taktikát űzött; ahhoz túlságosan összetett és színes arculatú volt, hogy leváltsa a Kongresszust. Amíg Nehru állt a párt élén, reménytelen volt arra számítani, hogy az összetett párt részekre hasadjon. Indira Gandhi idejében a konzervatív szárny kiválása bekövetkezett, és részben ennek, részben a társadalmi válságoknak, a gazdasági növekedés lelassulásának köszönhetően a Kongresszus leváltása megtörtént 1977-ben. Bár a párt visszaszerezte a hatalmat, a hindutva alapon szerveződő jobboldal mindinkább egységes lett. Ez is mutatja, milyen kiemelkedő szerepe volt Nehrunak a dominancia fenntartásában – nélküle pártja képtelen volt a korábbi sikerek megismétlésre, a hatalom hosszú távú megtartására.

Fontos kiemelni, hogy Nehru szilárd nézetei, bár értelemszerűen nem tükrözhették az egész ország, vagy akár csak az egész INC nézeteit, mégis egyfajta erkölcsi mintát szolgáltattak a frissen függetlenedő Indiának. Megállapíthatjuk, hogy bár karizmatikus személyről beszélünk, nemcsak a tömegeket megragadó kisugárzása, hanem az általa képviselt, mintának tekintett étosz is meghatározta vezetői stílusát. Ezért vezetése, bár a karizmatikus vezetés jegyeit is magán viselte, sokkal inkább nevezhető transzformatívnak, és mutatja, hogy a transzformatív vezetés is eredményezhet dominanciát – különösen egy heterogén országban.

Ahogyan Rajni Kothari írta, „Nehru szerepe a fejlődésben összetett". Kothari abban látja Nehru érdemét, hogy „megtestesítette ennek a fejlődésnek a szellemét". (Kothari, 1964: 1) Nehru emellett megtestesítette a konszenzust az indiai jövőről. Kothari a politikai pragmatizmust, a konszenzusra törekvést és a rugalmas politikai döntéshozatalt tekintette Nehru örökségének. Rendelkezett egy személyes karizmával, de ezt nem arra használta föl (mint nem egy fejlődő országban a vezetők), hogy háttérbe szorítsa a politikai intézményeket. A Max Weber-i definícióval élve a „karizmatikus" és a „bürokratikus-legális" uralmi formák nem oltották ki egymást, Nehru képes volt ezeket összeegyeztetni.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 146

Li Kuang-jao

A szingapúri dominancia meglepő tartóssága

Szingapúr sok szempontból tipikus esete a domináns pártoknak. Előkerülhetett volna a 2. fejezetben is, hiszen egy rendszerváltó párt tudta hosszú időre magához ragadni a hatalmat; a 3. fejezetben is elemezhettük volna, hiszen Tajvanhoz hasonlóan itt is nemzetépítő párt tudott dominánssá válni; és a 4 fejezetben is releváns lehetne, hiszen egy különleges, szinte unikális demokráciamodell alakult ki az országban, amelynek természetéről a demokrácia minőségét elemző intézetek sokat vitatkoznak. A szingapúri dominancia mégis, talán minden más esetnél jobban a vezető dominanciájáról szól, ezért leginkább ebben a fejezetben érdemes bemutatnunk.

Nem könnyű pontosan meghatározni a szingapúri dominancia kezdőpontját. A Népi Akció Párt (People's Action Party, PAP) 1959-ben megnyerte az első olyan választást a városállamban, amelyen nemcsak a brit állampolgárok szavazhattak. Elsöprő győzelem volt ez: a szavazatok 54%-át, és 47-ből 43 mandátumot szerzett meg a párt, így az első pillanattól megfelelt a dominancia fölénykritériumainak. Ekkor azonban Szingapúr még brit fennhatóság alá tartozott, majd egy rövid ideig Malajzia része volt, és csak 1965-ben vált függetlenné. Kijelölhetjük 1959-et, vagy a függetlenség kivívását követő első választást (1968) is kezdőpontként, de ami nem kérdéses, hogy azóta sem sikerült más pártnak választást nyernie Szingapúrban, így a hatalmon töltött idő tekintetében a világtörténelem egyik legdominánsabb pártjáról beszélhetünk.

A függetlenség elnyerését követően az 1984-es választásokig a PAP minden alkalommal legalább a szavazatok 70%-át begyűjtötte[24], és a többségi választási rendszernek köszönhetően az összes parlamenti mandátumot elnyerte. Ezt követően aprónak tűnő, de a helyi politikában fontos visszaesés következett: 1984-ben 65% alá esett a párt támogatottsága, és szavazataránya folyamatosan csökkent egészen 1997-ig, ráadásul minden alkalommal egy-két mandátumot az ellenzék is meg tudott szerezni (Jesudason, 1999: 136). Ez a trend a dominancia gyengülését jelezte, és sokan azt gondolták, hogy ahogy ebben az időszakban más exgyarmaton is történt, úgy Szingapúrban is meg fog szűnni a domináns párt egyeduralma (Jesudason, 1999: 127–128).

Ennek azonban az ellenkezője következett be: az 1999-es választáson ismét 65% fölé került a PAP támogatottsága, és azóta is a városállam kiemelkedő pártja, bár épp a 2020-as választáson mélypontra került: „mindössze" a szavazatok 61%-át gyűjtötte be, és a 93 mandátumból 10 is az ellenzéké lett. A tény, hogy ez a párt

[24] Minden választási adat forrása a Szingapúri Választási Iroda honlapja: https://www.singapore-elections.com/

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 147

történetének legrosszabb szereplése, jól mutatja a PAP kimagasló dominanciáját, ami ilyen hosszú időn keresztül szinte példátlan a világban.

Éppen ezért a szingapúri eset a politikatudomány számára rendkívül érdekes, az állam kis mérete ellenére rengetegen foglalkoztak a vizsgálatával. Sokféle magyarázat született erre a kiugró dominanciára, egyebek mellett az ország csekély mérete, a rendszerváltó párt történelmi lendülete és az ország gazdasági fejletlensége (ez a korai magyarázatok közé tartozott, ma már Szingapúr egyáltalán nem elmaradott). Ezek az okok azonban más országokban nem vezettek ilyen tartós és fölényes dominanciához, így az egyetlen igazán meggyőző magyarázat egy személy: az ország első miniszterelnöke, Li Kuang-jao.

Li Kuang-jao vezetési stílusa mint a dominancia oka

Li személye gyakorlatilag eggyéforrt dominánssá váló pártjáéval. 1959-ben már ő vezette a PAP-ot, és 1990-ig megszakítás nélkül volt Szingapúr miniszterelnöke. Bár 1990-ben visszavonult, ő maga nevezte ki az utódját, Goh Csok Tongot, és „rangidős miniszterként" továbbra is központi szerepet vállat a városállam politikájában (Cotton, 1993: 14), 2004-től pedig fia, Li Hszien Lung vezeti az országot. 2015-ös haláláig személyesen gyakorolt kimagasló befolyást pártjára és Szingapúrra, de halála után is az általa meghatározott irány dominálja a politikát, és a hatalom a családján belül maradt. Ez tükrözi Li gondolkodását a vezetésről, amit szerinte nem lehet tanulni: „Véleményem szerint az ember vagy született vezető, vagy alkalmatlan a vezetésre" (Allison és társai, 2013: 145).

Li vezetési stílusa és politikája vezetett ahhoz, hogy a PAP lett sok szempontból a legdominánsabb párt a világon. Fiatal korától nyugati oktatásban részesült, Cambridge-ben szerzett diplomát, ez alkalmassá tette arra, hogy a gyarmati közigazgatásban szerezzen tapasztalatot, és testközelből megismerje a Nyugat politikai és gazdasági berendezkedését. Saját bevallása szerint azonban politikai ambícióját a II. világháború alatt szerezte, amikor a japán megszállás rádöbbentette a fennálló rend törékenységére: „Szingapúr japán megszállása volt életem legfontosabb politikai leckéje… az egyik nap még a britek elmozdíthatatlan uralma alatt éltünk, másnap pedig már a japánok voltak a teljhatalmú vezetők" (Allison és társai, 2013: 133).

Li politikai krédóját meghatározta ez az élmény, és ezt követően az alkalmazkodókészségre alapította vezetési stílusát. Saját bevallása szerint nincs egyértelmű ideológiai meggyőződése: „Úgy gondolom, valahol a konzervatív és a szocialista meggyőződés között foglalok állást. Leginkább talán liberálisnak nevezném magam" (Allison és társai, 2013: 130). Sőt, az erős ideológiai elköteleződést politikai hibának tartja: „Mindig gyakorlatias, nem pedig doktriner megoldásokat kell találnunk a felmerülő problémákra" (Allison és társai, 2013: 135).

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 148

Ez az ideológiamentesség vagy ideológiafelettiség a PAP sikerének egyik kulcsa. Szingapúr egy etnikailag sokszínű városállam, kínaiakkal, malájokkal, indiaiakkal, európaiakkal és más nemzetiségekkel. Ez az összetétel elvben társadalmi feszültségekhez kellene, hogy vezessen, alapvetően erős politikai polarizációra számítanánk egy ilyen heterogén országban. Li gyakorlatiassága és a PAP befogadókészsége minden náció irányában azonban ezeket a feszültségeket hihetetlen hatékonysággal nyomta el (Jesudason, 1999: 129). A különböző etnikai és ideológiai nézeteltérések nem tudtak feltörni, és ez a térségben szokatlan békét hozott el. Érdekes módon Délkelet-Ázsiában két ország tudta elkerülni az autoriter uralmat és a hadsereg erőteljes beavatkozását a közéletbe: Szingapúr és Malajzia, a két domináns pártrendszerrel bíró ország (Jesudason, 1999: 127). Ez mutatja, hogy a domináns pártrendszer a politikai váltógazdaságnál nagyobb békét tud garantálni etnikailag heterogén országokban, ez a béke sikerük egyik titka, és Szingapúr ennek kiváló példája. Li szerint a domináns pártrendszeren kívül nincs is olyan politikai rendszer, ami garantálni tudja a békét: „Ha el akarjuk kerülni a hosszú kaotikus és anarchikus időszakokat, akkor egy olyan hatalmi struktúrát kell létrehoznunk, ami képes folyamatosan és sokáig fenntartani magát" (Allison és társai, 2013: 146).

Li nem csak az országon, hanem pártján belül is képes volt elfedni a konfliktusokat. Kezdetben a PAP nem volt ideológiamentes párt, volt egy erősen kommunista szárnya is, amely a tagság nagy részét maga mögött tudta az '50-es évek végén. Li és szövetségesei azonban egy pártszervezeti reformot hajtottak végre, ami tulajdonképpen minden döntési kompetenciát a kapitalizmuspárti elit kezére játszott, ez pedig pártszakadáshoz vezetett. Li vállalta a kockázatos piacpárti elköteleződést, mert nyugati tapasztalatai alapján csak ez vezet gazdasági sikerekhez, ami véleménye szerint a társadalmi békéhez vezető egyetlen út. A népszerű kommunisták legyűréséhez gyors eredmények kellettek, és ez rákényszerítette Lit arra, hogy azonnal növekedésre és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére fókuszáljon kormányzása korai éveiben, és ezt sikerült is elérnie, ami a kommunisták gyors elhiteltelenedéséhez és súlyos választási vereségéhez vezetett (Jesudason, 1999: 134).

A kompetens vezetés mint a dominancia legitimációja

A folyamatos gazdasági növekedés ezek után a PAP elsődleges céljává vált. Ennek köszönhetően – míg sok, a protekcionista politikához ragaszkodó domináns párt bukását éppen a globalizáció idézte elő – a PAP előnyt húzott a globalizálódó világgazdaságból, és sikeresen csatlakozott be a világkereskedelembe, ezzel hatalmas és hosszú távú prosperitást hozva el Szingapúrnak (Jesudason, 1999: 128). Ezzel a politikával megnyerte magának az egyébként is piacpárti középosztályt, de a gyors felemelkedés hiteles ígéretét tudta kínálni a munkásosz-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 149

tálynak is, így minden társadalmi rétegből szerzett magának szavazókat (Jesudason, 1999: 151).

A gazdasági sikerekre építi tehát politikáját a PAP, de ezeket a sikereket sosem felejti a párt összekötni a kompetens és tapasztalt vezető tevékenységével. Li is elsősorban a tapasztalatát és szinte tévedhetetlen döntéshozói képességét állítja szembe riválisai érveivel: „A kételkedők minden érvével szemben ott áll az én tapasztalatom és ítélőképességem. Öt-tíz éven belül… mindez [amit Li javasol] mindenki által elfogadott igazság lesz" (Ho, 2003: 96) – mondta egy parlamenti vitában. Li narratívája szerint a tapasztalat kivételes alkalmazkodóképességgel ruházza fel, amit a legfontosabb politikai értéknek tart: „A PAP hosszú távú sikerének titka a folyamatos megújulás"[25].

Li a kompetencián, a tapasztalaton, a rugalmasságon és az ezekből fakadó gazdasági eredményeken kívül szintén nagy hangsúlyt helyez az úgynevezett „ázsiai értékek" képviseletére is. Egyfajta „új Konfuciuszként" jeleníti meg magát a választók előtt, mint aki a régió, jól bevált konfuciánus értékrendet adaptálja a jelenkor kihívásaihoz, hidat képezve a hagyományok és a modernitás között (Chong, 2006: 294).

Li és pártja úgy formálta a szingapúri politikai kultúrát, hogy a választások valójában nem elsősorban az eltérő preferenciák kifejezéséről, majd azok képviseletéről, programok ütköztetéséről, hanem ideológiai meggyőződéstől függetlenül az alkalmas vezetők kiválasztásáról és felhatalmazásáról szólnak (Jesudason, 1999: 132). Ebben a versenyben a tapasztalt vezetők eleve előnyből indulnak, különösen a szingapúrihoz hasonló gazdasági sikerek után, így a rendszer kiváló táptalaja a dominanciának.

Az, hogy a politikai versenyt és a törésvonalakat a saját ízlésének megfelelően alakította, Lit a karizmatikus vezető tipikus példájává teszi, és több szerző (pl. Chong, 2006: 284–285) Szingapúrt a karizmatikus dominancia eseteként azonosítja. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy mennyire a konkrét gazdasági eredményekhez köti saját vezetését Li, így erős a tranzaktív vezetés is a stílusában: szolgáltatásokat nyújtva vezeti a népet. Véleményünk szerint ez volt a legmeghatározóbb elem a vezetési stílusában, még a karizmánál is fontosabb. Ráadásul kismértékben a transzformatív vezetés is megjelenik a személyében, hiszen „új Konfuciuszként" morális iránymutatással is szolgált a szingapúriaknak.

Szingapúr esete tehát bizonyítja, hogy egy sokoldalú, de elsősorban tranzaktív vezető személye meghatározhatja egy ország politikai játékterét, és a dominancia alapjául szolgálhat. A szingapúri PAP az egyik leghosszabb ideje regnáló, az egyik legnagyobb parlamenti fölénnyel bíró és az egyik legnagyobb befolyással rendelkező párt a világon, és olyannyira kötődik vezetőjéhez, hogy a vezér még távozása és halála után is megalapozza a dominancia fenntartását.

[25] The Straits Times, 2004. 11. 22.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 150

Orbán Viktor

A szingapúri és indiai esettanulmányból az derül ki, hogy vezetői karakter szempontjából mind Li, mind pedig Nehru mutatták a karizmatikus vezetés jegyeit, de míg Nehru elsősorban transzformatív, addig Li a tranzaktív vezetésből nyerte a legitimációt a dominanciához. Értelemszerűen az ilyen típusú klasszifikációk eleve nem teszik lehetővé, hogy egy adott politikus egy az egyben besorolható legyen egy-egy kategóriába, mindazonáltal ha összevetjük Li Kuang-jao, Dzsaváharlál Nehru, és Orbán Viktor karakterét, akkor az derül ki, hogy hármójuk közül Orbán hordozza a legtisztábban a *karizmatikus* vezető genomját. Ez persze nem jelenti azt, hogy Orbán Viktor vezetése nem tartalmaz transzformatív és tranzaktív elemeket, de Li és Nehru karakterében nagyobb szerepet játszottak a két másik típus jegyei. Li esetében a tranzaktív elem hangsúlyosabb, Nehru esetében pedig a transzformatív. Orbán esetében is jelen van mindkét elem, de szerepük eltörpül a karizmatikus aspektus mellett. A továbbiakban megvizsgáljuk Orbán vezetői dominanciájának kulcstényezőit, méghozzá két szegmensre osztva: formális tényezők és informális tényezők. Ezután végigmegyünk Orbán karakterfejlődésén, végül megvizsgáljuk, milyen eszközökkel tartja fenn vezetői dominanciáját, és ezek hogyan alakítják karizmatikus vezetői karakterét.

A vezetői dominancia kulcstényezői

Formális tényezők

A fejezet bevezetőjében már beidéztük Boucek azon tételét, hogy minél centralizáltabb egy párt, minél több fontos döntést hoz meg a vezető maga, annál valószínűbb, hogy nem törik szét különböző belharcok, amelyek a dominancia bukásának leggyakoribb okozói (Boucek, 2012: 40), és az nyilvánvaló, hogy nem válhat domináns párttá egy olyan politikai formáció, amelyet belső feszültségek feszítenek. Márpedig a domináns pártok definíció szerint nagy méretűek, sok különböző embert tömörítenek, és közöttük a kohézió megteremtése a dominancia fenntartásának egyik legfontosabb feltétele. Nehru és Li esetében láthattuk, hogy ennek a problémának az egyik lehetséges feloldása, amikor a párt és a vezér személye a szavazók szemében összemosódik; ezeket a pártokat hívja a szakirodalom perszonalizált pártoknak. A Fidesz kétségtelenül ilyen párt, de nem kezdetektől fogva. Lássuk.

A Fidesz több mint húszéves történetében számtalanszor hajtottak végre különböző kisebb-nagyobb változtatásokat, korrekciókat a párt struktúrájában a szervezet versenyképességének fokozása, a nagyobb szervezettség, illetve a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás elősegítése érdekében. Ilyen változás volt, amikor létrehozták a pártvezetői posztot (korábban egy hattagú

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 151

szóvivői testület töltötte be ezt a funkciót), és már első alkalommal Orbán Viktort választották meg pártelnöknek, és egy hároméves periódust leszámítva (2000 és 2003 között éves váltásban Kövér László, Pokorni Zoltán és Áder János volt a pártelnök) végig ő töltötte be ezt a tisztséget. A pártelnöki poszt létrehozásával véget ért a párt „bázisdemokratikus" korszaka, és ettől a ponttól kezdve a párt szerkezeti fejlődése egyértelműen a centralizáció tendenciáját mutatja.

E tendencia vitathatatlanul a 2003-as pártreform során csúcsosodott ki. Ekkor jöttek létre az országgyűlési választókerületek területén létrehozott választókerületi tanácsok. A tagozatok létrehozásán keresztül történt meg a polgári körök Fideszbe való integrálásának a kísérlete. A 2003-as pártreform célja kettős volt: növelni a párt szervezettségét (ugyanis a 2002-es választási vereség egyik fő okát a párt vezetői a szervezeti hiátusokban látták), és kinyitni a Fideszt szélesebb jobboldali tömegek felé (így a különféle tagozatokon keresztül is be lehet immár kapcsolódni a párt munkájába). A nyíltan vállalt célok mellett végbement a szervezet erőteljes centralizációja is, amely a központi vezetés pozícióját erősítette meg a helyi szervezetekkel és a többi erőcentrummal szemben. Ez még plasztikusabban megmutatkozik, ha az új rendszert a német testvérpártok szisztémájával vetjük össze, ott ugyanis a helyi szervezetek valódi autonómiát élveznek. A Fidesz esetében az országos szervek ténylegesen beleszólhatnak az alsóbb szintek döntéseibe.

Ugyanakkor az országos szintű szervek hatalmi súlya erősen különbözik; a legerősebb az Országos Elnökség és az Országos Választmány. Nem hoztak létre regionális vagy kistérségi szinteket, a párt ahhoz a politikai realitáshoz igazította szervezeti rendjét, hogy Magyarországon nincsenek választott regionális és kistérségi önkormányzatok, csak települési és megyei önkormányzati testületek vannak. Célravezetőbb tehát ennek megfelelően helyi (település) és megyei pártszervezeteket, illetve testületeket működtetni.

A helyi szervezet a párt alapszintű, önállóan működő szervezeti egysége, ennek megfelelően önállóan állapíthatja meg működési rendjét, saját soraiból választhat elnököt és elnökséget. A helyi szervezet – a választókerületi szervezet tagjaként – beleszólhat a területi választmányok összetételébe, és legalább egy tagot delegálhat a Kongresszusba. Az önállóságot azonban több rendelkezés is korlátozza. A párt költségvetéséből való részesedést az Országos Választmány állapítja meg. Saját bevételeivel sem rendelkezhet szabadon a helyi szervezet, ugyanis a bevételeivel az Országos Választmány által megállapított elvek és szabályok szerint gazdálkodhat. Lehetővé teszi az országos központnak a számára veszélyes helyi szervezet elleni fellépést: az Országos Választmány a következő üléséig magához vonhatja a helyi szervezet hatáskörét, ezen intézkedését az Alapszabály által nem pontosított „indokolt esetben" meghosszabbíthatja két hónapra is. Az Országos Választmány Elnöksége pedig akár a legdrasztikusabb eszközhöz is nyúlhat: a helyi szervezetet négy jogcímen is feloszlathatja. A helyi

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 152

szervezet mozgásterét szűkíti az is, hogy választásokra készülődvén csak az önkormányzatiképviselő-jelöltek személyéről dönthet szabadon, a polgármesterjelöltek személyéről már nem, róluk csak véleményezési joga van, amelyet a felsőbb pártszerv nem köteles figyelembe venni.

A pártreform során új vezetési szintet hoztak létre a Fidesz struktúrájában, a választókerületi szervezetet, amelynek működési területe megegyezik az egyéni országgyűlési választókerületével. A helyi szervezetek helyett a választókerületi szervezetet tették meg a választási kampány helyi szintű lebonyolításának legfőbb felelősévé. Joguk van javaslatot tenni az országgyűlésiképviselő-jelölt személyére. A választókerületi tagságnak egyetlen hatásköre van: delegálni két küldöttet a területi választmányokba. A tagság politikai erejét csökkenti, hogy pont az a testület rendelkezik nagyobb hatáskörrel, amelyik nem a tagokból áll: ez pedig a választókerületi tanács, amelyik a választókerületi elnök megválasztásában vesz részt. A választókerületi tanács összetétele: a választókerületben működő helyi szervezetek elnökei; a választókerületben megválasztott polgármesterek; a választókerületekben mandátumot szerzett országgyűlési képviselők; a tagozatok választókerületi csoportjainak elnökei; a helyi szervezettel rendelkező társszervezetek egy küldöttje; a városrészi csoportok vezetői; a választókerületi elnök. A tagok nem delegálhatnak személyt a választókerületi tanácsba. Csak az lehet a választókerületi tanács tagja, aki már valamilyen tisztséget visel a párton belül. Ráadásul nemcsak helyi politikusok, hanem országgyűlési képviselők is tagjai lehetnek a testületnek, ami indirekt módon biztosítja a pártközpont befolyását, mivel csak az lehet országgyűlésiképviselő-jelölt, akit a Választási Egyeztető Bizottság az Országos Választmány elé terjeszt. A Bizottság fele viszont az Országos Elnökség tagjaiból, illetve az általuk megválasztott kampányfőnökből áll. Ha tehát egy politikus országgyűlési képviselő akar maradni a következő ciklusban is, melegen ajánlott, hogy figyelemmel legyen a pártközpont elvárásaira.

A választókerületi elnök irányítja a választókerületnek, illetve annak tanácsának a tevékenységét. Szervezeti szempontból tehát az lenne logikus, hogy az a testület válassza meg, amelyet ő maga vezet. Mivel azonban a Fidesz vezetésének bevallottan is az volt a célja, hogy az egyéni országgyűlésiképviselő-jelöltek a párt választókerületi elnökei közül kerüljenek ki, ezért „a választókerületi elnököt, a választókerületi tanács tagjainak javaslata alapján, a Szövetség Elnöke nevezi ki. Amennyiben az Elnök nem fogadja el a javaslatot, a tanács tagjai tíz napon belül új javaslatot tehetnek. Ismételt elutasítás után az Országos Elnökség dönt. A választókerületi elnök megbízatása határozott időtartamra, illetve kinevezésének visszavonásáig tart.” Az eljárás tehát a következő: az Országos Elnökség által már amúgy is befolyásolni képes választókerületi tanács javaslatot tesz a Fidesz elnökének a választókerületi elnök személyére. A Szövetség Elnöke egyetértése esetén kinevezi a választókerületi elnököt, egyet nem értése esetén a választókerületi tanácsnak kell tíz napon belül új javaslatot tennie. Ha a Szö-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 153

vetség Elnöke az új javaslattal sem ért egyet, akkor az Országos Elnökség dönt. A folyamat következménye, hogy senkiből nem lehet választókerületi elnök a pártközpont akarata ellenére. A választókerületi elnök viszont hivatalból tagja több testületnek: a területi választmánynak és az Önkormányzati Választási Egyeztető Bizottságnak.

A Fidesz Országos Választmánya a párt egyik legnagyobb hatalmú testülete. Hatásköre annyira nagy fokú és széles körű már 1993 óta, hogy képes lehet akár a párt legfelsőbb vezetése, az Országos Elnökség elleni fellépésre is. Erejét mutatja az is, hogy hatáskörét nem merték azóta sem megnyirbálni. Jogosult a párt egésze nevében nyilatkozatokat kiadni és döntéseket hozni. Éppen ezért a pártvezetőségnek elemi érdeke, hogy az Országos Választmányban ne kerekedjenek felül a belső ellenzék tagjai.

Az Országos Választmány tagjai is jelentős részben ex officio nyerik el tisztségüket, csak a társszervezeteknek, a tagozatok országos tanácsainak és a területi választmánynak kell küldöttet delegálni. Csakhogy, mint azt láttuk, már a területi választmány tagjainak nagyobb része sem választás révén nyeri el tagságát, így a Fidesz tagságától az Országos Választmány teljesen elkülönül. A miniszterek és államtitkárok pozíciója az őket delegáló pártvezetéstől, illetve pártelnöktől függ, különösen, ha az Elnök kormányfőként a kormánytagok felettesének számít. Lojalitásuk a pártvezetéshez, főleg az Elnökhöz valószínűsíthető. Ez azt jelenti, hogy az Országos Választmány tagjai nem a tagságnak, hanem azon testületeknek felelősek, amelyeknek tagságukat köszönhetik, márpedig e testületekre az Országos Elnökségnek jelentős befolyása van. Az Országos Választmány emiatt – nagy hatalma ellenére – nem alkalmas arra, hogy ellensúlyt képezzen a párt elnökével vagy országos elnökségével szemben. A testület így a pártvezetés meghosszabbított karjának számít, a már említett nagy hatáskörrel.

Csak az alapszabályra hagyatkozva nem is könnyű eldönteni, hogy az Országos Elnökségnek vagy az Elnöknek van nagyobb hatalma. Az alapszabály ugyanis számos hatáskört az Elnökségnek ad, az Elnök hatásköre jelentős részben az Országos Elnökség tevékenységének koordinálásából, határozatainak végrehajtásából áll. Egy-két operatív jogkör mégis inkább az Elnök felé billenti a mérleget.

Az Elnökség kilenc főből áll, ebből öten (Elnök + négy alelnök) a Kongresszustól nyerik el a megbízatásukat, ami nagyfokú legitimációt biztosít. Mandátumuk (két év) lejárta előtt nem szűnhet meg a posztjuk, nem úgy, mint a többi elnökségi tagé, akik tisztségük révén tagjai az Országos Elnökségnek. Az Elnök és a négy alelnök kiemelt szerepét az alábbi szabályok is érzékeltetik: az Elnök egyedül jogosult a Szövetség jegyzésére, más elnökségi tagok csak akkor, ha közülük ketten együttesen írnak alá. Az Elnökség tagjainak csak az Elnökön és a négy alelnökön keresztül van joguk a Szövetség és az általa alapított gazdálkodó

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 154

szervezetek, intézmények és alapítványok valamennyi okmányába betekinteni, valamint joguk e gazdálkodó szervezetek, intézmények és alapítványok vezetőitől a tevékenységükre vonatkozó információkat kérni. Más szóval az Elnökség két részre is osztható: erősebb (Elnök + négy alelnök) és gyengébb erejű elnökségi tagokra. Az Országos Elnökség jogosult a párt politikai irányvonalának képviseletére, az Elnöknek nem ad ilyen hatáskört az Alapszabály. A pártelnöknek, mielőtt a párt, illetve az Elnökség nevében foglal állást, be kell szereznie az Országos Elnökség egyetértését. Elnöki egyeduralomról tehát nem beszélhetünk, a fő kérdés az, mennyire képes az Elnök akaratát az Országos Elnökségben keresztülvinni. Nem az Elnök, hanem az Országos Elnökség gyakorolja a tulajdonosi jogokat. Az Elnökség jogosult az országos alapítványok létrehozására és kuratóriumainak megválasztására, a Szövetség elnökének javaslatára nevezi ki és menti fel a pártigazgatót, a gazdasági igazgatót és a Szövetség tulajdonában álló gazdálkodó szervezetek, intézmények vezetőit.

A pártelnök hatalma nem abszolút, de természetesen néhány jogkör kiemeli őt az Elnökségből. A regionális pártigazgatókat az Elnök nevezi ki, másnak ebbe nincs beleszólása. A kinevezés és felmentés kivételével gyakorolja a munkáltatói jogokat a pártigazgatóval és a gazdasági igazgatóval szemben. Fontos, hogy az Elnök a választási kampány sikeres lebonyolítása érdekében kötelező érvényű határozatokat hozhat a Szövetség tagjai, a helyi szervezetek, a választókerületi szervezetek, a területi választmányok és a tagozatok számára. E jogkörben azonban konkurál az Országos Elnökséggel, mert az Országos Választmány kötelező határozatok hozatalára az Országos Elnökséget is feljogosíthatja. Kulcsfontosságú, hogy az Elnöknek első körben joga van kineveznie a választókerületi elnököket. Emellett elnököl az Önkormányzati Képviselők Fórumán belül működő Önkormányzati Tanács ülésein, és a Tanács Elnökségének hét tagját az Elnök kéri fel. Összefoglalva azt mondhatjuk: az Elnök hatásköre erős, de nem tűnik átlag felettinek.

A Kongresszus az a szerv, amelyre a tagságnak a legnagyobb befolyása van. Tagjainak nagyobb részét a helyi szervezetek által delegált küldöttek adják. Minden helyi szervezet legalább egy főt, majd minden a küldöttválasztó közgyűléseken megjelent tíz fő után egy-egy főt delegálhatnak a Kongresszusba. A Kongresszusnak tagjai lehetnek még: a társszervezetek maximum tíz küldöttje, az Országos Elnökség tagjai, a tagozatok elnökei, a társszervezeteknek a Szövetség tagjaiból kikerülő elnökei, valamint a Szövetség azon tagjai, akik részt vettek a Fidesz megalapításában. Az Alapszabály a Kongresszust nevezi meg legfőbb döntéshozó szervnek. Ennek megfelelően ez a testület választja meg a párt legfelsőbb vezetőjét, az Elnököt és a négy alelnököt. Elfogadja a párt programját, dönt a párt feloszlatásáról. A Kongresszus alkotja meg és módosítja a párt Alapszabályát. Csakhogy az Alapszabály több jelentős pontban is csorbítja a Kongresszus hatáskörét. A Kongresszust fő szabály szerint az Országos Választmány hívja össze, a kongresszusi küldötteknek még arra sincs joguk, hogy kezdeményezzék a

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 155

Kongresszus rendkívüli ülésének összehívását. Ezt a tagság legalább tíz százaléka kezdeményezheti írásban, ami nem kis feladatot jelent a kezdeményezőknek, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az országos tagnyilvántartás a Fidesz központi hivatalának birtokában van. Rendkívüli Kongresszust kérhet még a Szövetség Elnöke, az Országos Elnökség, az Országos Választmány. Egy testület mozgási szabadságához hozzátartozik, hogy ő maga határozhatja meg, milyen témákat tárgyal meg. A Fideszben ez valamennyi szervezetre igaz, ez alól éppen a legfelsőbb döntéshozó szerv, a Kongresszus a kivétel.

A Kongresszus ugyanis csak azokban a napirendi pontokban dönthet, amelyeket az Országos Választmány megjelöl, ettől eltérni csak a kongresszusi küldöttek (fontos: nem a jelenlévő, hanem az összes küldött) kétharmadának szavazatával lehet. Ha egy küldött túl nagynak tartaná például az Országos Választmány hatalmát, s kezdeményezné hatáskörének az Alapszabályban való csökkentését, akkor ezt a Kongresszus ülésének levezető elnöksége még csak napirendre sem engedné tűzni. A Kongresszus erejére ugyanis súlyos csapást mér az a rendelkezés, amely szerint az Alapszabály elfogadását és módosítását csak akkor lehet a Kongresszus napirendjére tűzni, ha ahhoz az Országos Választmány előzetesen hozzájárul. A korábbi Kongresszusok alkalmával különösebb ellenkezés nélkül fogadták el a Kongresszus hatáskörét szűkítő alapszabályi javaslatokat. Ennek egyik oka, hogy egy átlag kongresszusi küldött nem szokott elmélyedni az Alapszabály paragrafusainak útvesztőiben. Másfelől az 1990-es évek második fele óta alig folyik érdemi vita a Kongresszus ülésein, amelyek a pártelnök és egyéb pártvezetők fórumaivá váltak. A gyakorlat az, hogy a pártelnöki felszólalás egy-másfél órát tesz ki, felszólalnak még más elnökségi tagok, külföldi meghívottak – egyszerű kongresszusi küldöttek hozzászólására nem sok idő marad a nap folyamán. A beszédek a párton belüli egyetértést sugallják, az Elnököt 90 százalék feletti arányban szokták újraválasztani.

A 2003-as pártreform óta természetesen történtek változtatások, kiigazítások és korrekciók, de a lényeg nem változott: a párt centralizációja elérte azt a szintet, mely nagyon megnehezíti a pártelnök dominanciájának megtörését. Ha a formális tényezőkön túl mindehhez hozzávesszük a spirituális tényezőket, akkor megállapíthatjuk, hogy a pártelnök hatalma szinte megtörhetetlen, legalábbis mindaddig, amíg kredibilitásában nem történik földcsuszamlásszerű változás. A vezetőváltás ugyanis alternatívaképzés nélkül nehezen elképzelhető, ahhoz viszont az kellene, hogy más vezetőknek is alkalmuk legyen támogatókat toborozni, belső tábort létrehozni, pólust képezni. Ezt viszont a kiterjedt és a centrum felé gravitáló függőségi rendszer miatt szinte lehetetlen. Ezzel természetesen a tagság is tisztában van, ezért az ilyen irányú próbálkozások rendre elmaradtak, és a pártelnöki posztért zajló verseny rendszerint egyszereplős.

Metz és Oross (2020) is arra a következtetésre jutnak, hogy a Fidesz pártstruktúrájának átalakulása folyamatosan a pártelnök szerepének megerősödésé-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:02 Page 156

hez vezetett, ami elősegítette a 2010 után nagyra duzzadó párt kohézióját, és kiterjesztette Orbán Viktor mozgásterét olyan szintre, ami kevés pártvezetőnél tapasztalható.

Informális tényezők

Bár nem kérdés, hogy a vezetői dominanciához vezető út informális instrumentumokkal van kikövezve, valójában sokkal nagyobb szerepük van a hatalmi dominancia fenntartásában, mint a kialakításában. A szakirodalom számos esetben érinti a rezsim informális dimenzióját (Sárközy, 2019; Körösényi–Illés–Gyulai, 2020), más-más megközelítésben és eltérő mélységben.

Körösényi és munkatársai Schabert és Mazzuca (egymástól merőben eltérő megközelítésmódot alkalmazó) elméletét hívják segítségül a rendszer informális természetének feltárása kapcsán (Schabert, 1989; 2005; 2013; Mazzuca, 2010). Ehelyütt – terjedelmi okok miatt – eltekintünk Schabert és Mazzuca elméletének, illetve azok hazai viszonyokra való implementálásának kritikai feldolgozásától, annál is inkább, mivel Körösényiék a rendszer szemszögéből vizsgálták a rezsim informális dimenzióját, a mi számunkra pedig a vezetői dominancia aspektusa a fontos. Inkább csak arra szorítkozunk, hogy felhasználjuk azokat a meglátásokat (kiváltképp Schabert teóriájából), amik ebből a szempontból hasznosak lehetnek számunkra.

Schabert téziseit a hatalomtechnika mikrofolyamatainak leírásához használják fel: „Schabert az alkotmányos demokráciák központi feszültségét abban látja, hogy a fejedelemnek a végrehajtó hatalmat az »alkotmányosan darabokra tört« kormányzatban, »szilánkok zűrzavarában« kell gyakorolnia, és ilyen körülmények között kell felépítenie tekintélyét. Schabert szerint a megoldás a »hatalom paradoxonjára« az, hogy a végrehajtó hatalom »az alkotmányos kormányzat keretrendszerében a személyes hatalom egy parainstitucionális konfigurációját hozza létre. Az alkotmányos kormányzat szilánkjaival szemben a monokratikus hatalmat juttatja érvényre«, azaz a kormányozhatóság megteremtése érdekében felhalmozza és összpontosítja személyes hatalmát. Hogyan teszi mindezt? Egy párhuzamos »második kormányzat« felépítésével, amely tükrözi »a politika cseppfolyós természetét«, amely „megelőzi és transzcendálja a kormányzat minden intézményét«. Schabert tehát a politika titkos, informális oldalára, a »politikai kreativitás« területére fókuszál."

Hatalomtechnikai értelemben tehát az történik, hogy a miniszterelnök a meglévő formális struktúra mellett (mely alapból is koncentrált hatalmat biztosít) létrehozott egy informális hálózatot, melynek szereplői a bizalmasainak legszűkebb köréből kerülnek ki, gyakran nem is rendelkeznek semmilyen hivatalos poszttal, mégis ők irányítják a rájuk bízott területet – mint afféle intendánsok. A minisztériumokban, államtitkárságokon, állami intézményekben Orbán Viktor

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 157

meghosszabbított kezének tekintik őket, referálnak nekik, és végrehajtják az utasításaikat (legalábbis rendszerint, de vannak kivételek, erre később még kitérünk).

Ha ehhez az informális hálózathoz hozzávesszük még azokat a szinteket is, melyeket Sárközy Tamás (2018) említ az illiberális kormányzást elemző könyvében – nevezetesen a biztosi hálózatot, illetve a kabinetrendszert – akkor egy párhuzamosságokkal és többszörös átfedésekkel tarkított kaotikus szisztéma rajzolódik ki, amit még tovább fokoznak a Miniszterelnöki Kabinetiroda, a Miniszterelnöki Kormányiroda és Miniszterelnökség párhuzamos struktúrái.

És itt jön be a schaberti logika, miszerint a vezető kreativitása mozgatja a struktúrákat, folyamatosan változtatja a keretrendszert; a formális és informális szálak egybefonódásának hálózatát csak ő látja át, ami az összes többi szereplő fölé emeli. Ez a fölény biztosítja a dominanciát. A kreativitás lényegében abban áll, hogy folyamatosan mozgásban tart mindent és mindenkit, hatásköröket von el és helyez át, intézményeket szüntet meg, helyez át és hoz létre, intézményes káoszt teremt, amelynek a rendjét és logikáját csak ő ismeri. A szereplők az ő kegyeit keresik, neki próbálnak megfelelni, többnyire nem látják át, mi történik, és miért történik úgy, ahogy történik, csak az világos számunkra, hogy a mozgások epicentruma a domináns vezető.

Számos rezsimértelmező elemzés (pl. Janke, 2015; Körösényi–Gyulai–Illés, 2020) fontos elemként említi a szereplők versenyeztetésének gyakorlatát mint a rendszer egyik belső dinamikájának hajtóerejét. A leggyakrabban a Matolcsy–Varga, illetve a Navracsics–Lázár ellentétet szokták felhozni, de számtalan kevésbé plasztikus, kevésbé szem előtt lévő példát lehetne melléjük állítani. A legtöbb esetben az elemzések ezt a jelenséget versenyeztetésként aposztrofálják, ugyanakkor a *divide et impera* elv keretein belül értelmezik. Mind a megnevezés, mind az értelmezési keret téves. A *versenyeztetés* kitétel azért nem helyes, mert a felek számára nem világos, hogy pontosan mik a versengés feltételei, mi a teljesítmény fokmérője. Másrészről az *oszd meg és uralkodj elv* sem írja le decensen a szisztémát, ugyanis a vezető nem akarja egymásnak ugrasztani a feleket, nem akar belviszályt gerjeszteni (ha mégis kialakul, az egy járulékos hatás), nem az a célja, hogy a szereplők gyengítsék egymást (mert erre nincs szükség). Egész egyszerűen a rendszer lényege mutatkozik meg ebben a motívumban is: bizonytalanságban tartani a szereplőket, változtatni a befolyási rádiuszukat, homályban tartani az elvárásokat. Ez mesterséges rivalizáció, amelyet maga a vezető generál, például azzal, hogy áthelyez hatásköröket, felelősségi területeket az egyik szereplőtől a másikhoz indoklás nélkül, így akkor is létrejön egy ellentét, ha amúgy nem volt semmilyen nézeteltérés korábban a két fél között. Nincsenek bérelt helyek, bárki bármikor felemelkedhet, és le is zuhanhat, ez pedig olyan bizonytalansági konstellációt eredményez, ami maximalizálja és permanenssé teszi a megfelelési kényszert és az igazodási hajlamot. Mindenki

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 158

tisztában van azzal, hogy minden út Orbánhoz vezet, és ha valaki bármilyen okból figyelmen kívül hagyja az igazodási kényszert, az egyik pillanatról a másikra margóra kerülhet (mint Lázár János, Navracsics Tibor vagy Prőhle Gergely), vagy körön kívülre (mint Chikán Attila, Mellár Tamás, Pálinkás József vagy Jeszenszky Géza).

A legtöbb elemzés tehát a formális vezetők – Orbán Viktor által – generált párharcát hozza fel példaként *versenyeztetés* címszó alatt. De ennek a jelenségnek van egy olyan rétege, ami elméleti szempontból sokkal érdekesebb. A mesterséges rivalizáció nem pusztán a formális vezetők (miniszterek, államtitkárok, biztosok) között jön létre, hanem a formális és az informális szint képviselői között is. Vegyünk egy példát a személyek és a konkrét intézmények megnevezése nélkül. Adott egy terület, amelyet az illetékes államtitkárság felügyel, számos intézmény tartozik a területhez, ezek működtetik, szabályozzák az alrendszert. Adott egy informális megbízott (nevezzük őt most intendánsnak), aki a miniszterelnök bizalmasa, hivatalos posztja nincs, fizetést (legalábbis ebben az ágazatban) nem kap, vannak ugyanakkor bizalmi emberei, akiket ő hozott az ágazatba, és ők különböző posztokat töltenek be (többnyire nem döntéshozói, inkább végrehajtói feladatokat látnak el). Azt a feladatot kapta, hogy felügyelje, illetve előmozdítsa a terület reformját. Tehát a kettejük közti szereposztás úgy fest, hogy az intendáns feladata a politikailag involvált revízió, az államtitkár feladata a szakmai működtetés és a fejlesztések fennakadásmentes kivitelezése. A két feladatkör sok tekintetben már eleve üti egymást, de az érdekes helyzetek akkor állnak elő, amikor konkrét véleménykülönbség alakul ki. Soha nem lehet tudni, hogy végül kinek a szava dönt, és ennek az időbeli dinamikája is kiszámíthatatlan. Vannak időszakok, amikor senki nem meri megkérdőjelezni az intendáns *kéréseit*, aztán vannak olyanok, amikor egyszerűen figyelmen kívül hagyják. Teljesen nyilvánvaló, hogy a kettejük közötti hatásköri dinamika felülről irányított, és ezzel a mesterséges rivalizáció egy újabb szintjét azonosíthatjuk, amelyben az informális és formális vezetők közötti egyensúly hangolása központilag zajlik, újabb komponenssel megtámogatva a vezető primátusát.

Az orbáni személyzeti politika egy olyan sakkjáték, amelyben a tábla mindkét oldalán Orbán ül, bármikor bármelyik bábut leveheti, áthelyezheti a sakktáblán, és fel is rakhat újakat. Sőt: egyes bábuk letakarva vesznek részt a játékban, így a külső szemlélő számára végképp áttekinthetetlen a játszma állása, illetve a sakkjátékos taktikája.

V

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 159

Vezetői karakterfejlődés

Ha meg akarjuk érteni az orbáni pályaív lényegét, el kell távolodnunk a baloldali értelmezéstől, amely az áruló-metaforával operál, és azt állítja, hogy Orbán Viktor először elárulta liberalizmust, majd hátba támadta a konzervativizmust, hogy aztán meglékelje a liberális demokráciát. És el kell vetnünk azt a jobboldali köntörfalazást is, amely megpróbálja elkenni, eltagadni ezeket a „pálfordulókat". Legfőbb állításunk, hogy az ideológiai pozícióváltásokat a néptől kapott impulzusok diktálták, Orbán Viktort mi, szavazópolgárok formáltuk olyanná, amilyen; a választói közösség terelte arra az útra, amin ma is jár.

A liberális korszak

Orbán egyik pillanatról a másikra vált országosan ismert politikussá 1989-ben, amikor Nagy Imre újratemetésén a szovjet csapatok kivonulását követelte. Az akkori Orbán Viktor a verbális és nonverbális készségeit, debattőri képességeit, rétori technikáját illetően még meglehetősen kiforratlan volt, de ideológiai szempontból egészen konzekvensek voltak a megszólalásai – kiváltképp, ha az akkori hazai világnézeti „katyvasz" viszonylatában szemléljük. Az erős antikommunista hangvétel következetes liberális nézetekkel társult. Amikor a kampányban megkérdezték, mégis miben különbözik a Fidesz és az SZDSZ világnézete, a válasz többnyire az volt – egyebek mellett –, hogy a Fidesz programja liberálisabb. 1992-ben Orbánt a Liberális Internacionálé alelnökévé választották, később a végrehajtó bizottság tagja is volt.

Ezen a ponton nehéz lett volna más utat elképzelni Orbán Viktor számára, mint hogy ő lesz a hazai liberalizmus egyik jeles képviselője a következő egy/másfél évtizedben, de nem így történt. Két olyan impulzus érte Orbánt, ami letérítette erről az útról. Az egyik lökést az adta, hogy Orbánt sohasem fogadta be a fővárosi liberális szcéna. Ebből jó néhány konfliktus adódott az akkor komoly befolyással bíró értelmiségi körökkel, de párton belül is okozott ellentéteket. A másik fontos tényező, hogy Orbán és a Fidesz vezetői komolyan bíztak a párt 1994-es győzelmében (ez részben a ciklus közben mért szimpátiaindexek félreértelmezéséből adódott), és komoly bukásként élték meg a választási eredményeket. Annak ellenére, hogy a ciklus során messze a Fidesz volt a legnépszerűbb a magyar pártpalettán, az 1990-es eredményhez képest a szavazótáboruk 60 ezer fővel csökkent, az övéké lett a legkisebb frakció, és a Fidesz volt az egyetlen párt, amelynek nem sikerült egyéni választókerületben egyetlen mandátumot sem szereznie.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 160

A konzervatív korszak

A Fidesz vezetői és háttéremberei ebből a bukásból azt szűrték le, hogy a magyar választói közösség nem tart igényt két liberális pártra, és ha dönteni kell a kért párt között, akkor a liberális szavazók többsége a Szabad Demokraták Szövetségét választja. Tehát a Fidesznek liberális pártként nincs jövője, viszont az 1994-ben (a szocialista párt és a szabad demokraták koalíciójával) létrejövő hatalmas baloldali tömbbel szembehelyezkedő jobboldali erőnek igen. Már a választások előtt érzékelhető volt a Fidesz finom jobbratolódása, de a választások után indult meg a párt átpozicionálási manővere, amit az MDF bukásából (mandátumainak háromnegyedét elvesztette) fakadó vákuum tett lehetővé. A művelet elméleti hátterét a Századvég Alapítvány (mint a Fidesz mögött álló agytröszt) dolgozta ki, és *A polgári Magyarországért* vitairat megjelenése jelentette az első fontos sarokkövet.

1998-ban Orbán Viktor már jobboldali vezetőként volt Horn Gyula kihívója, és sikerült elérnie azt is, hogy a két forduló között megtartsák az első miniszterelnökjelölti vitát. A fiatalos, ugrásra kész Orbán mind vizuálisan, mind verbálisan Horn fölé kerekedett, aki blazírt magabiztosságával a múlt emberének tűnt. A Fidesz pedig hitelesen el tudta foglalni a jobbközép terrénumot: központi ígérete a polgári Magyarország megteremtése volt, és a párt először alkalmazta azt a nyelvpolitikai offenzívát – még ha mai szemmel kicsit kidolgozatlan módon is –, ami máig jellemzi kommunikációs karakterét. A *polgári* szó szinte minden megnyilatkozásban elhangzott, minden szóróanyagon szerepelt, és minden választópolgárhoz eljutott a polgári Magyarország víziója.

A térfélváltás racionális és célravezető döntés volt, ami meg is hozta az eredményt: a Fidesz megnyerte a választásokat, és Orbán Viktor megkezdte első miniszterelnöki ciklusát egy koalíciós kormány élén. A térfélváltás ugyanakkor stílusváltással is párosult, és Orbán Viktor politikusi karaktere fokozatosan átlényegült: a fiatalos, dinamikus, „fésületlen" krakéler politikus imázsát fokozatosan felváltotta a konszolidált külsejű, kimért, felelős államférfi profilja. Ez volt Orbán Viktor konzervatív korszaka. Persze ez az imázs nem volt vadhajtásoktól mentes, hisz a Fidesz a jobboldal egyesítését tűzte ki célul, és ehhez meg kellett nyernie egyrészt a kisgazda szavazókat, másrészt a MIÉP szavazóit, de a ciklus második felére Orbán sajátos apolitikai attitűdöt vett fel: igyekezett felülemelkedni a pártpolitikai csatározásokon, többnyire az ország jövőjére vonatkozó elképzeléseit kommunikálta, a negatív üzeneteket pedig meghagyta a párt vezetőinek.

A 2002-es választási kampánynak a kormányoldal nagy fölénnyel futott neki, a Fidesz a közvélemény-kutatások többségében több mint tíz százalékponttal vezetett. Amikor ennek ellenére elvesztette az első fordulót, a kampány komoly fordulatot vett. Kampány során ekkora ritmusváltásra ritkán van példa. A párt

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 161

rengeteg ismert embert (színészeket, zenészeket, sportolókat) mozgósított, hogy álljanak ki a kormány mellett, új kampányfilmeket forgatott, nagygyűlést szervezett, és hihetetlen erőfeszítéseket tett, hogy megfordítsa az eredményt a második fordulóban, még ha ez a számok alapján lehetetlennek is tűnt. Ebben a kéthetes időszakban Orbán Viktor nagyon más arcát mutatta, mint az azt megelőző időszakban, beleállt a kampányba, sokkal agresszívabb hangot ütött meg, a Testnevelési Főiskolán elmondott beszédének „Mindenki hozzon magával még egy embert" eleme azóta szállóigévé vált, a Kossuth téri nagygyűlés pedig a Fidesz utcai élménypolitizálásának (eseménymarketingre épülő stratégiájának) kezdőpontja volt.

Nem sikerült a második fordulóban megfordítani a választási eredményeket, és ebből Orbán Viktor és tanácsadói két következtetést vontak le. A mérsékelt konzervatív szerepkör nem mozgatta meg a választókat, erre a profilra nincs elegendő kereslet Magyarországon. Ellenben az az Orbán Viktor, aki a két forduló között villantotta meg arcélét, már sokkal többre viheti. Orbánnak ugyanis két hét alatt majdnem sikerült a lehetetlen. Leküzdhetetlennek tűnő hátrányból majdnem döntetlenre hozta ki az eredményt. A másik konzekvencia, hogy azon túl, hogy arculatváltásra van szükség, a jövőben a kommunikációt kiemelten Orbán Viktorra kell építeni, mert – mint azt a két forduló közti teljesítménye mutatta – sokkal jobban eladható brand, mint maga a Fidesz vagy a polgári Magyarország toposza.

Ez volt a második olyan választói impulzus, ami törést eredményezett Orbán politikai pályaívében. Ráadásul a 2002-es választás egyszerre két impulzust is küldött. A nem várt vereség letaszította a konzervativizmus útjáról, a két forduló közötti pozitív választói visszacsatolás pedig új pályára lökte.

A plebejus korszak

Ennek megfelelően meg is történt az orbáni karakter átgyúrása, megváltozott a hajviselete, az öltözködése, a beszédstílusa, de minden változtatás a Testnevelési Főiskolán debütáló arculatban gyökerezett. A plebejus aspektus mint önidentifikációs elem csak később került elő, de lényegében jól jellemzi az ellenzékben töltött két ciklus egészét. Ez az új szerepkör sokáig nem aratott egyértelmű sikert a választók körében, a Fidesz ismét elbukott egy választást, de sikerült stabilizálni helyzetét, mozgásban tartani a bázist, és párton belüli kiemelt pozícióját is megkérdőjelezhetetlenné tette. A *polgári* jelszó lassan kikopott a párt regiszteréből, helyét a *nemzeti* jelző vette át, ami finoman jelezte, hogy a nacionalista hangolás egyre nagyobb szerepet kap.

A népvezér karakter sikerének – némi spéttel – külső körülmények ágyaztak meg. Az őszödi beszéd utáni közhangulat jó táptalajt jelentett a plebejus politika szerepkészletének, a 2008-as válság és a szociális népszavazás pedig kikövezte

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 162

Orbán Viktor útját a miniszterelnöki székig. Lassan az is világossá vált – ez részben Orbán kommunikációs előtérbe helyezéséből is adódott –, hogy tulajdonképpen nem a Fidesznek, hanem Orbán Viktornak van szavazóbázisa, és a második kormányzati ciklus megkezdésével elindult a vezető és a bázis összehangolódása.

A szabadságharcos korszak

Imázskonstrukció szempontjából a 2010 utáni orbáni karakter nagy gondossággal van megkomponálva. Tulajdonképpen minden korábbi szerepkészletből vannak benne elemek, de gerincét a plebejus népvezéri szerep adja. Nem szabad elfelejteni, hogy a kormányoldal bázisának törzsét a vidéki kistelepüléseken élő szavazók adják, ők pedig erre a hangnemre rezonálnak: az erő, a határozottság, az eltántoríthatatlanság szólamai hatnak rájuk leginkább. Ez egészül ki egy csipetnyi kancellári attitűddel; mivel egy hivatalban lévő miniszterelnökről van szó, a történetileg és nemzetközi viszonylatban kialakult államférfiúi szerepmintázattal kell némileg szelídíteni a népvezér-karaktert. És megvan benne a liberális korszakából kölcsönzött lázadó, szabadságharcos karaktervonás is, ami pedig ahhoz szükséges, hogy létre lehessen hozni azt a szerepszintézist, melynek köszönhetően Orbán Viktor egyszerre pendítheti meg a hatalom és az ellenzékiség húrjait (ld. bővebben: a következő rész *Szerepszintézis* szakasza).

Ne legyen kétségünk afelől, hogy Orbán Viktor karakterkonstrukciójának összetevői patikamérlegen vannak kimérve. A döntéseket, illetve azok tálalását, a szóhasználatot, az intonációt, de még a gesztusokat és az öltözéket is ahhoz igazítják, hogy mit vár el a törzsszavazó (vö. a következő rész *Bázis-szimbiózis* szakasza), mire rezonál, mi hozza lázba, mi mozgósítja. Orbán és szavazótábora spirituálisan és emocionálisan annyira össze van fésülve, hogy amíg ez a nexus nem törik meg, vezetői dominanciája megkérdőjelezhetetlen; esélytelen, hogy egy jobboldali kihívó színre lépjen – és ez független attól, hogy Orbán hatalmon van, vagy ellenzékben. A stílus és annak váltakozása tehát egyértelműen a politikai sikert megcélzó stratégia része volt, ami kapcsolható a 3. fejezetben kifejtett nemzetképhez, valamint a 4. fejezetben bemutatott átalakuló demokráciaképhez is, és beleillik Weyland (2001) elméleti keretébe, miszerint a populista karakter nem elsősorban ideológiai, hanem politikai stratégiai jelenség. A Fidesznél is ez a stratégiai elem kezdett érvényesülni Orbán Viktor karakterváltásában.

Metz és Oross (2020: 159–160) is foglalkoznak az orbáni irányváltásokkal, és arra a következtetésre jutnak, hogy ez a rugalmasság mind a vezető, mind a párt részéről komoly szerepet játszott a politikai sikerekben, különösen azért, mert a saját tábor felé a sok fordulat ellenére nem veszítette el integritását Orbán; a saját szavazók számára mindig hitelesen tudta ezeket végrehajtani. A domináns szerep nagyban köszönhető a nagyfokú alkalmazkodókészségnek. Lássuk, milyen eszközök segítették e készség csúcsra járatását.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 163

Vezetői eszközkomponensek

Pragmatizmus

Ideológiai hangolását illetően Orbán a gyakorlatban Li Kuang-jao praxisával mutat hasonlóságot, akinek – mint ahogy azt már kifejtettük – saját bevallása szerint nincs egyértelmű ideológiai meggyőződése: „Úgy gondolom, valahol a konzervatív és a szocialista meggyőződés között foglalok állást. Leginkább talán liberálisnak nevezném magam". Az erős ideológiai elköteleződést pedig politikai hibának tartja. Orbán persze soha nem állítaná magáról, hogy nincs ideológiai elköteleződése, még kevésbé nevezné magát liberálisnak (ma már), viszont a pragmatizmus éppolyan fundamentális eleme a politikájának, mint Liének.

De amíg Li esetében ez a pragmatizmus a multikulturális közeg pacifikálásának eszköze és előfeltétele volt (hisz kínaiakkal, malájokkal, indiaiakkal, európaiakkal tarkított ország) addig Orbán esetében messze nem erről van szó. Az ő esetében a pragmatizmus egyrészt politikai személyiségfejlődésének eredménye, másrészt a mozgástér-fetisizmusból fakadó kényszerpálya. A doktriner politika tudniillik szűkíti a mozgásteret, ezt pedig Orbán nem engedte meg magának, de ez már átvezet minket a következő komponens terrénumába.

Omnipotencia

Az Orbán-rezsim ugyanis a mozgástérnövelés bűvöletében fogant (ami nem csoda, miután Fidesz ellenzékben végigasszisztálta a balliberális kormányok kötöttpályás botladozását két cikluson keresztül), és máig a cselekvőképesség megtartása és növelése a legfontosabb vezérelv. Ha össze kellene foglalni az orbáni kormányzás paradigmatikus fókuszát, akkor azt három szóban lehetne megragadni: mozgástér, mozgástér, mozgástér.

Szerepszintézis

Szerepkészlet szempontjából az ellenzéki és a kormányfői szerepkörnek is megvannak az előnyei és a hátrányai. A regnáló miniszterelnök a cselekvő politikus színében tud feltűnni, aki, ha döntést hoz, annak azonnali következménye van; aki potens védelmezője a hazai érdekeknek. Ezzel szemben az ellenzéki vezető a változás, a változtatás ígéretével tud fellépni, megszólítva mindazokat, akik elégedetlenek az adott helyzettel/helyzetükkel – a proteszthangulat játszik a kezére, és az abból fakadó ellenállási reflex.

Orbánnak sikerült a két szerep szintézisét megvalósítani: egyszerre van kormányon ellenzékben; lázadó kormányfő, aki uralja a belpolitikai teret, de eközben az Európai Unió belső ellenzéke, Dávidként harcolva az Unió bürokratái és Európa potentátjai ellen. Ezzel a szavazóbázis számára egyszerre jelenik meg a hatalom birtokosaként és forradalmárként, aki a fennálló rend megváltoztatására tör.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 164

Bázis-szimbiózis

Az az állítás, hogy Orbán politikusi karakterét a választóközösség formálja, 2010 óta hatványozottan igaz. A kormány ugyanis folyamatosan szondázza a választók körében Orbán Viktor megnyilvánulásainak legapróbb motívumait is; pontos és részletes képük van a döntések és kommunikációs panelek választói recepciójáról. Soha senki nem tudott még ennyit saját választóközösségének preferenciáiról, vágyairól, hiedelmeiről, félelmeiről, mint a mostani kormányzat, és az irányokat és arányokat ehhez a tudáshoz igazítják. Ez a permanens montírozás teszi lehetővé, hogy a kormányzás folyamatos tesztüzemben működjön. A kormány a legtöbb megosztó kérdésben elmegy a falig, és ha ütközőponthoz érkezik, akkor azonnal reagál: akár egyik napról a másikra eltöröl egy olyan törvényt, aminek az okadatolásával hónapokat töltött.

Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a tesztüzem elsősorban a törzsszavazókra koncentrál, a saját szavazók véleménye, esetleges attitűdváltása számít igazán. Orbán együtt lüktet, együtt lélegzik ezzel a bázissal, előre tudja, mit akarnak hallani tőle, mire rezonálnak, mire mozdulnak. Szimbiózisban van ezzel a táborral, erős érdek- és értékközösséget alkotva. Orbán Viktor egyszerre idomít és idomul, ahogy a választói közössége is idomít és idomul. Az egymásrautaltság, a közös küzdelem egy jobboldali flow-élményt szolgáltat a bázisnak, ami aktív és permanensen megújuló identitáskonstrukciót teremt, és ez a Fidesz dominanciájának legfőbb záloga.

Karizma és dominancia

Az említett szereprelációk és eszközkomponensek kombinációja azt mutatja, hogy a kismértékben megjelenő tranzaktív és transzformatív elemek eltörpülnek a karizmatikus vezetés mellett. Orbán Viktor személyes karizmája, és az, hogy pártja eme karizmának szabad teret hagy, nagyon nagy szerepet játszik a Fidesz dominanciájában. Ebben az esetben tehát nem az a lényeg, hogy a szavazótábor a vezetőt tartja a legalkalmasabbnak egy közpolitikai cél elérésére (tranzaktív vezetés, Li), vagy az, hogy az adott vezető testesíti meg a választók által vágyott morális igazodási pontot (Nehru), hanem arról, hogy a vezér személyes kisugárzása vonzza a híveket, és ez ad stabilitást a pártnak.

A karizmatikus vezetés egyik fontos eleme Orbán Viktor esetében a követői identitás megteremtése, és a szavazótábor kohéziójának erősítése eme identitáson keresztül. Láttuk, hogy a magyar esetben Orbán személyének milyen kiemelt szerepe volt a Fidesz identitásának meghatározásában és alakításában, és a 2-4. fejezetek mind tulajdonképpen ennek az identitásnak egy-egy aspektusát vizsgálták meg részletesebben. Ezek az identitáselemek adják a Fidesz fő legitimációforrásait, és ezeket az elemeket nagy részben Orbán karizmatikus vezetése alkotta meg és tartja fenn.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 165

Bár az identitás szilárd, a ráépített politikai tartalom folyamatosan változik a Fidesz esetében. Egyedül a karizmatikus vezetés ad lehetőséget arra, hogy egy vezető ilyen szabadon manőverezzen különböző nézetek, politikai irányok és stílusok között. Egy tranzaktív vezetőben csalódnak a követők, ha nem szállítja a közpolitikai sikereket. Egy transzformatív vezető azonnal hiteltelenné válik, ha elvein vagy elvei alapján meghatározott politikai karakterén változtat. A karizmatikus vezető számára viszont adott a lehetőség a rugalmasságra, hiszen személye maga garancia a jó vezetésre a hívek szemében, a politikai tartalom másodlagos ehhez képest. Ezért, bár a példák alapján mindhárom vezetési stílus alkalmas a dominancia megalapozására, a karizmatikus vezetés az egyedüli, ami a Fidesz politikai irányváltásokban gazdag dominanciáját alá tudta támasztani.

	Dzsavaharlál Nehru	Li Kuang-jao	Orbán Viktor
vezetési karakter	transzformatív	tranzaktív	karizmatikus
eszmei jellemzők	szocializmus, liberalizmus, indiai filozófia	pragmatizmus, alkalmazkodóképesség, piacpártiság, konfucianizmus	jobboldaliság, pragmatizmus, alkalmazkodóképesség
használt-e autoriter eszközöket a párt egységének megtartására?	igen		
alkalmazott-e mesterséges rivalizációt a pártjában?	igen		
a párt szerkezete és a vezető személye	A párt szerkezete nagy mozgásteret adott nekik mind az ideológia meghatározásában, mind a személyzeti politikában, mind a kohézió kialakításában		
formálta-e a választóközönség?	nem	nem	igen
szerepek	indiai függetlenség harcosa, nemzet jóindulatú atyja, etnikai és vallásközi béke biztosítója	nemzet jóindulatú atyja, etnikai és vallásközi béke biztosítója, gazdaságmenedzser	liberális karakter, konzervatív karakter, plebejus szerep, szabadságharcos karakter

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 166

6. Pártdominancia és ellenzék
(Paár Ádám – Lakatos Júlia – Csizmadia Ervin)

Bevezetés

Az 1. fejezetben bővebben szóltunk arról, hogy a domináns párt nem önmagában áll, hanem része az adott ország pártrendszerének. Nagyon egyszerűen szólva ez azt jelenti, hogy kormánypárt és ellenzéke *együttesen* működteti a politikát, akkor is, ha az adott országban sokpártrendszer és váltógazdálkodás van, és akkor is, ha létrejön a domináns pártrendszer, és hosszabb időn át nem működik a váltógazdaság. Viszont erről a (domináns) kormánypárt-ellenzék viszonyrendszerről viszonylag keveset tudunk. Azt tudjuk, hogy két nagyon különböző strukturális helyzetben lévő politikai aktorról van szó, amelyeknek nagyon különbözőek a céljai: a kormánypárt meg akarja őrizni hatalmát, az ellenzék pedig hatalomra akar kerülni. Azt is tudjuk, hogy minél hosszabb ideje kormányoz a kormánypárt, ellenzéke annál indulatosabb, és annál nagyobb az esélye, hogy a domináns rendszert valamilyen forradalmi átalakulással kívánja megváltoztatni. De éppen a domináns rendszerekben az ellenzéknek ez nem, vagy csak ritkán sikerül. Vajon miért? Hogyan függ össze egymással a domináns párt és az ellenzéki pártok teljesítménye? S valóban csak teljesítménybeli különbségekről van-e szó, azaz arról, hogy a domináns párt tartósan jobban teljesít? Avagy a domináns párt részéről olyan – akár unfair – lépések is történnek, amelyek lehetetlenné teszik, hogy az ellenzék egy fair versenyben sikeres legyen?

Ahogy az 1. fejezetben is kitértünk rá, van olyan nézet is, miszerint a domináns pártrendszereket nem is elsősorban a domináns pártok, hanem az ellenzék alakítja. Nem ott lesz domináns párt, ahol egy párt kiemelkedően sikeres, hanem ahol egy párton kívül az összes szereplő valamilyen okból alkalmatlan a versenyre (Scheiner, 2006). Ez már önmagában megvilágítja, hogy miért érdemes foglalkozni külön fejezetben a domináns pártok ellenzékével. Levite és Tarrow (1983: 297) szerint pedig az ellenzék delegitimációja nélkül nem is létezik dominancia, így ebből a perspektívából is megkerülhetetlen szempont a kormány-ellenzék viszony a domináns pártrendszerekben. A szakirodalom szerint tehát a domináns pártok tevékenységükkel aktívan formálják az ellenzéküket és fordítva, és ezt a relációt tárjuk fel ebben a fejezetben.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 167

Dunleavy (2010: 29) az ellenzék dominanciára adott lehetséges válaszait elemzi. Egy rivális párt lemásolhatja a domináns párt politikai irányát, minimális eltéréssel képviselheti ugyanazt, mint a domináns párt, vagy adhat markánsan eltérő alternatívát. Dunleavy szerint önmagában egyik stratégia sem vezethet sikerre, de a három keveréke már a dominancia megtörését is eredményezheti. Ezekre a stratégiákra is kitérünk a fejezetben.

Nem belemenve most a pártrendszeren belüli viszonyok részletezésébe, három szempontból nézzük meg a domináns párt és az ellenzék viszonyrendszerét. Az első (talán meglepő módon) az, hogy a demokrácia mint rendszer rendelkezik-e a domináns pártpolitika kialakulására hajlamosító vonásokkal? A második, hogy mi „képesít" bizonyos pártokat arra, hogy a pártverseny megszokott keretei közül kilépve erős dominanciára tegyenek szert. A harmadik: hogyan van jelen ebben a folyamatban az ellenzék, azaz: az ellenzéki pártok teljesítménye hogyan viszonyul a domináns párt állandósuló hatalmához? Célunk (ahogy a többi fejezetben is), hogy összehasonlításokat tegyünk a Fidesz és két külföldi domináns párt között. Itt most az 1. világháború utáni török pártrendszert (azon belül is a domináns párt és az ellenzék viszonyát), valamint az 1945 utáni japán pártrendszert (és azon belül a domináns párt és ellenzéke viszonyát) vizsgáljuk. Mivel célunk az is, hogy a Fideszt ne mint a világtól elszigetelt jelenséget szemléljük, kifejezetten kíváncsiak vagyunk arra, hogy miért nem tudtak a török és a japán ellenzéki pártok (a két ország persze egymástól is nagyon különböző pártmintázatokat mutat) hosszú időn át kormányzati alternatívát állítani a két ország domináns pártjaival szemben. Mielőtt azonban tennénk néhány rövid megjegyzést a három országpélda hasonlóságáról és különbségeiről, szeretnénk három megjegyzést tenni. Az első arról szól, hogy egy demokrácia mint rendszer hogyan hajlamosít monopóliumok kialakulására (a pártdominanciát is tekinthetjük monopóliumnak). A második, hogy mi az, ami miatt a domináns párt a többi párt fölé kerül. A harmadik, hogy az ellenzék hogyan viszonyulhat ehhez.

1. *A demokrácia mint monopólium-képződés?* Érdemes ismét visszautalnunk az 1. fejezetre, ahol ismertettük Jean Blondel (Blondel, 1968) álláspontját a piaci verseny és a politikai verseny *hasonlóságáról*. A gazdasági életben – mondja Blondel – jól ismert az, hogy egy nagyvállalat igyekszik kiszorítani a piacról a kisebbeket, és magát monopolhelyzetbe hozni. Ezt a szándékot időnként siker koronázza, máskor nem, viszont megállapíthatjuk, hogy a gazdasági verseny szerkezete folyton újratermeli a monopolhelyzeteket (amelyek ellen persze lehet törvényeket hozni). E mögött az a tény áll, hogy a gazdaságban soha nem egyenlőek a feltételek; vannak vállalatok, amelyek jóval több alaptőkével, információval, beágyazottsággal stb. rendelkeznek, mint mások. Hasonló a helyzet a politikában is.

Egyébként Blondelnek ez a tétele – legalábbis végkövetkeztetésében – nagyon rokon azzal, ahogyan – Schumpeter kapcsán – Körösényi András értelmezi a politikai versenyt (Körösényi, 2019). Az ő értelmezésében a sokak által abszo-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 168

lutizált és üdvösnek tartott verseny a politikában óhatatlanul monopolista/oligopolista tendenciákhoz vezet, ugyanis a politikai vállalkozók (éppúgy, mint a gazdasági vállalkozók) nagyon különböző preferenciákkal és képességekkel rendelkeznek, és innovatív kapacitásuk is nagyon különböző. Így, ha Körösényi nem is a pártdominancia létrejöttének okait keresi, adalékot ad ennek jobb megértéséhez. Arról van tehát szó, hogy demokráciában az aktorok közötti különbségek eleve nem a verseny optimális állapotát szilárdítják meg, hanem inkább aláássák azt (Körösényi, id. mű: 140).

Ugyanakkor rámutat arra is, hogy a monopolista vonások a politikában jóval erősebbek, mint a gazdaságban (Uo.: 142), és a politikában akár egy korábbi demokratikus kormány is autoriterré válhat. „Variációk széles skálája létezik – írja –, amelyen belül a kormányzat demokratikus módja alig érzékelhető lépéseken keresztül autokratikusba megy át" (Uo.: 145). Végkövetkeztetése pedig az, hogy „a demokráciában elkerülhetetlenül kifejlődő monopolista verseny végső soron elmoshatja a procedurális demokrácia és az autokratikus kormányzat közti vékony választóvonalat" (Uo.: 155).

2. *A korfeladatot megoldó cselekvő.* A demokrácia tehát nagyon is nagy versenyt teremt, és ez a helyzet felértékeli a politikai szereplők szándékait. Ellentétben tehát azzal a megközelítéssel, hogy egy demokráciában az intézmények önmozgása áll a középpontban, itt a *cselekvéseken* van a hangsúly. Ezek közül az első a domináns párt vezetőinek és magának a pártnak a cselekvése. Hogyan tudja magát ilyen helyzetbe hozni egy párt?

Az első tényező talán az, hogy egyáltalán *akarja* a hatalmat. Már ezen a szinten sok párt kiesik; azok, amelyek szűkebb csoportokhoz szóló mondanivalóval rendelkeznek; vagy azok, amelyek – fogalmazzunk triviálisan – nem szeretik a hatalmat. A második tényező a – nevezzük így – *korkihívás*. Ugyancsak az 1. fejezetben szóltunk Arian és Barnes (1974) elméletéről, amelyben a szerzők a domináns pártok pozitív szerepét hangoztatják nagy átmenetek kontextusában. Bemutatják, hogy például egy nemzeti felszabadulás utáni folyamatban azok a pártok, amelyek vállalják a nemzet- és államépítés feladatát, kiemelkednek a többi párt közül (amelyek ezekhez képest alacsonyabb szintű kérdésekre koncentrálnak), és az új rendszer stabilizálásában játszhatnak főszerepet. Látjuk majd, hogy mindez hogyan történik Japánban, Törökországban és Magyarországon. Három nagyon különböző eset, amelyek közül a török domináns párt az 1. világháború, a japán domináns párt a 2. világháború után emelkedett ki. Szerencsére a Fidesz esetében már nem világháborús előzmények utáni kiemelkedésről van szó, de mindhárom esetben közös elem, hogy van egy párt, amely úgy tekint magára, mint amely nagy korfeladatot old meg, legfőképpen az országban uralkodó állapotok stabilizálását-konszolidálását. Úgy tűnik, a választók honorálják ezt a szerepet, és az ellenzéknek egy idő után rendkívül nehéz bizonyítani saját kormányzóképességét.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 169

3. *Az ellenzéki sikertelenség mint tanulás.* Ami pedig az ellenzéki pártokat illeti, meg kell állapítanunk, hogy akár akaratuk ellenére fontos szerepet játszhatnak a domináns pártok felemelkedésében. Az ellenzék természetesen mindig hivatkozhat a domináns párt által elkövetett „törvénytelenségekre" vagy erkölcsileg kifogásolható intézkedésekre, felhozhatja még a választások „elcsalását" is, de három-négy elvesztett választás után el kell gondolkodnia a saját politikai szerepéről és sikertelensége okairól. Nem tehet úgy tehát, mintha az ő tartós sikertelensége és a domináns párt ismétlődő sikere között ne lenne szoros összefüggés. Ha (mint láttuk) a demokrácia természetéből adódóan törekszik is a monopolhelyzetek kialakulása felé, a politikai verseny ettől még nem korlátozott, csak olykor valóban *egyensúlytalan*. Versenytér és versenytér között is van különbség. Bemutatjuk majd, hogy ez a versenytér igazából nem is volt versenytérnek nevezhető Törökországban, de annál inkább az volt (és az ma is) Japánban. Míg a török példában sokáig az ellenzéket is a kormánypárt jelölte ki, Japánban más volt a probléma: az ellenzék széttagoltsága. Bár néhány esetben az ellenzéknek sikerült kormányra kerülnie, de a széttagoltság rövid idő alatt kormányzási problémákat okozott, és az ellenzék ki is került ebből a szerepből. Viszont – és ez összeköti a japán és a magyar példát – az ellenzék ott is, és itt is megtanulta: egy erős domináns rendszerben széttagoltan esélytelen. A domináns rendszernek tehát van az ellenzék alkalmazkodóképességére is pozitívan ható vonása. A tény, hogy ezt demonstrálni tudjuk három olyan, kulturálisan és politikai helyzet tekintetében is nagyon eltérő példán, mint a török, a japán és a magyar, csak erősíti ezen állítás általános érvényét.

A részletes országelemzések előtt végezetül tennénk még öt előzetes megjegyzést a japán, a török és a magyar domináns pártnak és ellenzéküknek a relációival kapcsolatban.

1. Magyarországon a Fidesz kormányzati élettartama nem közelíti meg sem a japán, sem a török kormánypárt kormányzásban eltöltött idejét. Míg a két külföldi példában több évtizedes töretlen dominánspárti korszakokról beszélhetünk, addig nálunk, ha történetesen a Fidesz meg is nyeri a 2022-es választást, még mindig csak a 13. (folyamatos) kormányzásban eltöltött évét kezdi meg.
2. Különbség a japán példától, hogy a több évtizedes LDP-kormányzás sem teszi kérdőjelessé a japán párt- és politikai rendszer demokratikus voltát. Láttuk: Magyarországon 12 éves kormányzás is elég volt, hogy a demokratikus rendszer (legalábbis az ellenzék szavazói számára) megkérdőjeleződjék.
3. Miközben láttuk, hogy a japán Liberális Demokraták pártján belül amolyan belső váltógazdálkodás működik, és különféle erőcsoportok működnek egymás mellett, a Fideszben ennek jelei kevéssé tükröződnek.
4. Természetesen a magyar pártrendszerben a Fidesz nem maga hozott létre ellenzéki pártokat, mint a török rendszerben, de a centrális erőtérben mégis

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 170

meghatározta, hogy az ellenzéki pártok annak nem szerves részei, kormányozni nélkülük is lehet.

5. A török és a japán domináns rendszerben az ellenzék ritkán jut hatalomra, és akkor is rövid idő után visszaadja helyét a domináns pártnak. Magyarországon még nem tudjuk, egy ellenzéki győzelem esetén mi történik majd.

Köztársasági Néppárt

A domináns párt uralmának két szakasza

Törökország az egyik jól ismert példája a dominánspárti rendszernek, noha ez a modell csak két hosszú ciklusban (1923–1950, illetve 2002–) jellemzi a török politikai életet. Sartori elmélete alapján lehetséges a különbségtétel: 1946-ig a török rendszer hegemón pártrendszernek tekinthető, mert a kormánypárt nemversengő rendszerben ért el győzelmet. A versengő időszak azonban elhozta a dominánspárti kormányzás végét.

Az atatürki alapítású kemalista, szekuláris és manapság balközép, szociáldemokrata irányultságú Köztársasági Néppárt (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHU) és a jelenleg kormányzó konzervatív, vallásos arculatú Igazság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP)* uralma közötti időszakokban a törékeny koalíciók jellemzőbbek. Az 1923-ban kikiáltott Török Köztársaság megalapítója, az utóbb Atatürk nevet viselő Musztafa Kemal (1881–1938) alapozta meg az első török kormánypártot: az általa alapított CHU birtokolta a hatalmat huszonhét éven keresztül (1923–1950). Ez a hosszú időszak azonban nem tekinthető egységesnek. A párt uralma két nagy szakaszra osztható, amennyiben a pártrendszer modellje felől közelítünk a hatalmi viszonyok jellemzéséhez: egypártrendszerre (1923–1946) és többpártrendszerre (1946–1950). Atatürk személye elválaszthatatlan a pártrendszer kialakulásától, mert, mint látjuk majd, nemcsak megalapította a kormánypártot, hanem óvatosan kezdeményezte az irányított többpártrendszert, ám végül ejtette ezeket a kísérleteket, mert félt attól, hogy a többpártrendszer káoszhoz vezethet, és aláássa a nyugatosító reformokat.

Atatürk elvben tisztelte a demokráciát és a pártok szabad versenyét, de hazájában még nem tartotta alkalmasnak a körülményeket a valódi többpártrendszer bevezetésére. Erről meggyőzte az, hogy két alkalommal, amikor próbálkozott többpártrendszer kialakításával, az irányított, felülről létrehozott ellenzék túl komolyan vette az ellenzékiség szerepkörét. Atatürk ugyanis utasítást adott két ellenzéki párt megalapítására: ezek voltak 1925-ben a Haladó Köztársasági Párt, 1930-ban pedig a Szabad Köztársasági Párt. Ezek a pártok Atatürk elképzelése szerint az egyedüli legális ellenzék szerepét töltötték volna be, hogy kanalizálják

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 171

a társadalmi elégedetlenséget. Nem véletlen, hogy az új pártok nevei alig különböztek a kormánypártétól: a „köztársasági" jelző világosan kifejezte az ellenzékiség határait.

A kézi vezérlést mutatja, hogy Atatürk a legrégebbi barátját tette a Szabad Köztársasági Párt élére, és utasítására a kormánypárt több parlamenti képviselője átlépett az új pártba. A Szabad Köztársasági Párt képviselői azonban elkövették a végzetes hibát: valódi ellenzékként tevékenykedtek, és például szóvá tették a kormánypárt választási csalásait; ez ügyben a párt vezetője bizalmatlansági indítványt nyújtott be a belügyminiszter ellen. Atatürk gyorsan igyekezett véget vetni a demokrácia-kísérletezgetésnek: utasítást adott az ellenzéki párt föloszlatására, vezetőjét pedig egy londoni követi poszttal jutalmazta meg fáradozásáért. (Flesch, 2007: 38, Lugosi, 2005: 200). Itt igazolást nyerhetett Levite és Tarrow (1983) elmélete, miszerint az ellenzék deligitmációja szükséges feltétele a dominanciának. Ebben az esetben a kormánypárt nem tudta delegitimálni a saját maga által létrehozott és a saját keretei között működő ellenzéket, amely így azonnal reális alternatívájává vált a domináns párt uralmának.

Mint érzékelhető az eddigiekből, Atatürk fontosnak tartotta az állam stabilitása és a nép jóléte érdekében az egyszemélyi vezetést, fontosabbnak a pártoknál. Ahogyan többször kifejtette, „népemet mindaddig kézen fogva vezetem, ameddig nem lesznek biztosak a léptei, és ameddig nem ismeri útját. Akkor majd szabadon választja meg vezetőjét, és önmagát is tudja kormányozni. Népem addigra már felkészült lesz, és én visszavonulhatok. Előtte azonban semmiképp." (Flesch, 2007: 38)

A hosszú kormányzás titka

A CHU kapcsán nem túlzás kissé ironikusan egy *tökéletes domináns pártról* beszélni – mert azután, hogy a Néppárt elvesztette a választást szabad versenykörülmények között, soha többé nem tudott többé egymaga kormányt alakítani. De hogyan őrizte hatalmát huszonhét éven keresztül?

Mindenekelőtt fontos megemlíteni, hogy a könyvben eddig megismert domináns pártoktól van egy lényeges eltérés: a török domináns párt teljesen egyetlen személy műve volt. Még az argentin IPA sem volt ennyire személyközpontú, mint a Néppárt (láthattuk korábban, hogy a peronista mozgalom sikeresen működött Perón távollétében, sőt halála után is). Musztafa Kemál maga hozta létre a pártot. A török nép hősként tisztelte Kemált a függetlenségi háborúban (1919–1923) nyújtott hadvezéri teljesítményéért, és olyanokra is kiterjedt a tisztelete, akik szemben álltak az ő belpolitikájával. Kemál háborús hősi imázsa, az antant és a görögök ellen vívott önvédelmi harc emléke hozzájárult a kormánypárt sikeréhez. A lakosság a később Atatürknek nevezett Kemált és harcostársait azonosította az ország védelmével, és akkor is tisztelte emléküket, ha a néppárti

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 172

programmal nem értett egyet. A zseniális ötlet az volt, hogy a köztársasági elnök és a párt elnöke egyazon személy volt: így akár akarták, akar nem, a Néppárt ellenfelei is kénytelenek voltak asszisztálni Atatürk kultuszához. Ebből a furcsa helyzetből fakad, hogy a CHU népszerűsége soha nem érte el Atatürk személyes népszerűségét. Magyarán: a kormánypártnak volt szüksége a vezetőjére, sokkal inkább, mint fordítva. A vezér és a párt aszimmetrikus helyzete lesz az elnök halálát követően a meggyengülés, majd a bukás fő okozója. De ne siessünk előre!

Kemál annyira uralta pártját, hogy az ideológiát is ő adta a pártnak, nem pedig ő adaptálta a párt eszmerendszerét. A Török Köztársaság hivatalos ideológiáját 1931-től nevezték kemalizmusnak, amikor a CHU programjában rögzítették a hat alapelvet, az ún. „hat nyilat", amelyeken a Köztársaság alapszik. A hat nyíl (republikanizmus, nacionalizmus, populizmus, etatizmus, szekularizmus, reformizmus) tartalma kellőképpen általános volt ahhoz, hogy bárki azonosuljon velük, ugyanakkor bármely olyan mozgalmat, amely megkérdőjelezte egyik vagy másik pontot, könnyen ki lehetett zárni a hat elv valamelyikére hivatkozva a köztársaság jogrendjéből. (Flesch, 2002: 40)

A hat elv közül talán a populizmus az egyetlen, amely manapság nehezen értelmezhető, vagy egyenesen félreérthető. Hiszen láthattuk, mennyi mindent tekinthetünk populizmusnak. Az atatürki Törökországban a populizmus arra utalt, hogy a kormány a török nép érdekét képviseli, minden rang-, osztály-, nemi, vallási, etnikai vagy más különbség nélkül. (Laclau, 2011: 220). A populizmushoz kapcsolódik, hogy a török állam vezetése kezdettől harmonikusnak látta a török társadalom rétegei közötti viszonyt: „a kemalizmus ideológiájának része volt, hogy nem ismerte el legitimnek a társadalmat megosztó törésvonalakat." (Prieger, 2019: 37) Ebből persze logikusan következett, hogy vajmi kevés szükség volt ellenzékre. Hiszen ha a viszony harmonikus a török társadalom rétegei között, kit képviselt volna az ellenzék? Ha nincsenek külön társadalmi, foglalkozási, jövedelmi rétegek, osztálykülönbségek (ahogyan a „hat nyílban" meghirdették), akkor nem lehettek külön érdekeket képviselő pártok sem! A populizmus eszméje tehát alkalmas volt a fönnálló hatalmi rend legitimálására, az ellenzékiség teljes kikapcsolására. Atatürk saját kultuszával elhomályosította az oszmán múlt fényét, amelyhez a „konzervatív" ellenzék kötődött. Egyetlen más politikusnak sem lehetett hozzá mérhető kultusza (már életében számos szobrot állítottak tiszteletére, 1934-től életét kötelező tantárgyként oktatták a közép- és felsőoktatásban). (Flesch, 2002: 41)

Az ellenzék gyöngeségének hátterében tehát Törökország esetében személyi tényezők álltak, vagyis az, hogy Atatürk vaskézzel fojtott el minden valódi ellenzékiséget, még túlzottan befolyásolhatónak tartva népét a valódi demokráciára, és halálának, valamint az óvatos reformer Ismet Inönü hatalomra kerülésének kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy az ellenzék hatalomra kerülése elől minden akadály elháruljon.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 173

Fölvetődik a kérdés, a CHU egy szekuláris pártként hogyan tudta mélyre ereszteni a gyökereit a nagyrészt mélyen hagyományhű muszlim országban. Törökország nagyobb részén a lakosok politikai identitása parciális volt – tudtak egy hatalmi központ létezéséről, de nem törődtek vele. Az ország elmaradott, falusias területein a kormánypárt támaszkodott a helyi nagybirtokosokra, a nemzetségek fejeire, valamint a befolyásos emberekre, már legalábbis azokra, akik hajlandók voltak megtagadni a szultanátust. A parasztságot, amely a lakosság többségét alkotta, a helyi földesurak, nemzetségfők révén tartották kézben. Az 1945-ös földreform kísérletet tett a parasztság megnyerésére. (Parvin–Hic, 1984). Ismét szembesülhetünk tehát Boucek elméletével, amely szerint az állami erőforrások elosztása az egyik jellegzetessége a domináns pártnak. Mindezek egy ideig lefékezték az ellenzéki mozgalmak sikeres megszerveződését.

Még egy fontos tényező segítette a CHU-t abban, hogy hosszú ideig kormányon maradhasson: vezérelven működött, ami kihatott a kormányzás módjára. Itt lesz érdekes, hogy az elnök és a pártelnök egyetlen személyben egyesül.[26] A két világháború közötti időszakban a vezérkultusz általánosnak tekinthető. Ez a jelenség Európában az angol és skandináv térséget leszámítva mindenhol feltűnő (és még a két említett régió sem kivétel teljesen). Ennek hátterében az áll, hogy minden országban, még azokban is, amelyekben a parlamentarizmus régi múltra tekintett vissza, a lakosság jelentős része hajlott az archaikus gondolkodásra: ahogyan azonosították az országot, annak jólétét az uralkodóval, úgy a választott pártot azonosították a vezérrel, a kiemelkedő személyiséggel. A választójog kiterjesztése és a tömegpolitizálás folyamatai szükségszerűen magukkal hozták azt, hogy a pártvezetőnek minél szélesebb tömeget kellett megszólítania. Vagyis a vezetőnek ki kellett mennie a nép közé. A vezető jelentette a pártot.

Atatürk élt azzal az eszközzel, amellyel vezetőtársai, mind Törökországtól nyugatra, mind keletre: jó atyaként rendszeresen megjelent az „utca emberei" körében, és kihasználta a média rendelkezésre álló eszközeit. Rengeteg fotó látható, ahogyan a köztársaság elnöke együtt imádkozik különböző foglalkozású emberekkel, például öszvérhajcsárokkal vagy munkásokkal az utcán, meglátogat gyárakat stb. Mi több, Atatürk számos városban kiállt a főtérre, nyugat-európai ruhában, és propagálta az új öltözetet, máskor tábla mellett, a kezében krétával magyarázta az új ábécét. (Goldschmidt, 1997: 231) Ezek az egyszerű, személyes eszközök segítették, hogy Atatürk népszerű legyen, és személyiségének varázsa magával húzta a Néppártot.

[26] Analógiát vonhatunk a korabeli magyar kormánypárttal: ahogyan Bethlen István idején a vezérnek volt pártja, és nem a pártnak vezére, úgy ez érvényesült Törökországban is (azzal a különbséggel, hogy a magyar példa esetében Bethlen mellett és mögött/fölött ott állt Horthy mint államfő). Ez a vezérlési modell, amely a párt vezetőjének kiemelt pozícióján és a közvélemény általi tiszteletén alapult, nem volt ismeretlen a korabeli Európában.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 174

Az ellenzék állapota

Atatürk halálát követően barátja, egykori harcostársa, az új elnök, Ismet Inönü jelentős reformokat hozott, és az egypártrendszer 1946-ban átadta helyét a többpártrendszernek.[27] Inönü nem tartott kevésbé a pártosodás negatív hatásaitól, mint elődje, de józanul látta, hogy a társadalomnak elege van a néppárti politika túlzásaiból, a szabadságjogok megkurtításából, az iszonyú adóprésből és a bürokráciából. Inönü reformokat hozott a hangulatjavítás érdekében (például csökkentették az adókat, engedélyezték a pártokat és a szúfi rendeket, a müezzinek ismét kántálhattak arabul stb.), és feltehetően úgy számolt, hogy ezek révén képes lesz uralni a közéletet. (Goldschmidt, 1997: 234)

Mikor meghirdette a többpártrendszert, konzervatív, vallásos és baloldali pártok sora alakult meg (a kommunisták továbbra is illegalitásba kényszerültek). Az 1946-os választás mérföldkő a török politikatörténetben. A domináns párt uralma sebet kapott. Először fordult elő, hogy a Néppárt az elmaradottabb országrészben kapott több szavazatot, míg a városi lakosság jelentős része szavazott az ellenzék fő erejére, a Demokrata Pártra. Mindez mutatta az idők változását. A középosztály egyre elégedetlenebb volt a Néppárttal, egyebek mellett (a kulturális, érzelmi tényezőket nem számítva) annak etatista gazdaságpolitikája, valamint a szabadságjogok csorbítása miatt. A választás során először fordult elő az is, hogy az újságírók szembefordultak a kormányzó párttal. A sajtó nem volt hajlandó asszisztálni a választási csaláshoz. A vallásos, konzervatív és liberális rétegeket tömörítő, tehát ideológiailag rendkívül színes arculatú Demokrata Párt bojkottot hirdetett a törvénytelenségek miatt, képviselői kivonultak a parlamentből. A török politikában a „hat nyíl" kijelölte a legitim és legális ellenzékiség határait: a demokrata pártiak *A szabadság egyezménye* című kiáltványban deklarálták, hogy hűek az atatürki rendszerhez. Ez elsősorban az önvédelmet szolgálta, ugyanakkor lehetőséget adott egy esetleges hatalomváltás esetén a folytonosságra az atatürki rendszer reformjai terén. Inönü elnök megoldotta a Néppárt és a Demokrata Párt közötti patthelyzetet azzal, hogy fölszólította a török közigazgatást a többpártrendszer tiszteletben tartására. (Flesch, 2002: 63).

1950-ben új választásokat tartottak. Ezen a választáson már minden közigazgatási akadály elhárult a Demokrata Párt elől. A Demokrata Párt megszerezte a parlamenti helyek többségét. (Dağcı–Diyarbakırlıoğlu, 2013: 19.) Bár a hadsereg

[27] Ismet Inönü kevéssé ismert, dacára a törökországi demokratizálódásban játszott szerepének, ezért fontos pár szót szólni róla. Az 1906-ban született Inönü katonatisztként kezdte pályáját. Harcolt a Kemal vezette nemzeti hadseregben, nevéhez kötődik a görögök fölötti végleges győzelem, ezért Kemalhoz hasonlóan háborús hősként tisztelték. Amikor minden török állampolgárnak vezetéknevet kellett választania, az Inönü melletti csata tiszteletére vette fel nevét. Kemallal mindvégig baráti viszonyt ápolt, maximálisan lojális volt az elnökhöz. 1938–1950 között a Török Köztársaság elnöke, ugyancsak 1938-tól 1972-ig a Néppárt elnöke, tíz alkalommal miniszterelnök 1923–1965 között.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 175

tisztikara fölajánlotta Inönünek, hogy meghiúsítja a békés hatalomátvételt, az elnök (ne feledjük, maga is egykori katonatiszt!) visszautasította a katonai puccs lehetőségét, amely bizonnyal polgárháborút okozott volna. Inönü az ország érdekét a pártjáé elé helyezte. Feltehetően úgy gondolkodott, hogy az ellenzék domesztikálható, egy polgárháború viszonta romba döntené a modern török államot, végső soron Atatürk álmát. Így föladott egy elemet (a párt egyeduralmát), hogy megmentse a rendszer lényegét.

Az ellenzékiség szükségszerűen csak a „hat nyílban" összefoglalt ideológiai kereten belül volt lehetséges. Minden ellenzéki pártnak tanúsítani kellett, hogy nem áll ellentétben az atatürki reformokkal. A Demokrata Párt ezért sietett leszögezni *A szabadság egyezmény*ében, hogy kiáll az atatürki modell mellett, és nem kívánja azt megsemmisíteni. (Flesch, 2007: 62) Vagyis az ellenzék hatalomra jutásának ára végső soron az atatürki modell elfogadása volt. Ez a hagyomány tartóssá vált, amennyiben a mai domináns párt, az AKP is – legalább retorikailag – deklarálja tiszteletét az atatürki modell és a „hat nyíl" iránt. A domináns párt értékei tehát anélkül képesek hatni az ellenzékre, hogy önmagában a domináns pártnak kellene kormányoznia. Elegendő, ha a domináns párt lefekteti az intézményeket, meghatározza a politikában és társadalomban elfogadható értékeket, és egy hatalomra került ellenzék képes azokat kitölteni. A Demokrata Párt tipikus példát nyújt arra a pártstratégiára, hogy egy párt alkalmazkodik a körülményekhez, ideológiáját igazítja a fönnálló rendszerhez.

Ellenzéki kormányzás és visszacsúszás ellenzékbe

Az ellenzéki kormányzás nem jelentett törést a politikában. Atatürk kultuszához nem nyúltak, sem a nyugatosító reformokhoz, ugyanakkor a gazdaságban és társadalompolitikában jelentős szociális reformokat kezdeményeztek. Végső soron a Demokrata Párt igazodott ellenfeléhez, elfogadva sok mindent annak ideológiájából, mindenekelőtt a Nyugathoz való kulturális kötődést. Ami a legnagyobb törésvonal lehetett volna, az az állam és az iszlám viszonya volt. Ám a Demokrata Párt ebben mértéktartó volt, nem feszegette az iszlám közjogi helyzetét, megelégedett a túlzó nyugatosító intézkedések föloldásával. (Flesch, 2007: 66)

A CHU 1960-ban tért vissza újra a hatalomba, annak a katonai puccsnak köszönhetően, amely megbuktatta a Demokrata Pártot. A CHU továbbra is az egyik legerősebb politikai erő maradt, de már csak koalícióban volt képes kormányozni, eltekintve egy 1977-es kisebbségi kormányzástól, amely azonban egyetlen hónapot élt meg. Az egykori ellenzék, pontosabban annak konzervatív, vallásos része innovatívabbnak bizonyult, mint a hosszú ideig kormányzó Néppárt.

Kormányon a Demokrata Párt a szükséges szociális és gazdasági reformokat az atatürki modellen belül hajtotta végre. Törökország számára megnyílt az út a valódi többpártrendszer felé. A demokrata párti és néppárti összjáték, a török

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 176

megegyezés példaértékű lett, amelyet többször is mintaként állítottak a fejlődő országok felé: a demokrácia megteremthető egy fejlődő, relatíve szegény, de gyorsan iparosodó, a Nyugathoz fölzárkózni kívánó országban, amennyiben a politikai versenytársak készek a kompromisszumra, és megakadályozzák a hadsereg politikai szerepvállalását. A török demokratizálódást, amely az Inönü-korszak második felében bekövetkezett, a későbbi spanyol, portugál és latin-amerikai átmenetek előfutárának tekintették. (VanderLippe, é. n.: 1) Ám a demokrácia szakasza valójában rövid volt.

Az 1960-as katonai puccs véget vetett a demokráciának: a katonatisztek megbuktatták a Demokrata Pártot, vezetőjét, Adnan Menderest kivégezték, a börtönök pedig ismét megteltek politikai foglyokkal. Vagyis a demokratizálódás tárgyalásalapú modellje tíz év ingatagság után megbukott, méghozzá azon, hogy a Néppárt helyett a hadsereg vette át az atatürki rendszer védelmét. A tisztikar pedig jellegéből fakadóan autoriter módszerekkel lépett föl. Az 1960-as évektől évtizedenként bekövetkező puccsok, valamint a hadsereg politikai szerepe figyelmeztet bennünket arra, amit Carmen Rodríguez, Antonio Ávalos és Hakan Yilmaz y Ana megfogalmaznak, miszerint „lehetséges, hogy a demokratikus átmenet befejezetlen marad, mivel lehetnek olyan nem választott intézmények, mint például a hadsereg, amelyek törvénytelenül ellenőrzést gyakorolnak a politikai szuverenitás fölött." (Rodríguez–Ávalos–Ana, é. n.: 3)

A domináns párt hagyománya visszatért a török politikai életbe az elmúlt két évtizedben, mert Erdogan pártja, az AKP 2003 óta stabilan birtokolja a kormánypárti pozíciót. Mivel azonban ebben a fejezetben csak a néppárti kormányzás történetéről írtunk, ezért nem tárgyaljuk külön az AKP kormányzását, hiszen az még nem lezárt történet. Bár a CHU és az AKP kormányai eltérő ideológiai tartalommal rendelkeznek, a forma (a domináns párt hatalomgyakorlásának módja) tekintetében az azonosságok nyilvánvalóak. Ez jelzi, hogy önmagában egy ideológiai váltás, sőt egy több évtizedes szünet (katonai diktatúrás és többpárti koalíciós átmenetekkel) még nem eredményezi az adott társadalomban a pártok és vezetők hatalomgyakorlási módszerének megváltozását.

A török példa figyelmeztet arra, hogy a nyugati szerzők gyakran túl sokat várnak önmagukban az eszméktől (tehát ha a liberalizmus leváltja a konzervativizmust, a neoliberalizmus a szocializmust stb., azt hajlamosak Nyugaton egyöntetűen pozitív folyamatként, előrehaladásként értelmezni), de az új eszmék győzelme önmagában nem teszi semmissé egy országban a bevált hatalomgyakorlási szokásokat, valamint az uralom megjelenésének helyileg specifikus formáit. Erdogan ma ugyanúgy az erős ember szerepét játssza, és szigorú, de jóindulatú atyaként, paternalista módon kormányoz, ahogyan egykor Atatürk és Inönü tették. Az utóbbi példája mutatja, hogy a vezető személyiségén igenis sok múlik – mint láthattuk, Inönü szabad utat adott a demokratizálódásnak, a hadsereg tiltakozása, sőt fenyegetőzése ellenére. Bátor lépése megbuktatta a domi-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 177

náns pártrendszert, igaz, az 1950-es években a demokrácia ingatag volt Törökországban, és az elit nem volt képes kezelni békés úton a súlyos kulturális törésvonalakból fakadó feszültségeket.

Liberális Demokrata Párt

Az 1955-ben alakult japán Liberális Demokrata Párt (LDP) két rövid időszakaszt leszámítva életre hívása óta folyamatosan hatalmon van a szigetországban[28]. Az ember azt hinné, hogy demokráciában ez lehetetlen, márpedig Japán minden kétség felett állóan demokrácia. Felvetődik tehát a kérdés, hogy hogyan lehet, hogy a választók szabad akaratukból újra meg újra ugyanazt a pártot juttatják hatalomra évtizedeken keresztül?

Ahogyan más domináns pártoknál is, a hatalomban töltött idő egyre növekvő mennyisége egyfajta öngerjesztő folyamatként járul hozzá a sorozatos újraválasztásokhoz. Minél több időt tölt hatalmon egy párt, annál inkább létrejön egyfajta dinamika a kormánypárt és az azt kiszolgáló bürokratikus réteg között. Ez akkor sem szűnik meg, ha kormányváltás következik be, sőt, még segíthet is abban, hogy a domináns párt relatíve hamar visszakerüljön hatalomba (Crespo, 1995). A tapasztalati tényezőn, valamint az intézmények formálási lehetőségén túl azonban az LDP dominanciáját egyfelől a folyamatos alkalmazkodási képessége, pragmatizmusa tette lehetővé, másfelől belső sokszínűsége. Miközben létezett hivatalos ellenzék, az LDP különböző szárnyai sokáig párton belül lefedték az ellenzék funkcióját. Azzal, hogy szinte önmaga ellenzékeként is funkcionáltak a különböző frakciók a párton belül, nemcsak, hogy széles választói rétegeket tudtak megszólítani, de anélkül tudott megújulni a párt esetleges konfliktusok, botrányok esetén, hogy elvesztette volna a kormányzati pozíciót. Míg a miniszterelnökök cseréje relatíve gyakori jelenség volt, a párt képes volt megőrizni társadalmi támogatását.

Ahhoz, hogy megértsük ennek a hátterét, előbb megvizsgáljuk azon tényezőket, amelyek biztosították a párt egyeduralmát, majd azokat a változásokat a politikai rendszerben, amelyek az ellenzék hatalomra kerülését eredményezték. Előrebocsátjuk, hogy azt fogjuk látni, hogy az LDP által létrehozott intézményi, strukturális keret masszív akadályokat görgetett az ellenzéki pártok elé. Az ellenzék akkor tudott hatalomra kerülni, amikor a kormánypárt külső tényezők hatására önszántából változtatott ezen a rendszeren. Ugyan az ellenzéki pártok 1993-ban, illetve 2009-ben javukra tudták fordítani a változásokat, végül rövid időn belül újra ellenzéki szerepbe kerültek, miután az LDP alkalmazkodott az

[28] Ha a japán dominánspárti rendszer „nullpontját" keressük, akkor az LDP létrejöttéhez kell visszamenni, amely két ellenzéki párt, a Liberális Párt és a Demokrata Párt egyesülésének eredményeként tudott kellően nagy párttá válni ahhoz, hogy hatalomra kerüljön.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 178

új helyzethez. Létezik tehát egyfajta kölcsönhatás az LDP és ellenzéke között. Annak ellenére, hogy az LDP mindent megtett annak érdekében, hogy hatalmon maradjon, sokszor legalább annyira múlott az ellenzéki vereség magán az ellenzéken, mint a kormánypárt által teremtett feltételeken.

Az LDP sikerének okai

Az 1993-ban bekövetkezett reformig sokan úgy gondolták, hogy a japán választási rendszer magyarázza az LDP sikerét, az ugyanis korlátozta a kis pártok lehetőségeit. Mivel a pártoknak több képviselőt is kellett indítaniuk a helyi választókerületekben, amennyiben többséget szerettek volna szerezni a parlamentben, egyeztetni kellett a jelöltek indítását. Az LDP erős volt a koordináció terén, és hatékony jelölési stratégiával rendelkezett. A domináns pozíció megszerzéséhez fontosabb volt azonban, hogy az LDP jelöltjei reagáltak az ellenzéki pártok mögött álló szervezeti támogatásokra (pl. szakszervezetek), azáltal, hogy létrehozták az úgynevezett *koenkaiokat*, azaz a jelölteket támogató szervezeteket. Idővel a koenkaiok hatékonysága előfeltételévé vált a megfelelő szavazatszám elérésének. Azonban hiába voltak például a szocialista vagy kommunista párti jelölteknek is hasonló szervezeteik, nem tudtak lépést tartani a kormányzati jelöltekkel a rendszer erős klientelizmusa miatt (Köllner, 2006).

Japánban a döntések a kormánypárt, a bürokrácia és az üzleti elit közötti egyeztetéssel jöttek létre. A bürokráciának erős kötődése volt a domináns párt parlamenti frakciójához, amellyel rendszeresen konzultált a szakpolitikai előkészítő folyamat során. A bürokráciának azonban bizonyos fokú autonómiája is volt, mivel a rekrutációs folyamat meritokratikus alapú volt, nem a domináns párthoz kötődött. Ugyanakkor az idősebb bürokratákat a domináns párt karrierjük csúcspontján beemelte soraiba képviselőként, annak érdekében, hogy tanácsot adjanak a törvényhozóknak a bürokráciához fűződő kapcsolatukról (Köllner, 2006). Az LDP két nagy kliense az üzleti élet elitje, valamint a mezőgazdasági dolgozók köre volt. Míg az első csoport – számukra kedvező gazdaságpolitikai döntések reményében – biztosította a pénzügyi támogatást, addig a második a szavazatokat. Mivel a domináns párt forrásai szigorúan elkülönültek a közpénzektől, az üzleti élet támogatása létfontosságú volt az LDP kampányai szempontjából. Az LDP több külső forrást kapott, mint bármely más párt, ami lehetővé tette, hogy újra meg újra megnyerjék a választásokat (Krauss, 1989). Az LDP tehát kialakított egyfajta egymásrautaltságot a számukra legfontosabb aktorok között, amelyben a szereplők érdekeltté váltak abban, hogy az LDP kormányon maradjon, egyfajta patronázsrendszert létrehozva, ami, ahogy Boucek (2012: 29–31) is kiemeli, komolyan hozzájárulhat a dominancia fennmaradásához.

Minél inkább megszilárdította helyzetét a párt, annál inkább hajlamosak voltak a) a választásokon induló jelöltek az LDP színe alatt indulni, függetlenül

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 179

attól, hogy ideológiailag amúgy közös platformon álltak vagy sem, b) a választók az LDP jelöltjére szavazni, szintén ideológiai meggyőződéstől függetlenül, annak érdekében, hogy térségük részesüljön az állami támogatásokból, beruházásokból. A japán önkormányzatok finanszírozásának jelentős része ugyanis a központi költségvetésből származott, és a szavazók joggal tarthattak attól, hogy amennyiben nem az LDP jelöltje nyer, kimaradnak a fejlesztési forrásokból. Az LDP ezen felül számos érdekképviseleti szervvel alakított ki szoros viszonyt, amit a szavazatok maximalizálására használt fel, továbbá számos intézkedést hozott célzottan különböző társadalmi csoportok megnyerése érdekében. Ezek a lehetőségek értelemszerűen nem álltak az ellenzéki pártok rendelkezésére.

A hosszú kormányzás és az ellenzék állapota

Az 1990-es évekig a baloldali ellenzék nem tudott érvényesülni az LDP-vel szemben. A 60-as évektől kezdve az ellenzéki pártok köre egyre fragmentáltabbá vált, nem volt tartós együttműködés köztük országos szinten. Mivel az LDP az esetek többségében önállóan kormányzott, fő kihívása a párton belüli frakciók összehangolása volt (az 5. fejezetben írtunk róla, hogy a pártkohézió és a pártszervezet mekkora jelentőséggel bír a domináns párt stabilitásának szempontjából). A párton belüli informális szabályrendszerek nemcsak integráló erőként szolgáltak, hanem ellensúlyt is képeztek az elnöki hatalommal szemben. Miközben a párton belüli pluralizmus nyilvánvalóan nem tudta helyettesíteni a pártok váltógazdálkodását, a frakciók közötti szövetségek váltakozása növelte a párt alkalmazkodóképességét, hozzájárulva fennmaradásához (Köllner, 2006). A domináns pártokra jellemző kifáradás, illetve belső feszültségek azonban az LDP-t se tudták elkerülni. 1993-ban azért tudott egy új hétpárti koalíciós kormány hatalomra kerülni, mert az LDP-ből kilépett egy befolyásos frakció, ezáltal az elvesztette többségét az alsóházban. A koalíciós kormányon belüli feszültségek következtében azonban az LDP csak tíz hónapot töltött ellenzékben, igaz, a következő tizenöt évben szinte végig koalíciós kormányt tudott csak alakítani. Az LDP szövetségre lépett korábbi ellenfelével, a Szocialista Párttal (későbbi Szociáldemokrata Párttal), illetve néhány kisebb párttal, és 1996-ban már újból a domináns párt adta az ország miniszterelnökét. Mindezt azért tudta meglépni, mert az LDP, habár konzervatív pártként azonosítja magát, ideológiailag mérsékelt, mivel elsődleges célja az, hogy minél szélesebb szavazói réteget tudjon megszólítani.

Annak ellenére, hogy viszonylag rövid időn belül újra hatalomra jutott az LDP, az ellenzéki kormányzás nagymértékben átalakította a japán politikai rendszert. Az új választási rendszer célja az volt, hogy közelítse Japánt egy Westminster-típusú rendszerhez, ahol rendszeres politikai váltógazdálkodás van két nagy párt között, és ahol a klientelizmus helyett a pártok programjaira helyeződik a hang-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 180

súly (Köllner, 2006). Az új rendszer majoriter jellege miatt idővel valóban hozzájárult a kormányváltáshoz, a pártfinanszírozási rendszer átalakítása pedig jelentős hatással volt a jelöltekhez befolyó vállalati adományok mértékére. Ez a két tényező aláásta a párt belső frakciói közötti verseny alapjait. Nem mondható el tehát, hogy a dominánspárti hagyomány ellenére nem létezett volna élénk politikai versengés az országban.

Az LDP azonban ismét alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. Mori Yoshiro pártelnök (miniszterelnök 2000–2001 között) botrányoktól tarkított politikai szereplését követően a párt úgy döntött, hogy nyílt választáson választják ki utódját, előválasztást is tartva a különböző prefektúrákban, ezáltal tovább erősítve a választás demokratikus jellegét. Koizumi Dzsunicsiró megválasztása (2001–2006) egy új, modern, egyesek szerint populista arculatot vitt az LDP politikájába. A korábbi pártvezetőkkel szemben közvetlenül, közérthető módon szólt a választókhoz, ami elegendő támogatást biztosított számára, hogy véghez vigye reformjait. Ezek a reformok egyfelől reagáltak a japán gazdaság válságára, másfelől szakítottak a klientelista hagyományokkal, amelyek az ország eladósodottsága miatt finanszírozhatatlanná váltak. A változtatások figyelembe vették a független szavazók, valamint a városi szavazók megnövekedett politikai jelentőségét. Miközben végbement a miniszterelnöki pozíció perszonalizációja, aközben a párton belüli frakciók és a helyi jelöltek súlya jelentősen csökkent (Köllner, 2006). Abból kiindulva, hogy a klientelizmus és a központosított intézményrendszer tette szinte lehetetlenné az ellenzék hatalomra jutását, azt feltételezhetjük, hogy ezek a változások megtörték az LDP dominánspárti szerepét. Azonban, habár a Japán Demokrata Párt (DPJ) képes volt profitálni a változásokból, és ezáltal 2009-től három évre kormányra jutni, mégse tudta megakadályozni a dominánspárti visszarendeződést.

Az ellenzék ritka kormányra kerülésének háttere

Ethan Scheiner és Michael F. Thies a japán domináns párt elemzését az ellenzék sikertelenségének irányából vizsgálja. Hiába tudta az ellenzék kétszer legyőzni az LDP-t, tartósan nem tudja megtörni dominanciáját. Ennek megfelelően az ellenzék „bukástörténetét" három korszakra bontja (Scheiner–Thies, 2020). 1.) az ellenzékiség mint tiltakozás (1955–1989), 2.) az ellenzék mint alternatív kormányzati erő (1989–2012), valamint 3.) irreleváns ellenzékiség (2012–napjainkig.) 1955 és '89 között a szerzők szerint Japán egy verseny nélküli demokrácia volt (Scheiner, 2006). Megalakulásakor az LDP közel kétszer akkora volt, mint fő riválisa, a Japán Szocialista Párt. Dominanciájának csírája ebből a méretbeli fölényéből eredt, ami idővel intézményesült. Így egészen a fentebb felvázolt 2. korszak közepéig jelentős strukturális nehézségekkel kellett szembenéznie az ellenzéknek, amelyek lehetetlenné tették számára, hogy leváltsa a kormánypár-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 181

tot. A jelenleg is tartó korszakban az ellenzék azonban egészen más okokból nem tud kihívóként megjelenni az LDP-vel szemben, mint korábban.

Az első szakaszban, a hatvanas évek közepére a japán ellenzéki pártok köre elkezdett bővülni. A pártrendszer „másfél-pártrendszerből" (Scalapino–Masumi, 1962) többpártrendszerré vált. Egyes pártok egy jövőbeli koalíció reményében igyekeztek együttműködni a kormánypárttal bizonyos törvények kapcsán, ami növelte a kormánypárt támogatottságát. Tehát a Dunleavy (2010: 29) által felvázolt második stratégiát, a domináns párt álláspontjának kis módosításokkal történő átvételét választották, és ez, ahogy Dunleavy modelljében, úgy Japánban sem fenyegette komolyan a dominanciát.

A 70-es évekre, mivel korrupciós botrányai miatt sokan elfordultak az LDP-től, az ellenzéki pártok összessége megközelítette a kormánypárt méretét. Azonban mindig akadtak olyan független képviselők, akik átültek az LDP soraiba a választások után, hogy képesek legyenek megőrizni a többségüket. A 80-as évek közepére az ellenzéki pártok egyfelől szétforgácsolódtak, másfelől hitehagyottá váltak, egyre kevésbé látták a kormányra kerülés lehetőségét. Az LDP-n belüli változások, kilépések, korrupciós és magánéleti botrányok azonban egy rövid időre lehetővé tettek egy többpárti koalíciós ellenzéki kormányzást, ami a választójogi reform megalkotásával, ha nem is azonnal, de ténylegesen hozzájárult ahhoz, hogy nagyobb verseny alakuljon ki a pártok között. Mindez nagyban meghatározta a japán politika következő két évtizedét. Az új szabályok elősegítették azt, hogy egy meghatározó ellenzéki erő emelkedjen ki, azonban mivel a strukturális akadályok továbbra is fennálltak, az első három választást, amelyet az új választási rendszer szerint tartottak, az LDP még magabiztosan nyerte. A 90-es évek végére helyeződött át a hangsúly a helyi jelöltekről a pártokra, de 2005-ig kellett várni, amíg fontosabbá vált a szavazók számára a párthoz húzás, mint a jelöltek személyes kvalitása.

2005-ben Koizumi Dzsunicsiró vezetésével addigi legnagyobb választási győzelmét könyvelhette el az LDP. A látszólagos siker ellenére olyan társadalmi, gazdasági változások mentek végbe az országban, amelyek mellett az LDP stratégiai modernizációjára volt szükség. Mindez számos érdeket sértett párton belül. A klientelizmussal való szembefordulása mellett Koizumi szorgalmazta a gazdaság liberalizációját, valamint azt, hogy az egyre növekvő urbanizáció miatt pártja forduljon a városi szavazók felé. Amikor belső ellenállásba ütközött, Koizumi feloszlatta a parlamentet, és az új választást szimpátia-szavazásként hirdette meg. Habár népszerűsége csúcsán visszavonult, és helyébe Abe Sinzó került, látni fogjuk, hogy Koizumi reformjai alapozták meg a Japán Demokrata Párt 2007-es felsőházi győzelmét.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 182

A domináns párt visszatérése

A Koizumi által meghozott reformok nem tűnnek logikusnak rövid távú következményeik tükrében, mégis szükségesek voltak a hosszú távú dominancia megőrzéséhez. A Japán Demokrata Párt, azaz a DPJ, betöltötte az űrt, ahonnét a kormánypárt kivonult, és a reformok veszteseihez, a vidékhez és a kisvállalkozókhoz fordult, különböző szociális ígéretekkel. 2009-re elsöprő győzelmet aratott, ráadásul önállóan, koalíciós partner nélkül. A belső pártharcok és a tapasztalatlanság miatt azonban képtelen volt hosszan megtartani többségét. Kilenc hónappal a választások után az LDP visszaszerezte a felsőházat, és ugyanazt az obstrukciós politikát követte a kormánypárttal szemben, mint amit a DPJ 2007 és 2009 között. Több évtizedes kormányzati tapasztalattal a háta mögött az LDP képes volt zöldfülűnek láttatni a DPJ-t, és nyíltan zsarolni azt. Noda Josihiko miniszterelnök 2012-ben kénytelen volt alsóházi választásokat kiírni (cserébe az LDP támogatásáért a fogyasztási adó megemeléséhez), aminek következtében pártjának elnöke és számos követője kilépett a pártból, és újat alapított. Ekkorra számos más ellenzéki párt is megjelent, és többé már nem két nagy párt állt egymással szemben. Az ellenzék tehát néhány éven belül reprodukálta az LDP dominanciájához vezető helyzetet, és az LDP a szavazatok 60%-ával nyert is, amit Abe Sinzó rövid időn belül előrehozott választások kiírásával kétkamarás győzelemre tudott váltani. Mindez nem feltétlenül az LDP népszerűsége miatt alakult így, hanem, mert a DPJ kormányra kerülve nem tudta megvalósítani ígéreteit. Hiányzott a belső kohézió, szétfeszítette a pártot a sokszínűségéből eredő érdekellentétek sora, illetve a pártelnök személyes ambíciói. Míg a domináns párt folyamatos tanulóképességről tett bizonyosságot, az ellenzék nem tudta visszaforgatni a kormányon az odavezető út tapasztalatait. Ez bizonyítja Scheiner (2006) nézőpontját, miszerint a dominancia elsősorban az ellenzéki pártok alkalmatlanságának eredménye.

A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség

Ha az 1. fejezetben kifejtett „szigorú” definíciót alkalmazzuk, akkor 2018-tól (a harmadik választás megnyerésétől) beszélhetünk arról, hogy a Fidesz domináns párttá vált, de hibát követnénk el, ha csak az utóbbi három évvel foglalkoznánk, és eltekintenénk attól, mi történt a Fidesz szempontjából és a Fidesz-ellenzék viszonyban attól kezdődően, hogy a Fidesz meghirdette a pártrendszerből való *kiemelkedés* (más szóval: a centrális erőtér) koncepcióját. Ebben az alfejezetben tehát azt mutatjuk be, miképpen teremtette meg a Fidesz a saját fölényét a magyar pártrendszeren belül. Mindemellett azonban foglalkozunk az ellenzék állapotával, a Fidesz fölényére történő reakcióival, és azzal is, hogy egyáltalán

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 183

hogyan értelmezte helyzetét az új körülmények között. Alfejezetünk célja annak a szakirodalomban közkeletű tételnek a bizonyítása, hogy „kettőn áll a vásár", azaz a pártdominancia kialakulásához nem elég az arra irányuló szándék, szükség van arra is, hogy a többi párt – bármilyen okból – ne legyen olyan helyzetben, hogy a domináns párt létrejöttét és tartós hatalmon maradását feltartóztassa.

A centrális erőtér ideológiai megalapozása

A 7. fejezetben bővebben is kifejtjük, most csak jelezzük: a Fidesz már 2010 előtt is nagy aktivitást mutatott a pártrendszer átalakítására. Az ilyen szándékot ismereteink szerint először Orbán Viktor fogalmazta meg 1998-ban, amikor egy holland liberális politikusnak adott interjújában beszélt a hazai sokpártrendszer kétpártrendszerré alakításának szükségességéről (Bolkenstein, 1998: 213–236).[29] Ez a szándék, ha nem is valósult meg a tervek szerint, de az átalakulás odáig eljutott a 2000-es években, hogy Magyarországon egyfajta kétblokkrendszer alakult ki (Soós, 2017). A 2000-es évek végén azonban a Fidesz és Orbán eltávolodott a kétpártrendszer ötletétől, amikor Orbán Viktor 2009 szeptemberében, Kötcsén, már a 2010-es választás utáni időszakra készülve egy merőben új pártkonstelláció tervével állt elő. Ez volt a centrális erőtér (Orbán, 2010).[30]

A Fidesz ekkor természetesen még nem volt domináns párt, de az kijelenthető, hogy a pártrendszernek az a pártja, amelynek komoly befolyása van a létező szerkezet átalakulására. Ahhoz, hogy ez a befolyása kialakuljon, legalább két minimálfeltételnek kellett teljesülnie. Az egyik, hogy a Fidesz pártszervezeti értelemben felnőjön, és nagy párttá váljon. Tíz évvel korábban ugyanis a Fidesz még csak félúton volt a kicsi és a nagy párt között. A másik, hogy legyen komoly szellemi kapacitása a pártverseny meghatározó kérdéseinek végiggondolására. E tárgykörben meg kell említenünk a párt holdudvarában létrejövő agytrösztöket, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a Fidesz versenyképessé váljon (Csizmadia, 1998; Csizmadia, 2005: 47–51). Továbbá ki kell emelnünk bizonyos magánszemélyeket, közülük is elsősorban Tellér Gyulát, aki a 2000-es évek végétől komplett ideológiát szállított a párt számára. Tellér az 1990-es évek elején SZDSZ-képviselő volt a parlamentben, de már ebben az időszakban átfogó rendszerkritikai írásokat tett közzé (Tellér, 1994/a és 1994/b). Később, amikor elhagyta az SZDSZ-t, és a Fideszbe lépett át, megírta első tanulmányát, amely már a Fidesz társadalmi beágyazottságának korlátairól szólt (Tellér, 1996). Ez utóbbi azért is tekinthető kulcsírásnak, mert lökést adott a társadalmi beágyazódásban a 90-es évek második feléig gyenge Fidesznek ahhoz, hogy e tekintetben

[29] A holland nyelvű kötetben a szerző meginterjúvolta még – mások mellett – Konrád Györgyöt és Tőkés Lászlót is.

[30] A beszéd 2009. szeptember 5-én hangzott el, fél évvel később publikálták a *Nagyítás* című lapban.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 184

alapvető iránymódosítást hajtson végre, és a 2000-es évek közepére szinte az MSZP-hez hasonló beágyazottsággal rendelkező párttá váljon. Ez azért is volt fontos tényező, mert egészen addig az MSZP volt a társadalmi beágyazottság egyetlen privilegizált pártja.

Tellér személyében tehát olyan ideológust kell látnunk, akinek meghatározó szerepe volt nemcsak az országról és benne a Fideszről szóló diagnózis felállításában, hanem a terápia megfogalmazását illetően is. 2009 tavaszán, néhány hónappal Orbán Viktor beszéde előtt látott napvilágot Tellér új (de a már hivatkozott rendszerelemzések nyomvonalán született) műve: a *Rendszer-e a rendszerváltás rendszere?* (Tellér, 2009).

Ezt az írást, ha röviden is, azért hozzuk szóba, mert a majdani domináns párt kiépülése szempontjából fontos szemléleti alapokat foglal magában. Azt ugyanis, hogy a magyar politika olyan helyzetben van, hogy a *régi* és az *új* rendszer képviselői állnak szemben egymással. Egyértelmű, hogy az MSZP és az SZDSZ elitje képviseli a régi rendszert, és ezeknek az erőknek a masszív, rendszeralkotó jelenléte akadályozza meg az „igazi" rendszerváltókat (a Fideszt), hogy végre leváltsák a régi rendszert, és egy újat állítsanak a helyébe. Tellér gondolati útmutatásában azonban a másik elem legalább ilyen fontos: rendszerrel csak rendszert lehet szembeállítani; a Fidesznek tehát nem kormány-, hanem *rendszeralternatívát* kell kínálnia.[31] Ez egy módszere volt a dominancia Levite és Tarrow (1983) által kiemelt feltételének, az ellenzék delegitimációjának.

Ennek az írásnak a jelentőségét tehát abban kell látnunk, hogy kiegészíti, illetve tágabb perspektívába helyezi a Fidesz gondolkodását saját pártrendszerbeli szerepét illetően. Mint utaltunk rá: Orbán Viktort már az 1990-es évek közepén, második felében is érdekelték a *pártrendszer* átalakításának kérdései, de még nem rendelkezett megfelelő vízióval a pártrendszeren túlmutató – a politikai rendszer egészét érintő – kérdések iránt. Az persze igaz, hogy már 1998 előtt megfogalmazódik a „kormányváltásnál több – rendszerváltásnál kevesebb" szlogenje", de 1998 és 2002 között a Fidesznek nem volt ereje és ideje, hogy megmutassa, mit is gondol kormányváltásnál *többnek*. A 2000-es évek végén azonban összekapcsolódik a Tellér-féle „rendszerelmélet" és Orbán Viktor korábban megfogalmazott pártrendszerigénye, amelynek fő eleme: a *stabilitás*. Az akkori kormánypártok nagyfokú hitelvesztése Orbán számára egyben stabilitási deficitet is jelent, ezért olyan pártkonfigurációban gondolkodik, amely ezt áthidalja. Mindez persze egyáltalán nem merülhetett volna fel, ha 2002 és 2010 között az MSZP és az SZDSZ nem veszíti el népszerűségét, ráadásul az MSZP a különleges, fentebb már említett státusát is a társadalom autentikus képviseletére.

[31] 2009-ben ez a jobboldali rendszer még csak elemeiben volt meg, de néhány évvel később (Tellér, 2014) a szerző úgy válaszol a saját maga által feltett kérdésre („Született-e Orbán-rendszer 2010 és 2014 között"), hogy igen: született.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 185

A két kormánypárt azonban súlyosan megszenvedte főképpen a 2. Gyurcsány-kormány (2006–2010) időszakát. Fennállt a veszély, hogy a baloldal szétesése nem pusztán kormány-, de pártrendszerválságot is előidéz. Ebben a kontextusban kell tehát néznünk a 2009-es kötcsei beszédet, amely egy „egyedül maradt" párt vezetőjének önbizalomtól duzzadó reagálása arra a helyzetre, hogy a párt 2002 utáni újjászerveződése sikeres volt, és kormányra kerülve várhatóan képes lesz stabilizálni a politikát.[32]

A beszéd két fő kategóriája a „duális" és a „centrális". A politikai erőtér – mondja – eddig duális volt, ami azonban a továbbiakban nem kívánatos, ezért le kell építeni. Magyarországon ugyanis a pártverseny olyan irányt vett, amelyben többé nem tartható fenn a kétblokkrendszer, illetve a két egyenrangú fél egymásmellettiségére épülő duális szisztéma. De itt azért látnunk kell, hogy nemcsak arról van szó, hogy a két tábor erőviszonyai eltolódtak volna a Fidesz irányába. Hanem arról is, hogy a Fidesz egy ideológiai premisszából vezeti le a pártrendszer revízióját és a centrális pártrendszer bevezetését. Az ideológiai premissza pedig az, hogy a jobb- és a baloldal *értékei* immár nem hozhatók közös nevezőre. Ahogyan Tellérnél két inkompatibilis rendszerkép él egymás mellett, úgy Orbánnál *két hatalompolitikai* és *értékrendszer* áll egymással szemben. A duális erőtér fő problémája éppen az volt, hogy állandó értékviták zajlottak, ami lehetetlenné tette a konstruktív együttműködést. „Nincs egyetlen olyan közös érték, közös cél ebben a duális erőtérben – mondja Orbán Viktor –, amit mind a két fél elfogadna, hanem folyamatos harcok zajlanak a legalapvetőbb kérdésekben". Ezt folytatni pedig értelmetlen, de nem is szükséges, hiszen a Fidesz a közvélemény-kutatások szerint 2009-ben a választások megnyerésére nagyon esélyes párt volt.

Ebből kiindulva a Fidesz elnöke úgy fogalmaz, hogy megvan az esély arra, hogy a következő 15-20 évet a Fidesz uralja, s egy centrális erőtér működjön. A centrális erőtérben pedig nemcsak az állandó értékviták kiiktatására nyílik mód, hanem a „nemzeti ügyek" képviseletére is. Orbán látja, hogy „hamarosan létrejön egy nagy kormányzó párt, amely képes arra, hogy a nemzeti ügyeket megfogalmazza".

Fontos még annak kiemelése, hogy a centrális erőtér meghirdetése mennyire nevezhető egy *pártprogram* alapjának. E tekintetben Orbán Viktor beszéde két értelmezést is megenged. Az első, hogy a centrális erőtér voltaképp nem pártprogram, hiszen éppen a viták korlátozására, vagy tágabban a pluralizmus gyengítésére épül. Ezt alátámasztja a beszédnek az a kitétele, hogy a Fidesz nem *ellenkormányzásra* készül. Az ellenkormányzás ugyanis voltaképpen ugyanaz, mint amit az eddigi kormány csinált, csak ellenkező előjellel. Erről azonban

[32] Balázs Zoltán és Hajdú András a Fidesz felemelkedését nem 2010 utánra teszi, hanem a 2002-vel kezdődő ellenzéki periódusra. Lásd: Balázs–Hajdú, 2017.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 186

Orbán centrális erőterében szó sem lehet; az állandó harcra berendezkedett politika helyett az állandó kormányzásra berendezkedett politikát kell követni. „Ne a másik féllel folytatott folyamatos és állandó küzdelem határozza meg gondolkodásunkat, hanem bizonyos nemzeti ügyek meggyőző erejű képviselete." Ebben az értelmezésben tehát a másik táborral való versenyzésnek nincs helye, s a leendő kormánypárt feladata nem az, hogy versenyezzen ellenfeleivel.

A másik értelmezés azonban épp a versenyről szól. Merthogy „természetesen verseny lesz és a végén a választók fognak dönteni". Ez viszont színtiszta demokratikus megfogalmazás: a pártelnök egyáltalán nem vitatja el az ellenzéki pártok jogát, hogy maguk is részt vegyenek a pártversenyben, és önálló alternatívát állítva megméressék magukat.[33]

A beszéd végezetül tartalmazza még az úgynevezett *sikerkritérium* felállítását. A Fidesz egész politikai kurzusának megértése szempontjából alapvető kategóriáról van szó. Ez azt jelenti, hogy a párt teljesítményének mércéje csak a sikeres kormányzás lehet. Ugyanakkor az is kiderül a beszédből, hogy Orbán Viktor a sikert nem objektív mércének tekinti, hiszen a sikert az emberek (tulajdonképpen szubjektív) értékítélete alapozza meg.

Összességében a kötcsei beszéd rávilágít arra, milyen az, amikor a fennálló politikai kereteket egy párt (vezetője) látványosan zárójelbe teszi, és új versenyfeltételeket kíván szabni. A szakirodalom a létező játékszabályok kiiktatására irányuló törekvést nem tekinti összeférhetőnek a demokratikus domináns rendszerekkel (Bogaards, 2005: 30–31).[34] De vessük fel másképpen is a kérdést. Hiába lett volna meg a szabályok újraírására vonatkozó szándék, ha nem szervezhető mögé nagy fokú társadalmi támogatás, illetve ha van olyan potens ellenzék, amely ez ellen tenni tud. De a társadalmi többség immár felsorakozott a Fidesz mögött, s egyetértett azzal, hogy ne folytatódjék az addigi pártkonfiguráció. A közvélemény nagyobbik fele elfogadta – mert a tapasztalatok által igazoltnak látta – a Fidesz elemzését az MSZP *hatalompolitikai* rendszerének tarthatatlanságáról. Ha ez nincs így, a Fidesz nem nyeri toronymagasan a 2010-es választást. Nem véletlen, hogy Orbán a baloldali hatalompolitika helyett ajánl egy másikat. Ehhez persze az MSZP hatalompolitikai rendszerét úgy kellett beállítania, mint ami csak *pénzről, az ideológiáról és a szavazatról* szól. A pénz kapcsán azt mondja a szónok, hogy az MSZP hatalmát a privatizációból származó bevételek adták, ám ennek határát épp az jelentette, hogy elfogyott az eladható vagyontárgyak köre. Az ideológia Orbán szerint egy hamis tudat a baloldal számára; valami olyasmi, hogy minden, ami modern, az a baloldalhoz kötődik. A baloldalra

[33] Csak megjegyezzük, hogy 2018-ban épp e versenyszemlélet megkérdőjelezését és a domináns párt hegemón párttá válását konstatálják bizonyos elemzők. Lásd: Tóka, 2018. Tóka dolgozatára részletesebben is visszatérünk az alfejezet végén.

[34] Bogaards csak egy a sok kutató közül, aki a játékszabályok betartásának fontosságára hivatkozik. A domináns pártokkal kapcsolatos elméleti megközelítések széles tárházát az 1. fejezetben találja az olvasó.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 187

eső szavazatok pedig a baloldali kormányoknak abból a szemléletéből következtek, amelyek a középpontba a járadékokból és juttatásokból élőket állították. Nyilvánvaló, hogy itt komplex magyarázattal van dolgunk, aminek természetesen nem az objektív igazságtartalma, hanem elemzési fókusza és mozgósító ereje az érdekes.

És ennek nyomán érdemes felfigyelnünk: Orbán egyetlen mondatban ad magyarázatot a saját sikerére, illetve a baloldal bukására. Az MSZP bukásának végső oka: „saját választóik érdekeivel ellentétben álló döntéseket kellett hozniuk, és ez felmorzsolta őket". Ez egyúttal azt is jelenti, hogy 2009-ben a Fidesz készen állónak tekinti magát a választók érdekeivel konform politikai cselekvésre. A Fidesz a domináns párttá válás útját azzal kövezte ki, hogy társadalomképviseleti privilégiumra tett szert.

A Fidesz és az ellenzék az első kormányzati ciklusban

Ezt a változást fejezte ki a 2010. évi választás, amelyet a szakirodalom – ahogy már többször szóba hoztuk – „kritikus választásnak" nevez (Enyedi–Benoit, 2011). Ezen a választáson az MSZP „végleg elvesztette a Fidesz–Magyar Polgári Szövetséggel egyenrangú státusát" (Lakner, 2017: 143). Számokban kifejezve mindez azt jelenti, hogy a párt 1 millió szavazatot ért el, szemben a 2002-es és 2006-os jócskán 2 millió feletti szavazati aránnyal (Uo.: 144). A baloldali szavazók átvándoroltak a jobboldalra: a Fidesz több mint tízszer annyi közgyűlési tagot és több mint húsz annyi polgármestert delegált, mint az MSZP (Enyedi–Benoit id. mű: 18.) Enyedi és Benoit mindezt a magyar politika erőteljes intézményi és ideológiai átalakulásával magyarázzák (Enyedi–Benoit, 2011: 17), ami az MSZP drasztikus visszaesésén túl két rendszerváltó párt (az MDF és az SZDSZ) parlamentből való kiesésében, valamint két új párt (a Jobbik és az LMP) bekerülésében manifesztálódott. Az egész választásnak azonban az lett a legfeltűnőbb eredménye, hogy a viszonylagos kormánypárti-ellenzéki egyensúlyra épülő pártrendszer kifejezetten *aszimmetrikussá* vált: egy közel 70%-os kormánytáborral szemben körülbelül egyharmadnyi ellenzéki képviselő állott. Nem véletlenül írta Enyedi és Benoit: „A választói tömbök átrendeződése, megtámogatva intézményi változásokkal, egy domináns pártrendszer képét vetítik előre (id. mű: 18).

És valóban: ha a domináns pártrendszer kialakulásának alapfeltétele nemcsak a háromciklusú kormányzás, akkor megállapíthatjuk, hogy egy fontos, de a szakirodalomban talán kevésbé hangsúlyozott elem – az aszimmetria – már itt megjelenik. Ráadásul az aszimmetria nagyon látványos módon jött létre: a mindaddig nagy pártként működő MSZP létszáma felére-harmadára csökkent, s a párt a nagy párti státusból középpárttá zuhant vissza. De igazából az új pártrendszer létrejöttét a legjobban a győztes párt és a 2. helyezett közötti különbség mutatja. Ez a szám 2002-ben 1,2%, 2006-ban 0,9%, 2010-ben pedig 33,4% (Enyedi–Benoit

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 188

id. mű: 19). A Blondel (1968) által meghatározott dominanciakritérium, a hatalmas fölény tehát már ekkor ráillett a magyar rendszerre, a Fidesz tehát a hatalomátvétel pillanatától többé-kevésbé domináns pártnak volt tekinthető.

Ez az egyensúlytalanság kifejeződött a közhangulatban is: a magyar társadalom széles rétegei a Fideszre úgy tekintettek, mint *egyetlen* releváns pártra. Akkora volt a baloldali-liberális, majd tisztán baloldali kormány távozása miatt érzett megkönnyebbülés, hogy az új kormány és az annak alapját képező Fidesz mindenfajta társadalmi korlát nélkül, kifejezetten kedvező hangulatban kezdhette meg kétharmados kormányzását. Láthattuk, hogy a kormányzásra a Fidesz felkészült, mint ahogy a pártrendszer új keretek között való működtetésére is.[35] A pártrendszer kialakult egyensúlytalansága azonban a közvéleményt egyáltalán nem zavarta, s az a Fidesz nagyfokú fölényét természetesnek tekintette. Szó sem volt ekkoriban még arról, hogy a Fidesz radikális, netán szélsőséges párt lenne, vagy arról, hogy korlátozni kívánná az ellenfelei működését. S rögvest látjuk majd, hogy a kialakult új kereteket az ellenfelek sem tekintették ab ovo versenykorlátozónak, ellenkezőleg: az adott feltételek között képzelték reorganizációjukat. A Fidesz már csak azért is biztos lehetett a dolgában, mert a mérsékelt vagy középen álló szavazókkal szinkronban volt (Enyedi–Benoit, id. mű: 35), miközben „a baloldali pártok, immár az LMP-t is idesorolva messzebb voltak a medián szavazótól, mint a szélsőséges Jobbik" (Uo.: 36).

A választás után természetesen nagyon különböző feladatok vártak a Fideszre és az ellenzéki pártokra. A Fidesz célja az volt, hogy minél gyorsabban és minél teljesebben megvalósítsa a Kötcsén megfogalmazott programot, azaz hogy Magyarországot egy valóban új rendszerbe vezesse át, ráadásul úgy, hogy elkerülje az általa fölöslegesnek és károsnak ítélt értékvitákat. Így az első kormányzati ciklus első felében két nagy hatású törvényt is elfogadott: az új alaptörvényt és az új választójogi törvényt. Különösen az előbbi volt kritikus mind a Fidesz, mind az ellenzék számára. A Fidesz számára azért, mert ezzel a törvénnyel hatályon kívül helyezhette az általa gyakran csak ideiglenesnek minősített 1989-es alkotmányt és a külvilág felé bizonyíthatta, hogy az új alkotmánnyal ő az, aki szimbolikusan is lezárhatja a rendszerváltás elhúzódó folyamatát, szimbolikus lépést téve az ellenzék delegitimizációja felé. Az ellenzék számára pedig azért volt kritikus ez a törvény, mert ez volt az első az ezt követően megszülető törvények sorában, amelyről azt mondhatta, hogy a kormánypárt azt *nélküle* fogadta el, ehhez tehát neki semmi köze, és lényegében nem is nagyon tartja magára nézve irányadónak.

[35] Meg kell említeni, hogy – hasonló módon, mint az 1998-as kormányzás előtt – 2006 és 2010 között a Fidesz agytrösztjei (főképpen a Századvég) számos, az új kormányzati filozófiát megalapozó manifesztumot tettek közzé. Lásd például: G. Fodor–Stumpf, 2007. A Fidesz-féle government-központú filozófia és a governance-felfogás közötti különbségről lásd: Csizmadia, 2016.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 189

Ha persze a Fidesznek a kötcsei Orbán-beszédben kifejtett logikája felől nézzük a dolgot, akkor épp az alkotmány ügyében az ellenzékkel folytatott értékvita lett volna a meglepő. A Fidesz a legkevésbé az ellenzékkel akart erről vitatkozni, s éppen a *saját* (új rendszert megalapozó) szemléletét kívánta lényegében veszteség nélkül érvényesíteni. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a kormánnyal kevéssé szimpatizáló alkotmányjogászok kezdettől fogva bírálták az alkotmány elfogadásának módját és annak tartalmát.[36] Ez a kritika aztán később, az időben előrehaladva egyre inkább összekapcsolódott más kormányzati döntések önkényességének és az ellenzéket figyelmen kívül hagyó jellegének kritikájával. Itt tehát az ellenzék a Dunleavy (2010: 29) által emlegetett stratégiák közül nem az együttműködést, hanem a markáns ellenállást választotta.

Kicsit ambivalensebb volt az ellenzék a választójogi törvénnyel kapcsolatban, amelyről ekkor még úgy gondolta, hogy nem teszi lehetetlenné számára a valamelyik soron lévő választáson való győzelmet. A Mesterházy Attila pártelnökségével felálló MSZP például úgy látta: „a kormánypártot a saját eszközével győzheti le, s ehhez a győzelemhez nem is szükséges olyan tömegű szavazat, mint a korábbi rendszerekben" (Lakner id. mű: 159). És ezzel át is térhetünk arra, hogy miképpen reagált ezeken túl az ellenzék a megváltozott helyzetre.

Az első az, hogy bármennyire is visszaszorult, továbbra is az MSZP volt az ellenzék legerősebb pártja. Viszont számolnia kellett azzal, hogy a nagy kudarc és a választók csalódása után a Fidesz-ellenes szavazók sem benne keresik a kormánypárt leváltásának lehetőségét (Lakner id. mű: 146).

Ezzel együtt is a 2010–2014-es ciklus jórészt azzal telik, hogy az MSZP igyekszik alkalmazkodni az új környezethez és közeghez. Mesterházy szakít a Gyurcsány-féle blairista-harmadikutas szociáldemokrata vonallal, és meghirdeti, hogy a pártot „karakterisztikusan baloldali" irányba szeretné fordítani. Ez abból a szempontból racionális igény volt, hogy – mint láttuk – az MSZP éppen a társadalommal (akár a baloldali társadalommal) való kapcsolattartás szintjén szenvedte el a legnagyobb veréséget, s így egy baloldali fordulat esetleg kecsegtethetett volna reménnyel a társadalomban elszenvedett vereség enyhítésére. Csakhogy a kár sokkal nagyobb volt, mint azt az MSZP-ben vélték, merthogy tényleg új korszak kezdetén állt a magyar pártrendszer, s a Fidesz bármilyen ellenzéki kezdeményezést blokkolni tudott egyszerűen azáltal, hogy kétharmados társadalmi támogatást tudhatott maga mögött.

De Mesterházy megpróbálkozott azzal is, hogy a Fidesz egyszemélyi vezetői modelljét adaptálja az MSZP-re (Lakner id. mű: 147). Ez azonban már csak azért sem lehetett sikeres, mert ellenkezett a párt egész hagyományrendszerével, amely éppen arra épül, hogy belső erőcsoportjai blokkolják egymást, és termé-

[36] A kritikai álláspontokról lásd: Fleck és társai, 2011. Lásd még: Jakab, 2011.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 190

szetesen akadályozzák azt is, hogy bárkinek kiemelkedő egyszemélyi hatalma alakuljon ki. Az MSZP szervezeti értelemben is próbálta lekövetni a 2002 után sikeres Fidesz-terjeszkedést. Ez konkrétan a „mozgalmi párttá" történő átszervezését jelentette volna, némileg hasonlóan a Fidesz polgári körös frissítéséhez az elvesztett 2002-es választás után. Csakhogy a civil társadalommal való kapcsolatfelvétel ügyében és a szakszervezetekkel való intenzívebb együttműködésben sem történt látványos áttörés. Pedig ezek a tervezett lépések nem is voltak olyan jelentősek. Nem véletlen fogalmaz úgy Lakner Zoltán, hogy „az MSZP 2010 után kisebbet próbált lépni, mint a Fidesz az 1990-es évek közepétől, de ez a lépés sem volt sikeres" (Uo.).

Azt állapíthatjuk meg tehát, hogy bár Enyedi és Benoit már a 2010-zel kezdődő korszakba is belelátják egy domináns párt létrejöttét, ekkor erről még csak megszorításokkal beszélhetünk. Hiszen a parlamenti erőviszonyokból, illetve az ellenzéki pártok zilált állapotából legföljebb extrapolálni lehetett a következő választások eredményét, de biztosan megjósolni nemigen. Csupán annyi bizonyos, hogy a Fidesz felszálló ágban volt, és ebben a ciklusban egyedül rendelkezett olyan vízióval, amelyre a szavazók rezonálnak. Szakpolitikai lépések is történtek (például 2013–14-ben a kormány állami eszközökkel csökkentette az energia árát, és erőfeszítéseket tett a foglalkoztatottak számának jelentős növelésére). Ezekhez képest az ellenzék tiltakozása a magánnyugdíjpénztárak megszüntetése ellen sokkal kevesebb visszhangot váltott ki. Emlékezzünk: a medián szavazók ekkor még a Fidesz mellett állnak. Továbbá „olyan célokról van szó, amelyek baloldalias vonásokat hordoztak (…), az volt a szándék a kormány részéről, hogy ezek révén a hagyományos jobboldal-baloldal határt átlépjék" (Lakner id. mű: 156).

Ez pedig megint csak illeszkedik a kötcsei beszéd meghirdetett céljához, ahhoz, hogy a kormány értékalapon (de az ellenzékkel való értékvitákat kizárva) kormányoz. Miközben tehát az ellenzék saját magával volt elfoglalva (a DK épphogy megalakult, az LMP egyensúlyozott a kormánypárt és az ellenzék között, a Jobbik ekkor még bőven a szélsőjobboldalon helyezkedett el), és próbálta értelmezni a kialakult helyzetet, a kormányzó párt valóban elérte azt, hogy a közvélemény egyedüli hatékony cselekvőnek fogadja el. Mindezt még meg is erősítette a széttagolt és összességében is gyenge erőt képviselő ellenzéki pártok 2013–2014-es összefogási kísérletének súlyos kudarca. Arra nyilvánvalóan rájöttek ugyanis ezek a pártok, hogy külön-külön semmi esélyük. De rengeteg akadály tornyosult előttük. A legfőképpen az, hogy az ellenzék legnagyobb pártját, az MSZP-t a közönség nem gondolta vezető pártnak, a Demokratikus Koalíció még nem volt eléggé erős és hiteles, a Jobbik pedig ekkor még inkább a Fideszhez állt közelebb, mint az ellenzékhez. Ilyen körülmények között egyáltalán nem meglepő, hogy a Fidesz a következő választáson is kétharmados győzelmet aratott. A baloldal ekkor a karakteres ellenállás, míg a Jobbik a kis módosítások-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 191

kal elfogadás stratégiáját követte. Kevert stratégiaként (valamilyen együttműködés keretében) ez akár sikerre is vezethetett volna, de itt több önálló, magában nem működő stratégiáról beszélünk, ez pedig garantálta a választási vereséget.

A Fidesz második ciklusa és az ellenzék

A 2014-es második választási győzelemmel a Fidesz egyfelől beérte az MSZP-t, hiszen ő volt a második párt, amely két egymást követő választáson nyerni tudott, de egyben meg is előzte az MSZP-t, merthogy ezen a választáson is kétharmados győzelmi arányt ért el. Az ellenzéknek nem sikerült megakadályoznia ezt az elsöprő fölényt, amiben a leginkább az játszott közre, hogy az MSZP visszatérését a választók jelentős része el akarta kerülni (Lakner id. mű: 159). Hogy milyen nagy fokú ellenérzések voltak akkor az MSZP-vel szemben, az is mutatja, hogy a 2014-es EP-választáson a Jobbik végzett a második helyen, miközben az MSZP Budapesten a 4. lett. Meg kell állapítanunk: nagyon érvényes volt e választáson az a tétel, hogy a Fidesz megerősödése (a tartós kétharmad) és az ellenzék gyengesége szorosan összefügg egymással. A Fidesz kiemelkedő mértékű győzelme nem jöhetett volna létre, ha az ellenzékben van legalább egy olyan párt, amelyet a közvélemény kormányzásra alkalmasnak talál. De nem volt. A Fidesz egyedül tűnt kormányképes pártnak. Tehát Scheiner (2006) tétele, miszerint az ellenzék inkompetenciája a dominancia legfőbb oka, ebben az esetben is igazolódott.

Természetesen egyetlen párt sem könnyen törődik bele a népítéletbe, abba, hogy a közvélemény lebecsüli, és nem szavaz kellő mértékben rá. A 2014-es választás után az ellenzéki pártok is keresték gyenge szereplésük okait, s kétségkívül szembesülniük kellett a közönség ellenérzéseivel. Talán nem árt felidéznünk, mennyire más volt a 2014–2018 közötti helyzet, mint a mostani. Most az ellenzék felszálló ágban van, és teljes körű összefogással készül a 2022-es választásra. 2015–16-ban az ellenzék pártjai nemhogy nem voltak a teljes körű összefogás közelében, de az *egész ellenzéki pártpolitika* leértékelődésének időszaka volt ez. Különféle – ma már tudjuk, átmeneti időt megélő – civil szervezetek alakultak, és azok szerveztek tüntetéseket a parlament előtt és más helyszíneken. Ez volt a Kockás Inges Tanárok, az Oktatási Hálózat és más civil szervezetek csúcsidőszaka. Új politikusjelöltek léptek fel (például Pukli István), akikben sokan a népszerűtlen ellenzéki pártvezetők „leváltásának" esélyét látták. Mai szemmel hihetetlen, hogy az ellenzéki érzelmű közösség ezekben a szervezetekben a Fidesz reális ellensúlyát, sőt esetleges kihívóját – és az ellenzéki pártok alternatíváját – látta. Aztán 2016 őszére kiderült, hogy ezek a szervezetek alkalmi politikai tiltakozásra jók, de éppen a pártszerű működés alapkelléke, a programalkotás és az ütőképes cselekvés hiányzik belőlük. Ezért hiába tűnt néhány hónapon keresztül úgy, hogy az „impotens" ellenzéki pártoknak hosszú távú mozgalmi kihívójuk akad, amely sikeres lehet a kormányoldallal szemben, ez a

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 192

lehetőség 2017-re már jórészt elveszett. Az ellenzéki közösségnek rá kellett jönnie, hogy bármennyire is gyengének tűnik az ellenzéki pártkínálat, 2018-ban mégiscsak ezzel kell legyőzni a Fideszt.

Így tehát az ellenzéki érzelmű választók a 2018-as választás előtti két évben ismét a pártpolitikára tették tétjeiket, és erre jó okuk volt. Az ellenzéki pártok ugyanis ekkor már egészen más képletet mutattak, mint a 2014-es választások előtt, s mást, mint 2015–16-ban. Három alapvető fontosságú változás történt. Az egyik, hogy az MSZP tovább erodálódott, és világossá vált, nem tudja megtartani vezető szerepét, és helyére fokozatosan belépett a DK. Ez valamiféle új ellenzéki irányvétel perspektívájával kecsegtetett. A másik, hogy hosszú hezitálás után az LMP feladta a kormánytól és az ellenzéktől való egyenlő távolság elvét, és egyértelműen a kormány leváltására készülő ellenzékhez illeszkedő politikára tért át. A harmadik: a Jobbik kibontakozó irányváltásával megszűnt az egyik fő ok, ami gyengítette a 2014 előtti ellenzéket. Akkor ugyanis a Jobbik, bár ellenzéki párt volt, de jobboldali, sőt szélsőjobboldali vonásokkal, ami lehetetlenné tette egy szélesebb ellenzéki egység létrehozását. Ebben az időszakban viszont a Jobbik egyértelmű fordulatot hajtott végre, és a baloldali-liberális ellenzéken belül elkezdték felvetni, hogy talán a Jobbikkal is ki lehetne egészíteni az ellenzéket.[37] 2016 végétől tehát a civil mozgalmak elapadása és az ellenzéken belül meginduló erőátrendeződés nyomán megfogalmazódott a teljesebb ellenzéki összefogás gondolata. De persze – merthogy szerves folyamatról van szó – ezt a teljesebb egységet (éppen az egyik legfőbb probléma: a Jobbik miatt) nem lehet gyorsan megoldani. A baloldal pedig maradt a markáns ellentmondás stratégiájánál, ami, ahogy Dunleavy modelljében, úgy 2018-ban sem vezethetett sikerre.

Mindeközben a Fidesz oldalán folytatódott a rendszerépítés. Mivel a 2014-es választás megnyerése után még jó ideig (szinte a ciklus végéig) az ellenzék nem jelentett komoly kihívást, a Fidesz lényegében folytathatta és kiteljesíthette az „ellenzéknélküliség" kötcsei programját. De Kötcse 2009-ben volt, s mégiscsak eltelt azóta fél évtized. Ezért, bár a Fidesz nem fogalmazott meg nyilvános pártprogramot, a pártnak mégis lett egy aktualizált, az új ciklusra irányt mutató programja. Ezt szintén Tellér Gyula írta, 2014 tavaszán (Tellér, 2014), és ez azért fontos, mert ezt használta sorvezetőként Orbán Viktor híressé váló 2014. júliusi tusnádfürdői beszédében (Orbán, 2014).[38] A kötcsei és a tusnádfürdői beszédek

[37] Már 2017 elején felvetődött, hogy a kormányváltás érdekében össze kell fogni a Jobbikkal. Először – sokak ellenkezését kiváltva – Heller Ágnes vetette fel a gondolatot, később mások is csatlakoztak hozzá. Lásd: http://www.atv.hu/belfold/20170105-kornis-ha-a-jobbik-es-a-halal-kozul-kell-valasztani-a-halalt-valasztom

[38] Itt kell megemlítenünk, hogy miközben a Fidesz 2014-ben és 2018-ban sem írt új választási programot, „belső programot" viszont igen. A magyarázat szintén a kötcsei beszédből rajzolódik ki: ha a Fidesz és a jobboldal centrális erőtérben – ellenzék nélkül – kormányoz, akkor szükségtelen az egész ország nyilvánossága elé tárt programot írnia.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 193

között a legfontosabb különbség, hogy míg az elsőben fontos szerepet tölt be a pártpolitika, addig a másodikban szinte egyáltalán nincs szó pártpolitikáról. Az, hogy az utóbbiban a hangsúly kizárólag a rendszer- és államépítésen van, kifejezi, hogy a Fidesz „megoldottnak" vélte a pártpolitikai kérdéseket, és ezt vissza is igazolta számára az ellenzék gyenge választási eredménye. Joggal gondolhatták tehát úgy, hogy – stratégiai értelemben – a pártkérdés a továbbiakban nem kérdés.

A beszédnek azon részét, ami a demokrácia újrafogalmazásáról szól, s az illiberális állam kialakítását jelöli meg fő célként, könyvünk egy korábbi fejezetében érintettük, így ezzel most nem foglalkozunk. Meg kell azonban említeni a beszédnek egy – a Fidesz térfoglalása szempontjából – fontos új vetületét, s ez a *külpolitika*. A Fidesz történetét vizsgálva persze tudjuk, hogy a külpolitikai érdeklődés a 90-es évek közepi váltástól kezdődően integráns része a párt politikájának,[39] de a nagyközönség számára ez a dimenzió akkor domborodott ki, amikor immár kormányon Orbán Viktor ezt tusnádi szónoklata egyik fő témájává tette.

Ez a beszéd a pártdominancia egy újabb vonatkozására irányítja a figyelmünket, mégpedig arra, hogy a pártrendszerben való kivételes helyzet elérése után a Fidesz nem áll meg a további „terjeszkedésben", csak éppen ez a terjeszkedés már nemcsak a *pártrendszer*t érinti, nem is csak a *politikai rendszert*, hanem a „*külső rendszert*". Ezzel új szintre emelte az ellenzéki delegitimációt. Míg az első kormányzati ciklus döntően belpolitikai vonatkozásokat foglalt magában, addig 2014 után az újabb cél a Fidesz-történet külső környezetben való elhelyezése, azaz annak bizonyítása, hogy a magyar kormánypártnak van európai mondanivalója is. Az új elem tehát a „világrendszer-perspektíva", ami legalábbis szokatlan a rendszerváltás utáni magyar politikai közéletben. A magyar miniszterelnök tusnádfürdői beszédében azonban épp ez áll a középpontban. Orbán Viktor arról beszél, hogy a 20. századi Európában három nagy világrendszer-változás történt: az első az 1. világháború után, a második a 2. világháború után és a harmadik az 1989–90-es kelet-közép-európai átalakulással. Úgy ítéli meg, hogy negyedik világrendszer-változásként kell értelmeznünk a 2008-as gazdasági válság nyomán kialakuló helyzetet, már csak azért is, mert ez a változás teljesen új feltételek közé állítja az egyes nemzeteket. Alapvetően megváltoznak például a versenyképesség kritériumai, s az újfajta versenyben másfajta államvezetési elvek válnak szükségessé, mert az eddigi liberális elvek alkalmazása már nem feltétlen biztosít megfelelő versenyképességet. A Fidesz mint párt ugyan nem kerül elő a beszédben, de mégis érezzük, hogy az országot kétharmaddal vezető párt feladata, hogy „felnőjön" az új világrendszer állította kihívásokhoz, és e kihívásokat – a miniszterelnök szavain keresztül – értelmezni tudja. A pártpolitika feloldódik a kormánypolitikában, a kormánypolitika pedig a „világrendszer-politikában".

[39] Élénk külpolitikai érdeklődésről tanúskodik már az 1994-es és az 1996-os pártprogram is

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 194

Mindazonáltal azért marad is valami a pártpolitikából, de nagyon kevés. A második ciklusban élvezett kiemelkedő szerep módosítja a párt helyi értékét, s ez tükröződik Orbán Viktornak a 2015-ös és 2017-es Fidesz-pártkongresszuson elmondott beszédeiben.

A 2015-ös kongresszusi beszéd (Orbán, 2015) azért érdekes, mert egy nagy önbizalommal rendelkező pártot és vezetőt mutat. A miniszterelnök meg is mondja, mi önbizalma fő táplálója: „Mi jól ismerjük azokat, akiket képviselünk". Korábban említettük, milyen fontos szerepet tölt be a Fidesz ideológiájában és gyakorlatában a „siker" fogalma. A társadalom felé való odafordulásban érte el kétségkívül legnagyobb sikerét a párt, mégpedig azzal, hogy „sikerült" megszüntetni az MSZP-nek e területen tapasztalható privilégiumát. De a beszédben előjönnek más fogalmak is, mint az *erő*. Mainstream pártok ritkán használnak ilyen kifejezést, hiszen az erő használata felveti a demokratikus normák átlépésének gyanúját. Orbán erőfogalma azonban e beszédben nem feltétlen ezt jelenti, hanem azt, hogy „kimondtunk tabunak tűnő dolgokat, aztán pártprogrammá tettük őket".

Tehát mégiscsak fontos a párt, mint egy alapvető szűrő vagy közvetítő. Merthogy természetesen a párt csak az *első szint*, hiszen a pártprogramokból kormányzati programok, a kormányzati programokból végül nemzeti ügyek lesznek. A nemzeti ügyek képviseletéhez pedig nemzeti (de persze a centrális erőtéren belüli) egység kell. A nemzeti egységnek pedig megint csak a nagy kormánypárt a fundamentuma: „a magyar egység kulcsa a főhatalmat gyakorló szellemi és politikai mozgalom egysége, összetartása, bajtársias belső kultúrája. Nekünk olyan egység kell, amelyben mindenki önmaga maradhat, saját életfelfogását követheti, saját hangszerén játszik, s a végén mégis káprázatos, magával ragadó összhangzat és harmónia keletkezik". Káprázatos összhangzat és harmónia – nem feltétlen érezheti ezt mindenki, aki a Fidesz elmúlt tizenegy évét nem a centrális erőtér perspektívájából nézi. Ugyanakkor érdekes leírását adja egy kívülről valóban monolitnak tűnő, nagy domináns pártnak, illetve nem is pártnak, hanem közösségnek. A Fidesz Orbán interpretációjában több és más, mint domináns párt: egyenesen domináns *közösség*.

A 2017-es kongresszusi beszédből az előzőhöz képest egy új elemet emelünk ki: a 2018-as választás tétje nagyobb – mondja a kormányfő – mint a 2014. évié. A következő négy évre *mindenképp* szükség van az eddig eredmények megőrzése érdekében. Emlékezzünk csak: 2009-ben Orbán 15-20 évre tette azt az időt, amennyi alatt a centrális erőtér meghozza eredményeit, és 2018-ra ebből még csak nyolc év telt el. Ráadásul – mondja a miniszterelnök – ebben a munkában csak magunkra számíthatunk. Ez meglepő állítás ahhoz képest, hogy az ellenzéket éppen ők (mégpedig tudatosan) „rekesztették ki" a centrális erőtérből.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 195

2018 után: túlfutó dominancia vagy lassú erjedés?

A 2018-as választással az 1990 utáni magyar politikában először történt meg, hogy egy párt(szövetség) *három* egymást követő választáson győzedelmeskedik. Ha szigorúan alkalmazzuk a Sartori által a domináns pártra adott definíciót (lásd 1. fejezet), akkor 2018 tavaszán vált *tényleges* domináns párttá a Fidesz és dominánssá az általa fémjelzett rendszer. Bármennyire is amellett érveltünk fentebb, hogy a domináns jelleg már korábban is létezett, meg kell állapítanunk, hogy a harmadik ciklus megnyerésének kétségkívül *többletereje* van. Két ciklusnál még lehet hivatkozni a véletlenre, de három egymást követően megnyert választás már egyértelmű trend. Amely párt három választást nyer, az különleges helyzetbe kerül, és joggal mondhatja magáról, hogy a választók megbíznak benne, s amolyan „örök kormánypártnak" tekintik, amely egyedül jogosult arra, hogy konszolidáljon és stabilizáljon.

Ez azonban csak az egyik olvasat. A másik olvasat az, amely szerint, ha egy párt háromszor egymás után nyer, az önmagában is kockázat a kiegyensúlyozott működésre. Hát még mennyire kockázatos, ha ez a párt fokozatosan a maga képére formálta a politikát, leépítette a demokratikus és alkotmányos fékek rendszerét, kilépett a demokratikus keretek közül, és már nem is tekinthető domináns pártnak (ne feledjük: a domináns párt demokratikus politikában használatos kategória), sokkal inkább autoriternek vagy hegemónnak. Az első értelmezés nyilván közel áll a kormánypárt, míg a második az ellenzék híveihez. Másképpen úgy is mondhatnánk: mire végre kiteljesedik a domináns rendszer, addig (legalábbis ellenzéki olvasatban) valami más válik belőle, ami már túlmutat a domináns rendszeren, sőt valójában a rendszer kezdődő bomlásának tekinthető. Ilyen értelemben foglal állást Tóka Gábor (Tóka, 2018).

Lássuk először a 2018-as választás néhány adatát. Először is a választáson nagyon magas volt a részvétel: 70,22%. Ez az arány majdnem olyan magas, mint a 2002-es (ugyancsak sorsdöntő) választáson, és jóval magasabb, mint a Fidesz 2010-es és 2014-es győzelme alkalmából. A 4. (folyamatosan a 3.) Orbán-kormányt alig több választó támogatta, mint 2006-ban a Gyurcsány-kormányt (Tóth–Szabó, 2018: 30). Az első érdekesség tehát, hogy látványos elmozdulás történt az ellenzék 2010-es és 2014-es vert helyzetéből, és az erőviszonyok kiegyenlítettebbé válnak. Természetesen a kutatók azt is megállapítják, hogy a választási versenypálya nagyban lejt a Fidesz javára. Tóth Csaba és Szabó Andrea három kirívó egyenlőtlenséget azonosít. Az első a választási rendszer átalakításából fakadó egyensúlytalanság. „A választási rendszer egyéni kerületi ága – írják – a nagy és egységes politikai közösségnek előnyös, ugyanakkor hátrányosan érinti a hasonló méretű, de széttagolt politikai táborokat" (Tóth–Szabó id. mű: 20). Itt azért érdemes felfigyelnünk a „hasonló méretű" kifejezésre. Ezek szerint a 2018-as választás előtt az ellenzék *mérete* megközelíti a kormánypártét, ami mindenképp

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 196

újdonság volt 2010-hez, de 2014-hez képest is. Ugyanakkor a 2018-as választás idején még nem tartott ott az ellenzék, hogy a széttagoltságból adódó hátrányokra megfelelő megoldást találjon.

Másodszor a szerzők felvetik az egyenlőtlen médiakörülmények kérdését, míg harmadszor azt, hogy a Fidesznek 2014 és 2018 között sikerült maga mellé állítania az állami szereplőket (Tóth–Szabó, Uo.: 23-24). Arra persze rájött már az ellenzék, hogy az egységes kormánypárttal szemben az egységes fellépés a sikeres ellenstratégia, de a „koordinált indulás" ekkor még nem ért el olyan fokot, mint a 2019-es önkormányzati választás után, amikor egyértelmű, hogy nem csupán koordinált indulásra, de teljes ellenzéki egységre van szükség.

De Tóth és Szabó tanulmánya csak az ellenzéknek a korábbiaknál *jobb* eredményét regisztrálja; odáig nem jut el, mint Tóka, aki egyenesen a centrális erőtér *kezdődő* bukásaként határozza meg a 2018-as választást. Tóka már írása elején nagyon izgalmas felütést tesz, amikor arról beszél, hogy e választás „hosszabb távon legemlékezetesebb vonása nem az lesz, hogy konszolidált egy rendszert, hanem hogy előrevetítette (bár nem jelentette) annak végét" (Tóka, 2018: 78). Felveti továbbá azt is, hogy a Fidesz harmadik választási győzelme – amely papíron a dominánspárti rendszer kezdetét jelentené – valójában már túlmutat a dominancián, és egy *hegemón* rendszer felé való elmozdulást jelent.[40]

De miért jut erre a következtetésre a szerző? Nyilvánvaló, hogy az egymást követő három választási győzelem önmagában is elegendő ahhoz, hogy megkérdőjeleződjék annak *demokratikus* jellege. A Tóth és Szabó által felsorolt egyensúlytalanságok és az ellenzéki közvélemény számukra egybehangzó tapasztalatai egyértelműen arról tanúskodtak, hogy az Orbán-rendszer időben előrehaladva egyre inkább elfoglalja a közélet minden pontját, azaz nem hagy teret a legkisebb ellenzéki alternatíváknak sem. Hozzájárult még ehhez a közhangulathoz, hogy az ellenzék szórványosan szervezett megmozdulásai nem hoztak látványos eredményt, azaz ahelyett, hogy az Orbán-rendszeren rést tudtak volna ütni, az képes volt zökkenőmentesen helyreállítani hatalmát. Végül tegyük még hozzá, hogy 2018 után nagymértékben változott a rendszer külső megítélése is, amely egybeesett a hazai ellenzéknek az Orbán-rendszerről adott értékelésével.[41]

De Tóka egy nagyon érdekes optikából konstatálja a centrális erőtér bomlását: magából a kötcsei beszédből. Előveszi ugyanis a 2009-es kötcsei Orbán-beszédet, és ráirányítja a figyelmünket annak kulcsmondatára: „Természetesen verseny lesz, és a végén a választók fognak dönteni" (Tóka, id. mű: 80). A szerző úgy ítéli meg, hogy míg 2010-ben és 2014-ben a verseny nagyjából tiszta eszközökkel zajlott, addig ez 2018-ra megváltozott, és a 2018-as választás már egyál-

[40] A domináns és a hegemón rendszerek közötti különbségekről lásd az 1. fejezetet.

[41] Gondoljunk csak a kormány és az Európai Unió közötti permanens konfliktusokra, és az ezek nyomán megindult kötelezettségszegési eljárásokra.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 197

talán nem volt tisztának mondható. Azaz az Orbán által meghirdetett „versengő választás" elve kérdőjeleződött meg és indult bomlásnak. Ezt alátámasztandó idézi be az *Election Integrity Project* összehasonlító vizsgálati eredményeit, amelyben a 2018-as magyar választás egy demokratikus skálán kifejezetten gyenge pontszámot ér el (uo: 82).

Adva van tehát egy helyzet: 2018-ban – írja Tóka – nem konszolidáló választás zajlott, hanem annak ígérete kerül előtérbe, hogy a „bizonytalanságban tartott" helyzet átalakul (Uo.: 85). A szerző példákat is hoz fel a versengőből hegemónná alakuló rendszerre, mint például bírságok kivetése bizonyos ellenzéki pártokra; a Simicska Lajos által fémjelzett (s az ellenzék felé forduló) sajtó bedarálása (Uo.). A centrális erőtér bomlását látja az ellenzéki vezetők viselkedésében is: „egyetlen ellenzéki vezető sem elmélkedett nyilvánosan a választási siker hosszú távú reménytelenségén" (Uo.: 86). Itt tehát már bejönnek pszichológiai tényezők is, és valóban: korábban gyakran mondták az ellenzék képviselői, hogy nincs esély a Fidesz legyőzésére, vagy nincs esély rá *demokratikus* eszközökkel. A Tóka-tanulmány üzenete, hogy a centrális erőtér bomlása nem kis részben az ellenzék *tanulóképességében* keresendő, abban tehát, hogy a 2010-es és 2014-es ciklussal ellentétben az ellenzéki pártok nemcsak lázadoznak a kialakult rendszer ellen, de meg is tanulták, hogy annak szabályai között is van esélyük győzelemre. „A baloldal és az LMP egyéni kerületi szavazatai is sokkal hatékonyabban váltódtak mandátumra, mint 2014-ben, az ellenzéki szavazatok tudatos, a választási rendszerhez igazodó koordinációja miatt" (Uo.: 94).

Ha pedig az időben továbblépünk, akkor azt látjuk, hogy (például a 2019. őszi önkormányzati választás után) ez az ellenzéki tudatosság csak tovább javult, és nyilvánvaló, hogy 2022-ben az „egy ellenzéki lista – egy egyéni kerületi jelölt" modell érvényesül majd. És talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a Fidesz centrális erőterében az ellenzéknek most lesz a legnagyobb esélye arra, hogy választást nyerjen. Látható, hogy a sokszínű ellenzék egyre kevésbé a különböző stratégiák magányos alkalmazását gyakorolja, hanem egyre inkább egy közös, kevert stratégia kialakításán dolgoznak. Dunleavy modellje szerint, ha ezt végig tudják csinálni, ez lehet a dominancia megdöntésének útja. Még akkor is, ha győzelmet nem eredményez, a dominancia alapjául szolgáló drasztikus fölényt megszüntetheti, és egy valóban versengő kvázi kétpártrendszerré változtathatja a jelenlegi domináns struktúrát.

Ez azonban, ahogy a japán példán keresztül is láttuk, nem lesz egyszerű: hosszú ellenzéki lét után is meg lehet teremteni a kohéziót a domináns szereplővel szemben, de ezt az egységet és a választók újonnan megszerzett bizalmát nagyon gyorsan el lehet veszíteni a kormányon. Ebben az esetben egy választási siker is csak rövid intermezzo lehet a domináns rendszer létében, amelyet követően a domináns párt megerősödve tér vissza a hatalomba. Ahogyan az 5. fejezetben utaltunk arra, hogy a dominancia fenntartásához milyen fontos és nehezen elér-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 198

hető a – sok esetben a vezető által megteremtett – kohézió a kormányoldalon, ugyanúgy a dominancia megdöntéséhez is szükséges ez, és sok esetben a domináns párt fragmentált ellenzékei éppen ezt az akadályt nem tudják megugrani.

1. A domináns párt belső tagoltsága és bázisa	Gyenge tagoltság, monolit belső szervezet. Az ország elmaradott területein a domináns párt a régi elitekre támaszkodik.	Bürokrácia (államigazgatási támogatás). Üzleti elit (pénzügyileg támogatja a kormánypártot). Mezőgazdasági dolgozók (a kormánypárt konstans szavazói).	Ha van is belső tagoltság, az kifelé nem mutatkozik meg. Vidéki Magyarország. Új gazdasági erőcsoportok, amelyek az MSZP bukásával átálltak a Fideszhez.
2. Az ellenzék szervezeti állapota	A domináns párt által „kijelölt” ellenzék, majd 1946-tól „önálló” ellenzék, amely – rövid időre – kormányra is kerül.	Sok pártra szakadó, fragmentált ellenzék, amelynek van ugyan meghatározó pártja, de sem az, sem a többi kisebb ellenzéki párt nem elég erős, hogy kormányra kerüljön.	Három problémával küzd az ellenzék: 1. sok pártra tagolódik; 2. vannak régi és új ellenzéki pártok, s nem világosak a köztük lévő hierarchia-viszonyok; 3. integrálódását nehezíti, hogy van bal- és jobboldali ellenzék is.
3. Az ellenzék hatalmi esélyei	Mivel a domináns párt mindent lefed, ezért az ellenzék tartósan nem tud hatalomra kerülni.	Az ellenzék az 1955 utáni 65 évben két alkalommal (s rövid időre) kerül hatalomra.	A Fidesz ellenzéke az eltelt 11 évben esélytelen volt választások nyerésére, de összefogása által most elvi esélye van.
4. A kormánypárt-ellenzék viszony jellege dominánspárti rendszerben	A két háború közötti török ellenzék nem tényleges ellenzék; lényegében egypártrendszer.	A pártverseny demokratikus, de aszimmetrikus, az uralkodó párt masszív akadályokat gördít az ellenzék választási győzelme elé.	A pártverseny elvileg demokratikus, de az ellenzék szerint a Fidesz antidemokratikus eszközökkel élve (például a 2011-es választási törvénnyel) rendkívül nehézzé teszi az ellenzék helyzetét.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 199

III. RÉSZ
A FIDESZ TÖRTÉNETI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 200

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 201

7. Jelenkortörténeti és történeti perspektíva *(Csizmadia Ervin)*

Az előző fejezetekben összehasonlítottuk a Fideszt a világ más térségeiben működő domináns pártokkal. Ezzel az összehasonlítással (ahogy azt könyvünk 1. fejezetében is megfogalmaztuk) azt szerettük volna bizonyítani, hogy bármennyire is csábító lenne a Fideszt valamiféle „magyar fátumnak" vagy a „zsákutcás magyar fejlődés" újabb állomásának tekinteni, a párt számos jellemvonása, politikai stílusa, a demokráciához való sajátos viszonya más országok domináns pártjaiban is megtalálható.

Ebben a fejezetben azonban nézőpontot váltunk, s a Fideszt immár csak hazai összefüggésben (azon belül két metszetben) kívánjuk értékelni.

Az első metszetben a Fidesz szereplését az 1990-ben induló hazai pártrendszer egészének változása felől, a többi párttal való kölcsönhatásában, a pártrendszer állandó változásának kontextusában értékeljük. Ennek során már nem térünk ki nemzetközi összehasonlításokra, hanem azt vizsgáljuk, hogy „bele volte kódolva" az utóbbi harminc év magyar pártfejlődésébe egy olyan kimenetel, amely a sokpártrendszer felől a domináns pártrendszer felé mutat? Más szóval: egyetlen párt elhatározásáról és ellenfeleit maga alá gyűrő cselekvéséről van-e szó, vagy a kérdés megválaszolása komplex, a pártverseny egész dinamikáját átfogni képes megközelítésben adható meg csak? Válaszunk az, hogy egyértelműen az utóbbiról van szó. A magyar pártrendszer belső logikájából, a pártviszonyok és a társadalmi viszonyok sajátos alakulásából fakadóan módosult a pártrendszer, míg eljutott mai állapotáig. A pártverseny korai szakaszában (1994 és 1998 között) az MSZP (mint utódpárt) mutatott *predomináns* jegyeket.[42] De ennek a pártnak később (2002 és 2010 között) másodszor volt esélye, hogy belőle váljék domináns párt. Végül ezt a szerepet a Fidesz töltötte és tölti be. Az alábbiakban harminc év miniatűr történeti távlatából kifejezetten a pártmezőnek az aktorok értékelésétől nagyban függő változássorozatát mutatjuk be – végpont-

[42] Ilyen irányban érvel Löffler Tibor nagyon érdekes (s a magyar politikatudományi mezőnyben egyedülálló) cikkében. Vö.: Löffler, 2002.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 202

ként a dominánspárti szerkezet létrejöttével. Ezt a részt azzal zárjuk majd, hogy feltesszük a kérdést: igaz-e – mint a szakirodalom bizonyos része mondja –, hogy az uralkodó pártok három-négy kormányzati ciklus után elöregednek, elfáradnak, és közeledik számukra a vég?

A második metszetben a *hosszú távú történelmi múltat* vizsgáljuk. Úgy látjuk ugyanis, hogy a Fidesz-jelenség még egy precíz rendszerváltás utáni pártstruktúra-elemzés elvégzése révén sem érthető meg. Szükség van tehát bekapcsolni az elemzésbe olyan tényezőket, mint például a magyar politikatörténet. Ezt a politikatörténetet a magyar politikatudomány meglehetősen mostohán kezeli, s ha vannak is fontos kutatások a múlt és a jelen közötti szerves kapcsolat megteremtésére, szakmánk többsége úgy van vele: a múlt elmúlt, „nincs itt semmi látnivaló". Igyekszünk majd bizonyítani, hogy ez a megállapítás téves, és éppen ellenkezőleg: annyi itt a látni- és találni való, hogy nem győzzük összeszedni és -rendezni a releváns magyarázathoz szükséges, eddig jobbára a múlt ködében szunnyadó információelemeket.[43]

Jelenkortörténeti dimenzió

Szemléleti alapfogalmak: folyamatok és aktorok

Amikor a Fidesz mozgásirányát kívánjuk meghatározni, és az általa létrehozott domináns rendszer jellemzését szeretnénk elvégezni, az első dolog, amit meg kell tennünk, hogy el kell szakadnunk a Fideszt és rendszerét *önmagában* értelmező megközelítésektől. Anélkül, hogy a temérdek ilyen munkából egyet is idéznénk (az olvasó nap, mint nap ilyen jellegű elemzések özönével találkozhat), e munkák számunkra kirajzolódó közös jellemző karakterjegyének tekintjük azt a sajátos levezetést, miszerint a Fideszből, amely viszonylag hosszú időn át demokratikus párt volt, egyszer csak *nem demokratikus* párt lett, a magyar demokráciából pedig nemdemokrácia, autoriter, önkényuralmi vagy hibrid rendszer. Ezt a megközelítést könyvünkben nem osztjuk. Mégpedig azért nem, mert ezek nem *folyamatközpontú*, hanem *állapotközpontú* megközelítések (lásd erről: Csizmadia, 2021). Az állapotközpontú megközelítések erősek abban, hogy kialakult (vagy annak vélt) politikai rendszereket megnevezzenek és leírjanak, de nem erősek abban, hogy az egyes rendszerek megszilárdulásáig vezető folyamatokat – a változási folyamatokban releváns aktorok szerepét – leírják és feltárják. Egyetértünk például Körösényi Andrással és Gyulai Attilával, akik a következőt írják napjaink egyik slágerfogalmáról, a hibrid rezsimről: „A hibrid rezsim fo-

[43] Éppen a téma sokrétűsége miatt az elemzések túlterjeszkednek majd fő témánkon, a domináns pártokon, és az elitek, illetve a társadalmi környezet dimenzióit is felölelik.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 203

galma valójában nem biztosít rálátást a politikai folyamatra, annak csupán strukturális előzményeit vagy következményeit veszi figyelembe" (Körösényi–Gyulai, 2019: 163). Ugyancsak találónak érezzük azt, amit a struktúrák és a cselekvők egymáshoz való viszonyáról írnak: „Az intézmények uralmát a vezetők informális, voluntarista és kevéssé kiszámítható hatalomgyakorlása váltja fel" (Uo.: 170).

Két tényező tehát, ami számunkra fontos: a *folyamat*- és az *aktorközpontúság*. Érdekes módon amennyire ez a két fogalom kulcsszerepet játszott a rendszerváltás időszakában, a tranzitológiai paradigma fénykorában (Lásd: Kitschelt, 1992: 1032; Husz, 1997: 71), annyira háttérbe szorult később. Az időben előrehaladva egyre inkább az intézmények vizsgálata lett fontos, holott a Fideszt elsősorban aktorszempontból érdemes megközelíteni, ahogyan a rendszerváltó eliteket is. A kevés ilyen aktorfókuszú megközelítés között megemlíthetjük Enyedi Zsolt munkáit (Enyedi, 2004; 2015). Megemlítjük továbbá Tóth Csaba nevét, aki 2001-ben a véleményünk szerint legjobb pártrendszer-változási tanulmányt írta. Ő egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a pártrendszerrel foglalkozó munkák nagy részéből nem olvasható ki a pártrendszer átalakulásának az iránya, nem válik megfoghatóvá e változás folyamatjellege" Tóth, 2001: 81). Majd hozzáteszi: „a pártrendszer tízéves fejlődésének irányára reflektáló munkát tehát nem találunk a szakirodalomban. Ennek oka persze az is lehet, hogy egyáltalán nincs ilyen irány, vagyis hogy a pártrendszer – akár a politikai aktorok döntései alapján, akár a választási és parlamenti matematika következményeképpen – „eseti jelleggel" változik, és nem követ semmiféle immanens tendenciát" (Uo.: 82). A szerző jól látja: tíz évvel a rendszerváltás után szükséges valamit mondani a fejlődési és változási irányokról. Ő a „koncentrálódás" kifejezést használja, ami annyiban helyes, hogy rögzíti a sokpártrendszerről a kétpólusú rendszerre való áttérés bekövetkezését. De a szerző 2001-ben még nem láthatja sem az MSZP kétciklusú kormányzását, sem utána a Fidesz három ciklusát. Mi azonban már abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az egész eddigi folyamatot ismerjük, és ennek alapján alakíthatjuk ki véleményünket.

Pártrendszerváltozás, társadalom és politikai aktorok[44]

E fenti munkák (és persze sok más, itt meg nem nevezett munka) szemléletmódjára is támaszkodva az alábbiakban kísérletet teszünk egy vázlatos folyamatközpontú megközelítésre. Állításunk az lesz, hogy a rendszerváltás után öt nagy pártszerkezet-módosításra került sor, s ezekben a változásokban az elitek közötti dominanciaviszonyok átalakulásán (azon belül az aktorok konkrét cselekvésén) túl a magyar társadalom gyorsan változó igényei játszanak szerepet. Így a folya-

[44] A pártokkal foglalkozó szakirodalomban másképpen történik a pártrendszerek csoportosítása és osztályozása. Lásd például: Enyedi–Körösényi, 2001: 141–166. Lásd még erről legújabban: Horváth, 2021: 13–57. Lásd még: Mair, 1997.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 204

mat vizsgálatát az éppen létező pártrendszer korrekciójához kötjük. Bár – mint mondtuk – alapvetőnek tartjuk az aktorok mozgásait, most inkább a társadalom igényváltozásinak a pártrendszer változásaira tett hatásáról szólunk. [3] Ezek figyelembevételével öt szakaszt különböztetünk meg. 1. 1990–1994: Induló pártrendszermodell: sokpártrendszer, egyciklusú jobboldali koalíciós kormányzással. 2. 1994—1998: Kétharmados többségű, egyciklusú baloldali-liberális koalíciós kormányzás, aszimmetrikus pártrendszerben. 3. 1998–2002: Minimális többségű egyciklusú jobboldali kormányzás, induló kétblokkrendszerben. 4. 2002–2010: Minimális többségű, kétciklusú baloldali-liberális kormányzás, kifejlett kétblokkrendszerben. 5. 2010–2021: Kétharmados többségű, háromciklusú jobboldali kormányzás, egypólusú rendszerben (2019 után újra kétpólusú rendszerben).

A fenti változásoknak pedig négy tartalmi elemét kell kiemelnünk: 1. Pártméretváltozás (1994); 2. Új párt kipróbálása kormányon (1998). 3. Régi nagypárt visszahozatala, megnövelt ciklusidővel (2002–2010). 4. Új nagypárt visszahozatala, tripla ciklussal (2010–2021) 5. Hipotetikus jövő (2022 után). Lássuk ezeket bővebben.

1. Pártméretnövelés. A magyar választók a pártrendszer első korrekcióját 1994-ben végezték el, amikor az MSZP-t 54%-os pártként visszaszavazták a hatalomba. Közkeletű magyarázatok szerint ebben a választóknak a Kádár-rendszer iránti nosztalgiája fejeződött ki, de ha volt is ilyen megfontolás a választók egy részében, ez mégsem fejezi ki a lényeget. A választók két okból „korrigálják" az induló pártrendszert. Az egyik ok, hogy a rendszerváltás utáni első, MDF–Kisgazda–KDNP koalíció nem jól kormányzott, s ezért elhasználódott. A második (ezzel szorosan összefüggő) ok az, hogy azért nem tudott jól kormányozni, mert nem volt szinkronban a rendszerváltás paradigmájával. *Paradigma* alatt olyan koherens gondolati rendszert értünk, amely még a rendszerváltás bekövetkezte előtt lett kidolgozva, és amely meghatározóvá vált az átmenet éveiben. Ez a tranzitológia (lásd erről: Csizmadia, 2017: 62–68). A tranzitológia egy a politikai jelen kihívásaira koncentráló, a feladatokat szinte lajstromba vevő útmutatás volt a politikai elitek számára, amely kijelölte fő vonatkoztatási pontként Nyugat-Európa fejlett demokráciáit. Éppen ezt a nyugati mintakövetést nem tudta produkálni az Antall-, majd a Boross-kormány, és éppen a nyugatos paradigma letéteményesének az SZDSZ és az MSZP számított. Ennek a két pártnak az elitje már a pártosodás előtt „találkozott" a paradigma itthoni meghonosításában. Igaz ugyan, hogy (1990 és 1994 között) négy évig ellenzékben voltak, de ez alatt rengeteg informális tőkét halmoztak fel, ami hozzásegítette őket, hogy a második választáson nagy többséggel leváltsák a jobboldalt. S hogy miért az MSZP kapott 54%-ot, és nem az SZDSZ? A választók tudták, hogy a két párt közül folytonosságot mégis csak elsősorban az MSZP jelent a Kádár-rendszerrel, s az SZDSZ inkább *szellemi síkon* mozog. Az tehát, hogy a választók az MSZP méretét növelték meg, abban gyökerezik, hogy az MDF-kormány által hagyott

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 205

válság, azon belül a rendszerváltó társadalom problémáinak kezelését és megoldását egy nagy tekintéllyel és ezáltal döntéshozatali potenciállal rendelkező párttól várták. Az első pártrendszer-korrekció lényege tehát, hogy kell egy párt, amely *egymagában* képes gyors döntéshozatalra, és ezzel szinkronba kerül a társadalom elvárásaival is.

A társadalom ugyanis ebben a korszakban jelentős válságot él át. Legalábbis így értékeli az 1990-es évek második felében a hazai politikatudomány. Hadd utaljunk Bihari Mihályra, aki szerint 1995 „a demokratikus *intézményrendszer* stabilizálódásának és a *társadalmi* legitimáció csökkenésének az éve volt" (Bihari, 1996: 40 – kiemelés tőlem: Cs. E.). Miközben tehát számos hazai tudós megfogalmazza, hogy a *pártrendszer* stabil, eközben azt látjuk, hogy a társadalom részéről ez nincs kellőképpen visszaigazolva. Az MSZP nagypártkénti visszatérésének fő okát talán Csigó Péter fogta meg a legjobban: „A választási ciklus, az Antall–Boross-kormány bukása és az MSZP győzelme jórészt annak a ténynek köszönhető, hogy a politikai problematika kijelölésére tett kísérleteiben sokkal közelebb tudott kerülni a társadalom elvárásrendszeréhez, hitelesebben tudta megfogalmazni, rendszerbe foglalni, explicitté tenni a társadalom tagjaiban élő diffúz tapasztalat- és elvárástömeget" (Csigó, 1997: 29).

Jegyezzük meg: „*diffúz tapasztalat- és elvárástömeg*". Ami mindig megvan a politikában, de nem mindig van olyan párt, amely ezt kielégíteni képes. Az MSZP 1994-ben képes volt erre, de rövid idő alatt kiderült, hogy tartósan nem lesz rá képes. Ezért is jött a pártrendszer második korrekciója 1998-ban.

2. Új párt kipróbálása a hatalomban. Miután a választók négy év alatt nagyot csalódtak az MSZP-ben (s persze az SZDSZ-ben is), 1998-ban – ha kis többséggel is – kormányra segítették a Fideszt. A Fidesz 1994-ig kis párt volt, és fontos megjegyezni róla, hogy ha nem is főszereplőként, de maga is részese volt a tranzitológiai paradigmának. 1998 előtt a Fidesz ugyan levált a liberális blokkról, és átállt a jobboldalra, de a magyar választók ebben nem feltétlen azt az árulást látták, amit sok elemző már akkor is hangoztatott, hanem tulajdonképpen természetes pólusképzést az MDF vezette koalíció összeomlása után. Ráadásul az, hogy a magyar politikának a baloldali mellett legyen egy releváns jobboldali pólusa, az 1990-es közepén nagyon is méltányolható igény volt. Kis János, az SZDSZ első elnöke is úgy foglalt állást, hogy távlatilag az SZDSZ-nek az MSZP-vel szembeni váltópárttá fejlesztése lenne indokolt (Kis, 1994). Azzal persze, hogy az SZDSZ az MSZP koalíciós partnere lett, ez az opció lekerült a napirendről. De nem a Fidesz számára, amely éppen ezt a programot tűzte ki célul maga elé. A választók pedig erre kedvezően reagáltak.

A pártrendszer e korrekciójában az az újszerű, hogy 1998 és 2002 között megszűnik az az aszimmetria, amely az 1994 utáni ciklusban megvolt. A két tábor (kormányzat és ellenzék) méretileg nem tér el látványosan egymástól. A Fidesz 1998-ban valóban úgy tűnt fel a közönség nagyobbik része számára, mint egy

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 206

olyan párt, amely új színt vihet a politikába, és ehhez nem is kell méretében sokkal nagyobbnak lennie, mint az ellenzéknek. A jó kormányzáshoz elég az akkor meghirdetett polgári ideológia, vagy az a szlogen, hogy „kormányváltásnál többre, rendszerváltásnál kevesebbre van szükség". A választók tehát azzal korrigáltak, hogy elfogadták: itt nem elég egy szimpla *kormányváltás*, és a maguk szempontjából igazuk volt: a Fidesztől azt lehetett várni, hogy a társadalom említett elvárásaira valamifajta pozitív választ ad. Csakhogy erre a Fidesz ekkor nem volt képes. A választók ezúttal a már kipróbált pártokhoz fordultak, de – 2006-ban – ismét történik egy csavar: immáron megbízzák a kormánykoalíciót sorrendben egy *második* ciklusra is.

3. Kétciklusú kormányzás. Természetesen 2002-ben nem lehetett tudni, hogy mit tesznek majd a választók 2006-ban. 2002-ben a választók csak visszaszavazták az MSZP-t és az SZDSZ-t, és ezzel működtették a magyar politika addig jól bevált mechanizmusát, az *egyciklusú* kormányzást. Ez voltaképpen jól bevált, mert ha az említett társadalmi válságot nem is tudta megoldani, de legalább folyamatosan cserélte az eliteket, és így kielégítette a társadalomnak az éppen kormányzókkal szembeni alaktalan elégedetlenségét. Érdemes észrevenni: 1990 és 2002 között ez a „tiltakozási spirál" a meghatározó, ami azonban 2006-ban váratlanul megtörik, Nyilván sok okot lehetne felsorolni, de talán a legfontosabb, hogy a választók ismét rájöttek valamire. Ez pedig az, hogy a pártméretnövelés és az új párt kormányzati kipróbálása (mint addig alkalmazott korrekciók) mellett léteznek a kormányzati hatékonyság növelésére más módszerek is. Itt persze a rendszerváltás egy addig biztos intézménye került veszélybe: a pártrendszer stabilitása. Az egyciklusú kormányzási szisztéma ugyanis kiszámítható volt, és jól keretezte a pártversenyt. E keretben a pártok jól tudták konfliktusaikat kezelni, amint azt 1998-ban Enyedi Zsolt meg is fogalmazza egy, a pártok konszolidáló szerepéről szól tanulmányában (Enyedi, 1998). Az egyciklusú kormányzások bizonyos értelemben versenymérséklők is voltak. Abban az értelemben, hogy az ellenzékben lévők „számíthattak" választási győzelmükre a választókban meglévő és jól kiismerhető tiltakozási potenciál szerint.

2006-ban megszakad ez a hagyomány, és álláspontunk szerint a domináns rendszer kialakulása szempontjából ez tekinthető a második *kulcsévnek* (1994 után). Az immár másodjára ellenzékbe kerülő jobboldal számára nyilván nehezen feldolgozható volt a kialakult helyzet, hiszen 2002 után minden bizonnyal a Fidesz szerette volna elsőként megtörni az egyciklusú kormányzás lassan megkövülő hagyományát. Viszont így az MSZP és az SZDSZ újabb kormányzati koalíciója előrevetítette egy *baloldali domináns* rendszer kibontakozását.

Abban, hogy a második ciklust végül az MSZP nem tudta 2010-ben egy harmadikra váltani, a legnagyobb szerepet a választók immár *végső* kiábrándulása játszotta. Az MSZP 1994-ben – láttuk – a „diffúz társadalmi elégedetlenséget" kihasználva került vissza a hatalomba. A rendszerváltás vesztesei, a leszakadók

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 207

ettől a párttól várták, hogy a rendszerváltás során elszenvedett sérelmeikért kárpótolja őket. Erre az MSZP 1994–98 között nem volt képes, sőt nagy részben a párt – főleg belső erőviszonyainak módosulása miatt – el is tekintett ettől a „társadalomcentrikus" szerepvállalástól. De ezt ekkor választói „elnézték" neki, mert élénken élt bennük az Antall-kormány gyenge teljesítménye, illetve a jobboldali kormányzás kilátástalansága.

2006 után azonban az MSZP semmiképpen sem foglalkozott ezekkel a (nevezzük így) kisemberi igényekkel, sőt egyre inkább az elit, a nyertesek pártjaként viselkedett. Nem árt emlékeztetni arra, hogy már az első Gyurcsány-kormány idején is megjelenik itthon a *blairizmus*, azaz a Tony Blair-féle harmadikutas szociáldemokrácia programjának hazai adaptációja.[45] Ennek lényege leegyszerűsítve a baloldal középosztályi bázisú párttá történő átprogramozása. Nem tudjuk, mi történik, ha 2006-ban nem kerül nyilvánosság elé az őszödi beszéd, s ha nincs a beszéd kiváltotta rendkívüli helyzet, de az bizonyos, hogy az új profilú MSZP-nek a beszéd nélkül sem lett volna könnyű megtartani hagyományos szavazóbázisát. Azzal viszont, hogy az őszödi beszéd kikerült a nyilvánosságba, az MSZP kétciklusú kormányzása is bizonytalanná vált, nem is beszélve arról, hogy egy harmadik ciklus megnyerésére nem maradt semmi esélye. 2010-ben tehát a Fidesz könnyen nyerte a választásokat, s ekkor legfeljebb a győzelem arányából lehetett tudni, hogy itt nem feltélen egy szokványos visszatérés történt a sokpártrendszerű váltógazdaság korábbi trendjéhez, hanem egy nagy horderejű, a további fejlődést hosszú időre meghatározó folyamat indult el.

4. Háromciklusú kormányzás. 2010-ben – a kétblokkrendszer addig uralkodó pártjának összeomlása miatt – egyértelmű volt, hogy nem az előző választásokhoz hasonló kisebb-nagyobb korrekció történik a pártrendszerben, hanem itt hosszú távon meghatározó erőviszonyok alakultak ki. Enyedi Zsolt és Kenneth Benoit nem véletlenül nevezi ezt a választást „kritikus választásnak" (Enyedi–Benoit, 2010).[46] Elfogadjuk a „kritikus választás" fogalmát, de úgy látjuk, hogy itt egy szélesebb értelemben vett rendszerváltási folyamat lezárulásáról és egy új kezdetéről is szó van, nem pusztán egy addig nem látott szavazati arányú választási győzelemről és átrendeződésről. Ez a szélesebb folyamat még a pártpolitika előtt, az 1980-as évek végén kezdődik, amikor létrejön a domináns rendszerváltó ideológia (tranzitológia), illetve a nyugatos adaptációt és a demokratikus intézmények átültetését szorgalmazó baloldali és liberális elit szövetsége.[47] 2010 tavaszán

[45] Lásd: Giddens, 1996. Mándi Tibor rövid életű, átmeneti ideológiai konstrukcióként elemzi a blairizmust. Lásd: Mándi, 2000.

[46] Lásd még: Bozóki, 2002.

[47] Ennek a látásmódnak az egyik jól nyomon követhető vonulata például a demokratikus intézmények tervezése és elterjesztése. A témáról lásd: Offe, 1994; Greven, 1995; Rüb, 1999; Kopecky–Mudde, 2000. A külföldi szerzők írásai azért is érdekesek, mert bár alapvetőnek tekintik a demokratikus intézményépítést és a demokrácia elmélyítését, felhívják a figyelmet a gyors adaptációból és bizonyos felszínes átültetésekből származó anomáliákra is.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 208

tehát a Fidesz választási győzelme nemcsak pártpolitikai siker, hanem annak a kifejeződése is, hogy a rendszerváltás domináns paradigmája már nincs domináns helyzetben, és a Fidesz elitje már rendelkezik saját alternatív paradigmával.

Ez az új paradigma a politikatudományon belül is megjelent a 2000-es évek elejétől. Thomas Carothers ekkor írja meg nevezetes cikkét a tranzitológiai paradigma kimerüléséről (Carothers, 2002). De nemcsak arról szól az irodalom, hogy valami „eltűnik", hanem arról is, hogy mi jön a helyébe. A 2000-es évek – szemben a „történelem vége" tétellel – a történelem „visszatéréséről" szólnak (Kagan, 2008), s ez a változás érezteti hatását az elitek itthoni küzdelmében is: az MSZP és az SZDSZ elitjének a történelem végéhez kötött legitimációja jelentősen gyengül, és megerősödik a Fideszé, amely – egybehangzóan a tranzitológia utáni irodalommal – a történelem és a hagyományok fontosságára épít.

„Kritikussá" tehát azáltal vált a 2010-es választás, hogy egy nemzetközileg is regisztrált paradigmaváltás is állt mögötte. Ezt nem nevezhetjük olyan horderejűnek, mint az 1980-as évek végén bekövetkező paradigmaváltást, de annyira mégis jelentősnek, ami nagy fokú pártrendszer-változás előidézésére képes. Az új paradigma tartalma az (később még bővebben visszatérünk rá), hogy az egyes országok fejlődésében igenis fontosak a történeti előzmények és hagyományok, s a demokráciát nem lehet puszta nyugati mintaátvétellel tartósan életképessé tenni.

A Fidesz felemelkedésének külső háttere tehát (hasonlóképpen ahhoz, hogy a rendszerváltás korában is külső tényezők járultak hozzá a domináns elitek megjelenéséhez) itt keresendő. De persze nem egyoldalú kapcsolatról van szó. A Fidesz ugyanis – ahogy már könyvünkben ezt bőségesen argumentáltuk – az 1990-es évek második felétől sokat tett azért, hogy versenybe kerüljön. Ennek egyik mutatója, hogy már 1998-ban pártpolitikai vetélytárs, és a korai sokpártrendszer éppen a Fidesz felemelkedése miatt módosul kétblokkrendszerre. De nem jöhetett volna létre a 2010-es kritikus választás, ha a Fidesz nem tesz szert nagy mértékű közéleti befolyásra, és nem hozza létre a hozzá kötődő gazdasági, kulturális és szellemi infrastruktúrát. Ezek annál is inkább fontos előfeltételei a párt új korszakot nyitó választási győzelmének, mert az 1990-es évek közepén a Fidesz még társadalmilag nem beágyazott párt, és nagyon szűkösek az őt segítő különféle erőforrások. A 2000-es évek ezeknek az erőforrásoknak a megszerzéséről, sőt részben a korábban az MSZP által birtokolt erőforrások megszerzéséről szólnak. Itt tehát tudatos döntésekről és a Fidesznek arról a helyzetértékeléséről van szó, hogy az MSZP-t csak egy olyan beágyazottságú és hátterű párt tudja legyőzni, mint amilyen maga az MSZP. Az átszivattyúzási művelet olyan jól sikerült, hogy a Fidesz a köréje csoportosult (részben új) holdudvarral a 2014-es és a 2018-as választást is ugyanolyan fölénnyel (kétharmaddal) nyerte, mint a 2010-est.[48]

[48] Tóka Gábor ugyanakkor a 2018-as választást a Fidesz szempontjából már a vég kezdetének látja. Lásd: Tóka, 2019.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 209

5. Hipotetikus negyedik ciklus, avagy a domináns kormánypárt élettartamának kérdése. Miután 2010-ben létrejött, és mind a mai napig szinte vetélytárs nélkül áll a Fidesz, feltehető a kérdés: valóban létrejött-e egy új képlet, az „örök kormánypárt" képlete, vagy azért lehetséges, hogy a pártrendszer a közeljövőben (akár 2022-ben) újabb nagy változáson menjen át? Láttuk, hogy Tóka Gábor politikatudós ilyen értelemben nyilatkozott a 2018-as választás után, és az ellenzék térfelén az utóbbi egy-másfél évben mutatkozó jelek nem zárnak ki egy ilyen értelmezést. Mivel a 2010 óta működő pártrendszerben kidőlt az addig létező kétblokkrendszer Fideszen kívüli lába, nyilvánvaló, hogy a domináns pártrendszer addig tart, amíg ilyen láb (egy vagy több párt szövetsége) nem teremtődik meg. Ebben a tekintetben – az ellenzék szempontjából – kifejezetten jó előjel lehet, hogy az ellenzéki széttagoltság javarészt megszűnt, s ha nem is jött létre a sok ellenzéki pártból egy vagy kettő, a mai ellenzéki pártok képesnek tűnnek programjaik és sratégiáik koncentrálására, ami közös miniszterelnök-jelöltet, listát és közösen induló jelölteket jelent.

De természetesen a pártrendszer esetleges újabb átalakulása nemcsak, vagy talán nem is elsősorban az ellenzék kezében van. Nagyon sok múlik azon az állapoton, amelyben most a Fidesz van. Ha ezt az állapotot a közvélemény-kutatási trendek felől nézzük (az írás 2021 szeptemberében készült), akkor azt látjuk, hogy a kormánypárt nincs rossz állapotban, és körülbelül akkora a támogatottsága, mint az összes ellenzéki pártnak együttvéve. 2022-ben tehát akár a *negyedik* ciklusára is mandátumot kaphat.

A nagy párt degenerálódása

Érdemes azonban függetleníteni magunkat az aktuális folyamatoktól, és a szakirodalom tükrében feltenni azt a kérdést, hogy a hosszú kormányzás mennyire koptat el egy pártot. Nagy-Britannia pártjairól (ahol elég gyakran volt hosszú kormányzás 1945 és 1990 között) készültek ilyen kutatások. Ezek közül most egyet idézünk, azt, amelyet Timothy Heppel végzett, és amelynek egyik fő tétele, hogy a nagy domináns pártok a harmadik és a negyedik ciklus környékén óhatatlanul „degenerálódnak". (Heppel, 2008)[49] Az első általa vizsgált kormány az 1950-es évek elejétől 1963-ig működő (konzervatív) MacMillan-kormány; a második az 1979-től 1997-ig működő (konzervatív) Thatcher–Major-kormány; és a harmadik az 1997-től 2010-ig működő (munkáspárti) Blair–Brown-kormány. A szerző azt állítja: minél inkább meghaladja a kormányzati ciklusok száma a kettőt, annál nagyobb a valószínűsége a kezdetben meglévő pozitív kormányzati energiák elapadásának, illetve a kezdetben gyengének mondható ellenzéki po-

[49] Természetesen nem élettani elbutulásról van szó, hanem politikai elfáradásról.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 210

zíció fokozatos megerősödésének és kormányképessé válásának. Öt pontban foglalja össze, hogy a radikálisnak tűnő *degenerálódás* kifejezés mit takar. Ezek: 1. A kormányzási kompetencia elvesztése. 2. A vezetésre való képesség elvesztése. 3. Belső ideológiai megosztottság. 4. Korrupciós ügyek és botrányok. 5. Az ellenzék megújulási képessége és bejelentkezése a hatalomért. (Heppel, 2008: 380.)

Ha ezeket a szempontokat a Fideszre alkalmazzuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az első három területen nem látunk látványos változásokat. Nem tapasztalunk sem látványos kompetenciacsökkenést, sem a vezetőkészség hanyatlását. Sőt (nyilván a koronavírus-járványnak köszönhetően) a kormánypárt épp kompetenciáját és kormányzásképességét domborítja ki, és a választók nagy többsége e tekintetben nem is pártolt el tőle. Természetesen az ellenzék mindkét dolgot megkérdőjelezi, és ez így is van rendjén.

Nem látszódnak jelei a kormánypárt belső ideológiai megosztottságának, azaz nem jelentek meg a Fideszből leváló csoportok, de még személyek sem. A párt vezetésének sikerült a korábban olykor éles kritikákat megfogalmazó személyek (Navracsics Tibor, Stumpf István, Lázár János) pacifikálása, így a Fidesz továbbra is egységes és a politikai vezetéshez maximálisan lojális szervezet képét mutatja.

Két területen beszélhetünk csak arról, hogy a helyzet nagymértékben változott a 2010-es induló állapotokhoz képest. Az egyik valóban a *korrupció*. A korrupció egyébként is hálás téma, és a világban számos kormánypárt bukását idézi elő, s a Fidesz sem mentes attól, hogy ne lennének ilyen ügyei. A Simicska Lajos gazdasági vezetése alatt működő Fidesz gazdasági ügyei még nemigen érdekelték a közvéleményt, vagy olyan hermetikusan sikerült ezeket az ügyeket leválasztani a közérdeklődésről, hogy még oknyomozó cikkek sem születtek a Fidesz korabeli gazdasági-pénzügyi háttérvilágáról. Ellenben azóta, hogy Simicska Lajos távozott a Fidesztől, a párt „oligarchikus" működésmódja állandó támadások kereszttüzében áll, és ma már bizonyos nemzetközi korrupciós rangsorokban elöl jegyzik a Fideszt és az általa dominált kormányt.

Végül az ellenzék legerősebb ütőkártyája *saját megerősödése* lehet. Heppel szerint ez még akkor is bekövetkezik, ha egyébként az ellenzék térfelén nincs is látványos innováció. A magyar példában azonban – különösen 2018 után – az ellenzék mutat innovatív jeleket (mint például a széttagoltság oldása, az előválasztási folyamat megszervezése, hat ellenzéki párt „Közös alap" nevű internetes felületének létrehozása stb.), így kijelenthető, hogy nem esélytelen a kormánypárttal szemben.

A kormánypárt mellett viszont az szól, hogy az ellenzék mögött ma nincs egy olyan látványos (és megfellebbezhetetlen) narratíva, mint amilyen 1990-ben a liberális demokrácia paradigmája volt. Az akkori paradigma ugyan zárójelbe tette a történelmet, de cserében erősen premizálta azokat az erőket, amelyek a jelen viszonyait megváltoztathatónak gondolták. Most azonban a liberális demokrácia paradigmája korántsem olyan egyértelmű, mint harminc évvel ezelőtt, s a je-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 211

lenlegi viszonyok átalakítása sem ragadja magával a társadalom jelentős részét. A Fidesz azzal, hogy a „történelem nevében" kormányoz, egy fontos dolgot is véghezvitt: azt a bizonyos (az MSZP által magára hagyott), Csigó Péter által diffúznak nevezett társadalmat is képviseli. A diffúz társadalom pedig nagy erő, mert a magyar politikatörténet hagyatéka, hogy aki ezt képviselni tudja, az hosszú távú bizalomra számíthat. Ma ennek a rétegnek a képviselete a Fidesz nagy versenyelőnye, és az, hogy ehhez az ellenzék nem tud/akar eljutni, az ellenzék nagy versenyhátránya. A mai magyar domináns rendszer azért működik, mert itt a Fidesznek monopolhelyzete van.

De mindezekkel még nem merítettük ki annak taglalását, a Fidesz miért juthatott ilyen „uralkodó" pozícióba. Ehhez a dominancia megszerzésén (a mai ellenzék szempontjából elvesztésén) túl sok más tényezőre is szükség volt. Két dologra mindenképpen. Egyrészt arra, hogy a hazai párttörténeti múltban legyen egy olyan masszív trend, amely „hajlamosít" a pártrendszeren belüli aszimmetriára; másrészt arra, hogy ez a hagyomány ne „holt" hagyomány legyen, hanem *előhívható* legyen azok számára, akik nagy kormányzati hatalomra és befolyásra tettek szert. Semmi nem történt volna ezzel a létező hagyománnyal, ha az 1990 utáni magyar demokrácia befutja a neki szánt karriert, létrehoz egy a magyar történelemben ismeretlen demokratikus alapzatot, és ezen az alapon, autonóm módon fejlődik tovább. Az elmúlt harminc év magyar politikai fejlődésének azonban éppen az a tanulsága, hogy a fejlődés minimum részben *újrateremtette* azokat a régi struktúrákat és magatartásformákat, amelyek a dualizmusban és a Horthy-korszakban alakultak ki. Ily módon tehát a Fidesz dominánspárti rendszere nemcsak a jelenről, de a múltnak a jelenben való megjelenéséről is szól. Mindezt alapul véve meg kell ismerkednünk a múlt hazai párt- és politikatörténetével is. De előtte még röviden szólnunk kell az általunk alkalmazni kívánt és korántsem megszokott történeti-politikatudományi látásmódról.

Tágabb történeti dimenzió

Összehasonlítható-e a jelen a távolabbi múlttal?[50]

Könyvünkben éppen azért keresünk történeti magyarázatot, mert a rendszerváltás belső logikája felől adott magyarázatok – bár sok mindent tisztáznak – nem teljesen kielégítők. Más kérdés, hogy a történelmi örökség felől sokkal nehezebb elmondani a rendszerváltás utáni Fidesz-történetet, és a pártrendszer egészének szakadatlan változását. Egyrészt azért, mert távoli dolgokról kell beszélnünk, és

[50] Az alábbi alfejezet nagymértékben épít egy korábbi munkánkra. Lásd, Csizmadia, 2017.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 212

a távoli dolgokról sokan nem hiszik el, hogy szerepet játszhatnak a mai politikában. Másrészt azért, mert ha sikerül is valakit meggyőznünk, hogy a történelmi hagyományok ma is komoly szerepet játszanak, felmerülhetnek a kételyek, hogy hogyan, mily módon játszhatnak szerepet, azaz hogyan lehet egzakt módon bizonyítani a történelmi örökség mai jelenlétét. Harmadrészt felmerülhet az a dilemma, hogy milyen szempontok alapján csoportosítjuk a rendelkezésünkre álló történeti anyagot; mi az, amit kihagyunk belőle, s mi az, amit figyelembe veszünk. Nem lesz-e így tendenciózus a munkánk, nem akarunk-e előzetes prekoncepciókat bizonyítani? Negyedrészt, még ha találunk is hasonlóságokat a régi korszakok és a maiak között, ezek a hasonlóságok *nem felszínesek-e?* Hiszen az 1945 utáni politika nagyon más alapokon szerveződik, mint a régi, nem is beszélve a 20. század végéről és a 21. elejéről. Ma egy globalizálódó világban élünk, míg 1945 előtt nemzetállami korszak volt. Nem véletlenül érvel a mai kor és a régi kor összehasonlítása ellen a kiváló politikatudós, Valerie Bunce, aki megállapítja, hogy a mai Európa összekapcsoltabb, mint valaha, s ennél jobb érv nem kell a mai és a két háború közötti folyamatok összehasonlíthatósága ellen (Bunce, 2000: 209). Hasonlóképpen foglal állást Pesti Sándor is, aki a következőt írja: „óvakodnunk kell a jelenlegi közjogi, politikai, sőt komplex társadalmi-kulturális körülmények között működő parlamentáris rendszereket anakronisztikus módon a több évtizeddel, sőt évszázaddal ezelőtt létező állapotokkal összevetni" (Pesti, 2002a: 73).

E két vélemény alapján (s még számos másikat idézhetnénk) megállapítható egyfajta ellenállás a tudományos közösségen belül, amikor a régi és a mai kor összehasonlításának kérdése merül fel. Szerencsére vannak, akik remek összehasonlító munkákat tettek le az asztalra (Ilonszki szerk., 2011; Ilonszki–Lengyel, 2009; Pesti, 2002b; Gradvohl–Marián–Szabó, 1998),[51] de mégsem mondhatjuk azt, hogy a múlt folyamatainak politikatudományi átvilágítása népszerű politológiai téma lenne. Ebben nyilván közrejátszik az is, hogy nálunk mintha a történelem inkább a történettudomány illetékességébe tartozna, és a politológusok többsége önként levonulna erről a terepről. Talán ott rejlik a magyarázat, hogy a magyar politikatudósok nem találnak a magyar múltban olyan pontokat, mint amilyeneket a nyugati politikatudósok találnak. Az ő számukra ilyen kapcsolódási pont például a demokrácia 19. századi kialakulásának folyamata (rövidesen látjuk, milyen módon). Mivel azonban a magyar politikatörténetben demokráciáról csak nagyon visszafogottan beszélhetünk, a hazai politikatudomány nem talál indítékot a régi viszonyok vizsgálatára.[52] Másfelől viszont azt látjuk, hogy ha mégis nyilatkoznunk kell a magyar politikatörténetről, akkor szinte egyedüli

[51] A lista természetesen sok újabb tétellel bővíthető.

[52] Az üdítő kivételek egyike az a friss kötet, amelynek szerzői több magyar politikai rezsim (kezdve az 1867 utáni rendszerrel) összehasonlító elemzését végzik el a szakpolitikai agendák szempontjából. Lásd: Sebők–Boda, 2021).

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 213

magyarázó elvként annak a – Bibó István által leírt – *zsákutcássága* kínálkozik (Bibó, 1986). Ha pedig netán valaki a történelem felől (is) akarja értelmezni a Fideszt, könnyen jut ahhoz a magyarázathoz, hogy a Fidesz a magyar történelem *újabb* zsákutcája.

A történeti örökség kutatása a nemzetközi irodalomban

Valószínűleg az lehet paradigmaváltás a politikatudomány számára, ha elfogadja, hogy a történelmet nem pusztán csak akkor lehet tanulmányozni, ha abból egyenes utak vezetnek a jelenkorba, hanem akkor is, ha ez a hagyaték nem a demokráciáról szól, hanem például pártok rendszerbeli elhelyezkedéséről vagy a politikai szereplők egymás iránti magatartásáról. Ha érdekelni kezd bennünket, ezeken a területeken milyen hagyományunk van, talán közelebb léphetünk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a Fidesz milyen történeti kapcsolódásokon keresztül érkezhetett el abba a fázisba, ahol most tart.

De ezekre a kérdésekre visszatérünk, amikor ezeket a szerveződési és magatartási hagyományokat keressük majd. Mielőtt ide eljutunk, néhány példát idézünk a nemzetközi irodalomból, annak bemutatására, hogy a nyugat-európai kollégák milyen összehasonlításokat tesznek múlt és a jelen között. Giovanni Capoccia és Daniel Ziblatt például alapvető tanulmányában arra jut, hogy a 19. század második felében a pártok szerepe nem elsősorban a társadalom különböző osztályaiban megjelenő osztályérdekek képviselete (ahogyan sokáig ez volt a politikatudomány mainstream álláspontja), hanem az, hogy előmozdítsák a már említett demokratikus fejlődést (Capoccia–Ziblatt, 2010: 933–945).[53] Egy másik szerző, Kurt Weyland ehhez kapcsolódva egy évszázad európai demokratizálódási folyamatait, azok sikereit és kudarcait tekinti át, megállapítva, hogy a demokratizálódásokban nem is mindig belső tényezők játszanak döntően közre, hanem például a máshol már bekövetkezett és sikerrel kecsegtető események utánzása (Weyland, 2010).

Capoccia és Ziblatt, valamint Weyland a demokrácia európai múltját keresi, de rengeteg politikatudományi tanulmány koncentrál Európa egy-egy régiójának *nem demokratikus* múltjára. Dél-Európa politikai múltjának kutatása például nagyon kurrens téma. Ahogyan a nyugat-európai országok kutatóit az izgatja, hogy a múltbéli demokratikus hagyományok hogyan alakultak ki és mélyültek el az idők során, a Dél kutatói főképpen az autokratikus (időnként szélsőséges) hagyományokat tárják fel, és elemzik azok hatását a demokrácia korában. (A dél-európai múltról általában lásd: Costa Pinto, 2010a; az olaszról: Tarchi, 2010; a görögről: Sotiropoulos, 2010; a spanyolról: Humlabaek, 2010; a portugálról: Costa Pinto, 2010b; Morlino, 2010.)

[53] A klasszikus felfogás (miszerint a nyugati pártosodás döntően a társadalmi érdekek becsatornázására és képviseletére épül) kifejtésére lásd: Bartolini–Mair, 2003.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 214

De itt is érdemes pontosítani. Természetesen az autokratikus hagyományok nem fedik le a múlt *teljes* örökségét, és nagyon is vizsgálandó kérdés, hogy e különféle hagyományrétegek milyen arányban és milyen közvetítések révén jelentkeznek a demokratizálás folyamatában (Vö. Costa Pinto, 2010b). Az sem mellékes kérdés ebben a kutatási vonulatban, hogy a múlt feltárásának nemcsak közvetlen tudományos értéket, hanem közvetett politikai hatást is tulajdonít, hiszen a múlt tisztázása egyben a demokrácia minőségének javulásához is hozzájárul (lásd erről részletesen: Morlino, 2010: 527–529).

Ki kell emelnünk továbbá Grzegorz Ekiert és Daniel Ziblatt: *Democracy in Central and Eastern Europe One Hundred Years On* című tanulmányát (Ekiert–Ziblatt, 2013), amelyben a szerzők általános elméleti szempontokat és értelmezési kereteket jelölnek ki. Először is azt mondják, hogy az 1989–91-es átmeneteknek nem megfelelő értelmezési kerete az úgynevezett hullámelmélet.[54] Sokkal inkább arról van szó, hogy ezek a demokratizálódások egy hosszabb történelmi trend részei. Így a történelmi örökség kérdése nem pusztán a kommunizmus örökségeként vetődik fel, hanem sokkal nagyobb időtávlatban. A demokrácia harmadik hullámáról szóló elméletek azonban (lásd Huntington, 1991) kifejezetten alábecsülték a történelmi faktorok szerepét (Ekiert–Ziblatt, id. mű: 94). A történeti alapon álló politikatudományi kutatások feladata tehát „a kontinuitás megértése a diszkontinuitás felszíne alatt" (Uo.: 96).

De a szerzők írása nemcsak amiatt érdekes, mert a történeti látásmód mellett szavaznak, hanem azért is, mert felhívják a figyelmet a nagyon kemény módszertani fegyelem alkalmazására. Kifejtik ugyanis, hogy egy történeti összehasonlítás során sok módszertani kihívással találkozik a kutató, és ha nem vigyáz, beleeshet abba a csapdába, hogy normatív előfeltételezésként fogalmazza meg a múlt jelenformáló szerepét, azaz determinációt tételezhet fel a múlt jelenre gyakorolt hatását illetően (Uo.: 97).

Hasonló mederben mozog Jason Wittenberg is, aki az elmúlt évtizedekben a „múlt mint jelenbeli örökség" témakörének egyik legbefolyásosabb kutatója. Ő egyenesen arra tesz javaslatot, hogy hogyan lehet konceptualizálni a politikai örökség fogalmát (Wittenberg, 2015). Ő is úgy érvel, hogy a politikatudománynak egzakt fogalmi apparátust kell kidolgoznia, és ennek segítségével különbséget kell tudni tennie a között, ami örökségnek tekinthető, és ami nem. Ha ugyanis nincsenek megfelelő kritériumaink a múlt jelenbeli plauzibilitásának magyarázatához, akkor a múlt esetlegességek halmazaként jelenik majd meg, és kizárólag a kutatói önkény dönti el, hogy ezekből a múlt-morzsákból mit használunk fel és milyen célokra (Wittenberg id. mű: 369).

[54] Ennek lényege, hogy a demokratizálódásnak különféle hullámai és ellenhullámai vannak, s a 80-as évek végén történetesen egy hullám tetején voltunk.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 215

Talán az olvasó az eddigiekből is megállapíthatja, hogy a történelem politikatudományi kutatásában komoly tudósok nagyon komoly állításokat tesznek. Az irányzat igazi helyi értékének megállapítására hadd idézzünk végül még két írást. Először a már említett Grzegorz Ekiert egy összefoglaló cikkét az új demokráciák politikatudományi kutatásainak három generációjáról (Ekiert, 2015). Cikkében a szerző bemutatja, hogy 1. létezik a *kommunista örökség*; 2. a *demokráciába való átmenet*[55] és 3. az *új historicizmus* paradigmája. Önmagában is rendkívül figyelemre méltó, hogy a történeti paradigmát a másik kettővel egyenrangúként említi, de nem is tehet másként, hiszen a 2010-es évek közepén ez a történeti irányzat már komoly múltra tekinthetett vissza, és erős pozíciókkal rendelkezett. Így tehát megerősítést kaphatunk tőle ahhoz, hogy valamiféle új historicista stratégiával magunk is megpróbálkozzunk.[56]

Végül megemlítjük Sheri Bermant, aki az európai történelem hosszú trendjeiből leszűrhető politológiai tanulságokról ír nagyon megfontolandó cikket (Berman, 2007). A szerző áttekinti az európai demokráciák kialakulásának folyamatát a 19. századtól napjainkig, és arra a következtetésre jut, hogy Nyugat-Európában a demokráciák nem békésen vagy folyamatos előrehaladásban jöttek létre, hanem komoly belső törések és kudarcok árán (Berman, 2007: 237). „A problémák és kudarcok – írja – nem vonják kétségbe a demokrácia sikerét; visszamenőleg nézve mindezek integráns részei egy hosszabb folyamatnak, amely nem demokratikus intézményeken és eliteken át vezet. A mai kor sok elemzője, úgy tűnik, mindezt nem veszi észre, mégpedig a történelmi perspektíva hiánya miatt" (Uo.: 38). Hozzáteszi még: sokszor meglep minket, hogy az új demokráciák illiberálisok, és ezzel együtt is hatékonyak. „A történelem azt tanítja, hogy „sok ország első kísérletei nagyon rosszul sikerültek. Miért gondoljuk, hogy a mai helyzet más" (Uo.: 39). Legkonkrétabb példája pedig Franciaország, amely ma működő demokrácia. Ám a történeti áttekintésből kitűnik, hogy ezt a mai állapotot a franciák több évszázad alatt érték el. Miért várjuk az új demokráciától – veti fel a kérdést Berman –, hogy Európa 1990-ben létesült új demokráciái rövid idő alatt eljussanak oda, ahová a franciáknak is csak hosszú idő alatt sikerült? (Uo.: 39).

A történeti összehasonlítás tehát érdekes új szempontokat vihet bele a domináns pártok vizsgálatába is. Természetesen a domináns pártok a jelenben nyerik el alakjukat, és kialakulásuk a jelen politikusainak döntése. De ezekben a döntésekben ott rejtőzhetnek a múlt struktúrái és magatartási reflexei. Számunkra nem lehet kétséges, hogy a magyar politikatörténet vizsgálata során számos folytonosságra bukkanhatunk.

[55] A mi szavainkkal: a tranzitológia.

[56] Az új historicizmusról részletesebben: Csizmadia, 2017: 69–75.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 216

A folytonosság vizsgálata a magyar politikatörténetben

Kiindulópontunk tehát az, hogy a magyar politikatörténet korábbi trendjeivel való folytonosság vizsgálata fontos segítséget nyújt a 2010 utáni dominánspárti szerkezet létrejöttének jobb megértéséhez. Módszerünk ebben az *országon belüli összehasonlítás*, amelyhez figyelembe vesszük William Sewell intelmeit (Sewell, 1967). A módszer segítségével az a célunk, hogy a/ megállapítsuk, hogy egy adott országban történt események – más országokkal összehasonlítva – mennyire egyediek; b/ megállapítsuk azt, hogy az adott országon *belül* mennyire egyediek (Sewell, 1967: 209–210). Az előbbi összehasonlítást elvégeztük a 2.-tól az 5. fejezetig; a belső összehasonlítást pedig most végezzük el. Sewell ugyanakkor figyelmeztet két veszélyre. Egyrészt arra, hogy belső komparatív kereteink legyenek rugalmasak, azaz különböző összehasonlításokat ne végezzünk ugyanazokkal a keretekkel. Másrészt arra, hogy összehasonlításunk legyen *valódi* összehasonlítás. Mit sem ér ugyanis az olyan „összehasonlítás", amikor párhuzamos fejlődéseket állítunk egymás mellé, de nem végezzük el valódi összehasonlításukat, mert talán össze sem hasonlíthatók (Uo.: 214). A leginkább azt tanulhatjuk meg Sewelltől, hogy az országon belüli összehasonlítás segítségével eldönthető, hogy egy-egy jelenség vagy egy-egy fenomén (akár a domináns párt) *egyedi-e*, avagy netán a jelenség ismétlődik.

A fenti intelmeket, de ugyanakkor kitűzött célunkat is szem előtt tartva az első kérdés, hogy annyira különböző rendszerek, mint a dualizmus, a Horthy-korszak és az 1990 utáni demokrácia egyáltalán összehasonlíthatók-e egymással. Még mindig soroljuk az ellenérveket. 1. *A három időszakban Magyarország nagyon különböző államkeretekben működött.* A dualizmus évtizedeiben Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia része; a Horthy-korszakban függetlenségét visszanyerő, súlyos terület- és népességfogyást elszenvedni kénytelen, de immár független ország; az 1990-es rendszerváltás után pedig demokratikus jogállam, amely kezdettől megcélozza csatlakozását az egységesülő Európához. 2. *Nagyon eltérő a három korszak államformája.* A dualizmusban parlamentáris királyság; a Horthy-korszakban király nélküli királyság; a rendszerváltás után parlamentáris köztársaság. 3. *Nagyon más ideológiai korszakokról van szó, amelyeknek rendkívül különböző a viszonyuk a demokráciához.* A dualizmus idején a liberalizmus ideológiája van vezető szerepben, de a rendszer nem eléggé nyitott a demokratikus továbbfejlődésre. A Horthy-korszakban a fő ideológiai ellenfél a liberalizmus, és a rendszer alapjellege elég autoriter, ugyanakkor a rendszer hivatalos képviselői a demokrácia és a diktatúra valamilyen sajátos elegyét is el tudják képzelni. A rendszerváltás után a rendszer elvben liberális demokrácia, igaz, az időben előrehaladva liberalizmus és demokrácia szembe kerülnek egymással. 4. *Az egyes korszakokban teljesen különbözik a nemzetközi környezet.* A dualizmus idején Magyarországot részben más birodalmak, részben nemzetállamok vették körül. A Horthy-korszakban

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 217

már nincsenek birodalmak, nemzetállamok néznek egymással szembe, viszont fokozatosan háborússá fokozódik közöttük a helyzet. 1990 után, a szovjet birodalom bomlásával szabad és független országok jönnek létre, igaz, a nemzeti önállóság visszanyerésével azt bizonyos szempontból korlátozni is kell a közös európai érdekek javára. 5. *Nem mindegyik korszakban van békés fejlődés; békés és háborús korszakokat nem lehet összehasonlítani.* A dualizmus időszakát ugyan „boldog békeidőszaknak" szokás nevezni, ám a korszak vége háborúba torkollott. A Horthy-korszak erre a háborús helyzetre következik, s ennek második fele újabb háborús időszakra esik. Csak a 2. világháború után jön létre tartós béke Európában.

Az ellenérvek megfontolandók, de nem meggyőzőek. Mert igaz, hogy a fent jelzett különbségek létezők, mégsem állítható, hogy a három korszak az alma, a körte és, mondjuk, a narancs esete. Vannak ugyanis ezeknek a korszakoknak *közösen* vizsgálható karakterjegyei. Hadd említsünk három olyan folytonosságot (magatartási, vezetési, külvilágba illeszkedési), amelyekről korábbi vagy jelenkori kutatók, politikai szereplők is írnak.

Az első téma gróf Széchenyi Istvántól érdekli a közvéleményt, s a magyarok történelmen átívelő tulajdonságaira vonatkozik. Széchenyi sokat írt például a magyarok szalmalángtermészetéről, vagy arról, hogy Mohács után milyen viselkedésformák alakultak ki a társadalomban. Babits Mihály például a magyarok „nem cselekvő" természetéről (Babits, 1999/1939), Prohászka Lajos a „bujdosásról" (Prohászka, 1936), Bibó István egyenesen a magyar alkat „eltorzulásáról" írt (Bibó, 1986). A közös ezekben az, hogy hosszú történelmi korszakok alapján leszűrt, meglehetősen sarkos megfigyelések, amelyek tudományosan ugyan kevéssé verifikálhatók, mégis érzünk bennük némi igazságmagot.

De sokakat foglalkoztat, hogy van valami folytonosság a 20. századi magyar vezetők (Horthy, Kádár) habitusában, stílusában, szerepfelfogásában. Újabban – nyilván a Fidesz-uralom negatív történeti előképeinek megtalálásán keresztül – a fenti személyiségek Orbán Viktorral való összehasonlítása politikatudósok számára is érdekes kutatási területté vált (lásd: Bozóki, 2019).

A harmadik példa a *külvilághoz való illeszkedés* vizsgálata. Főleg a két háború között élő szerzők foglalkoznak ezzel sokat. A magyarság Európától elzárkózó („szeparatista") magatartásformájáról Prohászka Lajos írt, míg Babits Mihály azt mondja: a magyarság különállása mélyről fakadó: vannak *fürge* nemzetek, amelyek jól beilleszkednek egy európai együttműködési folyamatba, és vannak *lomha* nemzetek (mint a magyar), amelyek inkább szemlélődnek, nem kenyerük a gyakorlati cselekvés, és nem is nagyon akarnak sok szálon kapcsolódni a külvilághoz (Babits, id. mű).

De mindezek után most már célszerű meghatároznunk, mit is vizsgálunk: a folytonosság fogalmát. Most már előrehaladtunk annyira, hogy szükséges pontosabban meghatározni ezt. Folytonosság alatt a továbbiakban olyan hagyomány-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 218

rétegeket értünk, amelyek *különböző* korokban, különböző ideológiai és politikai keretek között *hasonló, ismétlődő* intézményes, elit- és magatartási mintázatokban jelennek meg. Intézményes folytonosságként döntően a pártokra és a parlamentarizmusra; elitfolytonosságként az elitek egymáshoz való viszonyára; magatartási folytonosságként az elittársadalmi interakció ismétlődő modelljeire gondolunk. A három közül döntően az elitekre és azok pártépítő szerepére koncentrálunk. Arra keressük a választ, hogy az egyes korszakokban az elitek hogyan alakítják ki dominanciájukat, aztán ezt a dominanciát hogyan használják fel egy domináns pártrendszer kiépítéséhez, s ezek a minták hogyan ismétlődnek.

Elitdimenzió és pártfejlődés a dualizmus rendszerében

Korábban bemutattuk, milyen elitkonstelláció révén jött létre 1990-ben, majd azt követően a rendszerváltás rendszere, és az elitkonstelláció (illetve annak változása) hogyan járult hozzá a pártrendszer folyamatos átalakulásához. Most a két korábbi rendszer közül a dualizmust nézzük meg ugyanebből a szempontból. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy vajon a dualizmusban milyen módon rendeződtek el az elitek, és hogyan strukturálódott a pártrendszer (a következő alfejezetben tekintjük át a Horthy-rendszert, majd végül összehasonlításokat teszünk a három rendszer között).

Abból indulhatunk ki, hogy az 1867-es kiegyezésnek – az 1990-es átmenethez hasonlóan – volt egy elitje és egy domináns paradigmája. A domináns elit ideológiai karakterében liberális volt, s mint ilyen 1848 (részben megegyezéses, részben forradalmi) hagyományainak örököse. Ennek az elitnek a legfontosabb célja az volt, hogy az 1848-ban, tárgyalások és törvények útján elfogadott liberális vívmányokat visszahelyezzék az őket megillető helyre, és Magyarország visszanyerje 1849 után elvesztett függetlenségét.

Ennek a liberális elitnek – ugyancsak hasonlóképpen az 1990-es elithez – nincs *komoly* ellenfele: a liberális jogelvek és intézmények helyreállítását a vele politikailag egyet nem értők is magukénak vallják. A liberalizmus mint ideológia tehát annyira megkérdőjelezhetetlen, hogy a rendszer indulásakor megvan benne az a lehetőség, hogy a pártpolitikában is meghatározó legyen. 1875-ig nincs önmagát nevében liberálisnak valló párt, ám 1875-től 1905-ig a Szabadelvű Párt vezeti Magyarországot.

De abból, hogy a liberalizmus ennyire népszerű a korban, még nem vezethető le a későbbi párturalom. Ehhez kellett még valami, s ez a valami egy olyan program, amely a kor legfontosabb kérdéseire nyújt választ. Ilyen program volt a domináns liberális elit *közjogi* programja. Ez a közjogi program egy olyan állam-rekonstrukció, amely a korszak geopolitikai realitásaiból indul ki. Abból például, hogy 1867-ben nem lehet *teljes* magyar függetlenséget várni, mert egy önállóvá váló Magyarország nem lenne életképes. Így a liberális elit közjogi tervének lényege

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 219

ennek belátása. A másik, ami a liberális elitet domináns helyzetbe hozza: az *időzítés*. Ahogyan a késő Kádár-korszakban is meg kellett várni az alkalmas időt a puha diktatúrából az átmenet megtervezésére, ugyanígy nem lehetett siettetni az osztrák–magyar kiegyezést. Azok tehát, akik az 1860-as évek elején akartak kiegyezést, elbuktak; azok, akik néhány évvel később, 1865 után szerették volna ugyanezt, azokról ma mint reálpolitikusokról beszélünk. Egy biztos: az 1867 előtt még csak informális szerepet játszó liberális elit a tárgyalások révén *formális* szereplővé válik; 1867-től pedig a Deák-párt vezeti az országot.

Ha jól meg akarjuk érteni az adott szituációt, illetve ennek korokon átívelő, a későbbiek szempontjából is fontos vonásait, akkor magából a „rendszerpárt" fogalmából kell kiindulnunk. A modern Magyarország kezdeteinél egy olyan pártot találunk, amely – közjogi indíttatásánál fogva – az *egész* Magyarországot képviseli, vagy pontosabban egy *államjogi* konstrukciót, amelyben az egész Magyarország él. Hogy miről is van szó, arról egy kortárs, Toldy István ad nekünk rövid, de pontos definíciót: „A Deák-párt összetartó kapcsa az államjogi program, amelynek kivitelére a legkülönfélébb elemek egyesültek benne" (Toldy, 1868: 230). Ha pártmintázatok rendszerfüggetlen továbbélését keressük, ezek közé felvehetjük a magyar pártrendszer *államjogi* karakterét. Ez persze az adott korban nem ritkaság, de azért nem is tipikus. A brit pártrendszer bizonyosan nem ilyen volt. A lényeg tehát, ami mindjárt itt kezdeteknél rögzül, hogy a pártrendszer nem individuális jogokra, vagy másképpen: nem egy magánjogi konstrukcióra épül.[57]

A két meghatározó elem tehát az államjogi pártszerveződés és a gyűjtőpárti jelleg. Az előbbihez azt tehetjük hozzá, hogy a modern magyar politika kezdetén összekapcsolódik a *geopolitika* és a *belpolitika*. Azért van szükség államjogi alapon fellépő pártra, mert a geopolitikai tényező tartósan jelen van és jelen lesz: Magyarország számára az Osztrák–Magyar Monarchia tartós és mozdíthatatlan realitás. Amennyiben nem lenne ilyen meghatározottsága a rendszernek, nyilván a pártrendszer is más alapokon nyugodna, így azonban a pártverseny nem lehet korlátlan és szabad, mert csak olyan pártok szerepelhetnek benne, amelyek ezeket az alapfeltételeket tudomásul veszik. Nyilvánvaló, hogy maradéktalanul nem lehetett visszaszorítani a versenyt, és olyan pártok is léteztek a pártrendszerben, amelyek Magyarország sokkal teljesebb (de nem teljes) függetlenségét követelték. A rendszerpárt mellett tehát voltak *rendszerellenzéki* pártok is.

Ugyanakkor minden rendszerváltásnak van egy kiemelt feladata, és a rendszerváltó elitnek egy ehhez szorosan kötődő szerepe. Ez pedig az, hogy a rendszerváltás után milyen elvek mentén rendezi be az országot. Ez a fő elv 1990 után az volt, hogy a demokráciát minél gyorsabban és szélesebb körűen intéz-

[57] A Fidesz bizonyos értelemben ennek örököse, gondoljunk például az országhatárokon átívelő nemzetegyesítés államjogi programjára.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 220

ményesíteni kell. 1867 után a liberális elit fő programja a magyar társadalom régi kettéosztottságának megszüntetése, vagy legalábbis enyhítése. Hogy mit is jelent ez a kettéosztottság, arról Szekfű Gyula hosszan ír a *Három nemzedék* első fejezetében. Széchenyi gondolatrendszerét összefoglalva mondja: a 19. századot megelőzően a külső erőtérhez (ami itt az osztrák felet jelenti) való viszony megítélésében két megközelítés alakult ki. Az egyik, amely elhitte és elfogadta, hogy Magyarország Ausztria társországa; a másik, amely ezt nem hitte és nem fogadta el, mert szerinte Magyarország voltaképpen provincia (Szekfű, 1935: 37–38). Egy ilyen – a ma olvasója számára bizonyára a jelenből is jól ismert – problémát azonban nem volt könnyű megoldani. Egyrészt azért nem, mert a kiegyezési megegyezés voltaképp egy háttéralku nyomán jött létre, és sokan úgy érezték, hogy így már eleve nem legitim.[58] Másrészt azért, mert még egy tökéletes kétoldalú szerződés sem tudja felülírni az évszázadok során szerzett (kölcsönös) sérelmeket. Harmadszor pedig azért (s most számunkra ez a fontos), mert egy közjogi-államjogi berendezkedésű pártrendszerben nem lehet kilépni a köz- és államjog által meghatározott magatartási keretek közül, és új fejlődési szakaszt nyitni. Apponyi Albert, a korszak ellenzéki politikusa egy helyütt arról beszél, hogy Magyarországnak ez a közjogi hagyománya háromszáz éves, és a dualizmus során az bizonyosodik be, hogy a magyar nincs felkészülve arra, hogy konfliktusait *ne közjogi* konfliktusokként élje meg. (Apponyi, 1896: 498) Szekfű ehhez hozzáteszi: a dualizmus nem más, mint „a közjogi szakadás egyiptomi fogsága" (Szekfű, 1935: 238). Ezt a szakadást kellett volna megszüntetnie a dualizmus domináns liberális elitjének. Csakhogy a szakadás megszüntetéséhez *magát* a dualista rendszert kellett volna megszüntetni. Ami nem volt lehetséges, hiszen a létrejött pártrendszer éppen ennek fenntartását célozta.

Természetesen a rendszer vezetését 1867 óta ellátó elit még az 1875-ös pártfúzió előtt igyekszik mérsékelni a közjogi vita hevességét. A már említett Ráth Mór például azt kéri az ellenzéktől: lássa be, hogy a közjogi kérdés *eldőlt*, ezért nincs értelme a végeláthatatlan közjogi vitáknak. A kormánypárti táborban azt szerették volna, ha a rendszerváltás után a politika lekerül az államjogi kérdésekről, és áttevődik a belpolitikára (gazdaságra és társadalomra). Csakhogy az ellenzék (vagy annak egy része) nem akart fókuszt váltani. Ők azok, akik Széchenyi Szekfű által idézett felosztásában Magyarországot provinciának látták, és számukra ez a helyzet elfogadhatatlan volt. Mindent meg is akartak tenni a helyzet megváltoztatására. Közjogi értelemben tehát a dualizmus első éveiben nemhogy javult volna, de romlott a helyzet. Ámde a jobboldali kormánypárt számára ebben a helyzetben mégis esély kínálkozott a közjogi tematika meghaladására és egy új fejezet nyitására. Ez az esély a gazdasági válság volt.

[58] A korszakban a Függetlenségi Párt oldaláról érkeztek is ilyen támadások. Lásd: Kalmár, 1909: 300.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 221

Schlett István politológus aprólékosan végigelemezte (Schlett, 2007), hogy 1872–74 között milyen pártpolitikai viták zajlottak a témáról, és ezek következményeképpen hogyan alakult át alapjaiban a pártrendszer. Az átrendeződés lényege, hogy a kormánypárt és a vezető ellenzéki párt egyesült, és belőlük létrejött a Szabadelvű Párt, amely aztán 1875 és 1905 között harminc évig állt az ország élén. A pártegyesülés megmutatta, hogy a kormány-ellenzék törésvonal – például nagy gazdasági válság esetén – felülírható. De az egyesülést felfoghatjuk úgy is, hogy a liberális elit két szárnya (mert természetesen az új nagypártba belépő baloldal is liberális volt) arra szövetkezik, hogy a közjogi kérdésen – most már óriási parlamenti többséggel a háta mögött – *végleg* fölülemelkedjen.

Ismételten visszautalunk a rendszerváltás utáni rendszerkezdetre. Ekkor a demokrácia kilátásai rendkívül fényesek; mindenki demokráciát akar, ugyanakkor valami mást is. 1994-ben ugyanis – ahogy bemutattuk – már megjelenik az az igény is, hogy a demokrácia alapzatán egy *nagy párt* avatkozzon be a folyamatokba, mégpedig a társadalom csalódottjainak nevében. 1875 körül sem volt más a helyzet. A kormánypárt hiába hivatkozott arra, hogy a pártegyesüléssel sikeresen kezeli a *gazdasági* válságot, továbbá ezzel a háttérbe szorítja *közjogi vitákat*, a dualizmusnak is voltak csalódott rétegei, amelyeket az új rendszer teljesítménye nem elégített ki. Ők a *társadalom* hangját szólaltatták meg, és ők azt várták, hogy a nagy kormánypárt immár a társadalom problémáira is megoldást kínáljon. Aki azt hitte volna 1875-ben, hogy a pártegyesüléssel megoldódtak a dolgok, az tévedett volna, mert az elkövetkező harminc év a magyar politikának különlegesen felfokozott állapotát mutatja.

Először is létrejött egy nagy párt, amely az indulása évében tartott választáson a szavazatok körülbelül négyötödét szerzi meg. Hatalmas parlamenti támogatás áll mögötte, és egyben nagy lehetőséget is kap a társadalmi konszolidációra. Ehhez képest, ha ezt követő választási eredményeit összehasonlítjuk a Fidesz választási eredményeivel, akkor nagy fokú eltéréseket tapasztalunk. A Fidesz sorozatosan kétharmados választói támogatottságot szerez, amit a Szabadelvű Párt nem mondhat el magáról. Az 1875-ös négyötödös választás után például már a következő, 1878-as választáson a párt száz képviselőt veszít (Rudai, 1936; Pölöskei, 2010). Később is nagyon ingadozó eredményeket produkál. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar politikatörténet első domináns pártja nem azzal hívja fel a figyelmünket magára, hogy folyamatosan *elsöprő többség*, hanem azzal, hogy folyamatosan kormányon van, akkor is, ha nagyon nagy, és akkor is, ha viszonylag szűk a többsége.

Következő jellemzője a pártnak a *belső szervezete*, tagoltsága. Tekintettel arra, hogy a pártba nem csak (sőt nem is elsősorban) ideológiai alapon lehetett belépni, hanem egy közjogi program végrehajtására, a párt rendkívül sokszínű volt. Ez a sokszínű bázis a legkülönfélébb ügyekre nagyon különbözőképpen reagált. Gyakran fordult elő, hogy bizonyos nemzetközi konfliktusok megítélésében a kormány-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 222

párt különböző frakciói másként reagáltak, és a kisebbségben maradottak kiléptek a párt kötelékéből. Ugyanez természetesen előfordult belpolitikai kérdések (közigazgatási reform, az egyházügyi reformok kérdése, gazdasági kihívásokra való reagálás stb.) esetében is (Pölöskei). A kormánypárt állandó hullámzásban volt: olykor párton kívüliek léptek be a pártba, vagy képviselők léptek ki a pártból. És persze ez a hullámzás egészen a miniszterelnökig is eljutott: Tisza Kálmán 1890-es bukása után a kormányfői poszt gyakran cserélődik. Ami azt is jelenti, hogy az egyik kormánypárti frakció (aki épp támogatja az új kormányfőt) erősebb lesz, a másik gyengébb, de lehet, hogy pár év múlva fordul a helyzet. Szó sincs tehát arról, hogy az egyszer létrejött kormánypárt változatlan marad; épp ellenkezőleg, folyton változik.

Ez is olyan terület, amelyben nagyon különbözik a Fidesz és a korszak domináns pártja. A Fidesz esetében épp az állandóság és a változatlanság tűnik fel a szervezeti politikában. Nem látunk belső erőcsoportokat, nagyobb szabású átrendeződéseket. Sem a pártba belépőkről, sem onnan kilépőkről nem tudunk. A Fidesz a Szabadelvű Párthoz képest nagyon zárt közösség. A dualizmus kormánypártja viszont úgy van felépítve, hogy reagálni tudjon az 1875–1905 közötti korszak nagy kihívására, a *váltógazdaság* hiányára. Nyilván egy gyakori kormányellenzék helycsere a legjobb módja a politikai élet megújulásának, de erre a 19. század végén nem volt mód sok más európai országban sem. Viszont a Szabadelvű Párt struktúrája alkalmazkodik ehhez, amikor a *belső* váltógazdálkodás módszerét működteti. Eszerint épp a túlságosan elkényelmesedő és megmerevedő kormányzás rugalmasabbá és adaptívabbá tételére alkalmazták ezt a metódust. Ami kelthette a váltógazdálkodás látszatát, de nem oldotta meg azt a problémát, hogy az ellenzék egyáltalán nincs hatalmon, és nem tudja megmutatni kormányképességét.

Egy tekintetben látunk azonban teljes egybeesést a Fidesz és a Szabadelvű Párt között, ez pedig a két párt vezetése. Mindkét párt élén egy rendkívül tekintélyes politikust látunk (a Szabadelvű Párt fénykorában Tisza Kálmánt; illetve Orbán Viktort). Tisza Kálmán nagy érdemeket szerzett az 1875-ös pártfúzióban, és utána tizenöt évig ő a miniszterelnök. Orbán Viktor tekintélye még 1989-re megy vissza, és ő még hosszabb ideje vezetője a Fidesznek, mint amennyi időt Tisza a liberális párt élén töltött. De a hasonlóság legérdekesebb része az általuk kiépített állammodell. Tisza esetében ennek első eleme a már jól ismert közjogirendszer-menedzselés.[59] Ez – mint láttuk – a Monarchia kereteinek fenntartását jelenti. De legalább ennyire fontos a domináns párt miniszterelnöke számára egy olyan államodell létrehozása, amelyet közvetlenül tud működtetni. Ezt csak úgy tudta elérni, hogy megszervezte az államigazgatás hozzá hűséges rendszerét, amit ellenzéke természetesen elutasított, mert részben korrupciót, részben nem hatékony működtetést sejtett mögötte. Mindenesetre Tisza Kálmán kialakítja a személyi függőségek rendszerét, és ezáltal a hozzá

[59] A magyar politikatörténet rendszermenedzselő pártjairól lásd: Csizmadia, 2009.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 223

való bizalmi viszony alapján működteti a politikát. Talán nem kell részleteznünk, hogy Orbán Viktor rendszere nagyban hasonlít ehhez. Mint ahogy nagyon hasonló az ellenzék viszonya mindkettőjükhöz. A dominánspárti miniszterelnök sem akkor, sem ma nem szeretett, sőt gyűlölt politikus. Mindez strukturális – a kormánypárt szakadatlan kormányzásával összefüggő – problémának tűnik, pedig nem az, hanem inkább a személyközi viszonyok rendszeréből fakad. Egy olyan példát tudunk, amikor a miniszterelnököt nem gyűlölte ellenzéke. Ez Széll Kálmán kormányzása, 1899 és 1903 között. Az ok pedig, hogy a miniszterelnök jó viszonyt ápolt az ellenzékkel, sőt az ellenzék egyik frakciója – Apponyi Albert Nemzeti pártja – be is lépett a kormánypártba.

Felsoroltunk jó néhány különbséget és egy hasonlóságot a Szabadelvű Párt és a Fidesz között. Mivel a különbségek voltak túlsúlyban, akár azt is leszűrhetnénk tapasztalatként, hogy a két párt között nincs is *mintázatbeli* átfedés, márpedig azzal kezdtük a magyar politikatörténet átvilágítását, hogy jeleztük: a folytonosságok akkor tekinthetők létezőnek, ha több, egymástól különböző rendszerben is megjelennek. Ahhoz, hogy a mintázatok áthagyományozódásáról egyáltalán beszélhessünk, határoljuk be az eddigieknél pontosabban, hogy mi az a terület, ahol ezt a leginkább tetten érhetjük. Ez az elitek egymáshoz való viszonyának területe. Itt érezzük úgy, hogy a dualizmus mintát teremtett, és ez a minta rendszerről rendszerre vándorol.

A mintának van egy *pártpolitikai* és egy *társadalmi* dimenziója. A pártpolitikai rész az, *ahogyan* az elitek megélik saját szerepeiket, és művelik a politikai versenyt. A társadalmi az, *ahogyan* a társadalom különféle osztályai és csoportjai viszonyulnak mindehhez (a társadalmi hatásokról csak áttételesen, a pártpolitikai és elitdimenziókról részletesebben beszélünk).

A politikai elit kormánypárti és ellenzéki része közötti vita 1875 után nemhogy alábbhagyott volna, még intenzívebbé vált. Az időben előrehaladva ehhez egyértelműen hozzájárult az intézményes viszonyok merevsége, az említett váltógazdaság-hiány. A két tábor az új intézményes keretek között a *közjogi* törésvonalat működtette, s hiába tartotta magát kormánypárt és ellenzéke egyaránt liberálisnak, az Ausztriához fűződő viszony kérdésében alapvetően nem értettek egyet, és ez volt a pártverseny meghatározó dimenziója. Nagyon jellemző ebből a szempontból a már említett Apponyi Albertnek és pártjának esete, aki szerette volna átmetszeni ezt a törésvonalat, hidat képezve a Szabadelvű Párt és a radikális ellenzéki Függetlenségi Párt között. Ám az általa képviselt középutas programra a választók nem voltak kíváncsiak, s Apponyi akkor lesz politikai tényező (az 1890-es évek elejétől), amikor a *nemzeti* jelszót írja a zászlajára.[60] A közjogi törésvonal tehát nemzeti – nem nemzeti törésvonalat is jelent.

[60] A középutas pártépítés kudarcáról – mint ahogy a Nemzeti Párt felemelkedéséről is – részletesen beszámol Apponyi *Emlékirat*ában, Apponyi, 1922: 102–168.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 224

Fontos megemlítenünk, hogy ez a törésvonal a magyar politikatörténet egyik legősibb ellentéte. Szóba hoztuk idevonatkozóan Széchenyi és Szekfű nézeteit. De azt is látni kell, hogy a reformkortól kezdődően a liberalizmus volt a nemzetelvű irányzat, és a konzervativizmus a nem nemzeti. A konzervativizmus mint önálló, pártpolitikai létezésre is alkalmas irányzat éppen „nem nemzeti" jellege miatt volt népszerűtlen, s nem véletlen, hogy az ízig-vérig konzervatív Apponyi sem konzervatív, hanem nemzeti pártot hoz létre.

A dualizmus megörököli a reformkortól a konzervativizmust mint „idegen", osztrák orientációjú irányzatot. De mi történik a reformkor nemzeti alapú liberalizmusával? Az hogyan jelenik meg a dualizmusban? Láttuk, hogy a kiegyezést létrehozó magyar elit liberális volt. Azt is láttuk, hogy programja államjogi program: a két ország közötti megegyezés védelme. Természetesen a liberálisok azt gondolták magukról, hogy az általuk képviselt közjogi pozíció egyben a *legnemzetibb* magatartásforma, ellenfeleik azért (is) támadták őket, merthogy nem tartották azt *eléggé* nemzetinek. Mindenesetre a domináns párt politikája a századvégen a nemzeti érdekek fokozottabb érvényesítését jelenti, ami arra utal, hogy maguk is úgy gondolták: pozícióikat csak akkor őrizhetik meg, ha a nemzeti érdeket politikájukban hatékonyan megjelenítik.

Talán már világosabban látjuk az *elitek* szintjén megjelenő törésvonalak mibenlétét: a feloldhatatlan közjogi és nemzeti konfliktusokat. De hátra van még a *társadalmi* dimenzió. Már eleve érdekes, hogy az elit és társadalom viszonyát ebben a sorrendben tárgyaljuk, s nem úgy, ahogyan például a Lipset–Rokkan-féle törésvonal-képződési modellben van (Lipset–Rokkan, 1967). Ott ugyanis az fogalmazódik meg, hogy a törésvonalak *alul* jönnek létre, majd a pártok ezekből választják ki a politikailag relevánsakat. Magyarországon fordítva történt. Itt a pártpolitika hozott létre egy kettéosztott helyzetet, ami „leszivárgott" a társadalomba. Bár vannak olyan vélemények, melyek szerint a dualizmus két nagy pártjának politikája nagy társadalmi osztályok (a kormánypárt esetében az arisztokrácia, a vezető ellenzéki párt esetében a köznemesség) képviseletére épült (Lásd: Lakatos, 1942: 54). Ezzel szemben mi úgy látjuk, hogy itt nem osztálypolitikáról van szó, hanem egy a reformkor előtti preliberális kettéosztottság pártpolitikai, majd a társadalomban történő intézményesítéséről. S itt most az utóbbi elem – a *társadalom* dimenziója – az, amit hangsúlyozunk. Elfogadjuk a két háború közötti szerző véleményét, miszerint a közjogi ellentét a dualizmusban *minden* társadalmi mozgalomban, gazdasági egyesületben „termékeny talajra hullt" (Kemenczi, 1936: 40). Azaz: az *egész* magyar társadalom ebben a kettéosztottságban (annak egyik vagy másik pólusán) élte az életét. Emiatt is tartjuk irrelevánsnak a neves történész és politikai író, Gratz Gusztáv megjegyzését a dualizmus koráról: „ahhoz, hogy a dualizmusban váltógazdálkodás legyen, szükség lett volna, hogy valamilyen *néplelket megmozgató* kérdésben ellentét támadjon a két szembenálló párt között" (Gratz, 1999: 213 – kiemelés: Cs. E.) A néplélek azonban „kötött" volt, s éppen az említett törésvonal alapján.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 225

Így tehát egy fontos mintát látunk, ami a mostani magyar politikáig hatolónak tűnik, s ez politika *és* társadalom komplex megosztottsága. Többről van tehát szó, mint a politikai elit megosztottságáról. A magyar társadalom természetesen nem úgy részese a folyamatnak, hogy maga is tagja a pártoknak, hanem úgy, hogy alkalmazkodik a rendszer kettéosztottságához, és túlélési stratégiákat alakít ki.

A Horthy-korszak elit- és pártpolitikája

Az 1919 utáni politikai rendszer kiépülése kapcsán először is az vethető fel, hogy a dualizmushoz hasonlóan ez a rendszer is az előző korszak tagadásra épül. Amint a dualizmus létrejöttének feltétele, hogy az informális pozícióból immár formálisba kerülő liberális elit tagadja a közvetlenül megelőző (ez esetben önkényuralmi) rendszerrel való kontinuitást, úgy a Horthy-rendszer kezdetén ugyanilyen rendszer-tagadás áll. A már többször idézett Szekfű Gyula könyvében úgy nyilatkozik: „mindenki megegyezik abban, hogy a liberalizmus, a közelmúlt a tévelygések korszaka volt" (Szekfű, 1935: 6). Nyilvánvaló, hogy a dualizmus ötvenéves periódusát nem lehet olyan indoklással tagadni, hogy az önkényuralom volt. Nem is mondott ilyet senki. A korszak új keresztény-nemzeti elitje mégis elveti az előző korszakot, éspedig azért, mert – ahogy szintén Szekfű írja –: a dualizmus korában a liberalizmus radikális, a „lelkeken despotikusan uralkodó" ideológia volt. (Szekfű, id. mű: 137). Ebben a metszetben az új korszak egyik alapvető korfeladata volt a megelőző liberális közszellem felszámolása, és helyébe egy másfajta közszellem állítása. Az új pártrendszer is ennek a korfeladatnak az elvégzésére szerveződik: 1919 után van ugyan liberális párt, de sokkal több a keresztény és a nemzeti.

A Horthy-korszak indulását – a rendszer ideológiai átfazonírozása mellett – egy másik kérdés is nagymértékben befolyásolja. Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásával és az önálló nemzetállam kialakulásával megszűnik ugyan a régi értelemben vett közjogi kérdés, de helyére lép egy másik *életkérdés:* hogyan lehet életben tartani és működtetni egy méretileg és a lakosság számát tekintve a „birodalmi Magyarországnál" jóval szerényebb lehetőségekkel rendelkező országot? Ha ilyen típusú kihívás előtt soha nem is állt az ország, az „életkérdés" fogalma egyáltalán nem volt ismeretlen. A magyar múltat vizsgáló könyvében Prohászka Lajos tájékoztat minket arról, hogy a magyar fejlődésben mindig erős volt a kiegyezésre való törekvés, de nem elvi alapon, hanem az *élet* kihívásaira reagálva (Prohászka, id. mű, 107).

Ilyen értelemben életkihívás volt a kiegyezés megkötése, majd folyamatos működtetése, s mivel ez elsősorban *gyakorlati* kérdés volt a korabeli elitek számára, ezért sem jött létre az ötvenéves periódusban *elvi* alapú liberális-konzervatív tagolódás a pártok között. Most, az új rendszer indulásakor is hasonló volt a helyzet, azzal a különbséggel, hogy itt nem az volt a feladat, hogy egy létező

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 226

szerződést (a kiegyezést) átültessenek a gyakorlatba, hanem az, hogy a trianoni szerződés következményeit felülvizsgálják.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy erre a feladatra már a rendszer legelején, 1921-ben létrejön egy nagy gyűjtőpárt, az Egységes Párt, amely aztán 1931-ig hatalomban marad. Bethlen István egypárti kormányzása az addigi magyar párttörténet második leghosszabb kormányzása (Tisza Kálmán tizenöt éve után). Lássuk először a kormánypárt felépítését a dualista kormánypárttal összevetve. Két területen mindenképp hasonlóságot látunk. Az egyik, hogy amíg a párt élén karizmatikus vezér áll, addig a párt vezetése megkérdőjelezhetetlenül ennek a vezérnek van alárendelve. Tisza Kálmán tizenöt és Bethlen István tíz éve egyaránt arról szól, hogy bár ezek a vezetők az ellenzék szemében (különösen kormányzásuk végén) gyűlölt személyiségek, de saját pártjukon belül elismert autoritások, akik egy személyben tartják össze a kormánypártot. A másik, hogy amint a politikai folyamatok elsodorják a nagy vezetőt, utána érvénybe lép a párton belüli erőcsoportok küzdelme, s attól kezdve a parlamenti frakción belül folyamatos átrendeződések zajlanak, képviselők, sőt egész csoportok lépnek ki. Mindkét esetben vetélytárs nélküli igazi uralkodó pártokról van szó, amelyeknek leválthatatlan kormányzását senki nem veszélyezteti.

A Horthy-korszak pártrendszere kiterjedtebb, mint a dualizmusé. Csak keresztény pártból is sok van, amelyek közül néhány az Egységes Párt (majd 1932-től a Nemzeti Egység Pártja) ellenfele, de van egy szinte állandó szövetséges, a Keresztény Gazdasági Párt. E párt képviselőivel együtt a kormánypárt kényelmes többséget ér el az 1922-es, az 1926-os és az 1931-es választáson.[61] Ez után viszont a Bethlen-dominancia megszűnik, a miniszterelnök lemond, és rövid időn belül ki is szorul a párt vezetéséből, majd a pártból is. Az 1930-as évek nagy részében a pártot egy *másik elit* veszi kézbe, amely alapvetően más értékeket vall, mint amit Bethlen István és az 1920-as évek kormánypártja vallott. A Bethlen-féle elit őriz valamit a dualizmus liberális értékeiből, és ha összességében el is veti a Szekfű által jellemzett „radikális liberalizmust", a liberalizmus nyugatos orientációját nem tagadja. Ennek jegyében Bethlen és nemzedéke számára nem kérdés, hogy Magyarország 1920-as években jelentkező gazdasági és hitelválságát csakis *nyugati* kölcsönszerzésekkel lehet megoldani.[62] Ebben a politikában az az uralkodó tónus, hogy Magyarországnak – Trianon ellenére is – törekednie kell az európai jelenlétre és az európai nagyhatalmakkal való jó viszonyra.

Az említett „másik elit" 1932-ben (Gömbös Gyula által), de igazából 1935-ben (előrehozott választás útján) veszi át a hatalmat. Ebben az időszakában születik egy érdekes tanulmány, amelyet a korszak egyik ismert politikai szociológusa,

[61] Történészek e választások eredményeit részletesen bemutatták és kielemezték, nekünk nem feladatunk a részletek ismertetése vagy összefoglalása.
[62] Ezekről lásd: Ferber, 1983: 191

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 227

Rudai Rezső írt. Érdemes röviden felidéznünk. A szerző ugyanis felteszi a minket is izgató kérdést: miben rejlik a kormánypártok erejének forrása? Hármat említ: az elhivatott államférfiú vezető szerepét; a megfelelő politikai ideológiát; és – a *párt-szerkezetet* (Rudai, 1936: 14 – kiemelés: Cs. E.) „A kormánypárt erejét – írja – a párt belső szerkezetének szilárdsága adja meg (a nemzeti öntudattal telített hivatási csoportok erős befolyása és számbeli súlya is)" (Uo.:17). Mai kifejezéssel azt is mondhatnánk: belső egység, amely mindenekelőtt kormányzásképességet jelent.

Rudai Rezső dolgozatában egyébként van még egy érdekes, az egypártrendszerre vonatkozó megállapítás: „A parlamentarizmus egypártrendszerének jelentőségét a parlamenti pártok számának folyamatos növekedése és a politikai ideológiáknak egyre inkább szétágazó sokfélesége tette szükségessé" (Rudai, 1936: 22). Ez a megállapítás nem kevesebbet mond, mint azt, hogy a rendszer nem úgy tekint magára, mint ami – mai szóval – *pluralizmushiányos*, hanem mint amiben *túlteng* a sokféleség. Rudai tehát az „örök" kormánypárt jelenségét védekezésnek tekinti a centrifugális hatásokkal, a sokpárti diverzitással szemben. Eszerint tehát az „egypárt" szükségszerű felelet egy meglehetősen szétszabdalt pártpolitikai tér veszélyeinek kiszűrésére, azaz fenntartása kívánatos a '30-as évek második felében is.[63]

Rudai a pártok számának növekedéséből és a széttartó ideológiákból vezeti le az „egypárt" szükségességét. Nem mondja ki, de burkoltan céloz rá: a széttartó ideológiák mögött nemcsak pártok, de a legkülönfélébb *társadalmi szerveződések* állnak. Mire gondolhat? Valószínűleg arra, amit a mai politikatudomány *informális* politikának hív. Nem értenénk meg az 1930-as évek sajátos világát a látensen nagyon is plurális Magyarország mozgástörvényeinek rövid felidézése nélkül.

Andrew C. Janos neokorporatistának nevezi azt az intézményi struktúrát, amely 1919 és 1931 között megszilárdult Magyarországon (Janos, 1982: 201–237). Ebben az intézményrendszerben (amely erősen etatista, és nagy szerepet játszik benne a bürokrácia mint osztály) a zsidóság, az arisztokrácia és a katolikus egyház komoly társadalmi pozíciókat birtokolt, ami a konszolidáció biztos társadalmi-belpolitikai hátterét is jelentette. Ezek az erőcsoportok nem az „ellenforradalmi" Magyarország autochton csoportjai voltak, hanem az 1918 előtti konzervatív-liberális korszak meghatározó szereplői, illetve azok utódai. A Bethlen-korszak után, az 1930-as években induló új elit szembetalálkozott ezekkel a csoportokkal, és meg akarta törni a hatalmukat. Mégpedig azért, mert úgy ítélte meg, hogy a Bethlen-rendszer 1919 után nem a „megfelelő", a régi rezsimmel szemben álló erőkre alapozta a hatalmát, hanem az 1918 előtti rendszer intézményes és informális elitjére.[64]

[63] Itt jegyezzük meg, hogy a Fidesz egyik korábbi szlogenje az *egészpályás letámadás* volt, amelyet a párt korifeusai védekezésnek tekintettek.

[64] Talán ismerős lehet nekünk az érvelés, ha máshonnan nem, az 1990 után „átmentett elitek" téziséből.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 228

S a konfliktus akkor robbant ki a kormánypárton belül, amikor felnövekedett egy fiatal politikusi és politikai írói nemzedék, amely már pontosan meg tudta fogalmazni, mi a baja az 1919–20-as átmenetet lebonyolító és a konszolidációt végrehajtó nemzedékkel. Ez a nemzedéki hatalomátvétel a pártrendszer átalakulásához vezet.[65] Ahhoz, hogy a bethleni konszolidáció ellenzői többségbe kerüljenek, szükségük volt a bethleni exkluzív (inkább a felső rétegekre és a magyar politika nemzetközi visszaintegrálására fókuszáló) pártpolitika intézményes közegének felforgatására és egy *népi* alapokon nyugvó pártforma létrehozására. De a magyar politikai közélet azért nem juthatott nyugvópontra eme változás realizálódásával, mert Bethlen és hívei továbbra is fontos informális hatalommal rendelkeztek.[66]

Az 1930-as években tehát a kormánypárton belül zajlik egy nagy küzdelem a pártban visszaszoruló bethlenista politikusok és az új népi politikát képviselő mainstream között. Később a bethlenista tábor kiválik a kormánypártból és nagy informális hatalmát mozgósítva lényegében a jobboldali népi-radikális kormányok ellenzékévé válik. Ez a népi tábor (amelynek alapját tehát a fiatalok nemzedéke képezte) azért hadakozott, mert Bethlenben és körében a régi dualista politika utóhatását látta, amelyet ők *rendinek* neveztek. Az 1930-as években a kormánypárt centrumából e rendiség ellen indítanak támadást.

Láttuk már, hogy a korszak politikatudósa a divergáló párttörekvésekkel szemben tartotta egyenesen szükségesnek a nagy kormánypártot (Rudai, 1936). De most azt is látnunk kell, hogy ezzel korántsem elégedett meg a rendszer: egy rendkívül alaposan végiggondolt társadalom- és politikafelfogás jegyében a régi rendszer ellenhatalmi közegeit korlátozni, majd egyenesen felszámolni igyekezett. A ’30-as évek mutatják az első tudatos törekvéseket arra, hogy az uralkodó politika szembe nézzen (és egyben szembe is forduljon) a társadalmi hálózatokkal, különösen, ha azok a hatalom szemében nem rokonszenves irányokat képviselnek.

Ezeknek a köröknek természetesen voltak parlamenti pártjaik is, de ezeknél lényegesen nagyobb szerepet játszott a sajtójuk, társadalmi-értelmiségi mozgalmi hálózataik és egyesületeik. Ezek jelentették ama föntebb jelzett „elsöprő kisebbséget”, amelynek létezéséről a hatalomnak nemcsak tudomást kellett vennie, de valamilyen együttélést is ki kellett alakítania vele. Ennek az együt-

[65] Ahogy a dualizmusban is egy nagy gazdasági válság változtatja meg a pártszerkezetet 1875 előtt, és hozza létre az aztán leválthatatlan kormánypártot.

[66] Az informális hatalom mindig a politikai verseny része. Hosszú időn keresztül kormányzó domináns pártok esetén, váltógazdálkodás hiányában növekszik az informális politikai szféra szerepe. Különösen akkor, ha a hivatalos politikából kiszoruló körök rátalálnak az onnan egyébként elzárt ellenzéki körökre. Ilyen értelemben a Bethlennel kiegészült ellenzék hatalomra kerülés nélkül is nagy informális hatalommal rendelkezik az 1930-as évek közepén, második felében. Ugyanez érvényes a mai korra is. A tizenegy éve folyamatosan formális hatalmat birtokló Fidesshc

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 229

télésnek elvileg lehettek volna liberális, viszonylag korlátozásmentes elvei. Csakhogy a ’30-as évek közepétől (az európai országok jobbratolódásával párhuzamosan) Magyarországon liberális toleranciáról nem lehet beszélni. Az uralkodó felfogás a széttagolódás ellensúlyozása, kiegyenlítése. Mivel a magyar reformjobboldal (Gömbös Gyulától kezdve) e kiegyenlítés gyakorlati megvalósítására törekszik (a sajtópolitikától kezdve a társadalmi egyesületekig stb.), nyilvánvalóvá válik, hogy egy újabb front nyílik: már nem csupán a folytonosság és a megszakítottság erői állnak szemben egymással, hanem a szerves fejlődés hívei a szervetlenéivel.

Arra a belátásra jutottunk tehát, hogy a pártpolitika és a közéleti-mozgalmi szféra egyaránt fontos része volt a két háború közötti Magyarország politikai életének. Míg az előbbiben a hatalmon lévők, az utóbbiban a hatalmon kívüliek voltak fölényben. Éppen ezen ellentmondás miatt is kezdődött meg a mozgalmi-közéleti szféra erőltetett átpolitizálása. A kormányzat (a maga szempontjából helyesen) ismerte fel, hogy szilárd, versenyképes politikai és társadalmi hálózatok nélkül parlamenti többsége birtokában sem cselekvőképes. Ugyanakkor a fennálló kettős struktúrán csak erőszakos eszközökkel lehetett változtatni. Mivel Magyarországon az ellenzék továbbra sem kerülhetett demokratikus úton hatalomra, a prolongált „egypártrendszer” a ’30-as évek végétől egyre inkább a politikai konfliktusok eszkalálódásához vezetett.

Ottlik László a közvélemény és a közérdek problematikáját az eddigiektől eltérően közelítette meg. Míg előbbi szerzőink a közvélemény képviseletét (vagy az annak való „alárendeltséget”) a kormány (vagy a hatalmi pártok) illetékességi körébe utalta, Ottlik abból indul ki, hogy mindegyik fél igyekszik meggyőzni a közvéleményt az igazáról, és ezzel párhuzamosan a másik félről bebizonyítani, hogy önös partikuláris érdekeket képvisel (Ottlik, 1941: 31). Ez a teória azt mondja, hogy itt a politika belső természetéről van szó: egy párt a rész képviselője, mégis meg kell győznie az egészet, a közvéleményt, hogy képes az egész képviseletére (Uo.: 32).

Ottlik hangsúlyozza: pusztulásra van ítélve az a politika, amely nem a közvéleményt akarja megnyerni magának. Valóban, ez a szempont alapvető. De mi a helyzet egy olyan politikai közegben, ahol nem mérkőzhet egymással két, egyaránt győzelemre esélyes pártpolitikai alternatíva? Ismét azt mondhatjuk: ha egy ország politikai kultúrájában a pártpolitikai versenynek nincsenek meg a váltógazdálkodásig menő következményei, ott a közvélemény befolyásolása az egyik oldalon a kormány- és a pártpolitika eszközeivel, a másikon minden egyéb eszközzel jelenik meg. Ez a verseny is lehet nagyon heves, nemcsak az a verseny, ahol hol az egyik párt, hol a másik nyeri a választásokat. Itt is folyik vita arról, hogy hogyan kell gyakorolni a hatalmat, illetve, hogy mi nevezhető „jó” és mi „rossz” hatalomnak. A ’30-as évek közepén azonban hiányzott egy minimális közös elmélet a hatalom gyakorlásának mikéntjéről (Uo.: 30–31). Végül is a kor-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 230

mánypárt látszólag vetélytárs nélkül volt, valójában mégis szembekerült a közvéleményformálás alternatív stratégiáival. S pontosan azért lett ádáz a küzdelem a felek között, mert – hasonlóan a dualizmushoz – az ellenzék kormányra kerülése rendszerváltás-értékű (és forradalmi) fejlemény lett volna. Ez pedig más perspektíva, mint a demokratikus államok üzemszerű kormányzati váltógazdálkodása.

Kiegészíthetjük mindezt azzal, amit Ottlik a kormánypárti és ellenzéki politikai szerepekről írt könyvének „A pártharcok dialektikája" című fejezetében. Nagyon érdekesen mutat rá arra, hogy egy ellenzéki párt elsősorban világnézeti alapon próbálja kikezdeni a kormányon lévőt, mégpedig azáltal, hogy bizonyítani próbálja: hibái, sőt „bűnei" a kormányzó világnézetéből, nem pedig az adott viszonyok kényszeréből fakadnak (Uo.: 57). A világnézeti nézőpont voltaképp a „helyes", a „jó" politika vitelére való igénybejelentést jelenti. Természetesen a kormánypártnak meggyőződése, hogy a „jó" politika képviseletére egyedül ő hivatott, míg ellenfelei a rombolás, az anarchia vagy a reakció elemei.

A világnézetek közötti harcban felértékelődik a közvélemény szerepe. Ezzel kapcsolatban Ottlik László gondolatmenetének lényege, hogy a pártok az egész társadalom (a sokaság) támogatását kívánják megszerezni, azaz monopolizálni akarják a politikai piacot. „Az egyszer megindult politikai szervezkedésben – írja Ottlik – elháríthatatlanul benne rejlik a tendencia, hogy sorra mozgósítsa, beszervezze a társadalom összes rétegeit" (Ottlik, Uo.: 73), hiszen ellenfelei is ugyanerre törekszenek, s ha nem ezt teszi, ellenfeleinek engedi át a szervezkedést. S mivel Ottlik szerint minden párt egy társadalmi osztályra épít, az illető osztály igényt tart arra, hogy uralkodó legyen „mint az egyedül helyes, a közérdeknek egyedül megfelelő világnézet hordozója" (Uo.). Az osztály voltaképp – pontosan a párttörekvések hatására is – a közérdek letéteményesének kezdi érezni magát. S bármilyen furcsa: a tudós által megfogalmazott cél az egyosztályú társadalom, amely egyben egypártú is, hiszen három nagy demokratikus világnézet (polgári, népi, proletár) közül mindig csak az egyik győzhet, és juttathatja uralomra a saját osztályát. Ezért hát „diktatúra és demokrácia nemhogy nem ellentétek, hanem egy és ugyanazon politikai rendszernek eleve egymásra utalt, egymást kereső alkatrészei. Az a tény, hogy a polgári demokrácia elvileg még nem áll a diktatúra álláspontján, merőben taktikai helyzetének felel meg" Uo.: 74–75).

Uralkodó pártok és tanulságok: három korszak összehasonlítása

Magyarországon három, egymástól jól megkülönböztethető, egymástól ideológiailag élesen eltérő korszakban nagyon hasonló pártkonfigurációk jöttek létre.

(*Választási eredmények a győzelem mértéke szerint).* Kezdjük a választási eredmények összehasonlításával, a választási győzelem nagyságrendje szerint. 1. Mai korszak (1990–2021): 8 választás volt. Az arányok a következők: kétharmaddal:

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 231

4 választás; 50% és 60% közötti eredménnyel: 4 választás. 2. Két korábbi korszak (1867–1939 között): 19 választásra került sor. Ezeket – egy kivételével – mindig a kormánypártok nyerték meg. Az arányok a következők: 64% és 82% közötti eredménnyel (tehát lényegében kétharmaddal vagy még nagyobb fölénnyel): 7 választás. 58% és 64% közötti győzelem: 10 választás. 50%-hoz közeli eredmény: 1 választás. 40% alatti: 1 választás (Az első két korszakra lásd: Rudai, 1936: 18).

(Választási eredmények korszakonként). Ha korszakonkénti bontásban szeretnénk megnézni az eredményeket, akkor azt mondhatjuk: a dualizmusban 13 választás történt. Ezek közül a kormánypárt négyötöddel: 1 választás; kétharmaddal: 2 választás; kétharmadhoz közeli aránnyal: 3 választás; 60% körüli kényelmes többség: 5 választás; szűk többség: 1 választás; 50% alatti győzelem: 1 választás. Ami a Horthy-korszakot illeti: itt 6 választás történt. Ebből bő kétharmaddal: 4 választás; 60% körüli eredmény: 2 választás. (A mai adatokat a 7. fejezet első részében láttuk).

(A domináns pártok választási ingadozásai). A domináns pártra vonatkozó szigorú követelményeknek (három egymást követő választási győzelem) mind a három domináns párt megfelel. 1. Dualizmus: a Szabadelvű Párt, bár ingadozó teljesítményt nyújt, de 1875 és 1905 között egyszer sem kerül 58% alá. Az 1875-ös választáson négyötödös győzelmet arat, de ezt a fölényes eredményt később nem tudja megismételni. 1878-ban 60% körüli eredményt ér el, s ezt tartja 1884-ig. A 80-as évek végén a párt megközelíti a kétharmadot, hogy aztán Tisza Kálmán bukása után 57% körüli (még mindig kényelmes többséget jelentő) szintre essen vissza. 2. Horthy-korszak: az Egységes Párt minden választást 60% fölötti, a háromból egyet kétharmados többséggel nyer meg. Sorrendben a harmadik választási győzelme (1931) után azonban Bethlen István belebukik a gazdasági válságba, így a párt új miniszterelnökkel kezdi meg következő ciklusát, utána pedig már a fentebb bemutatott új elit adja a Nemzeti Egység Pártjának elitjét (a régi-új domináns kormánypárt utána is minden választáson 60% és 70% között teljesít. 3. 1990 utáni korszak: Kizárólag a Fidesz tud három egymást követő ciklust megnyerni, viszont itt nem látunk ingadozást; a párt minden alkalommal kétharmaddal nyeri a választást.

Ungváry Krisztián történész szintén összeveti a három korszakot, s ennek alapján így ír: bár Tisza Kálmán, Bethlen István és Gömbös Gyula szeretett volna egyfajta centrális erőteret kiépíteni, „eredményeik azonban elszürkülnek ahhoz képest, amire a magyar parlamentarizmus jutott 2010 óta" (Ungváry, 2017). Ungváry igazából a Horthy- és az Orbán-rendszert veti össze. Megállapítja, hogy a legkiszolgáltatottabb választókat mindkét rendszerben manipulálták: „jelentős különbség azonban, hogy 1939 előtt a választók manipulálását adminisztratív eszközökkel érték el, ma pedig butítással teszik ezt". Azt is megjegyzi, hogy bár a Horthy-korszakban az ellenzék jelöltjeinek indítását olykor megakadályozták, vagy a szavazókat a nyílt szavazású kerületekben presszionálták, de ennek voltak korlátai. Ma a verés és a megfélemlítés szerepét vidéken a „szisztematikus nép-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 232

butítás" pótolja. Olyan szituációt is talál a két háború között, amikor – 1937–38-ban – az ellenzék a kormánypártot támogatja, amiből arra következtet: „A rendszer egyáltalán nem omlott volna össze attól, ha az ellenzék hatalomra kerül". Mindezek alapján Ungváry következtetése kettős. Egyfelől azt mondja, hogy – szemben a gyakran hallható véleménnyel – „a Nemzeti Együttműködés Rendszere egyáltalán nem érthető meg a Horthy-korszak működéséből". Ez feltehetően azoknak a NER-kritikusoknak szól, akik szerint a NER voltaképpen a két háború közötti viszonyokat restaurálja. Ungváry azonban azt állítja, hogy a két háború közöttinél jóval *monolitikusabb* a mai rendszer, ami nem megszokott álláspont az Orbán-rendszert keményen bíráló tudósok körében sem. Második következtetése pedig: „Dacára annak, hogy az 1990 utáni Magyarország politikai intézményrendszere papíron fejlettebb, mint amilyen az 1944 előtti Magyarországé volt, ennek valós eredményei nem jelennek meg a politikában" (Uo.).

Első összefoglaló tanulságunk az, hogy a magyar politikatörténet domináns pártjai külsőre hasonlóak (hosszú időn át kormányoznak), de vizsgálatunk kimutatta, hogy fontos különbségek is vannak közöttük. Egyfelől hosszú időn keresztül képesek kormányozni, és szavazataikat maximalizálni, de erre nem képesek egyenletesen. A régi pártok belső szerkezetéből és felépítéséből kialakulnak ugyan kétharmados, vagy akár nagyobb győzelmek, de jellemzőek rájuk a visszaesések is. Különbség, hogy a régi pártok belülről kevésbé monolitikusak, mint a Fidesz. A Szabadelvű Párt és az Egységes Párt (Nemzeti Egység Pártja) belső váltógazdálkodást működtet, a Fidesznél ez nem látszik.

Továbbmenve térjünk vissza ahhoz a listához, amelyet az 1990 utáni magyar pártrendszer átalakulásáról mondtunk, s tegyük ide ismét, amit korábban írtunk: 1. 1990–1994: Induló pártrendszermodell: Sokpártrendszer, egyciklusú jobboldali koalíciós kormányzással. 2. 1994–1998: Kétharmados többségű, egyciklusú baloldali-liberális koalíciós kormányzás, aszimmetrikus pártrendszerben. 3. 1998–2002: Minimális többségű egyciklusú jobboldali kormányzás, induló kétblokkrendszerben. 4. 2002–2010: Minimális többségű, kétciklusú baloldali-liberális kormányzás, kifejlett kétblokkrendszerben. 5. 2010–2021: Kétharmados többségű, háromciklusú jobboldali kormányzás, egypólusú rendszerben (2019 után újra kétpólusú rendszerben). Lássuk, ehhez képest milyen képletek alakultak ki a két régi pártrendszerben.

(Dualizmus). A korszak egypárti kormányzással indul (1867–1875), amelyet egy pártfúzió zár le. A pártfúzió eredményeként ugyancsak létrejön egy egypárt, amely aztán stabilan kormányoz évtizedeken át. Vele szemben évtizedeken át egy sokpárti, széttagolt ellenzék áll. Ez az ellenzék 1904–1905-ben összefog, és szoros koalíciót hoz létre. A koalíció megnyeri az 1905-ös választást, de – közjogi okból – nem tud kormányra kerülni. Miután a közjogi akadályt elhárítják, 1906-ban kormányra jut, de csak rövid időt tud kormányon tölteni. 1910-ben visszajön a régi nagypártnak egy felújított változata, de az 1910–1918-as időszak rendkívül hektikus, és legfeljebb megszorításokkal tekinthető domináns időszaknak.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 233

(Horthy-korszak). A pártrendszer itt zökkenőmentesen dominánspárti. Az ellenzék kivételképpen sem szakítja meg a kormánypárti uralmat; igaz, ez a kormánypárti uralkodás nagyon különböző pártlogók alatt történik, és az 1930-as évektől tartalmilag sem könnyű folytonosságot találni az új és a régi domináns párt között. Mindenesetre, ha a rendszer kormánypártjai nem is közelítik meg a Szabadelvű Párt harmincéves uralkodásnak időtartamát, az 1920-tól 1939-ig terjedő időszak utolsó néhány éve is a dominánspárti hagyományhoz sorolható, szemben az előző korszak – igaz, világháborús – utolsó éveivel.

(1990 utáni korszak). A domináns párt itt húsz év jellegzetesen rövid ciklusos pártversenye után jön létre, azzal a megkötéssel, hogy 1994-ben pártméret-bővítés, 2002 és 2010 között kétciklusú kormányzás történik.

Második összefoglaló tanulságunk az, hogy az 1990 utáni rendszer indulása és első hosszú időszaka nagyban eltér mind a két korábbi hagyománytól. Sem a dualizmusban, sem a Horthy-rendszerben nem ismerik a váltógazdaságot, amely az 1990-es rendszerváltás utáni első húsz év természetes struktúrája. Ugyanakkor megállapítottuk, hogy az 1990 utáni rendszerben is vannak dominánspárti tendenciák már az első húsz évben is. Kimutattuk, hogy ezeket a tendenciákat a magyar társadalomban rejlő – a rendszerváltáshoz fűződő – elképzelések táplálták, amelyeket a váltógazdaságos, egyciklusú hazai pártverseny nem tudott kielégíteni.

Továbbmenve visszautalunk arra, hogy alfejezetünk élén jeleztük, hogy a folytonosságokat döntően intézményi-pártpolitikai és elitbeli-viselkedési struktúrák és folyamatok továbbéléseként írhatjuk le. Két tekintetben tudjuk kimutatni az egyértelmű folytonosságokat a három rendszer között: intézményi és magatartási értelemben.

(Intézményi struktúrák). A modern magyar politika kezdete óta ambivalens viszonyban állnak egymással a modern, a nyugatias és a premodernitásból megörökölt struktúrák. 1. A dualizmusban például ilyen premodern struktúraként azonosíthatjuk az „ősi alkotmányt", vagy például a parlamentarizmus intézményét. A magyar politikai elit a dualizmusban sem biztos abban, hogy a magyar parlamentarizmus olyan, mint az angol: a két szemben álló tábor teljesen másképpen érvel. A nyugatosok úgy, hogy a magyar parlamentarizmus 1867 után teljes; a másik oldal úgy, hogy csak részleges (mégpedig a magyar hagyományokból fakadóan). 2. A Horthy-korszakban az ősi alkotmány visszatér: a fejezetben többször idézett Kemenczi Gábor könyvnek ez is a címe: *Vissza az ősi alkotmányhoz.* A parlamentarizmust ebben a periódusban sem kérdőjelezi meg az elit, de az általunk bemutatott új nemzedék (vagy reformjobboldal) teljesen mást gondol a parlament szerepéről, mint gondolt erről a dualista elit, illetve annak örököseként a Bethlen-korszak elitje.[67] 3. A Fidesznek az intézményekről való felfogása

[67] Ezt a különbséget részletesen taglalom a korszakról szóló könyvemnek „Az új politikafelfogás: a pártpolitika, az állam és az ellenfelek megítélése" című fejezetében. Csizmadia, 2001: 76–91.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 234

egyértelműen átfedéseket mutat a két korszak intézményekről alkotott felfogásában. A Fidesz alkotmányozása, a jogállami intézményekhez való ellentmondásos viszonya, a pártrendszer funkciójáról alkotott véleménye, a politikai intézmények szoros kontrollja – mind visszavezethető e régebbi korok felfogásához, illetve az azokkal való azonosuláshoz.

Harmadik összefoglaló tanulságunk az, hogy a magyar politikatörténetben egymás mellett él egy modern, a nyugat-európai intézményeket lemásolni és átültetni kívánó, és egy az intézmények átmásolását, „egy az egybeni átültetését" kritizáló politikai magatartás. Ez a dualizmus liberális karaktere folytán kevésbé erősen jelent meg, de a Horthy-rendszer esetében egyértelmű. Hiszen a Horthy-rendszer épp a dualizmus, annak politika- és intézményfelfogását kívánta meghaladni. Az Orbán-rendszer és annak uralkodó pártja nem fogadja el a „kritikátlan" intézmény-adaptációt, de ezzel nem pusztán egy jelenbeli, az 1990 utáni folyamatokból fakadó magatartás, hanem egy a magyar politikatörténetben mélyebben benne lévő hagyomány örököse.

(Elitviselkedés). Fejezetünk végére hagytuk az elitviszonyok kérdését, amely részben túlmutat a pártpolitikán, részben beletorkollik abba. Az elit fogalmát fejezetünk elején úgy határoztuk meg, hogy azokat az aktorokat értjük eliteken, akik a rendszerváltások idején képesek egy domináns paradigma képviseletére, és a paradigma alkalmazásával új mederbe terelik a fejlődést. 1. Dualizmus. A dualizmus elején egyértelműen a liberális paradigma áll, és ez a paradigma is marad végig a rendszer meghatározó ideológiája. Ugyanakkor a korabeli elitnek nemcsak egy eszmei áramlatot, hanem egy *közjogi* gondolkodásmódot is képviselni kellett, vagy másképpen: nem elvi, hanem az „élet" által támasztott kihívásokra kellett reagálnia (pl. kiegyezés). Ezek a kihívások a rendszerben végig túlsúlyban vannak, és ezért nem sikerül elvi törésvonalakat képezve a pártrendszer elvek közötti küzdelemmé alakítani. 2. A Horthy-korszakban. Bár Magyarország nemzetállammá válik, de a domináns elitnek szintén menedzselnie kell egy kvázi közjogi kérdést: a Trianon által létrehozott állapotok felülvizsgálatát. A kormányzati elitek között a 30-as évek közepén törés következik be, és az új elit kiszorítja a pártpolitikából a régit. 3. 1990 utáni korszak. A rendszerváltást a tranzitológia paradigmájával egy nyugatos baloldali és liberális elit hajtja végre, ám ahogy a „történelem vége" korszak a „végére" ér, felnövekszik egy új elit, amely felülírja a korai Nyugat-paradigmát, és az abban magot jelentő mintakövetés helyére a *mintaformálást* állítja.

Negyedik összefoglaló tanulságunk az, hogy a magyar politika három nagy korszaka között folytonosságot látunk, mégpedig az elitek egymással folytatott interakcióiban. Ebben az interakcióban ismétlődést látunk: a rendszerváltás elején van egy kiemelkedő elitcsoport, amelyik monopolizálja az ideológiát és a cselekvést, és jó ideig nem lel versenytársra. A dualizmusban és a Horthy-korszakban a korindító elitek vetélytársai pártpolitikai hatalomra nem tudnak szert tenni, ezért egyfajta informális politikai közeget hoznak létre, vagy elsöprő kisebbségként a szellemi szférában pótolják hiányzó politikai hatalmukat.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 235

A Fidesz az a párt, amely kifejleszt egy alternatív valóságképet, és erre rá tud építeni egy hatalompolitikai rendszert is. A gyökerek azonban megvannak mind a két korábbi rendszerben. Ugyanakkor a három közül egyik rendszerben sem sikerül az eliteket egymással szemben pacifikálni, és átvezetni olyan terepre, ahol együttműködő hagyományok alakulhatnának ki közöttük. Ennyiben azt mondhatjuk, hogy a domináns párt rendszereken átívelő hagyománya és folytonossága az elitek megbékésének hiányából következik; ha van pacifikált elit, akkor nincs szükség arra, hogy tartósan egy párt uralkodjon, és ez az egy azt gondolja magáról, hogy ő a közérdek egyetlen kifejezője.

Választások és pártdominancia Magyarországon (1867–2018)

Időszakok	Választások száma	Kétharmados vagy annál nagyobb kormánytöbbség	Sima többségek	A pártverseny mintázata
1867–1944	19	7	12	Átmenetileg sincs váltógazdálkodás, kezdettől fogva egy párt nyeri el a kormányzóhatalmat.
1990–2018	8	5	3	Kezdetben váltógazdálkodás, de a dominánspárti szándék korán megjelenik, de igazán 2018 után intézményesül.

A hazai domináns pártok három jellemzője

Dimenziók	1867–1918: Szabadelvű Párt	1919–1944: Egységes Párt	2010–2021: Fidesz
A domináns párt dinamikája	Kétharmados és sima választási többségek váltakozása	Kétharmados és sima többségek váltakozása	Permanens kétharmados többségek
A domináns párt belső elrendeződése	Sok belső erőcsoport, belső váltógazdálkodás	Sok belső erőcsoport, belső váltógazdálkodás	Nincsenek vagy nem látszódnak belső erőcsoportok
Összefüggés a belső tagoltság és a hosszú kormányzás között	Szoros összefüggés	Szoros összefüggés	Nincs ilyen összefüggés

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 236

Konklúzió

Könyvünk témájául a magyar kormányzó párt nem (vagy nem elsősorban) populista, hanem *domináns* pártkénti megközelítését választottuk. Másképpen úgy is mondhatjuk: nem egy *állapot* (populista, autoriter párt stb.) leírása érdekelt minket, hanem egy *folyamat*. Ez fontos szemléleti kiindulópont: nem az a legfontosabb számunkra, hogy egy párt *mivé* vált, hanem az, hogy *miért*, milyen folyamatok láncolata által vált azzá, ami.

Mint azt bevezetőnkben is megfogalmaztuk, úgy véljük, hogy a legtöbb elemzés nem tud megfelelő elméleti keretet alkalmazni a Fideszre. Ez elsősorban annak következménye, hogy másodlagos fontosságúnak tekintik a pártot az általa bejárt ívhez képest. Mi nem a „végeredmény" felől elemeztük a Fideszt, hanem néhány kulcsfontosságú kérdésre kerestük a választ, amelyek elvezettek minket a domináns pártok vizsgálatának szükségességéhez.

A kérdések így hangoztak:

- Vajon miért változik a Fidesz annyit, amennyit más párt nem?
- Hogyan lehet kis pártból nagy párttá válni, hogyan lehet kormányra kerülni, majd három egymást követő választást kétharmaddal megnyerni?

Korábban is, most is hangsúlyozzuk: talán ez a Fidesz történetének a legérdekesebb része. Így mielőtt rátérnénk az első elméleti fejezetben felvázolt szempontok tanulságaira, megkísérlünk röviden válaszolni a fenti kérdésekre.

Az utóbbi évtizedben tapasztalható fölényéből kiindulva szeretünk a Fideszre sikeres pártként gondolni, amely erővel mindent képes elérni, keresztülvinni. Hajlamosak vagyunk azonban elfeledkezni arról, hogy a Fidesz sem volt mentes a kudarcoktól, bukásoktól. Amiben különbözött más pártoktól, az az, hogy a pártot ért veszteségek nem forgácsolták szét azt. Épp ellenkezőleg, ilyenkor a párt összezárt, és más módon igyekezett elérni kezdeti célját, a balliberális hatalompolitikai előny megszüntetését. Ebben kétségtelenül szerepet játszott egyfajta

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 237

küldetéstudat a párt tagjai részéről, ugyanakkor sokkal fontosabb tényező a párt arculatának relatíve fluid, rugalmas értelmezése. Ha a párt érdeke úgy kívánta, a fennmaradás, mi több, sikeresség érdekében akár homlokegyenest szembefordultak korábbi politikájukkal. Lehet ezt machiavellistának vagy elvtelennek nevezni, mi részünkről maradunk a *pragmatikus* megnevezésnél. Egyvalami biztos: míg más pártok esetében a rugalmatlanság belső konfliktusokhoz, szétforgácsolódáshoz, adott esetben a párt megszűnéséhez vezetett, addig a Fidesz esetében a rugalmasság, az adaptivitás tette lehetővé, hogy korszakformáló párttá váljon. Mindennemű normatív megállapítás vagy értékelő szándék nélkül egyértelműen úgy látjuk, hogy a Fidesz folyamatos változása a titka annak, hogy miért tudott ennyire sikeressé válni. A helyzetelemzés-visszacsatolás-változtatás stratégiája a folyamatos szervezeti építkezéssel társulva vezetett el a dominánspárti politizálás lehetőségéhez. Ez egyben a magyarázat a második, pártfejlődéssel kapcsolatos kérdésre is.

E tekintetben a reflexivitás szempontját is fontos megemlítenünk. Napjainkban hajlamosak vagyunk a politikát a Fideszhez, pontosabban Orbán Viktorhoz viszonyítva szemlélni. Holott a rendszerváltást követően egészen 2010-ig a Fidesz volt az, ami más pártokhoz viszonyítva volt kénytelen meghatározni magát. Előbb az akkor még ideológiailag hozzá közel álló, ám sikeresebb SZDSZ-hez, később az akkor már első számú politikai ellenfélként azonosított MSZP–SZDSZ koalícióhoz, legvégül pedig a pártjához képest „önálló életet élő" Gyurcsány Ferenchez viszonyított. A rendszerváltás óta eltelt kicsivel több, mint 30 év kétharmada azzal telt, hogy a Fidesz kísérletezett azzal, hogyan tudna átlényegülni olyan párttá, amely a magyar politikát a reformkorihoz hasonló mértékben képes befolyásolni. A párt történetének csupán kis részét teszi ki a dominánspárti periódus, amelyről még nem tudni, mennyiben lesz tartós, ahogyan azt sem lehet tudni, hogy hosszú távon túlélné-e a vezércserét is. Azt viszont láthatjuk az ellenzékhez, a demokráciához, valamint a vezetéshez való viszonyt tárgyaló fejezetekben, hogy a dominánspárti létet a mindenkori meghatározó pártokra való reagálás tette lehetővé a párt számára. Miközben a párt nagyon határozottan képviselte saját logikáját, végig kölcsönhatásban volt politikai ellenfeleivel. Egyfelől velük szembehelyezkedve alkotta meg s képviselte saját identitását, másfelől igyekezett tanulni, egyben tőkét kovácsolni hibáiból.

E rövid kitérőt követően térjünk vissza a könyv általános megállapításaihoz. Ahogyan már említettük, kötetünk legelején jeleztük, hogy az olvasó ne várjon tőlünk populizmus- vagy hibridrendszer-leírást vagy -kritikát. Ilyen jellegű munkák szép számmal vannak a piacon, ezek szaporítása nem volt feladatunk.

Amit viszont ígértünk, az a domináns párt jelenségének két – úgy véljük, az itthoni piacon mindenképp hiányzó – újszerű közelítése.

Az egyik szempontunk az volt, hogy a Fideszt ne önmagában, más pártok történetétől elszigetelten nézzük, hanem *nemzetközi összehasonlításban*. Ebből kiin-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 238

dulva könyvünk II. részének öt fejezete – a Fidesz mellett – a világban létező hasonló pártokkal foglalkozik. Tíz külföldi párt példájával szemléltetjük, hogy a Fidesz nem magányosan áll; a domináns pártok jól ismert jelenségek, ha nem is feltétlenül a legfejlettebb nyugati országokban, de olykor még azokban is (lásd könyvünk svéd példáját).

Könyvünk elején jelzett másik szempontunk a Fidesz *hazai összehasonlítása* volt. Mert bár egyértelmű, hogy a Fidesz nagyon sokban hasonlít külföldi domináns pártokhoz, de az is tény, hogy a magyar politikatörténet régebbi pártjaihoz is. Éppen ezért könyvünk III. részében történeti-politikatudományi eszközökkel igyekszünk az elmúlt harminc évet, de még inkább az előző másfél évszázadot is értelmezni.

Mielőtt összefoglalnánk munkánk legfőbb felfedezéseit, emlékeztetjük az olvasót, hogy az I. rész (1. fejezet) szakirodalmi áttekintésében egy szerzőt kiemelten kezeltünk. Olyannyira, hogy Patrick Dunleavy (2010) négy kategóriáját (múltkép, nemzetfelfogás, demokráciaszemlélet, dominánspárt-ellenzék viszony) vizsgálódásaink középpontjába állítottuk.[68] Az általa említett négy szempontot (a nemzetközi összehasonlításokkal foglalkozó II. részben) egy sajáttal egészítettük ki: ez a domináns pártok vezetése. Végül (a III. részben, a 7. fejezetben) behoztunk egy jelen- és egy tágabb történeti dimenziót is.

Lássuk most már, hogy Dunleavy négy szempontja és a mi két szempontunk alapján milyen következtetésekre juthatunk.

*(Múltszemlélet).*A múltszemlélet és dominancia viszonya kapcsán felvetettük, hogy vajon a dominánspártiság előfeltétele-e a folyamatos múlt(újra)értelmezés, vagy pedig ezt maga a dominancia teremti meg. Ennek vizsgálata kapcsán azt láthattuk, hogy az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) és a Svéd Szociáldemokrata Párt (SAP) egyaránt a radikális társadalmi modellváltás célját tűzte ki maga elé, aminek indokoltságát mindketten múltszemléletükből vezették le, mivel – hasonlóan a Fideszhez – számukra a közelmúlt az elnyomás időszakát jelentette. Mindhárom pártnál fellelhető volt tehát a rendszerváltáshoz kapcsolódó, Dunleavy által „történelmi lendületnek" nevezett jelenség, ugyanakkor a pártok által bejárt politikai pálya eltérései miatt különbözőképpen jelentkezett náluk.

A dél-afrikai és a svéd példa azt mutatja, hogy egy megosztott emlékezetű társadalomban egy domináns párt ideiglenesen képes lehet áthidalni a történelmi emlékezet vitáit. A békés átmenet biztosítása érdekében az uralkodó domináns pártok kezdetben elfogadták a korábbi elitet tárgyalópartnerként, illetve ideiglenesen figyelmen kívül hagyták a történelmi vitákat. Ez a Fidesz esetében nem volt járható út, igaz, a két másik országban sem lehetett örök időkig „lefojtani" a múltbéli sérelmekről szóló vitákat.[69] Idővel (Dél-Afrikában

[68] Lásd erről könyvünk 46–50. oldalát.

[69] Például mert nem tudtak kormányra jutni közvetlenül a rendszerváltást követően.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 239

a 2000-es években, Svédországban az 1950-es, 60-as években) mind az ANC, mind a SAP kinyitotta a vitákat a múltról. Ezzel szemben a Fidesz 1998-as kormányra kerülésének alapja eleve ezen viták kiélezése volt, meg sem próbálták elfojtani a vitákat, már kormányra kerülésük előtt igyekeztek világossá tenni, hogy homlokegyenest mást képviselnek a balliberális oldalhoz képest múltszemléletükben (pl. Trianon, 1956). Így kormányzati sikerük mérőfoka is az volt, milyen mértékben tudják ezeket a vitákat dominálni. Ez a szemléletmód napjainkig mozgatórugója a Fidesz politikájának, mi több, dominánspárti kiemelkedésük egyik alapja. A nemzetközi példák ráerősítenek arra, amit a Fidesz esetében láthatunk, hogy nincs domináns párt történelemszemléleti hegemónia nélkül.

(Nemzetkép). A domináns pártok a múlt mellett a nemzet fogalmát is felhasználják a dominanciájuk kialakításához, hiszen a kettőnek rengeteg kapcsolódási pontja van. Az általunk vizsgált két nemzetközi példa, Tajvan és Skócia azt igazolja, hogy nagyon különböző körülmények között is hatékony lehet a nacionalizmus alkalmazása domináns pártok részéről. Egy kizárólagos nemzetkép kialakítása ugyanis erkölcsi legitimációként képes szolgálni a dominánspárti kormányzás létjogosultságát, mivel ezáltal indokolható, hogy amennyiben nem a domináns párt kezében összpontosulna a hatalom, a nemzeti érdek súlyosan sérülne. Ez a fajta megközelítés, miközben legitimálja saját működési elvét, kirekeszti nemzetképéből azokat, akik nem tudnak vele azonosulni, ami a Fidesszel kapcsolatos egyik leggyakoribb kritika forrása is.

A Kuomintang Tajvanban a „nagy Kína" koncepcióját kötötte pártjához, a Skót Nemzeti Párt (SNP) Skóciában a skót nemzet egyedüli hiteles képviselőjeként állítja magát szembe brit riválisaival. Ezzel szemben a Fidesz a „nemzeti" és a „globális" érdekeket állítja egymással szembe, és saját magát egyedüli „nemzeti" pártként azonosítja a magyar politikai térben. A Kuomintanghoz hasonlóan a Fidesz is a határon túliakkal való szolidaritást hangsúlyozza a nemzetképében, valamint szinte ugyanúgy használja a „nemzet" küzdelmét a „központtal", mint a Skót Nemzeti Párt. Így, akárcsak az SNP, domináns pozícióból is képes komoly téttel bíró politikai küzdelemről kommunikálni. A tény, hogy a nemzetkép ügye dominanciát tudott eredményezni három rendkívül különböző kulturális hátterű, gazdasági fejlettségű és eltérő politikai rendszerrel bíró országban is, azt mutatja, hogy ez univerzálisan alkalmazható eszköz a domináns pártok számára a legitimáció megszerzéséhez és fenntartásához.

(Demokráciafelfogás). A domináns pártok demokratikusságáról szóló eszmecserék esetében mindig abból kell kiindulnunk, hogy napjaink demokráciavitája (és az ehhez szorosan kötődő populizmusvita) a mainstream liberálisdemokrácia-elmélethez való eltérő viszonyulásból fakad. Mint azt a Bevezetőben is megfogalmaztuk: rendkívül ellentmondásos a politikatudomány állásfoglalása, mind a tekintetben, hogy a demokrácia fogalmába alapból belefér-e még a domináns-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 240

párti lét, mind a tekintetben, hogy a ténylegesen létező domináns pártok demokratikusak-e.[70]

Az amúgy is zavaros szakmai viszonyulást tovább árnyalja, hogy a demokráciaelméleti paradigma is megváltozott a 90-es évek kelet-európai rendszerváltásait követően, és ezáltal a területtel foglalkozó tudósok viszonyulása a domináns pártokhoz átalakult. Hogy még bonyolultabb legyen „igazságot tenni" a demokratikusság kérdésében, napjainkra a demokráciák jellegéről szóló vita már nemcsak a politikatudósok terepe, hanem olyan politikusoké is, mint Orbán Viktor, Boris Johnson, vagy épp Donald Trump, s a vitát formálja még a média, sőt, a közösségi médián, illetve a bárki által hozzáférhető blogfelületeken keresztül az állampolgárok is. A demokráciaelmélettel való foglalkozás extrém mértékű demokratizációját éljük tehát, ami megnehezíti, hogy egy olyan fontos kérdést, mint a domináns pártok demokratikus jellege, különböző pártpolitikai elfogultságok, ideológiai vagy aktuálpolitikai viták hevülete nélkül értelmezzenek.

Az általunk alkalmazott összehasonlítás azonban szolgál ilyen tanulságokkal:

1. Eltérő történelmi fejlődésükből adódóan Magyarországon a liberalizmus és a demokrácia ellentéte sokkal inkább meghatározza a domináns párt konfliktusát, mint a bemutatott latin-amerikai példák esetében. Utóbbiakban ugyanis az oligarchia és a nép ellentéte, vagyis egy vertikális konfliktus volt a meghatározó, míg Magyarországon egy horizontális konfliktus, ami társadalmi rétegekhez nem kifejezetten köthető értékvitákban testesül meg.

2. Mint konklúziónk végkövetkeztetésénél látni fogjuk, nagymértékben befolyásolja a domináns pártok jellegét, hogy a demokratizációs fejlődés történelmi folyamatában mikor, milyen körülmények között vállnak dominánssá. E helyütt mindenesetre meg kell jegyezni, hogy a mexikói és argentin populista pártok példái alátámasztják az általunk szintén sokat hivatkozott Arian és Barnes szerzőpáros állítását (Arian–Barnes, 1974) miszerint a demokratikus fejlettség egy bizonyos szintjén egy ország számára hasznos lehet a domináns kormányzás. Amennyiben a polarizált eszmei-ideológiai közeg, a nagy társadalmi ellentétek következtében a társadalom számára szükséges reformok megvalósítása lehetetlenné válik, egy domináns kormányzás biztosíthatja a modernizációs törekvések motorját. Miközben a mexikói Intézményes Forradalmi Párt (PRI) egyértelműen

[70] Könyvünkben ezúttal nem foglalkoztunk kiemelten a pártok földrajzi elhelyezkedésének hatásaival a demokratikus megítélésük kapcsán, de fontos megjegyezni, hogy a 60-as években kevésbé volt nyugatcentrikus a politikatudomány. A „történelem vége"-narratíva elterjedése azt is magával vonta, hogy a nyugati liberális demokráciák váltak viszonyítási ponttá a demokratizálódó országok számára. Ez korábban nem érvényesült, így sokkal megértőbb volt a demokráciaelmélet a helyi sajátosságok iránt, mint napjainkban. Ez többek között a magyar példa kapcsán is fontos, ugyanis rendre megkérdőjeleződik Magyarország nyugatossága, nemcsak geopolitikai, hanem ideológiai értelemben is, ami kihat demokratikus minőségének értékelésére is.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 241

hegemón párt volt, és az argentin Juszticialista Párt Perón idejében diktatúra, tevékenységükkel mégis az ország demokatizációját segítették elő.

3. Ezzel összefüggésben a Fidesz demokráciafelfogásának külső értékelése azon az elváráson alapul, hogy egy ország, amely a „történelem vége"-korszak kezdetén vált demokráciává, és önként vállalta a nyugati integráció feltételeit, nem lehet nem liberális demokrácia. Egy jelzős demokrácia nem lehet demokratikus ebből a nézőpontból. A Fidesz azonban úgy látja, hogy a liberális demokrácia két alkotóelemének egyensúlya napjainkra felborult, mi több, a liberális demokrácia vált antidemokratikussá. Az a nyugati érdekszféra, amelyhez Magyarország anno csatlakozott, már nem ugyanaz, mint amit ők támogattak, miközben a saját demokráciaképük mit sem változott a 90-es évek közepe óta. Az *illiberális demokrácia* kifejezés az ő szemszögükből erre az elmozdulásra reflektál, egyben pedig arra szolgál, hogy nemzetközi szintre emelje a Magyarországon régóta zajló vitát.

(Pártvezetés). A személyi dominanciától való nehézkes megkülönböztetés miatt méltánytalanul kevéssé jelenik meg a vezetők szerepe a domináns pártokkal foglalkozó irodalomban. Mivel úgy véljük azonban, hogy a vezetők szerepe a dominancia kialakításában elengedhetetlen a domináns pártok természetének magasabb szintű megértéséhez, ezért Patrick Dunleavy eredeti kategorizációját meghaladva, külön szempontként foglalkozunk a témával. Már csak azért is érdemes foglalkozni a vezetők szerepének és vezetési stílusának kérdésével, mert Orbán Viktor vezetői karakterének elemzését nem lehet figyelmen kívül hagyni a Fidesz dominánspárti jellegének elemzésekor. Tény, hogy a magyar politikai rendszer milyenségét kritikusai és hívei is Orbán Viktor személyiségéből vezetik le – pozitív, illetve negatív jelzőket társítva hozzá –, ez azonban nem azonos azzal az elemzői logikával, amit a vezetés és dominancia kapcsolatáról szóló fejezetben alkalmazunk. Hogy csak egyetlen példát idézzünk ennek alátámasztására: úgy véljük, hogy a Fidesz vezetését meghatározó formális és informális tényezők elemzése nélkül nem lehet teljes képet kapni arról, hogy „miért olyan a Fidesz", amilyen.

Fejezetünkben bemutattuk, hogy a vezető személye két szempontból is befolyásolja a dominanciát. Egyfelől a pártok belső felépítése és intézményei jelentős mértékben befolyásolják a dominancia kialakításának lehetőségét, másfelől az egyszemélyi vezetői dominancia felelős lehet a dominancia létrejöttéért és hosszú távú fennmaradásáért. India és Dzsaváharlál Nehru személye kiválóan szolgál ennek szemléltetésére. Fontos látnunk ugyanakkor, hogy a tévhitek ellenére többféle vezetési stílus is eredményezhet dominanciát. Szingapúr példáján keresztül bemutattuk, hogy egy vezető, ha a politika gyakorlatára és a vezetők ebben játszott szerepére irányítja a figyelmet (tranzaktív vezetés), gyakorlatilag „természetessé" teheti a dominanciát. Ha a pártok közötti versengés hangsúlya a politikusok kompetenciáján, tapasztalatán van, akkor a kor-

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 242

mányzó párt, miután természetesen több kormányzati tapasztalattal bír, úgy pozicionálhatja magát, mint a fejlődést egyedül garantálni képes szereplő. A „tapasztalati tényező" Orbán Viktor esetében is megjelenik. Gyakran hivatkozik a politikában eltöltött idő által szerzett tapasztalatára.

Esetkiválasztásunk során odafigyeltünk arra is, hogy olyan országokat ismertessünk, amelyekben a vezető személyének jelentősége túlélte a dominanciát kivívó vezetőt. Ez emlékeztet minket arra, hogy bizonyos politikai kultúrákban a vezetés, vezetettség iránti igény a konkrét vezető személyétől függetlenül kimagaslóan fontos. Habár a magyar példa elemzésekor erre kevéssé tértünk ki, úgy véljük, hogy ez a jelenség Magyarország szempontjából is érvényes, ami magyarázó erővel bír a tekintetben, hogy miért alakult ki egy domináns párt hazánkban. Ha nem a Fidesz és Orbán Viktor töltötte volna be ezt a szerepet, idővel valaki más biztosan megtette volna. A magyar példa vizsgálatának egyik kiemelésre méltó tanulsága, hogy Orbán Viktor vezetői karakterét a választók formálták olyanná, amilyen. Igaz, a későbbiekben bemutatott történeti szempontok és a demokratikus fejlődés már említett szerepe legalább ilyen fontos tényezők a domináns párttá válásban, mint a választók „vezetés" iránti vágya.

(A domináns párt és az ellenzék viszonya). Ha fentebb arra a következtetésre jutottunk, hogy Orbán Viktor a magyar választók „terméke", akkor e fejezet kapcsán fontos rámutatni arra is, hogy a magyar ellenzék, és általában a domináns pártok ellenzékei esetenként legalább annyira meghatározóak a dominancia kialakulásában és fennmaradásában, mint az arra törekvő pártok. Ennek kapcsán a következő két fő felfedezésről számolhatunk be:

1. A könyv világosan állást foglal amellett, hogy a domináns párt egy komplex közeg része. Már ez a kiindulópont is elsikkad sokszor azokban a megközelítésekben, amelyek szerint például Magyarországon a Fidesz autoriter cselekvő. Természetesen lehet a történetnek olyan olvasata, amely csak erre a dimenzióra koncentrál, és valóban lehet olyan benyomásunk, hogy a Fidesz a magyar politika minden szegmensét uralja. Mégsem tartjuk kielégítőnek ezt a megközelítést. Dunleavy (és persze a szakirodalomban más szerzők is) felhívják a figyelmünket: a domináns párt, bármennyire is kiemelkedik, mégis csak *része* a pártrendszernek. Ebből fakadóan, bár a legtöbb dolog rajta múlik, mégsem minden. Már a domináns párt felbukkanása, megerősödése és tartós kormányon maradása sem csak az önmagában ilyen szerepet fontolgató párton múlik, hanem a riválisokon, a velük való interakción. Láttuk, hogy a török és a japán példában nagyon különböző ez az interakciós mező: míg az előbbiben szinte korlátlan a domináns párt mozgástere, addig a japán esetben a domináns pártnak azért nagyon is vannak korlátai (részben az ellenzéki pártok, részben saját belső frakciói, részben az őt támogató üzleti körök).

2. Nagyon érdekesnek találtuk Dunleavy azon véleményét, miszerint az ellenzéknek mindig az ellentétét kell *mondania*, mint amit a domináns párt mond,

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 243

de ez még önmagában nem elég a kormány megbuktatásához. A kormánybukáshoz olyan *stratégia* kell, amely az elutasítás mellett az egyetértést és a hasonlóságot is magában foglalja. Ez talán meglepő állításnak tűnhet; valójában inkább arról van szó, hogy az ellenzéknek a bizonytalanokat nem biztos, hogy a teljes tagadáson keresztül lehet elérnie. A Fidesz dominánspárti felemelkedésében például jól megállapítható, hogy az MSZP-vel szemben nemcsak a teljes eltérést hangsúlyozta, hanem olyan stratégiát dolgozott ki, amely szinte megegyezik azzal, amelyet potenciális domináns pártként az MSZP az 1990-es években képviselt. De persze a mai ellenzéknek más a helyzete, mint a Fidesznek ellenzéki korszakában. A mai ellenzék sokpárti jellege folytán alkalmas arra, hogy Dunleavy kritériumainak megfeleljen, azonban túlságosan is saját egységének és a kormánypárttal való szembenállásának hangsúlyozására koncentrál, és elhalványodik az ellenzéken belüli (a különféle közönségrétegek megszólítására irányuló) munkamegosztás. Ezzel együtt – mint ahogy azt kimutattuk – az ellenzék most jóval közelebb van ahhoz, hogy választást nyerjen, mint 2010 óta bármikor.

Fontos azt is látni, hogy miközben sokakat elszomorít a magyar ellenzéknek a korábbiakhoz képest korlátozottabb lehetőségének ténye, ha a török és a japán példát nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy az ellenzéknek egy domináns párttal szemben nem is mindig van lehetősége, hogy „ellenkezzen", hiszen Atatürk kezdetben saját ellenzékét is létrehozta, ami egészen addig létezhetett, amíg vezetői el nem kezdtek valódi ellenzék módjára viselkedni. De még a későbbiekben is, a többpártiság bevezetését, sőt jóval Atatürk halálát követően is igazodnia kellett az ellenzéknek az „atatürki reformokhoz". Japánban a helyzet másként festett, ott a domináns párt belső ellenzékisége „szívta el" a levegőt a tényleges ellenzéki pártok elől. A párt ideológiai sokszínűsége, belső frakcióinak harca idővel hitehagyottá tette az ellenzéket. Ezekhez képest a magyar ellenzék jelenleg, úgy tűnik, mégis fog tudni alkalmazkodni a kormányzati erőfölény által elégördített nehézségekhez.

(A Fidesz történeti szempontú megközelítése). Végezetül könyvünk újításának gondoljuk a magyar történeti összehasonlítást is. Ellentétben a korábbi fejezetekkel – amelyekben azt bizonyítottuk, hogy a Fidesz nemzetközi összehasonlításban *nem egyedi* párt –, itt azt igyekeztünk kidomborítani, hogy *nem egyedi* a magyar politikatörténet korábbi trendjeihez képest sem. Nem megismételve a 7. fejezet végén leszűrt tanulságokat, most egy módszertani és egy tartalmi következtetést vonunk le. *Módszertanilag* igyekeztünk elkerülni a történeti összehasonlításokban gyakran elkövetett hibákat, amelyek a felületes összehasonlításból adódnak. Elkerülendő az ilyen hibát, világosan kifejtettük: mit mivel és hogyan kívánunk összehasonlítani (többek között az elitek viselkedésmódját, a domináns hazai pártok közjogi alapozottságát, az intézmények sajátosan kevert működését).

Tartalmi értelemben pedig arra jutottunk, hogy – túlmenően a nemzetközi esetekben tapasztalt hasonlóságokon – a magyar politikai fejlődésben vannak

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 244

olyan specifikus elemek, amelyek szinte „kikényszerítik" a domináns pártokat. Úgy találtuk, hogy e „kényszerhatások" nem rendszerfüggőek, hiszen domináns párt vezette Magyarországot a dualizmus korában; a két háború között; és 2010 óta is. Három nagyon más ideológiai konstelláció, bennük mégis hosszasan uralkodó, szinte leválthatatlan pártok. A történelmi optika tehát nemhogy mesterkélt itt, de nagyon is szükséges, mert többlet magyarázó erővel bír. Ezt a magyarázó erőt a liberális demokrácia 1990-ben induló paradigmája nem tudja megadni, mégpedig azért nem, mert magyarázó rendszere – történeti szempontok figyelembevétele nélkül – szűkös. Részletes kifejtést kap az olvasó ezekről a nélkülözhetetlen történeti faktorokról.

Ha mégis felvetjük a kérdést, hogy a liberális demokrácia hol „hibázott", akkor azt a választ adhatjuk, hogy az 1990 után induló demokratikus fejlődés nem tudta megtörni a magyar politikai fejlődés régi szerkezetét, amely újra és újra előhívja a régi pártmodellt. Hangsúlyosan rá kell mutatnunk tehát a döntően nyugati mintákat követő demokráciaépítés korlátaira. Az 1990-es nyugatos paradigma nem (vagy csak részben és rövid időre) tudott *alapvető* változásokat elérni egy évszázadok során kialakult társadalmi, politikai és kulturális szerkezet átalakításában. Márpedig Magyarországon a domináns pártrendszer létét a nagyjából *azonosan* ismétlődő struktúrák és mentális viszonyok támasztják alá. Az Európai Unió (mint 2004 óta meghatározó külső keret) ezért beleütközik a belső fejlődés hosszú távú folyamataiba, és a magyar politikatörténet ősi reflexeit hívja elő. Könyvünk végső állítása: a domináns párt újbóli megjelenése a magyar történelmi örökség reaktiválódása mellett annak is köszönhető, hogy nem jött létre egy olyan demokratikus fejlettség, amilyen például az 1945 utáni Európában létrejött, s amely strukturálisan kizárja olyan pártok felemelkedését, amelyek éppen e fejlettség maguk általi megvalósítását írják a zászlajukra.

A tartalmi tanulságokat követően végezetül szükséges néhány szót szólni kutatási eredményeink relevanciájáról. Reményeink szerint könyvünk lökést ad a domináns pártok szerepének vizsgálatához, mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban, nagyobb teret adva a politikatudomány és a történelemtudomány interakciójának. Ez egyfajta ellépést eredményezne a demokráciakutatást jelenleg meghatározó rendszerklasszifikációra épülő hibridrezsim-narratívától, valamint a politikai rendszer jellegét a vezető személyiségén keresztül megközelítő értelmezésektől, előtérbe helyezve a pártfejlődés vizsgálatát, valamint azon történelmi „hajlamosító" tényezőket, amelyek befolyásolhatják a pártok dominanciára törekvését hosszú távon. Ennek előnye, hogy egyrészt tágabb kontextusba helyezi bizonyos pártok megerősödésének okait, másfelől lehetőséget ad egy változási folyamat szemléltetésére, ami az aktuálpolitikai folyamatok értelmezésében is segítségként szolgálhat a politika iránt érdeklődő állampolgárok részére. Ha ugyanis megértik, hogy egy párt dominanciára törése sosem egy beszéd, egy kampány vagy egy választás eredményeként alakul ki, hanem egy

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 245

fejlődési, adaptációs folyamat részeként, akkor lehetőség nyílik annak felismerésére is, hogy az ilyen pártok nem válthatóak le egyik napról a másikra. A domináns pártokkal szemben álló, gyakran fragmentált ellenzéknek különböző stratégiákat kell kidolgozni annak ismeretében, hogy mi az, ami a domináns párt kiemelkedését lehetővé tette. Ez nagymértékben befolyásolja azt, hogyan gondolkodunk a pártok szerepéről a politikai folyamatok értelmezésében.

Terjedelmi okokból kifolyólag könyvünkben pusztán néhány szempontot tudtunk bemutatni, amelyek mentén vizsgáltuk a domináns pártok kiemelkedését. Fókuszunkban a dominancia szubsztantív okai álltak, a strukturális okokról csak röviden tudtunk szólni. A jövőre nézvést azonban úgy véljük, hogy két területen mindenképp szükség volna további kutatásokra. Ez egyfelől a magyar dominánspártiság történelmi előzményeinek alaposabb feltérképezése, másfelől kifejezetten a nyugati dominánspárti példák kialakulásának és fennmaradásának strukturális okainak vizsgálata. Úgy véljük, hogy ezen két terület mélyrehatóbb ismeretével olyan tudással gyarapítható a politikatudomány eszköztára, amely hozzájárulhat a Fidesz átalakulásának és sikerének jobb megértéséhez is.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 246

Irodalom

Ágh Attila (1993): *A polarizáció éve. Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerk.: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 40–57.

Ágh Attila (2001): A jövő még nem kezdődött el. *Mozgó Világ*, 2001. szeptember, 9. sz.

Allison, Graham – Blackwill, Robert D. – Kissinger, Henry A. – Wyne, Ali (2013): *Lee Kuan Yew: The Grand Master's Insights on China, the United States, and the World*. Cambridge, MIT Press.

Almond, Gabriel (1960): Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics. In: Gabriel Almond – James Smoot Coleman (szerk.): *The Politics of the Developing Areas*. Princeton University Press, 1–65.

Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bingham – Strøm, Kaare – Dalton, Russell J. (szerk.) (2006): *Összehasonlító politológia*. Bp., Osiris

Alvarez, Mike – Cheibub, José Antonio – Limongi, Fernando – Przeworski, Adam (1996): Classifying Political Regimes, *Studies in Comparative International Development*, 2. 3–36.

Ansell, Christopher K. – Fish, M. Steven (1999): *The Art of Being Indispensable: Noncharismatic Personalism in Contemporary Political Parties*. Comparative Political Studies, 3. 283–312.

Apponyi Albert (1896): Beszámoló Jászberényben. *Apponyi Albert gróf beszédei, I. 1872–1890*. Budapest, Singer és Wolfner.

Apponyi Albert (1922): *Emlékirataim*. Második kiadás. Pantheon Irodalmi Intézet.

Arian, Alan – Barnes, Samuel H. (1974): The Dominant Party System: A Neglected Model of Democratic Stability. *The Journal of Politics*, 3. 592–614.

Arslantas, Düzgün (2019): Clientelism and Dominance: Evidence from Turkey. https://kups.ub.uni-koeln.de/10005/1/Library%20Copy.pdf, letöltés: 2021. 07. 14.

Babits Mihály (1999): A magyar jellemről. In: *Tanulmányok, publicisztikák*. Kortárs, 514–553.

Bajtay Péter (2005): Periféria a centrumban. In: Kiss J. László: *A Huszonötök Európái*. Bp., Osiris.

Balázs Zoltán – Hajdú András (2017): A Fidesz Magyar Polgári Szövetség a magyar politikában. In: Trendek a magyar politikában 2. a Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák. Szerkesztette: Boda Zsolt és Szabó Andrea. MTA PTI – Napvilág Kiadó, 83-109.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 247

Balogh András (2005): India. In: Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. II. Európán kívüli országok*. Bp., Osiris.

Banzhaf, John F. (1965): Weighted voting doesn't work: a mathematical analysis. *Rutgers Law Review*, 19, 317–343.

Barry, Brian (1970): *Sociologists, Economists and Democracy*. University of Chicago Press.

Bartolini, Stefano – Mair, Peter (2003): Kihívás a politikai pártokkal szemben a régi és új demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 3. 157–174.

Baylis, Thomas (1992): Elite Consensus and Political Polarization: Cases from Central Europe. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 1. 90–106.

Beksics Gusztáv (1884): *Legújabb politikai divat*. Zilahy Sámuel Kiadása.

Berman, Sheri (2007): How Democracies Emerge: Lessons from Europe. *Journal of Democracy*. July, 28–41.

Bibó István (1986): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. *Válogatott tanulmányok, II*. Gondolat, Budapest.

Bihari Mihály (1996): Stabil demokrácia, alacsony fokú legitimáció, éleződő konfliktusok. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkeszti: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 32–––41.

Bihari Mihály (1997): Válságkezelés és mélyülő ellentmondások. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkeszti: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 38–45.

Blanc-Noel, Nathalie (2013): Resolving the Dilemma Between Equality and Liberty: the Swedish Political System**.** *Eastern Journal of European Studies*, 1. 25–40.

Blitzer, Jonathan (2015): Argentina's Kirchner Era Ends. *The New Yorker*. October 28, 2015. https://www.newyorker.com/news/news-desk/argentinas-kirchner-era-ends, letöltés: 2021. 07. 15.

Blondel, Jean (1968): Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Science*, 2, 180–203.

Bogaards, Matthijs (2005): Dominant Parties and Democratic Defects. *Georgetown Journal of International Affairs*, 2, 29–35.

Bolkenstein, Frits (1998): Overwerkt verleden. Prometheus Amsterdam (2de druk).

oucek, Françoise (2012): *Factional Politics. How Dominant Parties Implode or Stabilize*. London, Palgrave Macmillan.

Bozóki András (1992): Előszó. In: *Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában 1988–1991*. Szerkesztette: Bozóki András. Fidesz Központi Hivatal.

Bozóki András (1997): Mozgalmi-értelmiségi politika a rendszerváltás után: a Demokratikus Charta. *Politikatudományi Szemle*, 1. 98–135.

Bozóki András (2002): Politikai fordulat Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 1–2. 5–20.

Bozóki András (2019a): *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon*. L'Harmattan.

Bozóki András (2019b): Száz év talány. *Horthy, Kádár, Orbán. Mozgó Világ*, január, 3–12.

Bozóki András – Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer: Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2, 7–32.

Bruhn, Kathleen (2012): "To hell with you, corrupt institutions!" AMLO and populism in Mexico. In: Cas Mudde–Cristóbal Kaltwasser: *Populism in Europe and Americas? Threat a Corrective for Democracy?* Cambridge University Press. 88–112.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 248

Bunce, Valerie (2000): The Historical Origins *of the* East-West Divide*: Civil Society, Political Society, and Democracy in Europe. Civil Society Before Democracy: Lessons from Nineteenth-century Europe.* Nancy Bormeo – Philip Nord (Szerk.) Rownan and Littlefield Publishers. 209–236.

Búr Gábor (2016): Volt egy farmom (Dél-)Afrikában. *Afrika Tanulmányok*. 2016/I–II.—39–50.

Búr Gábor (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó

Búr Gábor (2016) Volt egy farmon (Dél-)Afrikában. *Afrika Tanulmányok*. 2016/I-II. 39-50.

Calise, Mario (2015): The personal party: an analytical framework. *Italian Political Science Review / Rivista Italiana di Scienza Politica* (2015), 45: 3, 301–315

Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 1. 2v16.

Capoccia, Giovanni – Ziblatt, Daniel (2010): The Historical Turn in Democratization Studies: A New Research Agenda for Europe and Beyond. *Comparative Political Studies*, September–October, 931–968.

Rodríguez, Carmen – Ávalos, Antonio – Yilmaz y Ana, Hakan (2021): Turkey's Democratization Process. https://aecpa.es/files/view/pdf/congress-papers/11-0/744/, letöltés: 2021. 06. 17.

Carothers, Thomas (2002): The End of the Transition Paradigm. Journal of Democracy, 1. 5–21.

Caulier, Jean-François – Domont, Patrick (2010): Measuring one-party dominance with voting power indices. In: Matthijs Bogaards – Françoise Boucek Eds: *Dominant Political Parties and Democracy: Concepts, Measures, Cases and Comparisons*. London, Routledge, 45–59.

Chang, Bi-yu (2015): *Place, Identity and National Imagination in Postwar Taiwan*. London, Routledge.

Cheeseman, Nicholas (2016): *African Politics*. London, Routledge.

Cheng, Tun-jen (2006): Strategizing Party Adaptation: The Case of the Kuomintang. *Party Politica*, 3. 367–394.

Choi, Eunjong (2015): The Decline and Resurgence of the Kuomintang in Taiwan. *Pacific Focus*, 3. 415–436.

Chong, Alan (2006): Singapore's foreign policy beliefs as "Abridged Realism": pragmatic and liberal prefixes in the foreign policy thought of Rajaratnam, Lee, Koh, and Mahbubani. *International Relations of the Asia-Pacific*, 2. 269–306.

Clarke, Amy (2020): Should Old Acquaintance Be Forgot? The Uses of History in Scottish Nationalist Politics, 2007–Present. *Australian Journal of Politics and History*, 3. 396–414.

Constitution of the ANC (2007). https://www.anc1912.org.za/constitution-anc, letöltés: 2021. 07. 08.

Constitutional Principles and Structures for a Democratic South Africa. (1991) https://dullahomarinstitute.org.za/about-us/our-historical-publications/anc-discussion-document-on-structures-and-principles-of-a-constitution-for-democrcatic-sa.pdf, letöltés: 2021. 07. 08.

Costa Pinto, Antonio (2010a): The Authoritarian Past and South European Democracies: An Introduction. *South European Society and Politics*. September, 339–358.

Costa Pinto, Antonio (2010b): Coping with the Double Legacy of Authoritarianism and Revolution in Portuguese Democracy, *South European Society and Politics*, 395–412.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 249

Cotton, James (1993): Political Innovation in Singapore: The presidency, the leadership and the party. In: Gary Rodan (szerk.): *Singapore Changes Guard*. London, Longman Publishing Group, 3–15.

Cox, Gary W. (1997): *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge University Press.

Crespo, José Antonio (1995): The Liberal Democratic Party in Japan: Conservative Domination. *International Political Science Review*. Vol. 16, No 2, 199–209.

Csigó Péter (1997): A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. *Politikatudományi Szemle*, 4. 27–58.

Csizmadia Ervin (2001): *Makkai János. Ösztön és politika*. Új Mandátum.

Csizmadia Ervin (2003): *A politika és az értelmiség*. Századvég.

Csizmadia Ervin (2009): A magyar pártfejlődés történelmi perspektívában: új hipotézisek. *Politikatudományi Szemle*, 4. 7–32.

Csizmadia Ervin (2010): Lehet hasznos és jó a populizmus? *HVG*. november 23. https://hvg.hu/velemeny/20101122_populizmus_fidesz_jobbik, letöltés: 2021. 07. 17.

Csizmadia Ervin (2012): Kihívás és megoldás. A pártstruktúra átalakulásának változatai Magyarországon. *Századvég, Új folyam*, 64. szám, 62–82.

Csizmadia Ervin (2014): A méregfog kihúzása. *Népszabadság*, szeptember 6. http://nol.hu/belfold/a-meregfog-kihuzasa-1484569

Csizmadia Ervin (2015): Miért hatékony a Fidesz? A jobb- és a baloldal közötti aszimmetria okairól. *Mandiner*, Február 13. https://mandiner.hu/cikk/20150213_csizmadia_ervin_miert_hatekony_a_fidesz_a_jobb_es_a_baloldal_kozotti_aszimmetria_okairol

Csizmadia Ervin (2016): A tranzitológiának vége, felejtsük el? Az átmenet tervezett intézményeitől a tervezetlen hibridizációig. *Politikatudományi Szemle*, 2. 135–153.

Csizmadia Ervin (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, és ha igen, hogyan?* Gondolat.

Csizmadia Ervin (2018a): Domináns pártok a magyar politikában. Három korszak (dualizmus, Horthy-korszak és napjaink pártfejlődésének összehasonlítása. In: *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. szerkeszti: Böcskei Balázs – Szabó Andrea. MTA PTI – Napvilág. 146–167.

Csizmadia Ervin (2018b): Domináns pártrendszer: miért ismétlődik Magyarországon? MTA PTI blog, október 19.

Csizmadia Ervin (2018c): Liberalizmus és demokrácia: szövetségesek vagy ellenfelek? *Mandiner*, június 13.

Csizmadia Ervin (2019): Mit kezdjünk Európával? A hazai politikai elitek mintakövető és mintaformáló stratégiája. *Metszetek*, 4. 110–133.

Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia (2019): Mi a bajunk a „hibrid rendszer"-rel? 2019. szeptember 29. https://meltanyossag.hu/2019/09/28/mi-a-bajunk-a-hibrid-rendszer-rel/

Csizmadia Ervin (2021a): Uralkodó pártok. Miért jön létre, mit fejez ki, és miért ennyire tartós a domináns pártrendszer Magyarországon? In: *Magyarország 2020. 50 tanulmány az elmúlt 10 évről*. Szerkeszti: Mernyei Ákos – Orbán Balázs. MCC.

Csizmadia Ervin (2021/b): A demokrácia mint folyamat. Norbert Elias elméletének politikatudományi hasznosíthatósága. Máltai Tanulmányok, 2. 143-160.

Csuhaj Ildikó (2010): Lázár János: Az alkotmánnyal van a gond. *Népszabadság*, november 18. http://nol.hu/belfold/20101118-_az_alkotmannyal_van_a_gond_-885851

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 250

D'Eramo, Marco (2017): Populizmus és az új oligarchia. *Fordulat*, 22. 6–29.
Dağcı, Gül Tuba – Diyarbakırlıoğlu, Kaan (2013): Turkish Foreign Policy during Adnan Menderes Period. *Turkish Journal of International Relations*. Spring, 18–31.
Dahl, Robert A. (1965): *Political Opposition in Western Democracies*. New Haven, Yale University Press.
Davenport, Thomas – Hope, Rodney (1989): *South Africa. A Modern History*. Toronto and Buffalo, University of Toronto Press.
Debreczeni József (2003): *Orbán Viktor*. Osiris.
Debreczeni József (2009): *Arcmás*. Noran Libro.
Debreczeni József (2011): *A politika fertője*. Deborjó Kft.
Debreczeni József (2013): *A fideszes rablógazdaság*. De.hu Kft.
Debreczeni József (2017): Az Orbán-rezsim 2010–201? De.hu Kft. Deiwiks, Christa (2009): *Populism*. *Living Reviews in Democracy*, 2009/1. 1–9.
Díaz-Cayeros, Alberto – Magaloni, Beatriz (2007): Party Dominance and the Logic of Electoral Design in Mexico's Transition to Democracy. *Journal of Theoretical Politics*, 3. 271–293.
Dobos Edgár (2005): Svédország és Finnország szocializációja az EU-ban. *Külügyi Szemle*. 2005/ 3–6. 39–94.
Navracsics Tibor (2010): Napirenden kívüli felszólalás. *Országgyűlési Napló 1990–2019*. November 10. 45. szám.
Duclos, Nathalie (2016): The SNP's Conception of Scottish Society and Citizenship, 2007–––2014. *Revue Française de Civilisation Britannique*, 1. 1–16.
Dunleavy, Patrick (2010): Rethinking dominant party systems. In: Matthijs Bogaards – Françoise Boucek (szerk.): *Dominant Political Parties and Democracy: Concepts, Measures, Cases and Comparisons*. London, Routledge, 23–44.
Duverger, Maurice (1960): *Institutions politiques et droit constitutionnel*. Párizs, Presses Universitaire de France.
Duverger, Maurice (1964): *Introduction à la politique*. Párizs, Gallimard.
Egedy Gergely (2013): Conservatism and nation-models in Hungary. *Hungarian Review*, 3, 66–75.
Egeresi Zoltán (2013): A török nemzetépítés Atatürk korában. *Világtörténet*. 2013/1. 125–144.
Ekiert, Grzegorz – Ziblatt, Daniel (2013): *Democracy in Central and Eastern Europe One Hundred Years On*.
Ekiert, Grzegorz (2015): Three Generations of Research on Post-Communist Politics – A Sketch. *East European Politics and Societies and Cultures*. May, 323–337.
El Pais szerkesztőségi cikk (1990): Vargas Llosa: „México es la dictadura perfecta". El Pais, 1990. 09. 01. https://elpais.com/diario/1990/09/01/cultura/652140001_ 850215.html, Letöltés: 2021. 07. 02. Ezt sokszorosan rendezni!!!!
Enyedi Zsolt (1998): Pártrendszer és politikai konszolidáció. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–32
Enyedi Zsolt (2004): A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakításában. *Századvég*, 3. 3–28.
Enyedi Zsolt (2015): Paternalista populizmus a Jobbik és a Fidesz ideológiájában. *Fundamentum*, 2–3. 50––61.
Enyedi Zsolt – Körösényi András (2001): *Pártok és pártrendszerek*. Osiris.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 251

Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt, Szabó Andrea és Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 17–42.

Erikson, Robert S. (1971): The Advantage of Incumbency in Congressional Elections. *Polity,* 3. 395–405.

Ferber Katalin (1983): Vita a húszas évek végén Magyarország eladósodásáról. *Valóság,* 1. 37–46.

Fidesz – Magyar Polgári Párt (1996): *A polgári Magyarországért* (vitairat). Fidesz Központi Hivatal.

Fisichella, Domenico (1994): *A politikatudomány alapvonalai.* Miskolc, IC(P) Holding Rt.

Flamm László (2004): Svédország. In: Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek.* Bp., Osiris.

Fleck Zoltán és társai (2011): Vélemény Magyarország alaptörvényéről. Fundamentum, 1. 61-77.

Flesch István (2004): *Atatürk és kora.* Bp., Corvina.

Flesch István (2007): *A Török Köztársaság története.* Bp., Corvina

Foster, Lynn V. (1999): *Mexikó története.* Bp., Pannonica

Fowkes, James (2015): Right After All: Reconsidering New National Party in the South African Canon. *UPSpace Institutional Repository.* https://repository.up.ac.za/handle/2263/49307 2021. 09. 08.

Fricz Tamás (2001): Az Orbán-kormány, a rendszerváltás stabilizálásának kísérlete. In: *Magyarország Politikai Évkönyve 2001.* Szerk. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 77–90.

Fukuyama, Francis (1989): The End of History? *National Interest*, Summer, 1–18.

Galbraith, John Kenneth (1988): *Egy kortárs emlékei.* Bp., Európa

Gerlich, Michael (2021): How Elite Configurations Explain Shifts from Democracy to Authoritarian or Totalitarian Regimes: Turkey as a Case Study. *Journal of Political Science,* 11, 273–300

G. Fodor Gábor – Stumpf István (2007): A „jó kormányzás" két értelme. Avagy a demokratikus kormányzás programja és feltételei. Nemzeti Érdek, 2. 76-95.

G. Fodor Gábor (2021): *Az Orbán-szabály – Tíz fejezet az Orbán-korszak első tíz évéről.* KKETTK Közalapítvány, 2021

Giddens, Anthony (1999): *A harmadik út.* Agóra Marketing, Budapest.

Giliomee, Hermann – Simkins, Charles (1999): Conclusion. In: Hermann Giliomee – Charles Simkins (szerk.): *The Awkward Embrace. One-Part Domination and Democracy in Industrialising Countries.* London, Routledge, 341–358.

Goldschmidt, Arthur (1997): *A Közel-Kelet története.* Bp., Maecenas Kiadó

Goldstone, Jack A. – Ulfelder, Jay (2004): How to Construct Stable Democracies? *The Washington Quarterly,* 1. 9–20.

Goodhart, David (2019): *Úton hazafelé. A populista lázadás és a politika jövője.* Bp., Századvég

Gradvohl, Paul – Marián Béla – Szabó Ildikó (1998): A folyamatosság forradalma, avagy a Kádár-korszakhoz való viszony szerepe a mai politikai közgondolkodásban. *Politikatudományi Szemle,* 2. 5– 26.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 252

Gratz Gusztáv (1992): *A dualizmus kora*. Akadémiai Kiadó, I. és II. Budapest
Greene, Kenneth F. (2007): *Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective*. Cambridge University Press.
Greene, Kenneth F. (2009): The Political Economy of Authoritarian Single-Party Dominance. *Comparative Political Studies*, 7, 807–834.
Greven, Michael T (1995): Demokratizáció és intézményépítés, *Politikatudományi Szemle*, 1. 9–20.
Gyurgyák János (2003): Politikai ideológiák. In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Bp., 2003, Osiris
Hartog, François – Revel, Jacques (2006): *A múlt politikai felhasználásai*. Atelier füzezek.
Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Bp., Jaffa
Heppel, Timothy (2008): The Degenerative Tendencies of Long-Service Governments… 1963… 1996… 2008? *Parliamentary Affairs*, October, 578–596.
Higley, John – Burton, Michael (2006): *Elite Foundations of Liberal Democracy*. Rowman and Littlefield.
Horkay Hörcher Ferenc (2012): A Nemzeti hitvallásról. In: Dr. Jakab András – Körösényi András: *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. 2012, Új Mandátum.
Horváth Attila (2021): A verseny változatai. A visegrádi országok pártrendszerei 1990–2020. Gondolat, Budapest.
Horváth Attila – Soós Gábor (2015): Pártok és pártrendszer. In: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris–MTA TTK PTI.
Horváth Gyula (1993): *Tanulmányok Latin-Amerika történetéből. A populizmushoz vezető út néhány állomása*. Kaposvár.
Horváth Gyula: Perón – Anderle Ádám (2000): Che Guevara. Pannonica
Humlabaek, Carsten (2010): Party Attitudes towards the Authoritarian Past in Spanish Democracy, *South European Society and Politics*, 3. 413–428.
Huntington, Samuel (1970): Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems. In: Samuel Huntington – Clement Moore (szerk.): *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-Party Systems*. New York, Basic.
Huntington, Samuel P. (1991): The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century. *Journal of Democracy*, Spring, 12–34.
Ilonszki Gabriella – Lengyel György (2009): Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? *Politikatudományi Szemle*, 1. 7–25.
Ilonszki Gabriella szerk. (2011): *Szakértők és pártemberek – Kormányzati elit Magyarországon 1848-2010*. Akadémiai, Budapest.
Izsák Lajos – Jónás Károly – Kovács Tamás – Réfi Attila – Sziklai István (szerk.) (2011): *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846-2010)*. Gondolat–vMTA–v–ELTE.
Jager, Nicola de – Tot, Pierre du (2012): *Friend or Foe? Dominant party systems in southern Africa. Insights from the developing world*. United Nations University Press–Konrad Adenauer Stiftung.
Jakab András (2011): Az új alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei. HVG–Orac Kiadó.
Janke, Igor (2013): *Hajrá, Magyarok! az Orbán Viktor-sztori egy lengyel újságíró szemével*. Rézbong.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 253

Janos, Andrew C (1982): *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825–1945*. Princeton University Press.

Jesudason, James V. (1999): The Resilience of One-party Dominance in Malaysia and Singapore. In: Hermann Giliomee – Charles Simkins (szerk.): *The Awkward Embrace. One-Part Domination and Democracy in Industrialising Countries*. London, Routledge, 128–174.

Johns, Rob – Mitchell, James (2016): *Takeover: Explaining the Extraordinary Rise of the SNP*. London, Biteback.

Kagan, Robert (2008): *The Return of History and the End of Dreams*. London, Atlantic.

Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2014): Latin American Populism: Some Conceptual and Normative Lessons. *Constellations*, 4. 494–504.

Katz, Richard S. – Mair, Peter (2009): A Cartel Party Thesis: A Restatement. Perspectives on Politics. December, 753–766.

Kemenczi Gábor (1936): Vissza az ősi alkotmányhoz. Magyar Királyi Nyomda.

Kéri László (1994): *Orbán Viktor*. (Interjúkötet). Századvég.

Key, V. O. (1949): *Southern Politics in State and Nation*. New York, Alfred. A. Knopf.

Kis János (1994): *Politika és liberalizmus*. Interjú. Beszélő, augusztus 18.

Kitschelt, Herbert (1992): Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations? *The American Political Science Review*. December, 1028–1034.

Kitschelt, Herbert (2000): Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities. *Comparative Political Studies*, 6–7. 845––879.

Konok Péter (2011): *Az eszmék országútján. A nyugati szociáldemokrata kánon dilemmái 1945-től napjainkig*. Bp., Napvilág

Kopecky, Petr – Mudde, Cas (2000): Mire tanít minket a kelet-európai irodalom a demokratizálódásról (és viszont)? *Politikatudományi Szemle*, 3–4. 149–74.

Koselleck, Reinhart (2003): *Elmúlt jövő. A történeti idő szemantikája*. Bp., Atlantisz.

Kostadinova, Tatiana – Levitt, Barry (2014): Toward a Theory of Personalist Parties: Concept Formation and Theory Building. *Politics & Policy*, 4. 490–512.

Kothari, Rajni (1964): The Meaning of Jawaharlal Nehru. *The Economic Weekly*, July, 1203–1207. https://www.epw.in/system/files/pdf/1964_16/29-30-31/the_meaning_of_jawaharlal_nehru.pdf, Letöltés: 2021. 07. 15. Ezt rendezni kell!

Köllner, Patrick (2006): The Liberal Democratic Party at 50: Sources of Dominance and Changes in the Koizumi Era. *Social Science Japan Journal*, 2. 243–257.

Körösényi András – Gyulai Attila (2019): A hibridrezsim-fogalom korlátai és egy alternatív megközelítés: a plebiszciter vezérdemokrácia. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea szerk: *A politikatudomány X-aktái*. MTA PTI – Napvilág, 159–178.

Körösényi András (2006): Mozgékony patthelyzet. *Politikatudományi Szemle*, 1. 29–67.

Körösényi András (2012): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. *Magyar politika, 1990–2010*. Working Papers in Political Science, 1. 1–24.

Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Szerkeszti: Körösényi András. Osiris, 401–422.

Körösényi András (2019): Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás. Politikai vezetés és politikai piac schumpeteri nézőpontból. In: Uő: *Manipuláció és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Gondolat, 134–156.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 254

Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer*. Osiris.
Körösényi András – Illés Gábor – Gyulai Attila (2020): *Az Orbán-rezsim*. Osiris.
Krauss, Ellis S. (1989): Politics and the Policymaking Process. In: *Democracy in Japan*. Takeshi Ishida, Eliss S. Krauss eds. University of Pittsburg Press, 39v64.
Kuhn, Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest.
Kulcsár Péter (2007): *A szociáldemokrácia az eszmék történetében*. Bp., Hungarovox
Kun József (1909): Parlamentarizmus és magyar parlamentarizmus. *Jogállam*, 8. 561–586.
Laakso, Markku – Taagepera, Rein (1979): "Effective" number of parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 1. 3–27.
Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Bp., Noran Libro
Lakatos Júlia (2019): Egy adaptált eszme: az amerikai konzervatív ellenkultúra. In. Sebők Miklós – Böcskei Balázs (szerk.) *Itt van Amerika*. Athenaeum.
Lakner Zoltán (2017): Megújuló válság: Az MSZP alkalmazkodási kísérlete 2010 után. In: Trendek a magyar politikában. Szerkesztette: Boda Zsolt és Körösényi András. MTA PTI – Napvilág Kiadó, 143-167
Leduc, Jean (2006): *A történészek és az idő*. Pozsony, Kalligram.
Lengyel László (2001): Kétezer. In: *Magyarország Politikai Évkönyve 2001*. Szerk. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. Budapest. 70–76
Levite, Ariel – Tarrow, Sidney (1983): The Legitimation of Excluded Parties in Dominant Party Systems: A Comparison of Israel and Italy. *Comparative Politics*, 3. 295–327.
Lijphart, Arend (2000): "The Future of Democracy: Reasons for Pessimism, but Also Some Optimism." *Scandinavian Political Studies*, 3. 245–283.
Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein (1967): Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. *The American Political Science Review*. March, 69–105.
Llosa, Mario Vargas (1990): "México es la dictatura perfecta". *El País*. 01 September.
Löffler Tibor (2002): Predomináns törésvonal és törésvonal-politika a magyar pártrendszerben. *Politikatudományi Szemle*, 1–2. 177–212.
Lugosi Győző (2005): Törökország. In: Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történelem*. Osiris
MacLeod, Dag (2005): *Downsizing the state. Privatization and the Limits of Neoliberal Reform in Mexico*. Pennsylvania State University
Magaloni, Beatriz (2006): *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*. Cambridge University Press.
Magyar Bálint (2013): *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. Budapest, Noran Libro.
Mair, Peter (1997): *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press.
Mandela, Nelson (2008): A szabadság útján. Bp., Anthropolis Egyesület–Nyitott Könyvműhely
Mándi Tibor (2000): A „harmadik út" rövid tündöklése. A brit Munkáspárt, az amerikai Demokrata Párt és a keynesianizmus vége. *Századvég*, ősz, 27–68.
Mándi Tibor (2015): Politikai gondolkodás. In: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Körösényi András szerk. Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 13–35.
Marshall, Annelise N. (2014): Perón: the Ascent and Decline to Power. Digital Commons@WOU. 2014/6. https://digitalcommons.wou.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=honors_theses

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 255

Marquette, Heather – Beswick, Danielle (2011): State Building as a New Development Paradigm? *Third World Quarterly*, 10, 1703–1714.

Mattes, Robert (2006): Voter behaviour and party dominance in South Africa: Another view. In: *Challenges to Democracy by One-Party Dominance: A Comparative Assessment*. Johannesburg, Konrad Adenauer Stiftung, 105–116.

Mazzuca, Sebastián L. (2010): "Meta-Theoretical Issues" In *Theory and Methods in Political Science*, szerk. David Marsh és Gerry Stoker, Houndmills: Palgrave Macmillan, 212–231.

MacArthur, Brian (2006): A XX. század nagy beszédei. Agave Könyvek Kiadó Kft.

Mandela, Nelson (2008): A szabadság útján. Anthropolis Egyesület-Nyitott Könyvműhely.

Mbeki, Thabo (2011): „I am an African". *Youtube*. https://www.youtube.com/watch?v m=6lmKFTadTk8, letöltés dátuma: 2021. 07. 10.

McFadden, Robert D. (2021): Carlos Saúl Menem, Who Led Argentina Through Economic Turmoil, Dies at 90. *New York Times*. 14 February, https://www.nytimes .com/2021/02/14/obituaries/carlos-saul-menem-dead.html, Letöltés: 2021. 07. 14.

Mérő Katalin – Piroska Dóra (2017): Bankunió és banknacionalizmus. A magyar eset kelet-közép-európai kontextusban. *Politikatudományi Szemle*, 1. 135–160.

Metz Rudolf (2020): *A politikai vezetés három arca*. Budapest, Gondolat.

Metz Rudolf – Oross Dániel (2020): Strong Personalities' Impact on Hungarian Party Politics: Viktor Orbán and Gábor Vona. In: Gherghina, Sergiu (szerk.): *Party Leaders in Eastern Europe: Personality, Behavior and Consequences*. Palgrave Studies in Political Psychology. Springer International, 145–170.

Metz Rudolf – Várnagy Réka (2021): "Mass," "Movement," "Personal," or "Cartel" Party? Fidesz's Hybrid Organisational Strategy. *Politics and Governance*, 3. Megjelenés előtt

Mitchell, James – Lynn, Bennie – Johns, Rob (2011): *The Scottish National Party*: Transition to Power. Oxford University Press.

Moberg, Vilhelm (1984): *Népem története. Svédország a középkorban*. Bp., Gondolat.

Molnár Csaba – Pokornyi Zsanett (2018): Szakpolitikák és stratégiák. A közvélemény és a közpolitika napirendje a 2014-es és 2018-as választási kampányban. In: *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás* 2018. szerkeszti: Böcskei Balázs – Szabó Andrea. MTA PTI – Napvilág Kiadó, 340–366.

Morlino, Leonardo (2010) Authoritarian Legacies, Politics of the Past and the Quality of Democracy in Southern Europe: Open Conclusions, *South European Society and Politic*s, 507–529

Musella, Fortunato (2018): *Political Leaders Beyond Party Politics*. Palgrave Macmillan.

Nelmekki, Belkacem (2008): The Formation of the Indian National Congress: A British Manoeuvre? *Es* 29 31–41.

https://www.semanticscholar.org/paper/The-formation-of-the-Indian-National-Congress%3A-A-Belmekki/29571aca51489cdf50c33298ef7ccd95f8dd7628, letöltés: 2021. 07. 15. Ezt rendezni!!!

Niamessny Mihály (1928): *Magyar parlamentarizmus* 1867-től 1918-ig. Franklin Társulat.

Nwokora, Zim – Pelizzo, Ricardo (2014): Sartori Reconsidered: Toward a New Predominant Party System. *Political Studies*, 4, 824–842.

O'Brien, Donal B. C. (1999): Does Democracy Require an Opposition Party? Implications of Some Recent African Experience. In: Hermann Giliomee – Charles Simkins (szerk.): *The Awkward Embrace. One-Part Domination and Democracy in Industrialising Countries*. London, Routledge, 323–340.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 256

Offe, Claus (1994): A kelet-európai átmenetek intézményeinek tervezése. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–32.

Opindia Staff: When Nehru curbed press freedom and freedom of expression to protect "moral standards" of Indians and faced opposition by all his opponents (2020) 30 June, 2020. *Opindia Staff*. https://www.opindia.com/2020/06/jawaharlal-nehru-first-amendment-india-press-freedom-of-speech-and-expression/, Letöltés: 2021. 06. 19.

Orbán Viktor (2010): Megőrizni a létezés magyar minőségét. Nagyítás, február 17.

Orbán, Viktor (2014a): Beszéd a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetemen, július 26.

Orbán Viktor (2014b): Szükségszerű a konfliktus Brüsszellel. MTI-összefoglaló a Kossuth Rádió 180 perc című műsoráról. 2014. május 23. https://2010-2014. kormany.hu /hu/miniszterelnokseg/hirek/szuksegszeru-a-konfliktus-brusszellel

Ottlik László (1941): *Bevezetés a politikába*. Magyar Királyi Nyomda.

Paár Ádám (2021): *A populizmus és népiség története Latin-Amerikában és Magyarországon*. Hitel, 7. 64–81.

Palonen, Emilia (2018): Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary. *Journal of Contemporary European Studies*, 3. 308–––321.

Pappas, Takis S. (2019): Populism and Liberal Democracy. *A Comparative and Theoretical Analysis*. Oxford. Oxford University Press.

Party Program of the Social Democratic Party (2001). http://library.fes.de/pdf-files/ialhi/90144/90144.pdf, letöltés: 2021. 07. 11.

Parvin, Manoucher–Hic, Mukerrem: Land Reform versus Agricultural Reform: Turkish Miracle or Catastrophe Delayed? *Middle East Studies*, 16 (1984), 207–232.

Patkós Veronika (2018): Pártos szavazók győzelme. A pártosság és a politikai megosztottság mintázatai a 2018. évi országgyűlési választás idején. In: Várakozások és valóságok. *Parlamenti választás* 2018. szerkeszti: Böcskei Balázs – Szabó Andrea. MTA PTI – Napvilág.

Pempel, T. J. (1990): *Uncommon Democracies:* The One-Party Dominant Regimes. Ithaca, Cornell University Press.

Pesti Sándor (2002a): Parlament és parlamentarizmus Magyarországon (1848–1945) II. *Politikatudományi Szemle*, 1–2. 263–298.

Pesti Sándor (2002b): *Az újkori magyar parlament*. Osiris.

Pogonyi Szabolcs (2015): Transborder Kin-minority as Symbolic Resource in Hungary. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 3. 73–98.

Pokol Béla (1999): A politikai demokrácia problémái. In: *Magyarország Politikai Évkönyve 1998*. Szerk. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 78–89.

Pordány László (2005): A búrok és az apartheid. Lakitelek Kiadó.

Pölöskei Ferenc (2010): *A Szabadelvű Párt fényei és árnyai*. Éghajlat.

Prieger Adrienn Dóra (2019): *Úton Európa felé. A török igazságszolgáltatási szerkezet változásai az európai integrációs folyamat vonzásában*. Bp., HVG–Orac

Prohászka Lajos (1936): *A vándor és a bújdosó*. Minerva.

Przeworski, Adam – Alvarez, Michael E. – Cheibub, José Antonio – Limongi, Fernando (2000): *Democracy and Development: Political Institutions and Well-being in the World, 1950–1990*. New York, Cambridge University Press.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 257

Rai, Praveen – Kumar, Sanjay (é. n.): The Decline of Congress Party in Indian Politics. *Economic & Political Weekly.* https://www.csds.in/uploads/custom_files/1529066719_The%20Decline%20of%20the%20Congress%20Party%20in%20Indian%20Politics.pdf, letöltés: 2021. 07. 15.

Ratsibe, Themba (2007): „A rhetorical analysis of President Thabo Mbeki's Inauguration speech & United Nations Speech". Department of Foreign Affairs.

Rimanelli, Marco (1999): *Comparative Democratization and Peaceful Change in Single-Party-Dominant Countries*. New York, St. Martin's Press.

Russell, Alec (2010):: Harc Dél-Afrika lelkéért Mandela után. HVG Kiadó Zrt.

Soós Gábor (2012): Kétblokkrendszer Magyarországon. In: Van irány? Trendek a magyar politikában. Szerkesztette: Boda Zsolt és Körösényi András. MTA PTI – Új Mandátum Kiadó, 14-40.

Stern, Robert W. (2003): *Changing India*. Cambridge University Press

Rogers, Samuel (2020): Fidesz, the state-subsumption of domestic business and the emergence of prebendalism: capitalist development in an "illiberal" setting. *Post-Communist Economies*, 5. 591–606.

Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris.

Róna Dániel, Galgóczi Eszter, Pétervári Judit, Szeitl Blanka, Túry Márton (2020): A Fidesz-titok. Gazdasági szavazás Magyarországon. 21 Kutatóközpont. https://21kutatokozpont.hu/wp-content/uploads/2020/06/Fidesz_titok_21_Kutat%C3%B3k%C3%B6zpont_tanulm%C3%A1ny.pdf

Rudai Rezső (1936): *A politikai ideológia, a pártszerkezet, a hivatás és az életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében*. Magyar Társadalomtudományi Társulat Kiadványa.

Rüb, Friedrich W. (1999): Az állami intézmények kiépülése a posztkommunista demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–30.

Outinen, Sami (2020): From Democratic Socialism and Rational Planning to Postmodern Identity Politics and Market-Orientation. Ideological Development of the Social Democrats in Sweden and Finland in the Late 20th Century. *Nordic Countries in Finnish Perspective.*

https://researchportal.helsinki.fi/en/publications/from-democratic-socialism-and-rational-planning-to-postmodern-ide, letöltés: 2021. 07. 10.

Sartori, Giovanni (2016): *Parties and Party Systems:* A Framework for Analysis. Colchester, ECPR Press.

Scalapino, Robert A. – Masumi, Junnosuke (1962): Parties and Politics in C*ontemporary Japan*. Berkeley, University of California Press.

Schabert, Tilo (1989): *Boston Politics: The Creativity of Power*, Berlin: de Gruyter.

Schabert, Tilo (2005): "A Classical Prince." In Philosophy, Literature and Politics: Essays Honoring Ellis Sandoz., szerk. Charles R. Embry és Barry Cooper, Columbia, MO – London: University of Missouri Press, 234–257.

Schabert, Tilo (2013): *A politika méltóságáról és jelentéséről*, ford. Horváth Szilvia, Óvári Csaba és Vida Réka. Budapest: Századvég Kiadó.

Schedler, Andreas (2001): *Measuring Democratic Consolidation*. Studies in Comparative International Development, 1. 66–92.

Scheiner, Ethan (2006): D*emocracy without Competition in Japan. Opposition Failure in a One-party Dominant State.* New York, Cambridge University Press.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 258

Scheiner, Ethan – Thies, Michael, F. (2020): The Political Opposition in Japan. In: *The Oxford Handbook of Japanese Politics*. Eds: Robert J. Pekkanen, Saadia M. Pekkanen.

Schlemmer, Lawrence (2006): Deformations of political culture by one-party dominance. In: *Challenges to Democracy by One-Party Dominance: A Comparative Assessment. Johannesburg,* Konrad Adenauer Stiftung, 117–122.

Schlett István (2007): Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák és válaszok az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. *Közgazdasági Szemle*, február, 142–166.

Sebők, Miklós – Boda, Zsolt Eds. (2021): *Policy Agendas in Autocracy and Hybrid Regimes. The Case of Hungary*. Palgrave–MacMillan.

Sewell, William H. (1967): Marc Bloch and the Logics of Comparative History. *History and Theory*, 2. 208–218.

Shen, Shiau-chi – Wu, Nai-teh (2008): Ethnic and Civic Nationalisms: Two Roads to the Formation of a Taiwanese Nation. In: Peter C. Y. Chow (szerk.): *The "One China" Dilemma*. London, Palgrave Macmillan.

Smith, Anthony D. (1995): A nacionalizmus. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány, 9–24.

Sotiropoulos, Dimitri A.: (2010): *The Authoritarian Past and Contemporary Greek Democracy, South European Society and Politics*, 449–465.

Szabó Gabriella – Farkas Xénia (2021): Libernyákok és O1G. Modortalanság a politikai kommunikációban. *Politikatudományi Szemle*, 1. 60–81.

Szabó Ildikó (2007): A nemzet fogalmi konstrukciója a Fidesz diskurzusaiban 1998 és 2006 között. *Politikatudományi Szemle*, 3. 129–159.

Szekfű Gyula (1935): *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Szekfű Gyula szerkesztése (1939): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság.

Szente Zoltán (2011): *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után*, 1867—1918. Atlantisz.

Szilvay Gergely (2020): Orbán Viktor: A hazádat szeretni kötelesség. *Mandiner*, február 4. https://mandiner.hu/cikk/20200204_orban_viktor_roma_nemzeti_konzervativizmus

Szilvay Gergely (2020): Akárholok és Valaholok: itt a magyarázat a populista lázadásra. *Mandiner,* május 15. https://mandiner.hu/cikk/20200515_akarholok_es_valaholok_a_populista_lazadas_magyarazata, Letöltés: 2021. 09. 12. Két szilvay-anyag-. Az egyik a a másik b. A szövegben is beírni, hogy 2020 a és b.

Szoboszlai György – Wiener György (2016): *Választáspolitológia*. Bp., Napvilág

Tábori Ferenc (2018): A magyar többpártrendszer tipizálásának kérdései 2010—2018. In: Antal Attila (szerk.): *Politikatudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Doktori Iskoláinak Konferenciáján*. Budapest, ELTE ÁJK DI, 50–64.

Tarchi, Marco (2010): Authoritarian Past and Democracy in Italy. *South European Society and Politics*, 377–393.

Taylor, Michael – Herman, V. M. (1971): Party Systems and Government Stability. *American Political Science Review*, 1. 28–37.

Tellér Gyula (1994/a): A rendszerváltás rendszere, I. Magyar Nemzet, május 26.

Tellér Gyula (1994/b): A rendszerváltás rendszere II. Magyar Nemzet, június 2.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 259

Tellér Gyula (1996): A három részmagyarország. Századvég, nyár, 52-66.
Tellér Gyula (2009): Rendszer-e a rendszerváltás rendszere? Nagyvilág, 11. 979-992.
Tellér Gyula (2014): Született-e Orbán-rendszer 2010 és 2014 között? Nagyvilág, március, 346-367.
Templeman, Kharis A. (2010): Who's Dominant? *Incumbent Longevity in Multiparty Regimes*, 1950-2006. APSA 2010 Annual Meeting Paper.
Tengl-Takács József (1997): *India története*. Bp., Medicina – A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
Tóka Gábor (2018): A centrális erőtér bomlása. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea szerk.: Várakozások és valóságok. *Parlamenti választás* 2018, Napvilág Kiadó; MTA TK PTI, 78–101.
Toldy István (1868): *A választások előtt*. Ráth Mór Kiadása.
Tóth Csaba (2001): A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya. *Politikatudományi Szemle*, 3. 81–104.
Tóth Csaba – Török Gábor (2014): *Négy választás Magyarországon. A magyar politika az elmúlt 12 évben* (2002–2014). Budapest, Osiris.
Tóth Csaba – Szabó Andrea (2018): A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. In: Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018. Szerkesztette: Böcskei Balázs és Szabó Andrea. MTA PTI – Napvilág Kiadó, 19–42.
Ungváry Krisztián (2017): Csicskák és mamelukok a centrális erőtérben. *Magyar Nemzet*, július 18.
VanderLippe, John M. (2005): The Politics of Turkish Democracy: İsmet İnönü and the Formation of the Multi-Party System, 1938-1950. https://core.ac.uk/download/pdf/11738557.pdf, letöltés: 2021. 07. 14.
Vanhanen, Tatu (2003): *Democratization: A Comparative Analysis of 170 Countries*. London, Routledge.
Venkatasubbiah, H. (2017): Nehru's economic philosophy. The Hindu. May 27, 2017. https://www.thehindu.com/opinion/op-ed/nehrus-economic-philosophy/article18589548.ece, letöltés dátuma: 2021. 06. 19.
Waterbury, Myra A. (2020): Populist Nationalism and the Challenges of Divided Nationhood: The Politics of Migration, Mobility, and Demography in Post-2010 Hungary. *East European Politics and Societies and Cultures*, 4. 962–983.
Weyland, Kurt (2001): Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, 34 (1) 1–22.
Weyland, Kurt (2010): Diffusion of Regime Contention in European Democratization. *Comparative Political Studies*, September–October, 1148–1176.
Wintermantel Zsolt (2007): Igazságtétel és nemzetépítés az apartheid utáni Dél-Afrikában. *Kommentár*, 6. 84–97.
Wittenberg, Jason (2003): Historical Legacies and Post-Communism. *American Political Science Association*.
Wittenberg, Jason (2015): Conceptualizing Historical Legacies. *East European Politics, Society and Cultures. May,* 366–378.
Wittmann Tibor (1971): *Latin-Amerika története*. Gondolat, Budapest.
Xezonakis, Georgios (2012): Party System Polarisation and Quality of Government. *QoG Working Paper* Series, 14.
Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 6. 22–43.
Zárug Péter Farkas (2021): Cél vagy melléktermék? Beteljesült-e a rendszerváltás programja az Orbán-rendszerben? *Szellem és Tudomány*, 1. 9–13.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 260

Névmutató

Abe, Sinzó
Áder János 150
Ágh Attila
Allison, Graham
Almond, Gabriel
Alvarez, Mike
Ansell, Christopher K.
Antall József
Apponyi Albert
Arian, Alan
Arslantas, Düzgün
Atatürk, Musztafa Kemal
Ávalos, Antonio
Babits Mihály
Bajnai Gordon
Bajtay Péter
Balázs Zoltán
Balogh András
Banzhaf, John F.
Barnes, Samuel H.
Barry, Brian
Bartolini, Stefano
Baylis, Thomas
Beksics Gusztáv
Benoit, Kenneth
Bensaïd, Daniel
Berman, Sheri
Beswick, Danielle
Bethlen István
Bibó István
Bihari Mihály
Blackwill, Robert D.
Blair, Tony
Blanc-Noel, Nathalie
Blitzer, Jonathan
Blondel, Jean
Boda Zsolt
Bogaards, Matthijs
Bogdanor, Vernon
Bolkenstein, Frits
Boross Péter
Botha, Pieter
Boucek, Francoise
Bozóki András
Branting, Hjalmar
Brown, Gordon
Bruhn, Kathleen
Bunce, Valerie
Búr Gábor
Burton, Michael
Calise, Mario
Calles, Elíjas Plurarcio
Canovan, Margaret
Capoccia, Giovanni
Cárdenas, Lázaro
Carothers, Thomas
Castro, Fidel
Caulier, Jean-Francois
Chang, Bi-yu
Chávez, Hugo
Cheeseman, Nicholas
Cheibub, Jose Antonio
Cheng, Tun-jen
Chikán Attila
Choi, Eunjong
Chong, Alan
Clarke, Amy
Colosio, Donaldo

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 261

Costa Pinto, Antonio
Cotton, James
Cox, Gary W.
Crespo, José Antonio
Csang Kaj-sek
Csigó Péter
Csizmadia Ervin
Dacke, Nils
Dagci, Gül Tuba
Dahl, Robert A.
Dalton, Russell J.
Davenport, Thomas
de Gaulle, Charles
De Klerk, Wilhelm
Deák Ferenc
Debreczeni József
Deiwiks, Christa
Demszky Gábor
D'Eramo, Marco
Díaz-Cayeros, Alberto
Diyarbakırlıoğlu, Kaan
Dobos Edgár
Domont, Patrick
Duarte, Eva (Evita)
Duclos, Nathalie
Dunleavy, Patrick
Duverger, Maurice
Egedy Gergely
Egeresi Zoltán
Ekiert, Grzegorz
Enyedi Zsolt
Erikson, Robert S.
Erlander, Tage
Ferber Katalin
Fernández, Alberto Ángel
Fish, M. Steven
Fisichella, Domenico
Flamm László
Flesch István
Foster, Lynn V.
Fowkes, James
Franco, Francisco
Fricz Tamás
Fukuyama, Francis
G. Fodor Gábor
Galbraith, John Kenneth
Gandhi, Indira
Gandhi, Mahatma
Gerlich, Michael
Giddens, Anthony
Giliomee, Hermann
Goh Csok Tong
Goldschmidt, Arthur
Goldstone, Jack A.
Gömbös Gyula
Goodhart, David
Gradvohl, Paul
Gratz Gusztáv
Greene, Kenneth F.
Greven, Michael T
Gurvitch, Georges
Gyulai Attila
Gyurcsány Ferenc
Gyurgyák János
Hajdú András
Halbwachs, Maurice
Hansson, Per Albin
Hartog, François
Hatos Pál
Heller Ágnes
Heppel, Timothy
Herman, V. M.
Hic, Mukerrem
Higley, John
Hofstadter, Richard
Hope, Rodney
Horkay Hörcher Ferenc
Horn Gyula
Horthy Miklós
Horváth Attila
Horváth Gyula
Humlabaek, Carsten
Huntington, Samuel
I. Gusztáv svéd király
Illés Gábor
Ilonszki Gabriella
Inönü, Ismet
Izsák Lajos
Jager, Nicola de
Jakab András
Janke, Igor
Janos, Andrew C.
Jesudason, James V.
Jeszenszky Géza
Johns, Rob
Jónás Károly
Kádár János
Kagan, Robert

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 262

Kaltwasser, Cristóbal Rovira
Katz, Richard S.
Kemenczi Gábor
Kéri László Key, V. O.
Kirchheimer, Otto
Kirchner, Néstor
Kis János
Kissinger, Henry A.
Kitschelt, Herbert
Koizumi, Dzsunicsiró
Köllner, Patrick
Konok Péter
Konrád György
Kopecky, Petr
Körösényi András
Koselleck, Reinhart
Kostadinova, Tatiana
Kothari, Rajni
Kovács Tamás
Kövér László
Krauss, Ellis S.
Kuhn, Thomas
Kulcsár Péter
Kun JózsefLaakso, Markku
Laclau, Ernesto
Lakatos Júlia
Lakner Zoltán
Lázár János
Leduc, Jean
Lengyel György
Lengyel László
Levite, Ariel
Levitt, Barry
Li Hszien Lung
Li Kuang-jao
Lijphart, Arend
Limongi, Fernando
Lipset, Seymour Martin
Llosa, Mario Vargas
Löffler Tibor
Lugosi Győző
Lula de Silva
Lynn, Bennie
MacArthur, Brian
MacCormick, Neil
MacLeod, Dag
Macmillan, Harold
Magaloni, Beatriz
Magyar Bálint
Mair, Peter
Major, John
Mandela, Nelson
Mándi Tibor
Marián Béla
Márki-Zay Péter
Marquette, Heather
Marshall, Annelise N.
Masumi, Junnosuke
Mattes, Robert
Mazzuca, Sebastián L.
Mbeki, Thabo
McFadden, Robert D.
Medgyess Péter
Mellár Tamás
Menem, Carlos
Mérő Katalin
Mesterházy Attila
Metz Rudolf
Mitchell, James
Moberg, Vilhelm
Molnár Csaba
Morales, Evo
Morlino, Leonardo
Mothlane, Kgalema
Mudde, Cas
Musella, Fortunato
Nagy Imre
Nasszer, Gamel Abdel
Navracsics Tibor
Nehru, Dzsaváharlál
Nehru, Motilal
Nelmekki, Belkacem
Németh Szilárd
Niamessny Mihály
Nkrumah, Kwame
Noda, Josihiko
Nwokora, Zim
O'Brien, Donal B. C.
Offe, Claus
Orbán Viktor
Oross Dániel
Ottlik László
Outinen, Sami
Ozouf, Mona
Paár Ádám
Pálinkás József
Palme, Olof
Palonen, Emilia

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 263

Pappas, Takis S.
Parvin, Manoucher
Patel, Sardar Vallabhbhai
Patkós Veronika
Pelizzo, Ricardo
Pempel, T. J.
Perón, Eva Duarte
Perón, Isabel
Perón, Juan Domingo
Pesti Sándor
Piroska Dóra
Pogonyi Szabolcs
Pokol Béla
Pokorni Zoltán
Pokornyi Zsanett
Pölöskei Ferenc
Pordány László
Powell, G. Bingham
Prieger Adrienn Dóra
Prohászka Lajos
Prőhle Gergely
Przeworski, Adam
Pukli István
Rai, Praveen-Kumar
Ramasopha, Cyril
Ratsibe, Themba
Réfi Attila
Revel, Jacques
Rimanelli, Marco
Rodríguez, Carmen
Rogers, Samuel
Rokkan, Stein
Romsics Ignác
Róna Dániel
Rüb, Friedrich W.
Rudai Rezső
Ruiz Torres, Pedro
Russell, Alec
Russell, Bev
Salmond, Alex
Sanjay Kumar
Sartori, Giovanni
Scalapino, Robert A.
Schabert, Tilo
Schedler, Andreas
Scheiner, Ethan
Schlemmer, Lawrence
Schlett István
Schumpeter, Joseph
Sebők Miklós
Sewell, William H.
Shasztri, Lal Bahadur
Shen, Shiau-chi
Simicska Lajos
Simkins, Charles
Smith, Anthony D.
Soós Gábor
Soros György
Sotiropoulos, Dimitri A.
Stern, Robert W.
Strom, Kaare
Stumpf István
Sturgeon, Nicola
Szabó Andrea
Szabó Ildikó
Széchenyi István
Szekfű Gyula
Szente Zoltán
Sziklai István
Szilvay Gergely
Szoboszlai György
Taagepera, Rein
Tábori Ferenc
Tarchi, Marco
Tarrow, Sidney
Taylor, Michael
Tellér Gyula
Templeman, Kharis A.
Tengl-Takács József
Thatcher, Margaret
Thies, Michael, F.
Tisza Kálmán
Tóka Gábor
Tőkés László
Toldy István
Tölgyessy Péter
Török Gábor
Tot, Pierre du
Tóth Csaba
Ulfelder, Jay
Ungváry Krisztián
Van Reybrouck, David
VanderLippe, John M.
Vanhanen, Tatu
Várnagy Réka
Venkatasubbiah, H.
Verwoerd, Hendrik Frensch
Waterbury, Myra A.

ujkonyv.qxp_Layout 1 2021. 11. 12. 8:03 Page 264

Weber, Max
Weyland, Kurt
Wiener György
Wintermantel Zsolt
Wittenberg, Jason
Wittmann Tibor
Wu, Nai-teh
Wyne, Ali
Xezonakis, Georgios
Yilmaz y Ana, Hakan
Zakaria, Fareed
Zárug Péter Farkas
Ziblatt, Daniel
Zuma, Jacob